

Joxe AZURMENDI

**Zer dugu
Orixeren alde?**

JAKIN

ARANTZAZU

OÑATI - 1977

JAKIN liburu sorta (25)

Azala: J. M. Telleria

© ED. FRANCISCANA ARANZAZU

NUMERO REGISTRO 1.692

DEPOSITO LEGAL S. S. 168/77

ISBN N.º 84-7240-066-2

JAKIN

IZARRA IRARKOLA — POLIGONO 36. USURBIL (Gipuzkoa)

Aurkibidea

Argibidetxo batzu irakurleari	7
Irakurleari irakurleaz	7
Idazlea, eskola	8
Orixe: galdu ezinezko Autore bat	11
Testu hautatuak	13
Orixe «klasiko» bat?	14

III. «Euskaldunak»	19
1. Baserri literaturaz	21
2. Letari-ko kronistarena dela eta	53
2.1. Erlijioa eta politika	57
2.2. Poesia apokaliptikoa	60
2.3. Iritzi kritikoa: poesia aldetik	62
2.4. Iritzi kritikoa: ideiak	64
2.5. Konklusio antzean	66

3. «Euskaldunak» poemaren errealismoaz	69
3.1. Objektibismoaren kontua	75
3.2. Sujetibismoaren kontua	83
3.3. Orixeren ikusgunea	85
3.4. Errealismoaren mugak	91
Euskararena	96
Euskal Herriarena	99
3.5. Konklusio antzean	104
4. Lenin irakurri eta Orixe interpretatu	109
5. Gonbarazioak «Euskaldunak» poeman	139

IV. Literatur aldetik: azterketa zati batzu ... 171

1. Mistikazko trilogia poetiko haundia	173
1.1. Jainkoaren bila	174
1.2. Barne muinetan	178
1.3. Itinerarium	196
1.4. Getsemani	208
1.5. Igan beti nire lelo	219
1.6. Konklusio antzean	248
2. Irudi eta gonbarazio: Ama Lur	253
3. Deskribatzaile aparta	263
3.1. Egunsenti	264
3.2. Pertsonaia batzu	271
3.3. Problema psikologiko bat	275
3.4. Abereak	283
4. Kontu kontaria: Santa Kruz Apaiza	293
4.1. Liburuaren tankera	294
4.2. Irakurlearekin kontaktoa: kontaera estiloa	304
4.3. Estiloaren beste ezagugarri batzu	310
4.4. Orixeren frasekera: ritmoa	325
4.5. Konklusio antzean	343

V. Konklusio antzean 347

Argibidetxo batzu irakurleari

Orrialdok nahi dutenak gauza sinpleak dira: da

Orrialdeok nahi dutena, gauza sinplea da: egungo irakurleen begiak Orixe *idazlearengana* zuzendu.

Gogora dezagun, guztien bistan dagoena: Euskal Herri-
 rririk gabeko gizarte batetan bizi garela ofizialki. Hau da
 euskal gauzek lekurik ez duten gizarte ofizial batetan.
 Ofizialtasunak bere mekanismoak ditu. Ofizialtasun faltak,
 bere mekanismo faltak ditu. Euskal gauzetaz interesatzen
 denak, bere kontura ibili behar du. Eta, orduan, normala
 da, euskal pinturaz arduratzen dena, esate baterako, eus-
 kal literaturaz ideiarik ere gabe ibiltzea. Edo historiaz
 asko ikasi duenak literaturaz deus ez jakitea. Normala da,
 gure egoeran.

Irakurleari irakurleaz

Euskal irakurlea bere erakoa da. Irakurle «berria», bidez ere; euskaraz irakurtzen azkeneko bost edo hamar

urte honetan hasi dena. Guk ez dugu, erdaldunek duten bezala, gure idazleen berri ematen digun eskolarik. Eskolatik pasa denak, interes apartik ez bazuen ere, ia mekanikoki badu erdal idazle nagusien ideiarene bat, zuzen-okearra. Badu orientazio bat. Guk ez dugu euskal idazleen berri izan eskolan. Geure gisara aurkitu behar izaten ditugu euskal idazleak, ia beti beste idazle batzuren laguntzarekin.

Euskaraz irakurtzen hasi dena, euskal idazleak bilatzen dituen hortakoz, motibo berezi batzurengatik hasi da lan horretan. Ez, eskolak bidean jarri zuelako. Eskolatik zekarren bidearen kontra baino. Irakurle hau «bere erakoa» dela, esan beharrezko gutiena da.

Irakurle hori, euskal literaturaz preokupatzen denean ere, gehienetan ez da propio literaturazalea. Irakurle berria egunean eguneko zereginen artean bihurtu da euskal letretara. Eta letretara baino lehenago —jeneralean— problematika orokor batetara: politiko, sozial, kultural, eta abar. Honek —jeneralean, berriz ere— agertu ahala irakurtzen ditu irakurtzekoak; edo, bere zaletasunetik eskatu ahala (nobela, poesia, historia, etc.). Horretaz gainera, beste mila problema politiko eta sozialez arduratu behar izaten du. Euskal literaturaren estudioan sakontzerik daukatenak guti dira. Gehienak euskal kulturaz axolatzen dira, bai, baina orain dabilen euskal kulturaz. Orain entzuten diren izenetaz, eztabaidetaz, arduratzen da. Eta gehiagorik ezin du, denetara ezin gara ailegatzeko eta.

Orixeren izenik ez da asko aipatzen orain. Beraz, propio literaturaz arduratzen direnek ezagutuko dute, baina beste gehienek apenas edukiko dute haren entzutea besterik. Horientzat dira orrialdeok lehen-lehen. Eta idazle bat erakutsi nahi die.

Idazlea, eskola

Oraingo idazleak eskola ordezkatu beharrean gaude, eskola hobeak izan arte. Eskolan ematen ez dena eman beharrean gaude.

Euskal historiarik ez da ematen eskolan: idazleak azal-

du behar. Idazle historizaleek. Beste inongo herritan ez dute astekariek eta hamaboskariek, gure artean aina idazten bertako historiaz. Zer beste erremediorik gelditzen zaigu.

Euskal literaturarik ez da ematen eskolan: idazleek azaldu behar. Idazle literaturzaleek.

Alabaina, idazleok, nahikoa ezagutzen ahal dugu, geuk, euskal literaturaren historia, inori azaltzen aritzeko? Nik, behintzat, ez. Hala ere, guk, horretara jarriagook, tratu gehiago dugu —jeneralean, beti ere— eta esperentzia gehiago, oraingo nahiz lehenagoko Autoreekin. Esperentziotan biltzen duguna, behintzat, berriz ereitea da gure eginkizuna. Horixe egiten dizu liburu honek: idazle batek *Idazle* batekin izan dituen tratuen fruituak eskaintzen dizkizu. Hau ez da ofizioz literatur-historigile baten lanik, eta ez espezialista lanik.

Etorriko dira espezialistak.

Politikan dabiltzanek, beren esperentziak adierazten dizkigute eta, horien bidetik, horien laguntzaz, orientatzen gara. Bistan dago, bestela, makineria ofizialak zer orientazio emango ligukeen. Bestalde, politikan denok ez daukagu sartzerik zuzen-zuzen.

Beste batzuk historia ikertzen dute. Gure ikuspegiz ikertzen dute. Eta argitzen dutena irakasten digute. Eskerrak horiei. Bestela ia esistitu ere egiten ez duen jendea ginateke, historia ofiziala bakarrik ezagutuko bagenu. Baina denok ez daukagu historia ikertzen aritzerik.

Literaturan —berdintsu bait da— lan dextente egiten da xede honekin:

— Lehenengo Literatur Historiak daukagu: Mitxelena, Villasante, Sarasola, Onaindia, «Añamendi». Gaztetxoentzat historia espezial batek aparte aipatzea merezi du: ERZIBENGOA-EZKIAGA, *Euskal Literatura*, Gero-ren «Kimu» saila ematen ari dena. Orainaldiko Autore zerrenda, ik. J. SAN MARTIN, *Escritores Euskéricos*, 1968.

— Gero, gai berezi baten azterketa orokorrak: adibidez, A. LABAYEN, *Teatro eúskaro*, Añamendi, 1965; P. URKIZU, *Euskal Teatroaren Historia*, Kriselu, 1975. Edo Jaun Leizaolaren azterketak

poesiaz.¹ Sarasolaren *Txillardegi eta Saizarbitoriaren Nobelagintza*-k titulupeko horixe darama propio: «irakurlearentzat gidaria».

- Argitalpen askok ere zabalkunde xede horri obeditzen dio, ezen ez komertzialitateari. Zenbait Autore zahar eta berri berrargitara da, ezaguarazteko asmoz nagusiki: Leizarraga (Lur), Etxeberri Sarakoa (Lur), Axular (Jakín), Tartas (Jakín), Oihenart (Irakur Sail), eta abar, Autore zaharretatik. Berriagorik, halaber: Lizardi, Lauaxeta, Mirande, Aresti. Orixeren poesia guztiak Añamendik zabaldu dizkigu. Aipagarria bertsolari zaharren zabalkunderako Aita Zabalak (Auspoa) eta Onaindiak burutzen diguten lana.

Edo eta, alde horretatik beti ere, bildumak argitaratzen dira: A. ONAINDIA, *Mila euskal olerki eder*, 1954; I. SARASOLA, *Gerraondoko euskal poesiaren antologia*, 1973; J. SAN MARTIN, *Uhin Berri*, 1969.

Lanik egiten da, bai, eskola falta nolabait erremediatzeko.

Espezialista lanak dira batzu: Mitxelenaren *Textos arcaicos vascos*, 1964, esate baterako. Edo Villasanteren *Axular*, Jakín 1972 eta *Axularren Hiztegia*, Jakín 1973. J. HARITSCHELHAR, *Le poète souletin Pierre Topet Etchahun*, 1969; «L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etchahun», *Euskera* XIV-XV, 1969/70.

Lanik gehienak, hala ere, zaleek eginak ditugu, espezialistarik sobera ez dugu eta. Autore zaharrak *neutralago* dira. Edozeintsurenak, hortakoz. Haien ezagutzera emateko ez dago problemarik, idazlearen aldetik. Kardaberaz, Mendiburu eta horiei ere beren txanda ailegatuko zaiela itxaron behar (Autore zaharrak berbiztea ez da erraza, bestela). Autore modernu kontsokratuek ere ez dute problemarik, horiek ditugu ezagunenak: Lizardi (Jakín, 1975), etc. Orain Aresti. Horik «aseguraturik» dauzkagu, nahiko azterturik ez badauzkagu ere. Oraingo Autoreen

1) J. M. DE LEIZAOLA, *Estudios sobre la Poesía Vasca*, 1951; *La «Crónica» de la poesía popular vasca*, 1961; *1808-1814 en la poesía popular vasca*, 1965; *Romances vascos y literatura prehistórica*, 1969; *Acontecimientos del siglo XX y su influencia en la poesía vasca*, 1974. Denak Buenos Airesko Ekin-ek argitara emanak.

berri aldizkarietan eman ohi da. Bestelako azterketarik ere bada, gainera: BEGIARMEN, *Sei idazle plazara*, Jakin 1974 (bi liburuki); I. SARASOLA, *Txillardegi eta Sai-zarbitoriaren Nobelagintza*, Kriselu 1975; *Euskal Literatura Numerotan*, Kriselu 1975. «Problematikoago» dira atzoko eta oraindioko beste Autore batzu. Horiek dute suerte okerreana: behinolako lankideek edo adiskideek eusten diote haien izenari, bestela galdu genituen. Adibidez: zeinek ezagutzen zuen Hiriart-Urruty, Jakin-ek hiru liburuki oso eskaini arte, euskal periodismoaren aitagoi horri (gero, Bidasoa mugarik ez dela esanen dugu!). Berdintsu pasa dira, Salbatore Mitxelena (Jakin, 1971), Rikardo Arregi (Jakin, 1971 eta 1972, bi liburuki), eta gehiago; Mirande orain eman nahi da ezagutzera... Hamaika halako galdu dugu. Idazleek ezin dute eskola falta guztiz ordetu. Zenbait izen *Historietan* galduta daukagu oraindik, handik zeinek aterako kalera.

Orixe halako Autore «galdu» bat dugu. Ia galdu bat. Eta, hain zuzen, inola galdu ezinezko bat, suizida hutsak ez bagara.

Orixe: galdu ezinezko Autore bat

Ez, noski: ez dut kontatzen Orixeren izena entzun ere gabeko irakurleekin. Baina, egia esan: zein animatzen da eroatera eta irakurtzera *Euskaldunak Poema eta Olerki guziak* bezalako kankarro bat? Edo zeinek erabiltzen du *Meza-Bezperak*? Edo zeinek burua hautsi, irakurtzeko *Aitorkizunak*? Edo zeinek eskatzen du mistika liburu bat oraino, edo zeinek irteten du *Jainkoaren billa*? Eta non eskura *Euzko-Gogoa*, gerra ostean Guatemalan ateratzen zen aldizkaria, *Kiton arrebarekin* irakurtzeko?... Horra komeria.

Espreski literaturaz enplegatutako ez den irakurleak, euskal-zaleak, abertzaleak, Orixeren berri haundirik izateko aukera guti du gaurko gure munduan, irakurle «berrietakoa» bada behinik-behin. Eta horietakoak dituzkegu ikastoletan dabiltzan kultur-langile gehienak apika.

Zu, seguruenik, *Zer dugu Orixeren kontra?* irakurria zaitut. Problema ezagun batzutako Orixe agertzen genuen

han. Espero dut oso deskontentu gelditu zinela: poeta bat —eta prosista bikain bat— hala tratatzea, maltratatzea, larrosa baten deskribizioan hasi eta deskribizio kimikoa egitea bezalatsu bait da.

Han erakusten ez zena, Orixe —hala ere, edo, justu hain zuzen— Autore haundi bat da euskal literaturan. Badiu hori ukatzen diotenak. Aitortzen ez diotenak, behintzat. Baina ikus, adibidez, Gabriel Arestiren *Harri eta Herri* poemaren hasera, *Euskal Harria* poesi-bilduman:

Behin maitatu nituen
izenak:
Ilusio zahar bateko
oihartzunak.
Oraindik,
noizean behin,
oso gutitan bada ere,
oraindikan
datorkit burura aieroa
zuen bizitza ez zela
alferrean eskeini,
bi mendetakoak
zaraztela,
hilda ere
nire barrenean alegintzen zaraztela
are oraindik,
zuek laurok,
Lizardi,
Orixe,
Lauaxeta,
Loramendi,
nire barrenean kimatzen zarazte
are oraindik,
harrizko herri bat zuen inguruan
eta zuek laurok
konturatu ere
ez zinaten
egin...

Loramendi 1932an hil zen. Lizardi 1933an hil zen. Lauaxeta 37an hil zuten. Orixe izan zen, hiruron izenak, gerrako ezbeharretatik salbaturik, berekin ekarri zizkiguna guganaino (*Igan beti nire lelo* hartan, adibidez, Lauaxeta berbiztu digu). Gerra ostean Orixek zeuzkan bizirik beste hirurok, haien garaiko poesia. Eta gu denok haien eskolan abiatu ginen. «Behin maitatu nituen izenak».

Gero gauzak asko aldatu ziren eta denborak. Kanta-briako itsasoa iratzarri zen. Euskadiko mendiak liluratu ziren. Harriak irakiten... Mailuak eta biolak.

Gure hastapenetan Orixe dago.

«Are oraindik», esan beharko dugu, Mitxelenari entzunda: *El es acaso, en varios aspectos, el autor más importante de toda la literatura vasca y es también, en cierto modo, en la coherencia y en las contradicciones de su personalidad, como un compendio del complejo carácter de un pueblo que no es tosco y simple más que para los ojos que no penetran más allá de la superficie.*

Testu hautatuak

Ondorengoan «Orixe bera» baino gehiago, Orixeren testu batzu aztertzen dira. Honek ere irakurlearentzat gida-ria izan nahi luke.

Ez zegoen Orixeren testu denak ikusterik, noski. Denak ez dira oraindik argitara eman ere. Argitaratuak biltzea zaila zen niretzat... Testu hautatuak erabiliko ditugu. Nola egin testuen aukera? Hiru arrazoin motari segitu diogu:

1. Lehenengo problema edizioek sortzen zigten. (Gero zerbait gehiago esan nahi nuke argital-penez). Labur esan: testu diferente artean, eskura errazenak hobetsi ditut, aukera-aukeran. *Kiton arre-barekin*, adibidez, irakurle gehienek nekez eskura lezakete. Ez dut gauza haundirik erabili. Osagarri legez, bakarrik. Beraz, eskura errazenak, lehenengo.

2. Idazlearen irudi oso samarra emateko eran hautatu behar testuak: hau da, bai poetaren eta bai prosistaren testuak. Ezin ahanztz, bestalde, epiko eta mistiko dugula poeta bera. Gainera, Orixeren signifikazioa erakusten duten testuak behar ziren: hots, Orixeren signifikazioa bere periodo historikoan, baitetik (1930-1955 mugatuko nuke); eta, bestetik, Orixeren signifikazioa euskal literaturaren historian.

3. Irakurlea bera izan dugu hirugarren orientazio puntua. Adibidez, Orixeren prosa lan inpor-

tanteenak, seguru asko, *Kiton arrebarekin* eta *Jainkoaren billa* dituzkegu. Bat zaila da eskuratzen. Bestea, *Jainkoaren billa*, benetan irakurgarri da, baina, bere gaiagatik, ez da egungo irakurleen gustokoena, nik uste. *Santa Kruz Apaiza* liburuttoa hobetsi dut. Ez hobetzat jo dudalako, gehienentzat irakurgarriago iruditu zaidalako baino. Lan praktiko bat egin nahi nuen, erreferentzia praktiko eta errazez, nire liburu honen irakurlea Orixeren irakurle bihur dadin.

Beraz, testuotan hartu dut oin lan honetarako:

PROSA: *Santa Kruz Apaiza*, Gero 1974.

POESIA: *Euskaldunak poema eta olerki guziak*, Auñamendi 1972.

Alegia —*Poesia* sailean— argitalpen horretan ez dauke Orixeren poesia guztiak; eta ez naiz dauden guztietaz baliatu (itzulpenez, esate baterako). Baina erabili ditudanak hor aurki daitezke. Hauk dira: *Euskaldunak*, epikoaren lana; mistikoaren lan poetikoa trilogia batetan erakusten da: *Barne muinetan*, *Getsemani* eta *Igan beti nire lelo* hiru poematxoez. Beste poesiarik ere aipatuko da.

Idazlearen alderdi *batzu* bakarrik azaltzen dira, noski. Horik baditugulakoan, idazlearen inpresio arrunt bat emateko aina.

Argibide bat oraindik: testuak era askotan har daitezke. Adibidez, *Euskaldunak* poema epiko bat da. Orixeren epika nolakoa den ikustekoa. Baina, dakizunez, eskandalharri famatu hura ere izan dugu poema hori. Eskandalo hartan pausatu eta luzatu naiz, liburuaren hasteko. «Neure adiskidia —aitortuko dizut Tartas zirringilu harekin— kapitülü haur luzezko izan da... baina agian, lanegiliaren borundate hona ikhusi düzünian, lana, eta lankilia maitatüko ditüzü, Goazin aitzina», ba.

Orixe «klasiko» bat?

Orixerekin ez dugu «klasiko» bat gehiago egin nahi. Klasikoak, Voltairek zioenez, apaletan gordeta edukitze-

ko omen bait dira, bibliotekan; eta irakurtzen ez direnak, irakurri.

Liburu hau, gure hau, Orixe aprobetxarazteko da. Irakurrarazteko.

Irakurtzeko, non eskuratu eduki behar da. Argitalpenak behar dira. Orixeren argitalpenak badira; baina ez asko, eta daudenak beti ez dira beste gabe edozeinek eskuetan hartzeko modukoak.

PROSAN: Gero-ri eskerrak, *Santa Kruz Apaiza* erraz eskura daiteke (bitartean ahitua ez badugu). Meza Liburua eta, irakurle askorik ez gehiago izatera kondenaturik daude betiko, agian. Baina *Tormesko itsu-mutilla* eta, irakurriko lirateke, nik uste, berrargitara emango balira. Artikulu bildumak publika litezke, halaber; halako anitz omen bait dago, gerra aurreko nahiz Ameriketako aldizkarietan sakabanaturik. Beste lanik ere ba omen, publikatu gabe, filosofiazko lanen batzu, batez ere; eta jesuitak omen dauzkate, ez dakigu zeren zain, publikatzeko. Baina egin litekeenena, prosazko testu antologia on bat litzateke. Adibidez, etxe-gerrari buruzko kapitulua *Kiton arrebarekin* elkarriketetan, ezin bixiagoa da (*Matxinada* eta hurrengoak). (Orixeren pasarte polemikoak denak izan ohi dira arrunt irakurgarriak!). Bihotza eta kemena eta astia behar da, *Aitorkizunak* hasi eta buka osorik irakurtzeko; eta Jainkoaren laguntza haundia, gainera, irakurri eta arras desanimaturik ez gelditzeko. Baina pasarte bikainik eskain liteke antologia batetan, *Aitorkizunak*-eko hizkuntza trinko, herstu berezia ezagutzera emanez: seguru nago, egungo irakurlea biziki interesatuko lukeela. Eta gustoa hartuz gero, zenbait irakurle animatuko litzateke testu osoari ekitera. *Aitorkizunak*-eko hizkuntzak posibilitate haundiak irekitzen dizkio, nire ustez, espresakera berri bila dabilen prosa modernuari literaturan.

Hauxe, azken finean: idazlearen bizitza irakurlea da. Eta Orixe prosista bikainak bizirik segituko badu, gomen-dioak baino inportanteago da haren testuak argitara ematea. Aldian aldiko irakurlea ezberdina bait da, Orixeren testuak egungo irakurleari dagokion eran eskaini beharko genituzke.

POESIAN: *Auñamendi*-k Orixeren *Euskaldunak poema eta Olerki Guziak*, 1972, argitara eman zituen, euskaraz

eta erdaraz (gaztelaniaz), eta lehenik eskerrik asko zor diogu.

Gero, ohartxo batzu.

Olerki guztiok ez omen dira guztiak eta «guztitzea» komeniko litzateke, erosleak *olerki guztiak* pagatzen bait ditu. Batez ere gerra ondo-ondoko poesia batzu falta omen direnez gero, esate baterako. Orixeren poesigintzaren une garrantzizko batetakoak, hortakoz.²

Argitalpenak, txukuna eta egokia izanik, badu korrektoak aisa zuzen zezakeen zenbait huts pittin. (Guk, hala ere, argitalpen honi segitu diogu beti, gaizki zegoenean ere, lekuan lekukoak abisatuz).

Okerrena da, argitalpen hau, bere orduan eta oraindik, pozgarri bezain haserregarri gertatu dela askorentzat. Eta arrazoinez, nik uste; arrazoinik gabe ez behintzat.

Haundiegi da: ez du liburu ttipiagoen zerbitzua ordaintzen. Behar-beharrezkoa genuke, esate baterako, poema mistikoak aparte argitara ematea, beharrezko osagarriekin, bilduma batetan.

Garestiegi da. Edizio dotorea eta garestia: konforme, Orixek merezi du edizio dotore eta garestirik, horretarako gero, omenaldi antzera ulertzen bada edizio bat. Baina irakurleak begirapenik merezi du. Orixek berak ere edizio honetatik irakurleak beste irabazirik ez duela, gogoan hartzen badugu batez ere. Zer omenaldi hoberik, irakurle ugari baino?³

Irakurle: Añamendi-ren edizio dotore eta garesti horixe besterik ezin eskaini niezazuke, tamalez, poesiarako. Nahiago nuke, hoberik gomendatu ahal izango banizu.

Eta, guzti honekin, irakurtzekorik ez den «klasikoa-ren» problema jotzen dugu. Halako klasikoa bat bihurtu behar ote dugu Orixe? Nik problema honen bi alde aipatu nahi nituzke ondokoan.

2) Liburu horretan argitara gabeko lau poesia aipatzen ditu, adibidez, J. M. Leizaolak, in *Alderdi* 290 (1974) 9. Aranalderi ere entzuna diot, badirela hor nonbait Orixeren poesia gehiago.

3) Liburua agertu berrian egin ziren kritikez aparte, oraindik ez da haserrealdia pasa, agi denez. Tartasen *Onsa hiltzeko bidea*-ri hitzaurrean, Kintanak «larruzko azalak eta kanto urreztatuak emanez, ezirakurleen pozerako eta irakurleen goserako» egiten diren argitalpenei erasotzen die berriro. «Eta honela goazelarik, berriz ere egonen zaizkigu euskal kultura burjesek burjesentzat egina dela esanen diguten beste morroi ezagun horik, nola ixil eta boza ez dakigunak».

Lehenengoa Kintanak agertu du ezin hobeki:

Maiz pentsatu dut Euskal Literatura, Platonen gogoko mundu zoragarritik landa, Euskal Literaturaren Historietan eta nonbaiteko norbaitzuen liburutegi preziatuetan omen dagoen zerbait dela, irakurle arruntak, oraintsu arte bederen, haren existentziaz bigarren eskuz zertxobait jakiteaz aski zuelarik, inoiz kritikalariek kondatzten zizkioten merituak zein okerrak pertsonalki konprobatzeko erarik gabe.

(...) Klasioak, gaztelaniaz behintzat, Mitxelenaren definizio zehatzaren arauera, mundu guztiak, *opportune et importune*, laudatzen dituen autoreak dira, inork irakurriak ez baditu ere. Euskaraz, lehen aipatu dugunaren bidetik, irakurtezintasun hori, ordea, justifikatuxeago dagoela aitortu behar. Guregan, ene irudiko, definizioa honela aldatu behar genuke: «mundu guztiak laudatu arren, ezein editorek argitara eman nahi ez dituenak dira», herriak erosteko moduan behintzat⁴.

Hori franko garbi dago eta ez dago zer erantsi. (Ez eta zer kendu ere).

Beste bigarren alderdi bat apenas da hobeia. Neure situazioa aitortuz hasiko naiz, kasu normala naizelakoan, euskal literaturan «espezialistarik» ez den beste edozein bezalakoxea edo -kotsua neure jarretetan. Eta, egia esan, klasikook niri neuri oso guti interesatzen zaizkit, interesarazi nahi izaten zaizkigun modu horretan. Niregatik, adizkera harriagarriak eta joskera aberatsak eta erretorika bitxiak eta hiztegi oparoak eta direla direnak, nahi dituzten guztiak, ukan bitzate klasikook. Baina, horra: formagatik bakarrik apenas irakur litezke Autoreok. Forma bakarrik irakurtzea, hori ere, niretzat, ez irakurtzeko forma bat da. Eta, gainera, nekez zaletuko dugu jende askorik, formagatik bakarrik klasikook irakurtzera, ikusten den baino ere jende hagitz anormalagoa ez bagara behintzat.

Autore zaharretaz aritzekoan, hain zuzen, ezin ahantz genezake, modernoëz ari garelarik hainbeste azpimarratzen duguna: formaren eta gaiaren batasuna. Bestela ez gara sinesgarri agertuko geure teorietan. Batez ere, ez dugu klasikoen interes benetakorik sekula sortuko. «Forma hutsa» besterik gabeko klasiko batzu asmatuko ditugu, beste aldetik *l'art pour l'art* teoria guztiak burrukatzen ditugun artean. Eta, azkenean, hori ere ez zaigu geldituko. Haien «euskara jatorra» besterik gabe geldituko gara. Gure kla-

4) X. KINTANA, «Hitzaurre gisa», in J. TARTAS, *Ontsa hiltzeko bidea*, Jakin 1975, X.

sikoak ere pentsatzen eta sentitzen zuten gizonak ez balira bezala. Beren mundu bat ez balute bezala, onartzen dugun ala ez dugun, guk beti berriro harekin konfrontatu beharra daukaguna eta behin eta berriro enplegatzen gaituena.

(Deskuido santu batetan Autoreotako bat mohamedano izan bagenu, ikaragarri interesante irudituko litzai-guke...).

Alde horretatik ere Orixe ez daukagu «klasiko» bat bihurtzerik! Forma huts.

III. Euskaldunak

1. Baserri literaturaz

Euskal poema nagusiak, Orixeren *Euskaldunak*, baserriaz dihardu. Zenbaitek aski du hori (baserriaz ihardutea) errezeloz jartzeko:

«Nekazalgora klase atzeratua da; ezin izan daiteke euskal literaturaren sostengurik; are gutiago, euskal kontzientziaren euskarririk», pentsatzen da.

«Euskaldun jatorrak baserritarrak direla eta, euskaldunaren alde joatearren, baserria itxuragabeki idealizatzen da; euskaldunaren irudi eder bat asmatu nahirik, baserriaren irudi faltsoa ematen da», pentsatu ohi da orobat.

Orixek baserriaz nola diharduen ikusi aurretik, oharkizun arrunt batzurekin has gaitezen, urrutitik. Izan ere, aurriritziren batzu badaudela, uste dut, poemaren kontra.

1. Baserriaz diharduela, Euskal literatura guztia desarroilatu da baserriari begira, ezeri begira izatekotan. Baserri inguruan. Baina oso oker ez banago, oso-oso okerrik ere, baserriari, gizarte sail edo herri marjinatu bati bezala begiratzen zaio euskal literatura guztian, klase sozial bati bezala baino gehiago, Axulargandik hasi, eta *Peru Abarka* zehar, Orixe ingururaino. Orixe bera bidegurutze batetan dago (Orixe bidegurutze horretan dagoelakoxe, egon gaitezke gu beste joera batetan). Euskal literaturak ez du nekazalgoa klase bezala hartu eta ikusi. Ez da agiri, behintzat, haren klase posizioa hartu duenik, inoiz haren defentsa hartu badu ere. Ez da nekazarien klase interes «espezifiko» artean mogitzen. Sortu ere, ez da baserritik sortu, baserrirako baizik. Puntuok ez ditut hemen gehiago sakonduko eta frogatu ere ez ditut egingo. Bego baitespen soil hori: talde marjinatu baten literatura dela gurea, destinatarioari bagagozkio. Klase eskemak soil oso guti laguntzen digulakoan nago, euskal literaturaren azterketa gehienez (segun nola erabiltzen den behintzat).

Era berean, klase literaturaren ezaugarri funtsezkoena falta zaio gure baserri literaturari (hots, gure literaturari): kontradizioa, aurrez-aurreko klasearekin. Burgesiarekin kontradizioa, esate baterako. Berdin: nobleziarekin, Gortearekin, Elizarekin. Ez dago halakorik. Edo eta, hobe, dagoen dagoen txoa, ez dator klase interes espezifikoaren aldetik. Kontradizio hori agertu denean —hiriarekin, burgesiarekin, adibidez— ezin esan daiteke klase kontradizioaren tankeraz agertu denik, honek ikuskizunik bazukeen arren. *Peru Abarka* bera marjinatu batzuren defentsa da, klaseren batena baino gehiago. Klase interesen batzurena baino. Hark baserrian erakusten dizkigun donu eta dohainak ere, gehiago dira kaletarrak baserrian aurkitzen dituenak, ezen ez baserritarrak berak erreparatu ohi dituenak. (Ezagunki, baserri literatura gehiena kaletarrek edo, egin dute. Berdin gertatzen da literatura proletarioaz: ez-proletarioek egin dute).

Literatura zahar gehiena kleroarena dugu eta erlijiozkoa eta baserriari begirazkoa. Hau da: klase —estatu— sozial batek beste bati egina. Baina kleroak ez du idatzi baserritarren interesen arabera, bere interesen arabera baizik.¹

1) Honekin ez da esaten, kleroak, baserritarrari interesatzen ez zitzaiona, idazten zuenik. Alderantziz da egia. Baina kleroa bera zen literatura horretan interesatuen. Ia gure literatura guztia kleroaren eta nekazalgoaren interes kointzidentzia horretatik sortu da eta horrexen neurri-neurrikoa da; hortik kanpora, ia deus ez da sortu, bertsolariak ezik.

Gauza bat da baserria, eta beste bat hari ematen zaion balioa gizartean. Mogelek baserriaren balioa gizartean nola-bait adierazten du: berak ikusten zuen bezala. Edo, behar bada, ikusi nahiko zukeen bezala. Baserri gorabeherak literaturan, hots, baserria nola ikusita dagoen, baserria bera nola mintzo zaigun bertan, mendez mende, aztertzeko dago. Ikusmikusi batzu besterik ezin egin izan ditut nik. Aski konplikatua iruditu zait dena. Hala ere, iadanik Mogelgan nabari dela, esan genezake, baserriaren gorespina eta euskaltasun jatorraren sinbolapena baserrian. Peru Abarka da —Maisu Juanen aldean— jatorra, jakituna, zintzoa, Foruen ezagutzaile fina; hots, eredua. Eta gogora dezagun obra hori 1802 aurretik ondu zela, laurogei urte geroago argitara izan arren. XIX. mendeko eraso liberal haundien aurretik, hortakoz, eta justu Kontzentzio Gerraren ondoren.²

Euskal kontzientzia, hots, euskaltasunaren interes kontzientzia, baserriari begira sortuko eta indartuko da, haren forma linguistikoak eta politikoak batez ere.

Horrela sortu ziren berdinkuntzek Euskal Herrian oinarri zinezkoa zuten, eta ez ideologia atzerakoi funtsik gabekoren batek itxuraz emana soil:

- Erlijioa defendatzen zuen kleroak baserrian oin hartzen zuen;
- Foruzaleek baserrian oin hartzen zuten;
- Euskara bizi, jatorra, nahi zuten idazleek (Mogelek berak, adibidez) baserrian oin hartzen zuten;
- Euskalduntasuna defendatzen zuenak baserrian oin hartzen zuen.

Beraz, hemen historiak zekarren bidean, bidezko zen Orixe *Euskaldunak* poema, *Euskaldunak* izenez hain zuzen, ara-

2) Laborantza era eta, indarberritzeko Zalduntxoan ahaleginen ondoren eta Zamakolak (1801ean) Godoyrekin izandako tratuen ondoren, halaber. Gogora, baita, orduko beste polemikak: 1802ko *Diccionario geográfico histórico de España*, Historiako Espainol Akademiarena, Euskal Herriaren nortasuna ukatzeko interes propioz aterea, Godoyren enkarguz nonbait. 1802koa Mogelen beste hura ere: *Versiones bascongadas o... Demostración práctica de la pureza, fecundidad y elocuencia del idioma Bascuence contra las preocupaciones de varios escritores extraños y contra algunos bascongados, que sólo tienen una noticia superficial del idioma patrio*. Berdin, 1803ko P. P. Astarloaren *Apología*, eta abar, Ohi den baino gehiago begiratu behar geniokeela bolada honi, uste dut, euskal kontzientziak XIX. mendea zehar eta abertzaletasuneraino izango duen tankera konprenitzeko. Gogoangarria, orobat, J. P. Ulibarri Galindez. Abertzaletasunaren historigileek euskal literaturari apur bat gehiago begiratu beharko liokete.

nismorik oraino egon ez balitz ere, baserrian eta ez bestetan ezartzea, eta tradizio hartantxe.

Proba egin genezake alderantziz galdetuz: orduko beste tradizioaren batetan —sozialistan, esate baterako; edo liberalean— posible ote zen *Euskaldunak* izeneko beste poemarik sortzea, arras bestelakorik ere? Posible ote zen baserriari poema bat egitea? Egin, ez zen halakorik sortu eta ez egin. Eta ez egin izan hutsa baino gehiagorik susma genezake, apika. Ezina. Beraz, honelako zerbait sortzen zaigu: Orixek ezin zezakeen baserrian bestetan lekuratu bere poema. Orixerenaz beste ideologiak ezin zuen *Euskaldunak* poemarik sortu ordukoz.

Gure egunotan berdinkuntzok hautsi egin dira. Baserri kontzientzia eta herri kontzientzia, esate baterako, banatu egin dira: ez dugu pentsatzen, euskaldun jatorrak baserritarrak direnik (baina ez, ez direlako; izateak inportantzia galdu duelaiko baizik); euskara ona baserriko euskara denik (baina ez, ez delako), eta abar. Aldatu direnak asmoak dira batez ere. Badakigu, Euskal Herri modernuan egin ahal ezinezkoa dela guztiz, nekazalgora buru jartzea, klase nagusiaren sentido hartan batik-bat. Ikastoletako kalekume horien euskara entzun, eta, nik behintzat, ez dut zalantza haundirik, edozein baserri bazterreko umek euskara «hobea» egiten duela, *harkatz* esaten ez badaki ere. Baina ez dut horregatik pentsatzen, kalekumeari baserrikumearen euskara eman behar diogunik eta kitto —egiazko euskara ona baserrikoa dugunik— horrekin ez dugu ezer soluzionatu eta.

Orixeren poema, ordea, bere aurretikoak baldinpetzen zuen eta ez bere ondokoak. Zein prozesu burutu duen, ikusi beharko dugu. Zein leku hartzen duen prozesu hartan.

2. Ez da egia, baserria kantatu duten guztiek beti baserri xuri, eder eta zoragarri hura kantatu dutela eta besterik ez. Hori maiz egin da (baina ez beti motibazio politiko, pentsa-eta sentiera politiko batzuri zegokiela ere).

Bi joera dago baserri ikuskeran: 1. baserriko edertasunak ospatzen dituen; 2. baserriko mixeria kantatzen duena. Jeneralean biak batera kausitzen dira, bietan bat nagusi agiri ohi bada ere, lehenengoa gehienetan.

XIX. mendea zehar euskal baserriaren eta aberriaren identifikazio politiko batetara jotzen du euskal literaturak. Orixeren obra joera horretan dago. Hau da, Orixe, iadanik, inte-

res politiko batzu errepresentatuz dator bere baserriarekin. Baina talde marjintuaren alderdia galdu gabe. Herri marjintu bateko talde —klase— marjintu.

Ikusiko dugunez, honek tirandura sortuko du Orixeren obran:

- batekoz, kontzientzia politikoaren arabera, baserria goretsiko eta ederretsiko da, hirien aldean, euskal nazioaren ardatz gisa. Ikuspegi baiteskorra (ikusgune batez ere politikoak indartu duena).
- bestekoz, kontzientzia sozialaren arabera, baserriaren lantua kantatuko da: zein bizimodu zaila den, mehatxaturik nola dagoen, galbidean, eta abar. Ikuspegi ezeskorra (ikusgune batez ere sozialak eusten duena).

Jakina, errealitatea ez da eskema hori bezain sinplea. (Laguntza bat besterik ez du izan nahi eskema horrek). Ikusia dugu, motibazio politikoz besterik ere arrazoinik bazuela Orixe, baserriaz ideiarik positiboena izateko. Beraz, baserriaren gorazarrean —poeman— ezin ikus genezake gorazarre sozial-politiko, ideologikorik bakarrik. Baina esan dugu, Orixe baitan, mundu eta gizarte ikuskera politikoak eta esperentzia pertsonalak zein batera dauden, gauza bera izan gabe.

Orixeren poema baserri literaturan —erabat, euskal literaturan— situatzeko, aipa ditzagun esandako bi joerak baserri literaturan.

Baserriko zoriona kantatzen duen joeran (oroit *Garoa*), hor dugu, hasteko, herri kanta:

Mendi gainean bi pago
zeru polita gorago.
Ene etxola xuri-gorria han ederrik dago.
Zola oro arta-zango
biper-gorriak dilingo.
Herri guzian, mundu guzian, nor da urusago?

Beste herri kanta batetan —*Piarres laboraria*³— hiriaren aldeko baserriaren obariak azaltzen dira. Baserri bizitza zein zaila den, hala ere, ezin ezkutatu da.

Joera honetako erakuspide bikaina, Martin Gilboren *Beatus ille* hura da: *Laborariaren dohatsutasuna*⁴:

3) Ik., AITA ONAINDIA, *Mila Euskal Olerki Eder*, 1954, 594-595. Kontrasta pobren kantua-rekin, lib. ber., or. 607.

4) Id., 467-468. Ikus osorik.

Urrun hirietako arrabotsetarik,
Gortetako atsegin galgarrietarik,
Dohatsu! pena gabe, bizi da bakarrik;
Hark baizen nork ote du holako zorterik!

.....
Urrun erresumetako nahasmendutarik,
Ez daki zer den berri, baden ez gerlarik.
Bizi da soseguan; ez da erregerik,
Ez printze, ez aberats, hain dohatsu denik.

Neure zori-ala Aita Onaindiaren poesiak baserri hau da-
karkigu:

Osto ta abarrez xamur gordeta
uso-kabirik umez gainezka,
ez al dozu inoiz ikusi?
Alaxe dot nik ene kabia,
azal ta barren oso zuria.
Oi, nire asaben kabi!⁵.

Orixek ere sorlekuari «bere kabi» zeritzala, ikusi dugu⁶. Eta kontrakarra gogor bat Orixeri, baserria idealizatu omen zuela, izan da. Joera hau, jeneralean biziki polemikoa da hirien kontra. Eta, hain zuzen, hiria zibilizazio modernuaren sinbolu delako, gaitzetsiko da. Ez, euskarari kalte dagiola, eta abar.

Beraz, Orixeren kasuan idealizapena zerk sortu duen, nola-koa den, zer balio duen, galdetu behar. *Euskaldunak* poemaren inguruan hauzi honek inportantzia haundia izan duelakoan, astiro-astiro aztertuko dugu.

Bada beste joerarik. Orain, beharbada, «poesia sozial» esango geniokeenik. Hau da, baserriko bizimodu latza eta baserritarraren parada sozial gaitza azaltzen dituen. Etxahunen bertsoa ezaguna da:

Oi, laborari gaxual
Hihaurek jaten arthua;
ogi eta ardu geñhatzen auherren asetzekua,
Halere hañ haie maite nula artzañak otsua⁷.

Jose Ganboaren *Nekazaritza-k*⁸, «baserri umil arlotetsuan» bizimodua zein gogorra den, erakusten digu:

5) Id., 727-728.

6) Ik. *Orixen* poesia, in *Igan beti nire lelo*: «Kabi goxo aren berotik nolatan / aizatu ninduten, ez esan obe da».

7) *Ofizialenak*, ik. J. HARITSCHELHAR, «L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etchahun», *Euskera* XIV-XV, 1969-1970, 302 eta hur. «Cette poésie a eu une très grande vogue au Pays Basque».

8) Ik., *Mila Euskal Olerki Eder*, 1954, 397-398.

Munduan asko sufridu biar
 badu gizonak lanketan,
 nekazaritza da gogorreña
 nere iritziz, denetan, *eta abar.*

Alderdi hau ez da, egia esan, baserri literaturak azpimarra-tuena. Ganboak ondorenean azaltzen duena bera ere, apenas da bizimodu oso neketsurik. «Pozez juango da pipa erreaz / edo txistuka bestela, / jorraiketara, bidian oñak / intz guria artzen dutela, / gorputza atsegin ornitu nairik / lurrina balu bezela / mendixketako lore ta mendak / usaia dariotela». Baserritarrak berak, iruditzen zaigu, apenas senti dezake in-tza horrela. Jorra zergatik hain pozgarri den ere, ez dakigu, eta abar.

Hasi berritan bazituen Orixek horren antzekoak, bere bar-neko baserria liluraz eta zoramenez berraurkitu zuenean: «egueldi bikaina laiean beteta, / irrintzi eginez etxeralde da-toz», etc. (*Laiariak*). Baina laster utziko ditu haize horik, erre-a-lismo gordinera biltzeko. Jesuita estudianteak bere barneko baserritarra aurkitu eta berehalaxe, jesuitagandik baserritarra kantatzeari utzi, eta barneko baserritarrak berak hartuko du hitza. Orixek gauzak —lanak, mendiak, eguzkia— baserritar gisa ikusiko ditu, baserritarraren «prosaismoz», deus poeti-zatu gabe. Deskribuetan, epitetoan, oharkizunetan, ederki na-baritzen da hori. Ez dugu aztertuko aparte, ez bait dut uste, Orixe zein benetako baserritar genuen, probatu beharra da-goenik. Baina baserri literaturan Orixek hartzen duen leku bakarra, hobekien hortxe agiri da.

Baserri literaturan, hortakoz, biak dauzkagu: bizimodu zo-ragarriaren ederrespena eta bizimodu nekagarriaren aitorpena. Baserria eder da eta mixerable da. Mundu bat da. Eta zer ez da mundu bat?

Orixek zinez nola jokatu duen, ikusi beharko dugu. Eta Etxahunen bide horretatik zergatik ez zen gehiago ibili, es-plikatu beharko dugu.

3. Orixe baitan ia falta den puntu bat:

Baserri literaturaren gain-begiratu arin batek hau erakus-ten digu: baserritarra, pobre biziz eta gogor lan eginez, bera da besteei bizimodu eroso sortzen diena. Arrazoinpide hau biziki sarri kausitzen dugu, zerbait harritzeraino kausitu ere (tradizio ongi taxutu baten aurrean gaudela, agiri bait da, ia hitzetan ere koinziditzeraino). Etxahunena ikusi dugu: bes-

tek jan-edaten dituen *ogia* eta *ardoa* baserritarrek atera ditu; besteok asetzen dituen, baserritarra da; eta berak artoa jaten. Berak sortzen kontsumo ondasunak, eta berak parterik eskasena. Eta, gainera, gaizki ikusita egon (*hañ haie maite nula artzaiñak otsua*).

Bide beretik Elizanburu:

Laborari gaixoak mundua du *hazten*,
eskerrik nahi-bada ez duen *ukaiten*.

Oean hiritarra dago ahantzirik,
arrangura guziak loan ehortzirik.

.....
Laborariak nekez bilatu *ogia*,
zuk gozatuko duzu, *hiritar nagia!*

Nahi bezala zira beti zu izanen,
aski nekez hark baitu *artoa* ukanen.

Laboraria, jinen ote zalk eguna
lehen errege batek hitzeman zaiena?

Goiz edo berant ote haie ikusiren
Igant oroz oiloa eltzean emaiten?

Ohore, amodio, laboriari,
gure *haztea* gatik akitzen denari!

Haren medioz lurak zerbait du emaiten:
hari eskerrak, oro girade bizitzen.

Haz-haurrak amañoa amatako hartzen,
hala balitz bezala bihotzez maitatzen.

Gure aitañoari, laboriari,
amodio dezogun eman haz-ordari.

(Laboraria)

Berdin Adema Zaldubi ere:

Munduan, oil, zein eder den

ohorezko bizia,

guziz laboriaren

lanak irabazia.

Hark du orai, nola lehen

hazten mundu guzia.

.....
Ez balitz laboraririk

hits lagozke bazterrak;

ez liru gauza handirik

eman alor alferrak.

Hiritarra, hik segurik

zer *jan* hezaken, errak.

Bizitzeko behar diren

gauza lehen-lehenak,

bihi, fruitu, zer-nahi den,

oil, abre gizenak,

jendeak laborarien
eskutik ditu denak.

Oroit gaiten arno hori,
aihenaren odola,

edaterat nork orori
ematen duen hola.

Jakin gabe ez da sori
edatea nihola.

(Ohore laborantzari)

«El sustento de la patria son los labradores», esaten zuen Azorinek.

Frantziako Iraultzatik datorkeen polemika oihartzun bat sumatzen da hor⁹; Etxahun baitan nahiko bortitz oraindik; ge-roz eta bigunago.

Zergatik falta da ezten hau Orixe baitan?¹⁰ Orixe zein base-rri gizartetan bizi zen ikusi behar, eta nola bururatu duen bere baserria.

Orixeren baserriak ere baditu istiluak hiriarekin. Baina bestelakoak. Poemak ez bait dio baserriari perspektiba sozial ekonomikoan eta ez politikoan begiratzen nagusiki, hiriarekin kontrastean. Eta poemako baserritarrak ere, kaletarraren etsai-rik baino gehiago, haren lagun eta eredu izan nahi luke. Alde horixe izango da, poeman haintzakotzat hartuko den ia puntu bakarra, baserri eta hiri arteko harremanei dagokiola. Poema-ko protagonistak Donostiara doazenean, euskaldun artean aurkitzen direla, destakatuko da: Uitzin ala Donostian, herri bat eta bera. Orixek Espainiarekin kontradizioan ikusten du base-rria, hiriarekin kontradizioan baino gehiago.

Baserri literaturan nabari den eta Orixe baitan falta den beste puntu bat: alderdi moral negatiboa.

Baserri literatura beterik dago:

- artajorrara joan nahi ez duten neskatzex («Ai! ai!
ai! ama, burua min / arta jorrrat gan ezin»),
- ezkondu nahi luketen mutilzaharrez,

9) Egun, ausaz, errazago entzun daiteke arrazoinpide hori beste forma ho-netan: ondasunen produzitzaileak proletarioak direla, eta ez...; baina okela hoberena besteok daramatela (burgesen, zerbitzuetakoen, etc. kontra).

10) Zergatik falta den Hego Euskadiko literatura guztian, galde genezake, halaber. Esan bezala, oraindik ez dut gai hau sakondu ahal izan. Baina egin dudantxoak garbi agiri du, nire ustez, jeneralean Ipar Euskadiko literatura baino motelagoa dela Hegoaldekoa, hein honetan. Honek doi-doi agertu du baserririk inoiz hiriarekin kontraste ekonomikoan.

- neskatxa agotaz maitemintzea den zoritxarrez,
- ez dakit neskamea ala zein lanean leherrerazten duen nagusi zitatez (*O, Peilo, Peilo; Haika, mutil*),
- «lau ziri» balio ez zuen senarrez eta «bestek etxeratu» zion emaztez,
- artzain alferrez, xurrutero eta mozkorrez, eta abar.

Esan dugunez, beste atarramendurik du Orixeren baserriak, hango denak ez badira ere sailduak. Elizanbururen gisako baserri garbi txukun-txukuna da. Ez Etxahunen nahastatua. Egiaz gaiztorik ez dago (sorginarena ez da, noski, motibo folkloriko bat baizik). Jokalari bizitxoren batzu, zenbait harroskotxo, amoraduren bat zerbait minduta, haserreren batzu. Hutsa. Pasio gorrietarako zentzu trajikoa falta zaio apika Orixeri. Maleziak ez dio inoiz huts egin; irri puxkak, ironiak, deskribatzaile paregabeak lagunduta. Han da Mikela Borda, obligaziozko neska zaharra, sinpatia haundi bezain zehaztasun zorrotzez deskribatuta¹¹. Baserriaren hartu den perspektiban, haatik, trajeriak bezain leku guti du satirak¹² (baserri literaturan forma bestela xit maiteak)... Orixek, hiriarekin konfliktua ebitatu duen legez, baserri gizartearen barruan ere ebitatu egin du konfliktua. Hori ez da denen gustokoa izango. Literatura aldetik, batik-bat. Salvatore Mitxelenari —ez hari bakarrik— zerbait molestutzen zion: «asiera batean *Euskaldunak* e'tzitzaidan ain betegarri, ain zearo gogoko. Legortxo edo, tramarik eza edo... arkitzen nion edo zion nirezko drama zaleak». Izan ere, edari bizietara gaude ohiturik eta gogorretara. Baina hori gusto kontua genuke batez ere. Kuestioa da, ea zergatik duen tankera horixe poemak. Orixek, teoriar, arras bestelako baserri bat eskain ziezagukeen: elkar ezin ikusi duten familiez, gorrotoz, mutil eta neska zahar garraztuz, etengabeko liskarrez, eta abar. Ez du egin. Eta, egin ez duela, gustatzen zaigun ala ez, datu bat besterik ez da. Esplikazio eske dagoena. Baserri literaturan obra honek —hartako obra nagusiak— zergatik forma horixe duen, benetan problema bat dugu. Arrazoinak argitu beharko dira.

11) Esan dezagun, Orixek bertsolarien «ziria» ongi ezagutzen eta biziki estimatzen zuela. Hori da, baserria kasi errespeto erlijiosoz ikusten zuenaren beste aldea. Elizanbururekin bat dator horretan ere. Haren *Besta biharamunaz*-i honela zeritzan Orixek: «Bertsu ôk ez dira alperrik Euskalerrian egin diran ederrenak», ik. *Euskaldunak poema eta olerki guziak*, Añamendi 1972, 675 (oharrak).

12) «Dejó Sabino un rastro muy profundo, el cual se caracteriza por la desaparición de la poesía satírica y festiva y por el predominio de la lírica patriótica, religiosa o familiar», ik. J. M. de LEIZAOLA, *Estudios sobre la Poesía Vasca*, Ekin 1951, 49.

Nik ez dut erabat erabakitzeke asmorik, Orixek ondo egin zuen ala ez, bide hori hartuz. Burubide askorik ez diot ikusten, kreatzaileak zein kreazio bide eraman behar zukeen eztabaidatzeari. Egiatzko arazoa zera iruditzen zait: bide horretatik ibiltzeko eskubide guztia zuela onartu (literato gisa, alegia), eta gauzak bide horretatik ondo eraman ahal dituen. Guk beste bideren bat nahiago izateak, ez du ezer esan nahi berez. Berez. Baina zer da, *berez*? Orixeren kasuan zerbait esan nahi du. Zerbait baino gehiago. Eta horixe eztabaidatu nahi luke kapitulu honek.

Orixeren poema nazio perspektiban dago. Baina ez dago jazar burrukaren perspektiban, resistantzi perspektiban baizik. Liberalismoak jazarri zuenez gero —gutienez— euskal nazioa deseginik dago. Baserritarra marjinalatzen zuen gizartekera bat eraiki zuen liberalismoak; eta, bide batez, euskal nazioa zokoratzen zuena. Ateka hori da, euskal nazioaz arduratuko diren hiritar sektoreen eta nekazalgoaren arteko aliantza behin eta berriro erraztuko duena¹³. Orixe ikusliar zen aliantza horren. Eta mogimendu abertzalearen bero-beroenean ekin ziola poemari, ezin ahanztu genezake. Ez da harritzekoa, baserriaren konfliktoak hiriarekin zerikusi guti badu poeman. Baina hiriak nahiz baserriak biltzen zituen mogimendu abertzale hori, nazio hondatu batekin aurkitzen zen. «Zer gelditzen da sano?», zen lehen galdera. Eta: «hondatua nola berriztatu, restauratu?», bestea. Orixek, sano gelditzen zena kantatu nahi zuen, batetik: baserria; eta, bestetik, hondatua nola restauratu jakiteko, eredu bat eskaini. Beraz, zuzen ala oker erantzungo zion. Baina garaiazen garaiko premia larri bati erantzuten zion. Mireio, Virgilio eta horik aipatuko zaizkigu, *Euskaldunak* poemaren arrazoin bezala. Baina axal-axaleko arrazoinak dirudite. «Literatoaren» sujetibo hutsak. Kreazio literarioak sakonago sartuta dauzka sustraiak gizartean, idazleak berak dakiela ez dakiela.

Momentuak eskatzen zuen gizona izan zen Orixe. Horregatik esan zezakeen L. Mitxelenak: «La figura más representativa de un período de las letras vascas que dura todavía hoy —mucho más que Lizardi, prodigio solitario— es Nicolás Ormaechea, *Orixe*»¹⁴.

13) ORTZI, *Historia de Euskadi: el nacionalismo vasco y ETA*, 1975, ik. 3. Kap. guztia: *Carlistas y fueristas*, or. 66-106.

14) L. MICHELENA, *Historia de la Literatura Vasca*, 1960, 148.

Beraz, aldez aurretik esateko: Orixek, hartu zuen bidea hartzeko, arrazoin guztia zuela, erabakiko dut nik neuretzat. Hala ere, Orixeren poemari ez nioke zenbait irakurlek eta kritikok eman dion sentidorik eman nahi, epopeia nazional gisa. Bego hori garbi. Anbiguo ikusten dut, Dena da anbiguo historian, bihartik atzora. Baina nik Orixeren anbiguitatea bera ere, gure baserri literatura guztiaren anbiguitatean ikusten dut, oraingoz; eta gerra aurreko mogimendu guztiaren anbiguitatean. «Progreso» beti bere eskuetan monopolizatu digun agin-pide zentralaren aurrez-aurre, euskal resistentziak beti, nahi-taez, izan duen, eta izan beharko duen, anbiguitatearen barruan.

4. Historian ikusi behar den antzera, *Euskaldunak* poema euskal literaturan, eta zehatzago baserri literaturan, hartu behar da. Euskal kultura guztiaren barruan ere bai, garai hartakoaren barruan bereberki. Baina baita haren antzekorik herbestean badenarekin batera ere.

Dudarik gabe, Virgiliorekin eta batera, lehenik. Mistralekin batera, halaber. Batarekiko zein bestearekiko ikuskizunak sarri agertu dira. Ezagunak dira. Utz dezagun hori.

Gutiago agertu dena, zera da: «baserri literaturaren» fenomeno modernu bat ere badagoela, eta han sartzen dela Orixeren poema. Fenomeno hau, Europa guztian, hagitz konplikatua dela¹⁵. Fenomeno hori Euskal Herrian daukagu, eta Euskal Herritik kanpora daukagu. Euskal Herrian lehenengo.

Hau da: ez da falta izan, *Euskaldunak* poema, Txomin Agirre, Elizanburu, Trueba, Pierre Loti, Francis Jammes eta horien sailean begietsi duenik, Pereda eta besteak ez aipatzeko. Izen mordoska horixe bakarrik aski da, nik uste, Euskal Herrian fenomeno interesgarri eta oso bizi baten aurrean gaudela sumatzeko. Baina azterketa serioa bat egin denik, ez dakit. Aurriritzi gaiztorik badagoena, ordea, guzti horren kontra, zeinek ez daki. Eta ez aurriritziak bakarrik. Hala ere, galdetzekoa genuke: zerk sortu ote duen fenomeno hori. Fenomeno bat ote den guzti hori (barrutik), ala gehiagorik; arras besterik ote den, esate baterako, Baroja. Eta abar. Itxurarik bai bait dago, orduko politikak ezezik, *Euskaldunak* poemarekin zerikusirik baluketela, eta argitasunik franko eman leza-

15) Europatik landakoak bakean utz ditzakegu, nahiz eta Longfellowen *Evangeline* poema epiko-idilikoa, esate baterako, orduko euskaldunek oso ohartu izan, *Euskaldunak* poema sortu eta zabaltu zen garaian (Zaitetik, adibidez).

ketela poema esplikatzeko, arestiko musikak (Usandizaga, Guridi, Sorozabal, Aita Donosti), pinturak (Zubiaurretararak, Arteta, etc., etc.) folklore eta herri jakintzaren bilkuntzek, etnologo eta antropologo azterketek (Azkue, Barandiaran, Aranzadi), eta abar. Bloke haundi bat bada hor, politika, literatura (euskal nahiz erdal), pintura, musika, jakintza, biltzen dituen. Eta guztiaren azpian oinarri sozial-ekonomiko jakin bat. Hortik sortu ere da, Orixeren kaskotik baino barrenago, *Euskaldunak* poema. *Grosso modo* behintzat, oinarri/gainegitura hipotesia poliki beteta aurkitzen dugu epe honetako gorabehera sozial politiko nahiz kultural eta artistikoetan. Euskal Herri bat eta bera ari bait da literatura, musika, pintura, jakintza horietan. Ez dezagun gal hori begien bistatik.

Gero, Euskal Herri hari muzin egin zitzaion moduan, hari zitxekon kultur kreaioa ere zapuztu egin nahi izan zen. Eta honek ere badu bere oinarria egoera sozial berrian, noski. Orduko Euskal Herritik oraingora dagoen aldea, kontrastea, puntuz-puntu erakutsi ahal izango genuke: orduko ekonomia eta oraingoa; orduko gizarte taxukera eta oraingoa; orduko pintoreak eta oraingoak (orain eskulturak duela gora gehiena, ahortzi gabe); orduko musika eta oraingoa; orduko politika eta oraingoa... Orduko euskararen eta oraingoaren artean, orduko literaturaren eta oraingoaren artean, dagoen aldea, jasan ezin dutenek, beharbada ez dute alde hori hain ulerkaitez aurkituko, denari batera begiratzuz gero. Jokabide literarioak bakarrik ez dira aldatu.

Gai suspergarria genuke gonbarazio horik egiten jarraitzea, globalki, baina gauden literaturan.

Jakin errebastaren 21. zenbakian, aldizkariak hamar urte betegarrenekoan, Txillardegiren pasarte hau daukagu:

Aspaldian, orain dala hamabost bat urte, irakurri nuen Jammes'en «Los Robinsones Vascos» liburua. Egia esango ahal dut? Bai. Esan egingo dizuet: liburua hasi, eta... ez nuen bukatu. Horia egia: ezin! Bi gazte xeru haiek... hondartza xeru hartara etorriak... euskal izen «garbiak» eta gainerakoa frantseseraz... dana hain xerukiro gertatzen... hain xerukiro ibilki... Ene! Nolako garbitaxuna euskaldunona! Nolako xaxi-olerkitasuna gure hondartzetan! Miarritzeko «Syndicat d'Initiatives» dalakoak azaltzen duen «Chambre d'Amour»aren istorioa eta Jammes'en hori nola ez aldera?

Mistralen «Mireio» (espaineraz eta euskeraz) orduan irakurri nuen ere, edo orduantsu; baina plegu berekoa izanik ere, ez ninduen hainbestetaraino... gogaitu.

Berdintsu ere Pierre Loti bere kide eta adiskidearen izkribue-

kin: bizpahiru liburu irakurri ditut osoki, «Ramuntcho», esate baterako, nekez, oso nekez, amorro bizian batzutan, baina... gaintu egin nuen.

Jammes ez. Hunekin ezintasun guztizkoa. Francis Jammes go-gaigarri izan zitzaidan, faltsu, arras pikuan ari, guztiz Euskal Herriitik urrun (Loti eta Peyré, Trueba eta Zunzunegi, sail ederra dugu!)¹⁶.

San Martinek *Euskaldunak* poemaz dihardu zenbaki horretantxe bertan, eta sintomatikoa iruditzen zait. Txillardegia eta San Martin, hori ere sintomatikoa bait da, biak polemikan ari dira: Fagoagarekin eta Labayenekin. Polemika giro batetan gaudela, esan nahi dut. Honelakoak irakurtzen dizkiogu San Martini:

«Olerkariak gure baserriak loraz beterik ikusten dituztela; eta mendizaleak (ez «mendigoizaleak») ikusten dugu egia: lora gutxi ta zimaurreta eta kirats asko», jartzen duzu. Ori esaten banuan ere, ez *Euskaldunak*-engatik, baizik gure olerkari erromantikuengatik. Ta, zuk nahastatu nauzu or. Ezta, ez dijoa baserriarren kontra ere. Ez! Ez nago baserriarren kontra; baizik alde. Kanean bizi diran abertzale olerkari erromantiku asko dira baserria idealizatuz eta aientzat zijoa ziria, ta ez baserriarrentzat, ezta gutxiagorik ere... Ta ori salatu bear luteke gure folklore olerkariak, baserriak benetan maite badituzte. Gu, bap! bizi gera baserrieri kanpokal-detik begira. Barrutik dijoa prozesioa.

Euskaldunak aspergarria da. Nik ezagutzen ditudan euskaltzaleeri (euskaltzalea ez danik ez bait dut ezagutzen poema ori irakurri duanik), poeman ezarriak dauden erri-kantak gustatu zaizkion. Erri-kantak eta Elizanburu, Arrese Beltia, Lekuona ta orrelakoen poesi atalak (ori bai, Orixe bere zorrorako ongi aukeratuak). Poemaren astuntasunean arnasa lasaitzen dute tarteka dituan kanta oiek. Ezin esan erri-kanta oiek poesiarik ez dutenik.

Ukatuko ez dizudana da, ta onetan zurekin bat natorkizu: «Orain bi milla urte Virjilio'k egindakoa, gure Orixe aztu-ezinak, *Euskaldunak* poema nagusian berritu ta osatu du». Orixe bai, Orixe orain bi milla urtekoa genduana. Ori da esatea ausartu ez nintzana. Ori ain zuzen ere bere gurari ta egintza, orain bi milla urtekoa. Baina alde batetik ezinezkoa. Virjilio-ren *Bukolikak* eta *Georgikak* beste zantzo bat ekarren munduari; bigarrena Augustori jendea nekazaritzara igortzeko / igortzen laguntzeko / asmuz egina. Lehenenak ere erromatar gerratiei irakasten zien lanak jasotzen duela mundua eta ez gerrak... Baina, oiek ahal ziran Orixeren errazoiak? Ez dut uste. Orixeren errazoi bakarra izan zan euskaldunori poema nagusi bat egitea. Eta ez zan konturatu, bestelako erriak, bestelako errazoiak bultzatuta egin zutela. Ori jakin izan

¹⁶) IGARA, «Unamuno ala Jammes?», *Jakin* 21 (1966) 81-82.

balu, ta bere burua olerkaritzat eduki, Walt Whitman-i jarraituko zion eta ez Virjiliori.

.....
Mende onetako literaturaren tajuratik urruti ibili zan Orixen. Gure errian aspaldiko mendeetan loratu zen nekazaritzaren garaikoa. Ta ordurako ere idealizazio faltsuz beterik. Zergatik, gure errian ere izan bai dira lapurrak, erailleak, gaizkilleak eta gainerako giza-txar mota guziak (gure ustez beste erri batzuetan baino gutxiago izan badira ere), baina Orixek bere poeman, bere denborako Euskalerriko beste zenbait bizi-bide asko ta garrantzitsuri bezala, ez dizkie tokirik eman. Errealitate gutxiko amets erromantikoak indar asko bai zuen bere gain¹⁷.

Irrealismoa da, funtsean, biek salatzen dutena, nik uste. Azken finean, hala ere, Orixeren edo Jammesenik baino gehiago, tradizio guzti baten arazoa daukagu. «Erromantizismo» batena.

Luza gaitezen, hortakoz, «erromantizismo» famatu horretaz. Izan ere, «baserri literaturak» Euskal Herrian baditu bere arrazoin propioak. Baina haren sustraiak Euskal Herritik urrutiraino luzatzen dira, munduan zabal, eta, azken finean, Aro Modernua besterik ez dira. Aro Modernuaren fruitu da «baserri literatura» modernua. Hots: ez da inola ere aitzinako Autoreen imitazio soila.

5. Bide horien egungo irrealismoak ez du esan nahi, bi-deok atzo ere atarramenik ez zutela, edo desgaraiko zirela. Faltseapen hutsak zirela, eta beste ezer ez. Orain bi mila urteko gauzak zirela... eta Orixen ilargian zegoela.

Erromantizismoa —beranta, bederen— isuria da irrazionalismora, misteriora, bizitasunera, historiara, tradiziozkora, zernahi ere den naturazko eta lurkoira eta herrikoira, amestsezkora, ulertu ahal ezinezkora. Antimodernia da, baina fenomeno txit modernua. Erreazio da. Baina ez nuke esango erreazionario denik, erreaktibo dela baino.

Erreazionario da —ageri da— arrazoimen modernuari uko egiten dionean, sentimentua gehiago estimatzean, misterio eta mistika zaletasunean, intuizioetan xit fidatzean, amestsetara hegaldatzean, tradizio zaletasunean, irudipenezko mundu ilunak asmatzen dituenen, eta abar. Marxistak oskurantismo erlijiosoari egin ohi dizkion kritika gehienak egin liezaizkioke erromantizismoari.

17) J. SAN MARTIN, «Orixeren poemari buruz», *Jakin* 21 (1966) 68-69 eta 71.

Baina erromantizismo hori bera, progresista da, klasizismo arrazionalista antzua birrintzen duenean, libertatea proklamatzen duenean, Estatu modernu munstroaren aurka errebelatzean, gizonak gizagabetzen dituen industriaren aurka eta gizona sustraigabetzen duten hiritzarren kontra (oroit V. Hugo: *Les Misérables*) tradizioei eta naturari atxekitzean, utilitarismoari eta komertzialismoari gabe izpirituari deitzean, instituzioei baino gehiago herri sotilari begiratzean, eta abar. Mogimendu sozialistek asko zor diote erromantizismoari (Mas-hinski).

Erromantizismoa, bere ongaitzekin, Aro Modernuaren seme da. Eta arrazionalismoaren, positibismoaren, progresoan itsuki sinestearen, Iraultza burgesaren, Estatu teoria zentralisten, industria modernuaren, demokratismoaren, inperialismoaren, senide da. Familia bitxia, beraz. Aro Modernuaren anbiguitate guztia nabari zaio. Edozein puntutan nabari da anbiguitatea.

Gizon modernua barrutik pitzatua da, etena. Hautsia, zarrastatua. Galdua. Mundura «botea», ez daki zeinek. Kontzientzia hori XX. mendeko filosofia batzuk (esistentzialismoak, bereberki) eta arteak espresatu digute gordinenik. Baina gizonak lehenago erreparatu zuen egoera hori. Arteak, batik bat. Artea lehenago abiatu zen galdutako «sustraien bila». Erromantizismo guztia «sustrai bilaketa» horixe da. Sustrai bila ari zela idoro ditu Freudek inkontzientea eta kontzientzipea. Etnologia, historia, literatura, artea, denak joango dira baliogo galduen bila, sustrai bila. Baina eginkizun horretan beti nabari da —joera aurrerakoietan bezalaxe atzerakoietan— Aro Modernuaren barne-barnerainoko anbiguitatea.

Egunotako baserri literaturaz ari garela, ez dugu begien aurretik galdu behar Aro Modernuaren anbiguitate guztia. Bazter txoko maitagarriak ospatzen badizkigu baserri literaturak, pentsa dezagun zentralismo absolutuan. Baserriko bizitza baketsua kantatzen badu, gogora dezagun, gizarte guztia itzulipurdikatzen eta nahasten ari den industria; gogora dezagun, inperialismoaren salogeria, gerrak, dena irentsi beharra, lurraldeak hustu eta hiritzarretako zurrunbiloan amildutako elementuak (*Lumpenproletariat*). Gizaseme sotil bertutetsuak azaltzen badizkigu, ikus dezagun aurrez-aurre pertsonalitate burges hatzamarluzea, zekena. Baserri literaturak, erreaktibo izanik, mundu burgesari beste mundu bat kontrastatuz, bere garaiaren anbiguitate oro gainean du. Txanponaren bi aldeak. Puntuz-puntu egizta liteke hori.

Folklore zaletasunaren alderdi politikoan, adibidez:

— Grimm anaia bientzat demokratismoaren azalpena zen, herriz-herri eta etxez-etxe nekagabe ipuinak eta esaerak biltzea. Iraultza Frantsesak eraginda, Prusia absolutistan, iraultza burges demokratikoaren ideiek bizkortzen zituen, herri kultura estudiatzeko. Haundikien kulturaren ondoan, herri xumearen kultura bilatzen zuten. Absolutismoak persegitu egin zituen. Hemen ideia demokratiko burgesaren zerbitzuan zebilen folklore zaletasuna. Demokratak ziren folklorezale.

— Frantzian justu alde bestea: burges errepublikanoen kontrako zesarismo ideiarekin zerbitzuan indartu zen folklore zaletasuna. Herriaren soberania eta askatasuna ez baino tradizioa demostratu behar zuen, «berrikerien» kontra. Eta nazionalismo frantsesa konformatu behar zuen: Frantziako populuaren jeinu paregabea agertuz alegia, beste herri guztien gainekoa. Zein, ba, eta Napoleon III.a bait zuen bere Mezena haundia. 1852ko dekreto ministerial baten bidez, Frantziako eskualde orotan herri kantak biltzea eta jasotzea agindu zuen¹⁸. Abenturero inperial honek, zuzenean ideia iraultzazaleen aurka joatearren, nekazalgora indartu nahi zuen. Tradizio jator zaharrak, kontserbaduria. Eta hari zor diogu batez ere, harrez gero aurrerazale guztiek mendebale romanikoan folklore eta baserrizaletasun eta «populismo» guztiei dieten errezelo txarra. Folklorea, herri kul-

18) Eta justu urte berean Txaho desterratu ziguten. Napoleon III.ak mogimendu herrizale bat akaparatzeko zuen. Ez sortu. 1857an agertu zen, Parisen, Frantziako Institutuko Francisque Michel-en *Le Pays Basque. Sa population, sa langue, ses mœurs, sa littérature et sa musique* eta 1859an *Le Romancero du Pays Basque*. Urte honexetan agertu ziren, halaber, Bretaniako, Poitou eta Berryko, Normandiako, Flandreko, Lotaringiako, Angoumois eta Bourgesko *Romancero*-ak. 1863an Max Buchonek argitaratu eman zuen *Noels et Chansons populaires de la Franche-Comté*, etc. etc. Napoleon III. horixe zen gure Luis Luziano Bonaparteri printze titulua eman ziona eta 130.000 liberako errenta. 1856an etorri zen Euskal Herrira printzea. Printzeak lortu zuen, 1859an, Duvoisin-entzat ere urtean mila liberako errenta, Biblia itzul zezan (gero Gobernu Errepublikanoak atzera erretiratu zuena, noski). Orduantxe hasi ziren d'Abbadie-ren Lore-Jokoak (d'Abbadie: Pariseko Société de Linguistique-ren sortzaileetakoa). Napoleon III.aren intentzio politikoak ere aipatu beharko lirateke gure Literatur Historietan, hartaz ihardutekoan. Haren babespeko mogimendu euskaltzale guztia, berriz —eta gero Hegoaldean jarraitu zitzaiona— bere testuinguru politikoan aski aztertutik dugunik, ez dut uste. Orduan indarberritu zen euskal mogimenduari, Errepublikak berriro hegoak moztu bazizkion, ez da harritzekoa. Euskaldunek Errepublikaz mesfidatzeko arrazoin bat gehiago bazuten, berriz, horrek ere ezin inor harritu.

tura, nekazalgoa eta txobinismo frantsesa eta restaurazionismo politiko lotsagabekien kontserbazalea, denak oratuz, sekulako taloa egin bait zigen. Hori bera zen Compiègneko palazioa ikaragarritzko bonbaziak restaurarazi zuena: absolutismoaren garaitasunari sinbolu bat. Hori bera Vercingetorix heroikoaren mitoa piztu eta piztu zuena, heroi nazional baten beharrez. Eta horrexek eragiten zien bai folkloeari eta bai «baserri literatura»ri. Horiek denak batera ikusi behar dira. Programa politiko bat eta berean zeuden. Folklore zaletasuna kontserbazaleen zeregin bihurtu zuen. Eta baserri literatura, garai honetan, XVIII. mendeko Pastoralen girora itzuli zen, Marie-Antoinette-ren plazer idilikoetara. Europako mendebalean folkloreak eta baserri literaturaren kontra, eta abar, sortu den erdeinua konprenitzeko, Napoleon III.aren kultur politika ikusi beharko litzateke (eta handik aurrerakoan bururapenak: Ch. Maurras, eta abar).

Berandu, baina Euskal Herrira ere ailegatu zaizkigu noizpait haize horik. Napoleon III.arenak lehenago, eta haren kontrario errepublikanoenak berriki.

— Europako eguzkialdean ez dago halakorik¹⁹. Biziki zaintzen dira «herri aberastasunok» nahiz «herri literatura», laborari literatura. (Solojov —*Don apacible*— laborari literato da). Marxek eta Engelsek benetako «herriaren artea» zeritzaten. Estadu komunistak dira egun folklore zaleak eta folklore taldeak gehien bihoztoitzen dituztenak. Harmada Sobietarrean bertan folklorea arduraz kultibatzen da. Eta estetika sobietar ofizialak irakasten du, arte sozialistaren iturburu inportante bat folkloreak izan behar duela, herriaren arte denez. Beraz, Herri Errepubliketan balio iraultzagilea du populismoak, folklorezaletasunak.

— Euskal Herrian uste dut Frantziako XIX. mendean gabiltzala.

Aski folkloreaz. Baserri literaturaz berdintsu balio du.

Ohituta gaude, segituan alderdi politikoari begiratzeraz. Baina insistitu behar dizut, politika baino askoz gehiago dagoela jokoan. Kulturaren krisi batetan gaude.

19) Alemanian, hala ere, nazismoak zikindu eta ospegaldu zuen, eta orain bada errezelarik aski.

Oro har, oso fenomeno korapilotsu baten aurrean gaude. Mila alde kontradiktorio du eta esplikazio sinpleegirik ez du ametitzen. Eragipen sozialak, politikoak, literatur barrukoak, kultur hesparru diferenteen artekoak, elkarren artean gurutzatzen dira. Baina alde bati bakarrik begiratu nahiko bagenio ere, ez genuke aurkituko linea xuxenik, motibo eragile kontradiktorioak baizik. Baserri literaturak motibo sozial, kultural, politiko ezberdin eta kontradiktorio askori obeditzen dio. Ideia demokratikoen eragina da bat, «demokrazia zaharrak» deskurbiaraziko dituen, herria deskubriarazten duena orobat; mi-siolarien eta Rousseauren «basati onak» daude, halaber (biok bi gauza diferente izanki); industriak sortu duen nahasketak eta hiritzarrek ere baserria oroitarazi dute; lehenago absolutismoari bezalaxe, bizimodu burges artifizialari baserri bitziza sotila kontrajarriko zaio (bizikera burgesa gortesau bitzizaren «demokratizazioa» baizik ez bait da, hein horretan); inperialismo garaian, gusto esotikoa eta abenturazalea indartuko bait dira, literaturak etxe ondoan bertan halakoxe paraje esotikoak aurkituko ditu, urrutira joan behar gabe, eta hasi berri den turismo industria zerbitzatuz²⁰; Estatu zentralistaren aurrez-aurre, «probintziek» burua jasotzen dute; dena suntsitu duen iraultza industrialaren eta sozialaren ondorioz, galbidean sartu diren pitxiek balio berria irabaziko dute, orain ere antigoaleko erredizak garesti diren bezalatsu (tradizio, aitzinako ipuin, gaztelu hondakin, eta abar); baliogoak erauzirik, nahasketaren erdian, baliogo seguruak eta ordenu gar-

20) Pierre Loti (1850-1923), adibidez, Autorea esotiko bat da, Fromentin jarraikilea. *Aziyadé*, ofizial frantses baten eta neska turkiar baten amodioak; *Le Mariage de Loti*, historio bera Tahitin; *Le Roman d'un Spahi*, historio bera Senegalen, eta abar. Geroago P. Lotik mundu esotiko mi-resgarri hori Pariseko atarian bertan asmatuko du (eta, beraz, haren-tzat, euskaldunak ala senegalesak, alde haundirik ez): Bretanian (*Mon Frère Yves*, *Pêcher d'Islande*, *Matelot*) nahiz Euskal Herrian (*Ramuntcho*, etc.). Loti, Jammes eta konpainia, guri geuri, gustatuko zaiz-kigu ala ez zaizkigu. Baina haien arrakastak gauza bat demostratzen du: giroa ezagutu zutela, merkatuko eskeari igarri. Burgesia frantse-sari Frantzia barneko «kolonia» esotikoak, kultura «bitxiak», deskubri-tu zizkiotela, eta hori irakurleriaren oso gustoko zela. Ezin ahanzt genezake, Peredak eta ere nolako harrera izan zuten. Burgesiak, bere zikinetan eta usteletan nazkaturik, urruti mina du, garbi mina, beste kultura mantxa gabekoetan amets egiten du; beste gizarte harreman sinple eta garbi batzuren irrikatuz bizi da, bere bizikera konplikatuak aspertuta. Horixe da «baserri literatoek» eskaintzen diotena. Euska-rzko baserri literaturak apenas izan du burgesiari gusto emateko eta hura asetzeko aukerarik. Baina eginkizun huraxe zuen mogimen-duak izan du, nonbait, eraginik. Kanpokoak halaxe ikusten gintuzte-larik, guk geure buruok nola ikusi ere eragin du: Ipar Euskadik ahale-ginak egiten ditu, oraindik ere, turismoari begira, Autore esotikoek asmatu zuten bezalakoxea bihurtzearen.

bia bilatzen dira, eta non baserrian baizik; masa gizarteak bizitza pertsonal eta familiar bila jarri ditu buruak, etc.

«Probintziaren deskubrimenduak» alde asko du, benetan. Eta «baserri literatura» inguru zabal-zabal horretan hartu behar da. Baserri literatura, berriz, fenomeno arrunta da Europa guztian. Nobela italiano modernua baserri nobela batez hasten da (Manzoni). Dudatan egon naiz, kapitulu honen buruan nola esan behar nuen: baserri literatura, txoko literatura, literatura regionalista... Izan ere, gauza diferenteak nahasten zaizkigu hemen. Batzuek «baserri literatura», besteek «sorterri literatura»... *Garoa* baserri literatura bezain sorterri literatura ez ote da? Baina Peredari ez ahal derizkiogu «ohiturazale» hobeiki? Hala ere, zeinek sartuko luke Mauriac, beste gabe, nobela ohiturazalean, baserrikoian? Regionalistan sartu ohi dute, haatik. Batek bere herrialdeko ohiturak agertu ditu. Besteak, bere nobela nonbait jarri beharrik, eskualderen batetan lekuratu eta eskualde hartako gauza tipikoz, kutsuz, ez dakit zerez, janzi dizu, eta abar. Egia, fenomeno literario hauk, zerikusirik badute elkarrekin, ezberdintsu izan arren. Fenomenook —edo antzekoak— ez dira gure literaturakoak bakarrik. Eta gure gauzak ere besteen artean ikusi beharko genituzke. Izen ematen ere asmatu ezin honek baditu bere arrazoinak. Baina, azkenean, fenomenoaren konplikatua da arrazoin nagusia ²¹.

Euskaldunak literatura regionalistan sartuko lukeenik bada apika. Guretzat ez da. Baina beste leku batzutan hala deitzen dutenarekin antzik badu eta antz hori ez da gure artean batiere gutietsi. *Euskaldunak* literatura ohiturazalean ez sartzeko arrazoinik ez dago. Orixek berak han sartu zuen: «Erri bat bere oiko lanbidetan, jolasetan, ipuietan, sukaldean, bizian, eriotzean, agertu nai nizuke, gauzak eskuarki edo komunzki gerta oi diranez». Sorterri literaturan sartu behar, orobat. Baserri literatura dela, zer esanik ez... Zer nahi da! Azken finen, gu ez gara Paristarrik. Eta barregarria litzateke itxurak egitea. Gaitezen garenak. Herri koskor bat.

Orixeren ohore da, berandu —betiko moduan— baina bor-

21) R. Lalou-k, nobela modernu frantsesaz ari dela, aparte aipatzen du hango «roman de la province» eta «roman régionaliste» deitzen duena, ik. *Le roman français depuis 1900*, Paris 1947, 39 eta hur. Zellweger-ek eta Vernois-ek, gure gailanago, «roman rustique» esaten dute. Ik. R. ZELLWEGE, *Les débuts du roman rustique en Suisse, en Allemagne et en France*, Paris 1940-41. P. VERNOIS, *Le roman rustique de George Sand à Ramuz*, Paris 1962. Gai polita tesina batetarako. Eta premiakoa, auriritziak desegin eta gure baserri literaturaz perspektibak irekitzeko ere.

tizki, euskal literatura mogimendu arrunt horri itsatsi izana, eta, besteen aldean desmerezitu gabe, egin ere. Berandutasuna ere ez da itxuragabekoa, gure tamainarako eta historia-rako. Mogimendu erromantiko honen barnean «sorterri literatura»ren mogimendu berezia dago. Eta XIX. mende azkenetan indartu zen gehiena literatura «regionalisten» mogimendu hori. Oroit Verdaguer-en poemak (hau oso joera poemazalea bait dugu): *L'Atlàntida* (1877), *Canigó* (1881). Euskal Herria karlistadetatik orduantxe irten berria dugu, eta hain zuzen 1877an argitaratzen hasten du Manterolak *Cancionero vasco*, eta 1880an *Euskal-erria* aldizkaria. Ordukoxeak ditugu, Bretanian, Anatole Le Bruzen obrak, estudio folklorikoetan xit oinarrituak berauk ere eta behinolako Brizeux-en sentimentalismo gabe²²: *La Chanson de la Bretagne* (1892), *La Légende de la Mort chez les Bretons armoricains* (1893-1902), *Au Pays des Pardons* (1894), *Pâques d'Islande* (1897), *Le Gardien du Feu* (1900), *Le Sang de la Sirène* (1902)... Gure mendera sarturik, hortakoz. Berdin Le Goffic-en obra: *Amour breton* (1889), *Le Crucifié de Kéraliès* (1892), *Le pirate de l'île Lern* (1913), *L'Ame bretonne* (1902-1910, hiru liburuki). Le Goffic hau M. Barrès-en lankide zen, eta hau, nazionalismo frantsesaren aita izpirituala, Ch. Maurras-en eta besteen aitzindari. Gero ikusiko da problema hori.

Sasoi onean eta bizkor heldu zaizkigu beste literatura regionalistak ere gure mendegarrenera. Aipa, probentzalean —baina frantsesez!— Ch. Maurras, superkatoliko eta artxi-rreazionario frantses txobinista pijoa: *Anthinea* (1901), *Quatre Nuits de Provence*... Eta hobe ez aipa Barrès-en bestea, *Roman de l'énergie nationale*, *Les bastions de l'Est* edo *Le génie du Rhin*. Aipa Jean Giono, haren lehen obra batik-bat (*Pan* trilogia), eta d'Arbaud, frantsesez nahiz probentzalez trebea: *La Caraco* (1926), *La Bête du Vaccarés*, *La Sauvagine*, eta abar.

Zeinek ez du Puy-de-Dôme entzun, Auvernian, gutienez karrieristek egunkariak betetzen dituztenean? Auverniarrek, harro asko, *Arvernar* kelten ondorengotzat jotzen dituzte beren buruak. Gure modura, herri oso aitzinakoa eta abar, eta abar, ei dira. H. Pourratek sumendi paraje honetako jendea, ohi-turak, azaldu dizkigu bere nobela eta ipuinetan, 1912ko *Sur*

22) Eskualde-literatura bretoina lehenago hasi bait zen, hasi: aipa dezagun Brizeux bakarrik, *Marie* poemaz (Lamartine-ren *Jocelyn*-en tanke-rakoa) eta *Les Bretons* (1845).

la Colline ronde-z hasi eta ia egunotara arte. Laborari langileok beren ohiturak oso gorde zale dira. Zibilizazio modernuaren gaitz nagusia, Pourraten aburuan, gizonak lurrarekiko lotura haustea da. Hiriak ritmo mekanizatu batetan amiltzen du gizona, haren izakerari ez dagokion ritmo batetan. Lurrarekiko lotura horixe da Ramuz-en poesia eta nobeletako haria ere. Arimaren sustraiak lurrean tinkatzen dira: mendian, baso eta lakuetan, soroetan. Hor finkatzen da «gizon eternua», jatorrizkoa.

Idazle on anbiguitatea, gehienona edo guztiona, garbi dago. Azaltzen diguten eremua, hiriarekin kontrasteak ez bestek agerrarazten du balio horretan. Baserritar edo menditar hori bere hiriarekiko erlazioan *da horrelakoa*. Baserritar hori bere hiriarekiko erlazioetan definituta dago²³. Erlazio horretan, haatik, baserria ez da hiriarik eskaini dakiokkeen alternatibarik, zibilizazio modernu guztia suntsitu nahi ez bada. Gauean abarrik erantzi eta telebistari begira arituko den baserritarra bait da egiazko baserritarra. Igandean semea dantzatokira joango zaiona. Hau da, informazioa dela, teknika dela, politika dela eta zernahi dela, hiriak sartuera asko du baserrian. Baserriak ez hirian. Bai produzioan, bai salmentan, edozertan, hiriaren mende dago baserria. Ardo produktore italiarrek eta frantsesek Merkatu Batuan elkarren etsai bihurtzen dituen mekanismo horren mende. Hiri eta baserri arteko harremanak aldatuz doaz, eta baserria gehienbat pasibo dago erlazio horietan. Autoreok uharte bat azaltzen digute. Eta inguruko urak ez bestek ur-artetzen duela, isiltzen dute.

Baina errealismo falta hori alde *bat* da. Zeren eta, horregatixe hain zuzen, baserri literatura guzti horretan Aro Modernua espresatzen bait zaigu, bestalde. Turismo jendeterietan, etc., Aro Modernua mintzo zaigun bezalaxe, Aro Modernuaren mintzaira da baserri literatura, problematika modernu hori dena apropos eliminatze horretantxe bertan ere.

Eta amets bat da, bai. Baina ametsa den aldetik bertatik,

23) Beharbada beti halaxe egiten da, baserriaz aritzekotan. Eta R. Redfield-ek erakusten duenez, baserritarra bera ere, ehiztari «prezibilizatu» edo ez bezala, hiriarekin alderatuz bakarrik iristen da baserritar kontzientziarik mamitzera, ik. R. REDFIELD, *The Primitive World and its Transformations*, New York 1961, 31 eta hur. Bere eguna, lanbidea, familia, ohiturak, erlijioa, hiriarekin kontrastatuz aurkitzen du baserritarrek bere nortasuna. Eta desarrolatu ere, kontraste horrexen arabera desarrolatu du. Baina hemen ez dugu ahanzi nahi, baserritarren beren kontzientziaz baino gehiago, Autore batzuren baserri agerpenaz ari garela.

ez da ihespide hutsik. Badu ametsaren positiboa. Bere pertsonalitatea salbatu nahi duen gizon modernuaren burruka da. Lantu eta protesta da batera... Marxek erlijioaz emandako iritzi formula darabilt. Baina ez nuke esango, hark bezala, egoera okerraren kontzientzia okerra denik. Bai, erlijioan bezalaxe, baserri literaturan ere, izpirituen anbiguotasuna islatzen dela. Politika aldetik *impasse* batetan galtzea gerta liteke (Arana Goirenen baserri zaletasunari hori gertatu zaiolakoan nago). Hau da: gizarte harreman agirikoak egitura batzutan antolatzen, lehen-lehenik efektibo izan behar duen politikari, baserri ideia honek —mundu ikuskera honek— ez dio bide zabal askorik irekitzen agian. Ez da erraza handik programarik ateratzea. Eta, ateratzekotan, kontserbazalea izango da, seguru asko. Nondik nora politikoen juzkaera egokirik ere apenas izango da posible, ikuspide honekin, Aro modernuan. Baina politikak ez du agortzen izpiritu bizitza guztia. Eta politikan ez baliotzeak ez du esan nahi, bestetan balio ez denik. Picassoren pintura edo Djaghilewen baleta bezain guti muga liteke politakatara bakarrik baserri literatura. Haren balio behinenak ere ez dira politika aldetik bilatu behar.

Alabaina politikarako ez balioaz, hain zuzen, balio du politikarako ere. Eta ikusita dago, zeharbidez, politikan bertan ere ideia hori eragikor izan daitekeena: baliogo batzu deskubriaraziz. Sorterria eta aberria deskubriaraziz, adibidez. Joera honek —erlijioak bezalaxe— elementu kontserbazalea bezain barruan sakon, bait darama elementu utopikoa, idealista. E. Le Roy-en Perigord-eko nobela batzuk erakusten diguten utopismoa: *Mademoiselle de la Ralpie* (1921), *L'Ennemi de la Mort*, eta abar.

Baserri edo sorterri literaturan liberazio amets bat ari da, barru-barruan. Mendiko askatasunaren ametsa. «Baserrian baserritarra Errege» batzu dira Orixek ospatu dizkigunak, beren bizitza pribatuan nahiz —berek apenas ohar dezaketen— historiko eta politikoa. «Arbola bat zan Bizkaian bere... Kerizpe zabal artan jarririk / eginaz euren Batzarrak, / buztarri barik, libre ta ederto / bizi ziran bizkaitarrak», aipatzen du Orixek poeman Arrese Beitia.

Barriro gura badogu izan
libre lèn ginan lakuak
itxi daiguzan erdaldunentzat
erdaldun diran kontuak.

Euskaldunak libre ziren beren mendietan, —argudiatu zuen

Abandokoak. Askatasunarena, baserri literaturako motibo arrunt bat da. Baserrian beregaintasunarekin eta askitasunarekin batera joan ohi den askatasuna, hain zuzen:

Mahainean lagunekin naizenean jarria,
naizela zait iduritzen munduko nagusia.

(Elizanburu, *Gizon zuhurra*)²⁴.

Elizanbururi aldea ateratzen dio askatasun sentimentuan Baigorriko xantreak, Ibarrartek. Haren *artzaintsak mendian* «bakea eta librotasuna osoki ditu gozatzen» (aldera, baina, Elizanbururen *Xori kaiolatik ihes goan dena* eta Ibarrarten *Usoa saretan*). Ibarrart politikoago eta abertzaleago ere bada Elizanburu baino. Eta, harentzat, libertatea loturik dago euskaldun guztion batasunaz²⁵, tradizioez, fede garbiaz, mendi bizitza baketsuaz, eta abar. Labur: euskal baserri literaturako repertorio guztia. Harenak, ba, bertsuok:

Eskualdun garbi batek ote dauka deusik

Libertatea bezain gauza aberatsik?

Ez, ez, harentzat ez deus, hain baliosik.

Zorion hortaz baizik ez baitu ametsik,

Hori gabe ez duke bizitza urusik.

Munduko gaztelurik den ederrenean,

Lausengu, jan-edan on, guzien artean,

Eskualduna ez dauke han, bertzen menean,

Nahiago du izan librotasunean,

Mendian berak egin etxola batean.

(*Libertatea maitea*)

Honelako pasarteek iadanik baserri literaturaren alderdi politikora garamatzate. Baina ez ditut aipatu giroaren adibide

24) Askatasunaren puntuak erakusten du ongienik, beharbada, baserri literaturaren anbiguotasun guztia, eta euskarazkoarena bereziki. Baserri literaturak aipatzen duen askatasuna ez da Iraultza burgesak agintzen zuena. Baserritarrena askatasun indibidualista da, oso mami konkretuzkoa: bakea eta bakartasuna ditu lagun, ganbara betea eta ikuilu ondo gobernatua ditu oinarri. Komertzio askatasuna, informazio eta prentsa askatasuna, bozketak eta burges liberalaren beste «askatasun formalak» marxistari bezain guti axola zaizkio (bi perspektibatan daude, noski). Esan dut, ez dudala aski aztertu —eta aztertu beharra dagoela—: baina euskarazko baserri literaturak askatasunari sarri esanahi dudagarria damaiola iruditzen zait. Gehiegi begiratzen ez diola ere. Askatasun prediku burgesen aurkako erreazio gisa, agian, zaputuz egin ere egingo zaio askatasunari. «Zeren? zeren? Libertatia zoinen eder den» haren justu kontrarioa da Elizanbururen *Xori kaiolatik ihes goan dena*: askatasuna baino etxeko segurantzaz hobe. «Gaztea nahi bada egon seguruan... egon bedi kaiola ongi zerratuan». Anbiguotatik pasatxo... Napoleon III.aren kapitaina.

25) «Mendien bi aldetan zazpi probintzia / zazpiak bat zirela ez da ahanztzia / ... Zer bihotz-min anaien hola berextea, / eta librotasuna ondikotz galtzea», *Eskualdunak*.

gisa baizik: baserri literaturaren barneko garra —sarri ezkutu— aipatzeko askatasunaren alde, pertsonalitatearen alde. Defendatzen den pertsonalitatea, norbakoitzarena izan daiteke, ala herri batena, ala bazter eskualdeena: liberalismoak zapalduak denak ere. Baserri literaturan protesta altxatzen da.

Egunotako gertaera batek, diferentziak salbu, baserri literaturaren fenomenoak era honetan ikusten lagun liezaguke. Gure egunotan, literaturan, pentsamenduan arrunki, burruka sozial eta politikoa arras nagusituz zihoan eran, beste korronte bat indartuz etorri zaigu, aldamenen: bi Lasak, Mikel eta Amaia, Sarasola, Urretabizkaia, Zulaika... Mundu guztiak sozial izan behar zuenean, politikaz hitz egin behar zuenean, azkeneko atentadua txanpainaz ospatu behar zuenean, barra-barra teoria unibertsalak zekitzanean edozeinek, hauek ez dute utzi, presioak zanpa ditzan. Denak egiten ari zirenari eta egin beharra zegoenari ihes egin diote. Giro itogarri honetan pertsonalitatea salbatu dute. Denek gauza ikaragarri inportanteak bakarrik esan zitzaizketenean, bakarrik gelditu eta banalitateak esaten edo egiten ausartu dira, horrek ematen zizkien —eta askoz gutiago aipatu ditugun— anbiguitate guztiekin. Mikel Lasak, hartu kitarra bat eta, bide bazterrean kantatzen zuen, edo tamarindo tristeak kontenplatzen zituen. Amaia, bere titi puntta gorriek harritzen zuten, edo kaioei begira egoten zen. Akaidekathosen ritmo bat asmatzen, Sarasola jolasean ari zen, edo fraseak konposatzen zituen. Urretabizkaia bere gorputzaren milimetro bakoitza kontzebitzen zuen, denbora geldiarazten zuen, estazioan maleta zahar bat bezala zegoen, euria ari zuen eta «ni antxeta bat naiz». Zulaikak ez zuen borondate onez tonto izan nahi, baina gauzarik elementalenak ere problematiko gertatzen zitzaizkion eta edozer gauza estraino bihurtzen zitzaion. Zulaikak eman du hitza: «marjinatu bilakatu ginanon talde ugaria»... Oraingoa ez izanez da oraingoxea horien poesia: negatiboa da. Gure denbora aldrebes espilatu digute. Hor, gure denbora, gizartea, ez egonez dago, topikoaren kontrako era batetan proiektatu da. Eskema eginen ukoa eta libertate espresio bat ditugu.

Beharbada egungo poetok baino hobeto ilustratzen du Barojak Orixeren kasua. Baroja ere bazterrean gelditu zen. Marjinatu egin zuen bere burua. Etor-ek haren ehunurteburuan atera zuen bilduman, Caro Barojak ederki karakterizatzen digu Pio Baroja. Nobelagilea ez da hirietaz arduratu. Ez Bilboko edo Eibarko langileriaz. «Honetaz, ez zuen nire osabak uste

argirik, ez baitzitzaien axola, ez eta han bere garaian sortu ziren sozialist mugimenduak ere. Ez zen meatzetako edo fabrika handietako giroaz baliatu bere nobeletarako». Ezpada: «Nire osabak, *herri-heroe euskaldun* bezala muga litezkeen pertsonaiez bete zituen bere liburuak». Industrian, euskal lurra-
ren hondatzailea ikusten zuen. Progresoan, euskal kulturaren erre-kiskaltzailea. Hirietan ez zuen euskal arimarik sumatzen.

Baroja anti-modernia posizio batetan aritu zen. Hiriak ez zitzaizkion axola. Ideologia modernuak apenas batere gehiago. Euskal Herriak bakartatu eta isolatu egin behar zuela, uste zuen. «Lehenik, *mugatzearen* aldeko zen. Mugatzea zen harentzat, zitekeen askatasun garantiarik bakarra. Estatu handitan, politik-sistema handitan, erlijio handitan, beste hainbeste askatasunaren etsai ikusten zuen». («Horretan bat zetorren bere garaiko zenbait abertzalerekin»).

Oker ez banago, Euskal Herria benetan maite zuten denak aurkitu ziren trantze horretan: euskaldun jatorraren bakardadera erretiratu, kutsatu gabeko Euskal Herri zaharrera (Arana Goiri, Orixek, Baroja), edo euskaltasuna ito eta mundu zabalerara irten (Unamuno). Euskaltasuna eta mundu modernua ez zeuden elkarren kontra zenbait burugogor atzerakoitan. Egon zeuden halaxe, eta halaxe ikusi dituzte ordukoek, era batetara nahiz bestetara juzgatu gauzak. Alternatibaitsu horretan erortzen ziren ordukoak nahitaez. Ez zegoen euskadunen esku modernutasuna zer den definitzea; eta modernutasuna zer zen erabakitzen zuen liberalismoa, Euskal Herriaren etsai zen. Euskaldun jator bizi eta modernuaren ideia, ezin pasa zitekeen orduko Lizardiren intuiziotatik. (Hala ere, Orixek inork baino gehiago egin zuen, utopia hori posible bihur zedin). Hori hala bazen, egoeran dago arrazoina, ez buru nahasturen batzuren okerretan. Gauzak halaxe zeudelako ikusi dituzte gauzak hala. Gaur beste asmorik eta ikuspiderik badarabilgu, ez da ahortzi behar, hori nola bilakatu den posible; eta zenbat kosta izan den, «progresismoa»ren monopolioa zenbait indar anti-euskalduni eskuetatik kentzea. Ordurako, aldiz, gogoan izan behar orduko izpiritu giroa, «liberalismo ofiziala» lehen gerra zibiletik hasita, erakunde zentralista baten aurpegi lehor eta burokratiko batez azaldu baitzen, eta zenbaitetan euskal izatearen mami zen hizkuntzaren kontra. Horretaz 1876-eko Gorteetan deputatu *aurrerazale* haiek esan zituzten zozoke-
riak sinestezinak lirateke, baldin geroztik haiek bezala jende

zentralistek —baina antiliberalek— errepikatu ez balituzte, paper-beltzale arima bertsurekin» (Caro Baroja).

Caro Barojak bere osabagatik adierazten duena hazaldi guztiari zabalduz, XX. mende haseretako euskal jende guztiaz esan genezake, fedea galdutako gizartea genuela. Karlismoan fedea galduta, karlisten semeak. Liberalismoan fedea galduta, liberalen semeak. Denak —herrizaleak batik-bat— «mundu modernuak» Euskal Herria itotzen zuen ikusle eta jakile, eta «mundu modernuaren» kontrario, horrexegatik.

XIX. mendea eta XX.aren lehen aldia ez dira izan euskal-dunontzat gure egunok baino gutiago nahasi eta bihurrik. Estatu modernuen Estadugintzak sortzen zituen hauziak ziren. Aldez ala moldez, euskaldunek parte hartu behar izan zuten, Iparrean nahiz Hegoan.

Mundu guztia hauzitan ari zen, Foruak zirela eta liberalak zirela, Erregeak eta Errepublikak, erlijioa eta laizismoa, merkatalgoa azkartu beharra eta industria indartu beharra eta bazter guztiak hankaz goratu beharra, sozialistak eta aber-tzaleak eta errepublikanoak eta radikalak. Ipar Euskadiko istiluak Intxaustik ederki azaldu dizkigu *Iraultzaren hildotik* liburu politean²⁶. Horixe zen baserri literatoen inguruko giroa. Eta orain lehenengo ikusten dieguna beren kolore politikoa bada ere, harritzen duena da, literato herrizaleok, Barojagandik Orixeganaino, zein guti sartu diren politikan. Ihesi joan di-rela ematen du²⁷.

Baserri literatoak, istiluotatik aparte bizi zen jende ttipiaz gelditu dira: baserritar, ikazkin eta artzainekin. Beren barnean gelditu dira. Gelditu baino gehiago —Elizanburu eta Orixe behintzat— itzuli egin dira beren barnera. Oraingo Lasa eta horik beren erara, orduko baserri literatoak berenera, galtzerik ez dugun mundu bat istiluon erdian salbatzeko: barnekoa. Hots: mendikoa, baserrikoa, baserri literatuontzat.

Lan eta lan hor ari zaizkigu hirian «zapetain, sastre, harrotz, zurgin eta hargin». Bestea Amerikara joan zen, dirua egiteko asmoz. Lasaiago bizi da mendian Ibarrarten ikazkina.

26) J. INTXAUSTI, *Iraultzaren hildotik*, Jakin 1972.

27) Orixe Bilboko hauzi eta istilu giroa ezin jasan zuela, kontatzen digu Leizaolak, ik. «Jaingoaren billa gutuna zer da?», *Alderdi* 290 (1974) 12. Berez ere euskarari buruzko eztabaidak ziren, antza, «Orixe dena utzi eta nora joan etzekiyela, beste norabait alde egiteko erabaki jarri zutenak. Politik hauzietan ez zen bere gogarago sentitzen, *Kiton arreba-reen* liburuak —Orixeren politikoenak— erakusten duenez.

Hirian festa eta gustu gehiago dela, mendi bakarrean baino? «Bainan gaixoek erran bezate zer zorian dutan galtzen», osteratzen du artzaintsak. Bapo dibertitzen da merkatukari gaztea, «jan-edan onen zale eta jokaria». Ikazkinaren filosofia bestelakoa da: «Ontasunak horrela goaten direnian, / erranen duk: 'hobe zen ikazkin mendian'».

Progresoa, aberastasuna, zer da hori dena? Ez dute urduritzen Elizanburu: «Nahiz izan aberatsek bizimodu hobe, / ez dute nik baino lehen akabatzen urtea».

Inguruko munduaren ukoa da, noski (diogun betiko anbiguitatez). Baina baitespena ere bai. Ez da monjearen zeharoko ukoa.

Utopia sozialisten gizarte berbera da, garai bera, baserri literaturan proiektatu dena ere. Eta kointzidentzia askorekin.

Baserriak, nolarebait, XIX. mendearen mundu ikuskera guztia konprometatu du. Nobleziarekin kontuak aspaldi garbituta zeuden. Baserriarekin zailago da. Beste sinbolu balioa du baserriak. Sozialistek proposatzen duten helburuko gizarteak «ideal baserritar» bat dirudi industria-gaineraturik. Predikatzen den libertate, bake, norberaren eskukotasun eta beregaintasun, harmonia sozial, etc. guzti hura baserri zaleen baserri irudiari ondo-ondoraino hurbiltzen zaio. Burgesiaren kritika ez-kertiarrak, orobat, baserri zaleenaz bat egiten duela ematen du.

Folklore zaleak eta txoko minak utzirik, eta utzirik «pro-bintzi literatura», XIX. mendeko «literatura haundia» ere baserriaz biziki enplegatu da. Eta, politik alderditik begira, ez ditugu inola ere kontserbazaleenak, baserriaren irudi positiboa sortu dutenak; ez aurrerakoienak, baserri irudi kritikoa sortu dutenak. Esatekotan, alderantziz esan beharko genuke: idazle burges kontserbazaleenak izan dira gogorrenak baserri kritikan; iraultzaleenak goratu dute baserria. Flaubert eta Balzac, Zola (*La Terre*) eta Maupassant, baserri giro zakarra agertzen ari izan badira, kupida gabe, George Sand eta Nerval, Lamartine eta Victor Hugo ez bait dira gutiago saiatu, baserri giro bukolikoa (edo patetikoa) sinpatiaz agertzen, baserri literaturako eran-eran.

Anbiguitatea nabari dugu hor ere. Bi joera burrukan da bilkigu. 1829.ean Balzac-ek *Les Chouans* argitara eman zuen, Bretaniako laborari setatsu eta beren lege defendatzaile amorratuen nobela gordina. Segituan jarraitu zioten Brizeux-en

Marie laborari poema samur-goxoak (1831-1836), Bretanian lekuraturik, eta Lamartine-ren *Jocelyn*-ek, Grenoble aldeko mendietan ezarria berau. 1841ean *Les Paysans* nobela are zakkarragoaz Balzac berriro kargara bihurtzen da. Bere adiskidearen laborarienganako gogorkeriaz samindurik, eta Balzac hiriseme burgesak baserria ez zuela deus ezagutzen, alegatuz, 1844ean George Sand-ek bere sorterri probintziaren —Berry— gorazarrezko nobela trilogia hasten du: *La Mare au Diable*, *La petite Fadette*, *François le Champi*... *La petite Fadette*-n 1848 eta 1851ko hitzaurre biak ia-ia Orixerenak izan genitza-keen: denbora nahastatu eta odolzale zikinotan, nobelokin, irakurleari oinarritzko bertuteak agerrarazi nahi dizkio Auto-reak, hala nola, zintzotasuna, leialtasuna, ondra, gizalegea. Balzac-en laborari petral, bihurri, berekoari, George Sand-ek bere laborari prestu, franko, zintzoa kontrastatzen dio.

Balzac burges kontserbazale erregetiarra zen. George Sand iraultzazale bizia, Otsaileko Iraultzan begi bieteraino sartuta ibilia. Andre guztiz emanzipatu bat.

Hau ere jakingarria, apika: laborarien aldeko Napoleonen kanpaina hasi eta gero, George Sandek beste baserri nobela bat argitara eman zuen: *Maitres-Sonneurs* (1853). Askoz la-tzagoa.

Aski garbi dago, nik uste, Orixe ez zebilela ilargian, indar haundiko tradizio korronte literario batetan baizik. XIX. mende-ko baserri literaturaren —probintzi literaturaren, literatura regionalisten— azterketa zehatzago bat xit argigarri genuke. Baina hau ez dugu lekua. Euskal baserri literaturak testuin-guru guzti hori duela seinalatzea zen nire zeregina.

Seinala dezagun soil, oraindik, egunotan ere segitzen due-la tradizio haren eragipenak. Lalou-ren eskutik Autore tipolo-gia bat atera liteke, gure egunoi begira: 1. Naturan, base-rrian, estasia bilatzen duena, eta, bestelakoa oso, izadian bere indarrak erreberritzen dituena, atsedean bilatzen duena; 2. Baserri gizonaren dohain eta bertuteak goratzen dituena: batek, baserritarraren eroapen isila, eta abar, edo eta, bes-teak, izadiarekin harremanetan bizi denaren panteismo pagano sensuala, etc.; 3. suntsitu den iraganaldia deitoratzen duena, eta mundu zibilizatu tekniko honen bazterrean oraino gelditzen zaigun mundu arkaikoaren miresle eta goresle eta susperlea; 4. «Le calme inexprimable de la province qui est la respira-tion même de la paix» (Jolinon) ospatzen duena, eta basa-kristauon burrukek eta liskarrek liluratzen dutena, «l'âme dou-

ble du vieux village, où, toujours, le servage avait croisé la révolte» (H. Béraud); 5. Probintzian gizon jator autentiko naturala aurkitzen duena (Ramuz), eta «la Province est pharisienne» juzgatzen duena (Mauriac)... Beti bikoiztasun batetan goaz, anbiguitatean. Hor dugu indibidualista mukerra, erdi eskeptiko eta erdi ziniko, «l'esclavage militaire et l'esclavage capitaliste» besterik gabeko mundu honetan egirik ez dagoela uste duena, bakartasunean baizik, eta erretiratu dena. Zibilizazio mekanikotik ihes egin duena. Iheskaria dela eragotzi dionari, erantzun diona: «nik ez diot inori esan, zer egin behar zuen; bakoitzak atera ditzala bere kontuak». Giono-k zaputx egin dio mundu modernuari. Zaputx, naturaren modari ere: «il n'y a de grandeur que dans l'individu et dans la liberté». Natura hor dagoela, esaten digu. Ikus bakoitzak, zer egin.

Baserria, probintzia, natura, —kondaira zaharra, tradizioak, nekazalگو gizartea—, politika, kultura, norbakoitza bakardadean... alde asko hartzen du «baserri literatura»ren arazoak. Guk ez dugu Orixе zabaltasun horrekin hartu ahal izango. Agertu beharra zegoen horregatixe, hark zein mundu zabaletan duen bere lekua, gure kezketara mugatu eta murriztu aurretik.

Beraz, baserri baketsu, garbia kantatzea, garaitasunaren ukoa da industri aldi honetan. Antimodernia da. Baina garai-garaikoa, ordu-ordukoxea. Oraingoxea ere. Gainera —haseran esan duguna— baserri literatura, Autoreek berek ohartuz ala gabe, mogimendu orokar guztiz zabal baten barruan dago. Bere erara, gizarte modernuak zanpatzen duen kreaturaren garraisia da. Moderniak antimodernia bere du. Arrazionalismo eta positibismo garaipentsuen parean, mila eratako «sineskeriak» berbiztu dira, herri poesiaganako eta ipuinenganako interesa inoiz ez bezala ernatu da. Teknikaren parean, naturaren misterioa idoro da. Jendea hirietan mordokatuta bizi denean, lantegietan pilatuta dabilenean, izadiko bakardadeaz negozioa dagitenak sortu dira, jendea harexen egarri zelako. Inguru guztia teknifikatu zaigunean, jendea Erdi Aroko gaztelu eta antigoaleko eliza eta hiri zaharren ruina bila hasten da. Etnologiaren arrakasta ikusi besterik ez dago. Kasi balio normatibo batez hartzen dugu. Etnologoeک Polinesian edo ez dakit non aztertu dituzten basa-gizarte primitibo horiek txunditurik gauzkate. Ia jatortasunaren eredu bezala aipatzen ditugu. Bizimodu sotil, baketsu, argia daramate, gure konplikaziorik gabe. Horik iruditzen zaizkigu jende benetan «naturala»... Ho-

rik eta horrelako beste fenomenoak erreazionariotzat jotzea, sinplekeria haunditxoak genuke. Izpirituaren bizitza linea xuxen sinple baten antzera bururatzen duenak bakarrik uste lezake hori.

Konzeptu hori zabal samar aditzekotan, XIX. mendean «baserriaren deskubrimendu» bortitz bat daukagula esan genezake. Primitibismoarena, eta abar, orobat. Fenomeno arrunta dugu. Propio «baserri literatura» ohi deritzana ezezik, zientzia etnologiko eta historikoak, musika, pintura, arte guztia, «parabisu galdu» bila itzuli dira (Iraultzak agindutako parabisurik ez bait da agertu). Hautsi den kulturaren hondarrak biltzen dituzte folklore biltzaileek. Orixek poeman, esaterako. Parabisu galdu haren zati eta osagarritz eraiki nahi luke mundu berria Bèla Bartók eta beste hainbestek...

Pinturarekin aldera daiteke ongienik, beharbada: Pissarro, Sisley-ren Sena paisajeak, eta paisajista ingelesak arrunt, H. Rousseau-ren primitibismoa, Gauguin, parabisu esotikoa su gorri eta berdetan, moretan, Millet-en laborariak... horra, hori pentsarazten didaten adibide batzu soil. (Arrazoinenez esan zen, inpresionismoa, pintura eskolarik baino gehiago, mundu ikuskerak bat zela). Mundu sinple eta klaro baten bila, Chagall-en —«errusiar auzoaren pintore»— kolore bigun mistikoetara heldu arte. Ezin aipatu gabe utzi Courbet. Courbet, alegia, iraultzazale odolbero, barrikaretatik desterrura doan antiklerikal gorri, seminarista ohi haren pinturako natura inuzentea, baso kasi sakratuak, goroldio arteko iturriak. Max Buchon baserri literato eta folklore biltzailearen laguna bera.

Mugatzeko eta defintzeko mundu zail horretatik sortu da Orixek, berak uste zuen baino askoz bere garaiagoan, ...Galileoren askoz geroztik. Orixeren «arkaismoa» oso modernua bait da, guri gustatzen ez zaigun modernutasun batetakoa izan arren.

Ezin har genitzake baserri literatoak, Orixek eta, perspektiba politikoan bakarrik. Progresoa, mundu honetan, gauzen alderdi bat da. Orixek —eta Unamunok, etc.— gehiegi estimatzen ez zuen bat, hain zuzen. Orixek badu bere mundua. Eta mundu horretan bere-bere lekua ere.

2. Letari-ko kronistarena dela eta

«*Euskaldunak* deritzaion poeman Letari izeneko kantu zora-garria, euskeraz eman dan epiku-kanturik garaiena eta ederrena, neretzat beintzat». Hala Aztirik. Eta Aztiri artista da. Artistak arteari antzematen dio. Baina *Letari* izeneko IX. kantuan, 206.etik 413. bertsora arte, kronistaren kantu berezi bat daukagu. Otoitz-kantu bat da, Orixek Euskal Herri osoaren kezkaz jarria. Kapitulu honetan haxe bakarrik izango da gure gaia. Eta kritikarako gaia dugu.

Zergatik hartzen dut kanta zati hau? Aparte begiratzea merezi du pasarte honek: guztiz berezia delako, gaiez nahiz formaz (bertako sinbolismo estrainoa, esate baterako, poeman dauzkagun beste sinbolu eta irudien aldean). Hemen azaltzen den pentsamenduari ere aparte begiratzea zor zaio. Eta «Orixeren kontra zer dugun», erakusteko, atalik aproposenetakoa da.

Hemengo ideioek eztabaida asko sortu dituztenetakoak bait dira. «Hazaldien arteko gatazka» famatu hartan zerikusi asko izan dutenak, hain zuzen. Adinekoen artean franko arruntak izan dira. Beren eginkizuna eta balioa izan dute. Baina belanaldi berriarentzat ia balio guztia galdu dute. Zergatik, ez digu orain inporta. Ederki agiri da, Orixeren zenbait ikuspide-
ren anbiguotasuna.

Zer esan kanta honen balioaz? Lehenagoko kritikoek, jeneralean, oso iritzi positiboak eman izan dituzte. Aita Baztarririkak, adibidez: «Arrigarria batez ere kantu ontan [Letarin], bat-batean zortziko aundiaren doñua artuz, egiten dun itzalditoitz aundia. Ez da orrelako kristau-epopeilaririk gaurdaño sortu»¹. Ibarrek ere poemaren erdi-erdigunea hementxe ikusi duela pentsarazten du: «Raro será, en fin, el patriota de buena fe que, para antes de llegar al término del Poema, no haya hecho suyo el transcendental pensamiento que Orixé recalca por tres veces en su *Oración del Monte Aralar* («Letari»); pensamiento que, mejor que nada, define la razón de ser de su trabajo; que establece, con relación al patriotismo, la jerarquía de los valores y la subordinación de las actividades...»². Eta hiru fraseotan ikusten du hori: «erritasuna / egizu galdu ez dezan», «Fedearekin erritasuna / gorde beintzat», eta «biotzak diraust, beinere ez dala / erri maite au galduko. / Erritasuna gorde ba deza / erri-lurraz jabetuko».

Horrek ez digu eragotziko, hala ere, kantu horren barrena geure gisara eta geure erara xeha-mehatzea. Edo, hobeki, kanta osoa gabe, kronistaren kantuan kritikagarri iruditzen zaiguna maiseatzea, hemen Orixeren alderdi oso problematiko batzu agertzen zaizkigula uste dugu eta.

Egiaren eta geure buruon kontrakoa litzateke, adineko guztiak iritzi horretakoak bihurtu nahi izatea. Adinekoen artean ere gusto eta pentsaera diferente asko dago, noski, gazteagoak ere denak aburu berekoak ez diren bezalaxe. Baina hazaldien arteko diferentzia bat suma daiteke, dudarik gabe. Nekez entzungo genioke oraingo gazte bati horrelakorik, ez ideiei buruz eta ez kantu horren balio poetikoaz. Kantu hau, hain zuzen, Orixeren gauzarik txokagarrienetakoak egiten bait zaigu orain.

1) AITA BAZTARRIKA, «Orixé, Jainko-billari purrukaturá», in *Orixé, Omenaldi*, 1965, 167.

2) IBAR, *Genio y Lengua*, 1935-36, 228-229.

Esan dezadan, ba, besterik gabe —hori ere aurretik esateko, batere asmo polemikorik gabe, lotsagabekeria antza izan dezakeen arren— neure iritzian kronista kantu hau poema guztiko atalik txarrena dela. Baina esan dezadan, orobat, poeman zati hori hain artifizialki sartuta dagoela, non ez bait zait iruditzen, eskasia horregatik poemak asko sofritzen duenik. Baina *Letari* bikainean dagoelakoxe, hainbat nabarmen-tzenago da gure zatiaren eskasa.

Letari-k, poemaren IX. kanta honek, nekazarien herstuasunak kantatzen ditu, lehortea dela eta. Lurra gorri. Nekazaria aspaldian zerura begira, alferrik. Lehortearen berebiziko deskribizioa, Orixek hemen egin diguna: Orixeren maisugoa garbi dago deskribizioan (16-65). Jendea otoitzean ari da, letari edo errogatibak egiten. Eta, bat-batean, Orixe (kronista) bere kontura hasten da, poemaren haria utzita.

Nola josten da kronistaren hau *Letari* kantarekin eta poema osoarekin? Ez oso ondo, nire ustez. Orixeren otoitz-kantu honek lehortearekin zerikusirik ez du, gauzazko lehorte batetatik beste —lehorte izpiritual— metaforikoren batetara salto egin nahi ez badugu behintzat. Baina ezerk ez du agertzen, Orixek maila horretako jarraipena bilatu duenik. Problematika ez dagokio Uitzu aldeko nekazalgoari bereziki (lehortea beza-la), eta bai Euskal Herri osoari arrunki. Tematika partikular mugatu batetatik problematika orokorrera goaz. Beraz, situazioz kanpora... Propio haustura eta kontraste bat sortu nahi zuela ematen du: jendeak lehortearen kezka du, zelai erreena; nik, aldiz, fede epeltzearena, lizunkeriarena, gorroto eta odol grinarena, biraoarena. Gizakiok larritasun materialak dituzte; nik moralak eta izpiritualak. Jendeak euria eskatzen du; nik Jainkoaren grazia. Soro zelaiek ez baino Euskal Herri barneak larritzen nau ni. Formaz beraz ere kantu hau guztiz besterakoa dugu: irudihutsezko sinbolismo haundi-maundi paparrotsak. Fantesia hilotzak, irudi abstraktoak, bizi gabekoak. Lokarri mehe-mehe bat gainerako guztiaz (nola-halakotxo lotura bakarrik) San Migelek ematen du: eskabidea bietan «Naparroako Aingeruari» zuzentzen zaio; Larraungo nekazarien laguntzaileari hots egiten zaio Euskal Herriari laguntzera. Atxakia bat. Egiatzko lotura, hala ere, Orixeren buruan zegokeena —geroago ikusiko dugunez— ideologia batetatik dator. Hark emango digu kanta honen esplikazioa.

Beraz, *Letari* guztiko giro dramatikoa nolarebait gordetzen den arren, eta adierazten diren kezka eta larriak ekaitz apo-

kaliptiko baten antzera adierazten diren arren, eta kantuari otoitz tankera eman zaion arren, etc., hots, kronistaren kantuari nolarebait leku honetarakoxe tankera eman nahi izan zaion arren, nire ustez kantu hau, oro har, ez da Letarin —eta poeman— ondo eransten. Berarizko zati bat bezala gelditzen da, aparte, pegote bat gaiez nahiz formaz. Adabaki nabarmen bat. Eta hobeto legoke poematik kanpora.

Uste dut desegokitasun honetan zatiaren beste desegokitasun haundiago bat ere nabari dela, poemaren kontzezioarekin berarekin. (Kanta hau oso-osorik galdu izan balitz, edo kenduko balitz, irakurlerik zorrotzena ere ez litzateke akordutuko, deus falta denik). Desegokitasun formalok, izan ere —desegokitasun poetikoak— beste desegokitasun sakonago bat errebelatzen digute. Poemaren berbertako gaia Uitziko eta inguruetakoko baserritar mordoska baten gorabeherak dira; baina horiei Euskal Herri osoa eta haren patua signifika arazi nahi zaizkie. Titare batetan itsasoa. Euskal Herri osoa kantzeko xedez, baserritar batzuren egunoroko gorabeherak hartzen badira medio, helpide honen eta helburu haren artean konformidaderik ez dago. Alegia, Orixeren poeman ez dago egon (printzipiozko posibilitateak eztabaidatu beharrik ez dugu orain). Eta hori, ez Uitziz aldeko jendea oso jende guti delako, Euskal Herri osorik signifikatzeko. Jende hau eta Euskal Herria perspektiba kontrariotan ikusten direlako baizik. Izan ere, Uitziz aldeko baserritar horien gorabeheretan ez dugu aurkitzen, kronistaren kantuko gai orokorretara bidaltzen gaituen ezer: euskal menpetasunera, moda berrien lizunkeriarra, eta abar. Poeman goitibeheiti politiko guti da bestela; eta hiltzaille, biraolari edo neska lizunik ere ez dugu ikusten, hementxe ezik. Horik denak hemen poetak, prestidijitadoreak bezala, sonbrerotik atera ditu, orain arteko guztiarekin batere zerikusirik gabe, eta orain arte erakutsi digun guztiaren kontra ere. Puntuok guztiok Orixeren buruan —edo bihotzean— lotuta egotea konprenitzen dugu, Orixeren idazlan gehiago ere ezagutzen dugu eta, orduko beste zenbait jende orobat. Baina poeman bertan —gauzan, ez Orixeren intentzioan, gogoan— inportantziarik ez dute beste inon, arrastorik ez dute utzi beste inon, eta poetak bere aldetik aldarrikatzen dizkigun arazo guztiok, ustegabeko sorpresa hutsak dira. Eta honez gero kantu guztian sorpresarik sorpresa eta saltorik salto erabiliko gaitu Orixe.

Desajustearen arrazoin agiriena, hortakoz, hauxe da: Ori-

xek nekazalgoari Euskal Herria signifikaarazi nahi dio; baina baserriaren uste eta ikuspide guztiz optimistak dituen artean, euskal egoeraren ikuspide biziki pesimista du, kronista kantuan agiri duenez. Baserrian —poeman azaltzen duenez— denak ederki dirudi; Euskal Herrian gehienak, behintzat, ilun. Eta horixe daukagu: argiz betetako poema alai batetan kantu apokaliptiko nahasi bat. Ikuspide diferenteak eta plano diferenteak nahastu dira. Proiektorearen konplikatuégiak forma desegin du. Kronistaren kantuko ikuspegia, poemako ikuspegiaren kontrarioa da. Inon ez zaio, ordea, Euskal Herriko egoera arruntari baserrikoa kontrastatu, Orixek bere baitan halako zerbait egingen zuela badakigu ere.

Gauzok —eta gauzon inguruan dabilen ideologiak— garai batetan inportanteak ziruditen, urte batzu duela. Orduan batzu gogor zebiltzan Orixeren kontra eta arrazoinok inportanteak ziren. Goazen, ba, puntuz-puntu.

2.1. Erlijioa eta politika

Orixe, kanta honetan, Euskal Herriari egia latz biren esatera doa (213). Poeta bere kontura kantuan hastera ustegabekoa bagenuen —baina zilegi—, hainbat harrigarriago gertatzen da hasi eta berehalakoxe beste salto bat: lehortetik erlijio hauzira, eta erlijio gauzetatik politikara, bait garamatza.

Orixeren haurtzaroaz gero «zerbait ez ote da alda / Euskalerri fededuna?» (221 eta hur.). Besterik gabe Jaunari eskatzen zaio, (Aralarko) Sinai mendian erakus dezala, bera dela Jainko bakarra eta «sar zazu / zure Legea guregan»³. Hemen, ordea, bat-batean, arras beste tankera bateko eskari honekin jarraitzen da:

Jabetasuna galdu dulako
dago erri au damutan.

Lurra galdurik, erritasuna

egizu galdu ez dezan. (226-229).

3) Mendi sailduen motiboa poesia «politikoan» xit zabaldua dago. Gogora Virolai-ren «i es Montserrat el nostre Sinai» hura eta nola Arantzazu Salbatore Mitxelenak Alberni, Golgota, etc. bihurtzen zuen ere. Mendiaren motibo mitologikoa da, noski, bere forma biblikoan. Beste leku batetan «euskoen parnasoa» deritza Orixek Aralarri.

Tematika politiko hau, erlijiozkoari erantsita, hemen, ez nondik eta ez nora agertu da, ezeri erlaziorik gabe, ezerk eskatu gabe, eta behingo batean berriz ezkututzen da, eguzki giro garbitan tximista bat bezala. «Sorgin aparizio» bat, poesian. Fede tematikaz jarraitzen bait da berriro: sorginak direla, lizunkeria, eta abar.

Esplikazioa, beharbada, 358-365 bertsoetan daukagu (eta berriro ustegabea argitzen da gai hau):

Ez ote zinan bearrekoa,
gure aiten Euskalerrri,
erri-lurretik alde egin bage
biur zindezen mende-erri?
Fedearekin erritasuna
gorde beintzat. Jabe berri
Jainko Aundiak eginen zaitu
Sinismenaren geigarri.

Fedea eta Euskal Herriaren beregain- edo jabetasun politikoa eskuz-esku dabilta, inondik ere. Koskarik ez balego bezalaxe pasatzen da batetik bestera eta atzera lehenengorara. Euskal Herriak fedean zintzo irauten badu, izan ere, zintzotasunaren saria —zeruan ezik— politikan ere jasoko duela, itxaroten bait da. Hor dago korapiloa, nik uste. Zer esan, horretaz?

Oker ez banago, hala ere, Orixerena baino gehiago, garai baten ikusmoldea dugu hau. Salvatore Mitxelenaren obran gauza bera ikusten dugu⁴. Beste Autore askoren obran gauza berbera sumatzen dugu. Ez dakit, baina sustraiak bilatzekotan, beharbada karlistadetaraino jo beharko genuke. Dena den, garaiaren ezaugarri arrunta da. Eta bakoitza bere aldiaren seme.

Erljioa eta aberria bateratzen dituen ikuspide honen inportantzia —garai hartako gizonentzat— ez dago gutiesterik. Lauaxeta dohakaitza, ume baten bihotz haundiko eta garbikoa, fedeak zuti-zutik zeukan heriotzaren aurrean:

Ta barne guztia berotan dodala
argi biur bekik eriotz itzala;
dana yat atsegin
zeurekin,

4) Ik. J. M. TORREALDAY, «Mitxelenaren argitara gabeko lanak», in *Salvatore Mitxelena*, Jakin, 1970, or. 92: J. AZURMENDI, «Mitxelenaren poesiako tematika ezpalak», lib. berean, or. 19 eta hur.

Gurutzean hil zenarekin. Afusilatu baino lehentxeago azken agur hau idazteko bihotza izan zuen:

Agur ene Erri. Jaunak naroa
Aberri eder argira.
Neure negarrak jarion naukan
zeure mendiari begira (*mendira* agian?).

Luzeegi litzateke hemen dena aipatzeko, eta egitekotan dena aipatu beharrezkoa da, Lauaxetaren pasarterik hobere-na, zindoena, *Biotz donea* poesia. Oroit Loramendi: Jainkoari bizitza Euskal Herriaren alde eskainita hil zena.

Orduan ikuskera eta sentiera hauk zeuden. Pronto zeuden bizitza emateko, edozein sakrifiziotarako, eta fede horrexek ematen zien indarra. Erlijioa hartzeko eta sentitzeko beren moduak batzutan beharbada bitxiak irudituko zaizkigu: hori bait da Orixeri esan arazi ziona, «izkuntza au birauz loi bear balu / ez nuke nai Euskerarik» (400-401). Eta Orixek euskara zerbait maite zuen. Baina beren oinak eta hatz-parrak ere hortxe tinkatzen zituzten. Horrek eusten zien. Lauaxetari eta Salvatore Mitxelenari eta Orixeri ere bai. Iku-si besterik ez dago,

Bego San Cristobal, otadia bego.
Arrebak Tolosan izkutatu nindun,

hasten den Orixeren beste poesia galant hura, *Urte Zuria*, 1937koa. «Ordun, otoitzean, Zuk eman indarrak / ez nolanai-koak!». Poesia bortitza. Sendoa. Orixeren gauzarik onenetakoa, nire ustez. Poesia oso-oso. Baina poeman bertan ere:

Biotzak diraust bein ere ez dala
Erri maite au galduko.
Erritasuna gorde badeza,
Erri-lurraz jabetuko.
Beza Sinismen! Ta ain gogo dunik
Jaunak ez dio ukatuko (IX, 408-413).

Kezka politikook erlijiozkoekin nahastuta agertzen dira. (Erlijiozkoak aparte ikusiko ditugu). Orixe, poemaren haria eten eta, pertsonalena den honetan, ikusten da ongienik, Orixeren eta gure arteko haustura. Ederki agiri da ordutik hona egin den kanbioa. Dena den, eta Orixerena orduko pentsaera arrunta zela aitortu eta gero ere, forma problema hor gelditzen da. Eta oraindik horrelaxe pentsatzen dutenen problema ere bai, noski.

2.2. Poesia apokaliptikoa

Politikaz arduratuz denok segitzen dugu: baina apenas Orixeren moduan. Erlijioaz oraindik arduratzen direnak gutiagoko dira: baina gutiok baino gutiagok, nik uste, erabiliko dituzte Orixek bezalako ikuskerak. Alegia, kronistaren kantu honetako Orixek bezalakoak.

Baina horik ere Orixek asmatu baino bere inguruan hartuagoak dira, gehienbat. Orduko ideia arruntak.

Orixek ideia horiei apokalipsi tankerako forma literarioa eman die. Ondorengo irudiok apokalipsietan ohizkoak dira. (Alde horretatik ezer berri guti). Alabaina zinezko apokalipsi lazkarri batetarako irudimen pobretxoa erakusten da, bizitasunik ez da lortzen, topiko zaharren lizun usaina aditzen zaio (ikus irudi apokaliptiko gehiago, gerraz ari dela, in *Kiton arrebarekin*).

Hona irudi apokaliptikoak:

1. Lizunkeria, — «buruz aker ta egoz, puztanez ersuge» (270-271). Gure egunotan berriro mendia gora omen dator. «Erdera agoan, euskera... noizbait» (274). Beraz, hizketan ere trebea, akerra. Orixeri zein irudirekin ari den ahantzi egin zaiola ematen du: «soinean... isil naiteke...: neskaso gurbil orde, ergel aunitz / ez bait nituke nai andre». Hizketan zekien ersuge-aker hartatik neskonganaino errazegi asmatu da bidea... Nahasketa bat. Ez da hartu den irudiarekin kontsekuente jarraitzen.

Gaitz guztiak bezala, lizunkeria ere kanpotik dator Euskal Herrira, antza. Erdalduna dirudi. Ez da jatorra behintzat.

Bestalde, euskarazko lizunkeriari ez zuen Orixek euskarazko biraorik baino maiteago. Horra hor kezka hori ere. Harrenak dituzu iritziok nobela modernuaz: «Ele-eder dalako ori, eunetatik larogei ta emeretzi, gordinkeri, likiskeri, lizunkeri, urdekeri, ustelkeri besterik ez da. Naigabe ematen dit esateak adiskide batzuengatik, baina bakar batzuk asi dira lizunkeriari ateak zabaltzen. Ardi bakar batek barruti debekatura iauzi egin ezkeru, artalde osoa aren atzetik doa. Ikusi dezala ontan lenengo idazleak zer erantzunbear daukan oitura garbien aurrean. Orain arte aski garbi geunden ustelkeri ortatik; bainan onez aurrera bildur izateko da» (hitzok poema baino hogeit hamar geroagokoak dira).

2. Hurrengo piztiak «Prantzi-muga du egoitza gorri / eriotz oroen zoko» (290-291). Beharbada hiltzaile eta gaiztaginen ihesleku delako muga hura (ikus 139-140). Sugetzar hori

katamotz-buru ta atzapar, dator,
limikatuz sudur-zulo (288-289).

Pizti hau, dirudienez, hilketa da, gudu grina. Hemen ere irudipen apokaliptikoari ez zaio kontsekuente eusten: Teodosiren urtetan Mikelek hil omen zuen erensuge hori (294), lepoa moztuta (331), eta, beraz, betiko hilda omen genuen. Orain atzera berbiztu da. Baina ez dirudi bitartean oso hilda zegoenik, hala ere, bitarte horretan hark hil eta kiskalitakorik ere aipatzen bait da. Erensuge horren berbiztearen arrazoin bat «Lanzko lapur ta Goñi anaien» gertaerak dirudi. Ez dago garbi. Garbi dagoena zera da, Orixek Alfonso XIII.a ez zuela nonbait oso maite... Aipatzen diren Lanzko lapurraren eta Goñi anaien gertaerak ezezagunak ditut (oin-oharrean argitzen denaz aparte), baina Orixeri inpresio haundia egin ziotena, agiri dago. Apokalipsiak beti izaten dira interpretazio zailekoak. Hau ez da salbuespenik, gertaera historiko horietan esplikazioaren giltza ez badago behintzat (apokalipsi klasikoek erreferentzia historiko xit konkretuak izaten zituzten). Ez dut ondo ikusten gertaera horren balio erlijioso-politikoa, halako inportantziarik hartzeko: hau da, poeman desproporztioan daudela, uste dut, gertaera eta hari eratxekitzen zaion balioa.

Orixek, dirudienez, euskaldunen kontrakotzat ikusi zuen Erregek Goñikoak hil araztea. «Iruñiak ez nai; ez Naparroak / negar egunik igaro» (310-311). Erregek besterik erabaki eta «hortzak hortza ta begiak begi / ... lege zâr aren gogortasuna / euskaldunekin da gaindu» (306-309).

Ez da ikusten Nafarroak eta Iruñeak gaizki jokatu zutenik. Hala ere Orixek larri hots egiten:

Erna adi, napar, euskaldun, ern
gaurko lozorro orretatik.
Ezak sinismen; esku oriek
ez bitez aurrera gorri... (318-321).

Dei hau nondik nora sortzen den bezain ilun daukat, lozorroan eskuak nola gorritu diren eta zein sinismen faltagatik oihukatzen den «ezak sinismen» hori. Beharbada esan ez diren eta testuinguruak adierazten ez dituen beste ideia politiko batzu suposatu behar dira.

Erensuge katamotz-buru eta hatzapardun gaizto hau lehe-

nago lepoa moztuta hil zen. Hura hiltzeko oraingo metodoak errazagoa dirudi: «Jainko-bildurra muga altxatuaz / il bedi erabatetan» (300-301). Euskaldunok arrazoinik badugu, mugak mortalak direla jakiteko.

Kronistaren kantuak sarrera eta hiru atal ditu, bakoitza «Ots, baina!» (270), «Ots, orde!» (286) eta «Ots, arren!» (334) banaz hasita.

Erretorika horik eta «or dator», «beste sugetzar ori» eta «orain datorren au da sugerik lazkarriena» presente forma batzuren arren, ez da benetan irudi bizirik begien aurrean bizten. Artifizial eta motel eta nahasi egiten da. Batez ere bigarren atalak, hiruretan luzeenak (286-333), pattal dirudi. Desordenatua. Ideia ez dago ongi eramanda; ahapaldiak ez ongi lotuta; eta bukaerak aurrekoa gezurtatzen duela ere, esango litzateke (294-297 bertsoak atzera 330 eta hurrengoetan berrikatzen dituela utzita ere).

Atal honetan erlijiozko eta politikazkoak berriz korapilatzen dira. Eta susmoa badut, Orixek, buruan zerabiltzanak ez dituela garbi esan, politikan «konkretuegi» ez izatearren edo. Lainotsuegi eta koskatsuegi gelditzen da, ordea.

3. Hirugarren piztitzarra biraoa da, «Koko-erriko legena» eta «sugetzar Kokoerrikoa», hots, Erriberakoa. Hau da hiruretan deskribatuena:

Soina, Aundi-mendi; odeiak, ego;
zazpi burutan eztena...
Egun-argia itzali du, ta
lurra mendean du dena (338-341).

Eguzkipean ez da biraoa bezain hobea gaiztorik ere (390-391).

Orixek otoitzean segitzen du. Eta poesiak ere orain arte bezalatsu segitzen du.

2.3. Iritzi kritikoa: poesia aldetik

Honek dirudit problematikoena, ideien gorabeherak honez gero ez bait dut uste buruko min haundiak eman ditzakeenik.

Kantu honetan ez da ezer sumatzen, Orixek bestela dituen dohain ederrenetatik eta tipikoenetatik: linea garbiak; errea-

lismoa; gaia ondo mugatua eta mailatua, zuhurki eramana, eta abar.

Aitzitik, zorabio edo mozkor aldi batetakoa dirudi. Nahasia. Espresioa bera ere inon baino zailagoa eta bihurriagoa, hautsiagoa.

Ez dut uste «gaizki irten» zaion ezer denik. Orixek ez zituen bere gauzak erdi landuta uzten. Bere ideia, nola edo hala, hemen daukagun hauxe zela pentsa genezake. Proiektu zail baten antza hartu ere hartzen zaio eta, uste dut, Orixek poesia honekin esperimentu bat probatu duela, erraz menderatzen zituen barrutietatik kanpora. Gai aldetik hesparru berri bateara sartu zen moduan, tankera berri bat entseiatu digu halaber.

Nire ustez huts egin du, hala ere.

Poemaren martxan haustura bat dago. Segituan nabaritzen da hori. Beste inon ez bait da horrelakorik aurkitzen, hain luze eta nabarmen. Alegia, Orixek bere aldetik aritzea, poema utzita. (Orixek bere buruaz diharduen beste pasarte luzeska bakarra VII. kantaren haseran dago: alabaina hitzaurre antzean, ez etendako kanta barruan). Poemaren forma utzita, batez ere.

Horrek ez luke inportantzia haundirik, zati hau bere baitan behintzat ongi osatua balitz. Baina ez: etorritzkoa utzi eta ekarritzkoan saiatu dela Orixek, esan genezake. Nabarmen gelditzen da obraren artifiziala, bertsoaren taiuan bertan ere. Nekez doa. Bat-batean bertso hariak ez du labandu nahi. Bihurritzen da eta korapilatzen da. Eten egiten da:

Ots, baina! Or dator! Buruz aker ta

egoz, puztanez ersuge:

lizunkeria, mendia gora,

gure egun oetan ere.

Erdera agoan, euskera... noizbait;

soinean... isil naiteke:

neskaso gurbil orde, ergel aunitz

ez bait nituke nai andre (270-277).

Kantatzeko bertsorik behinik-behin ez da hori. Bertsoa salta-brastaka bezala, ideia ere alda-maldaka eramaten da: irakur 286. bertsotik 333.era arte.

Kronistaren zati honek poemaren molde arruntetatik irten du bertako irudi eta irudimen apokaliptikoekin. Poema guztian errerealismoak, irudimenaren kontrolak, oharpen justu eta zo-

rrotzak, egunoroko bizitzarekiko atxekitasunak eta deskribizio plastikoak erabat agintzen du. Hemen, aldiz, irudi eta sinbolismo guztiz «irrealak» asmatu dira eta fantasiak ez dira benetan biziak izatera ailegatzen. Biraoa eta, beldurgarriak izango dira. Baina munstro apokaliptiko horik ez dira inor beldurtzekorik.

Orixeren haunditasuna errealismoan datza eta haren bizitasuna begietatik dator. Hemen biak falta dira. Kantu honekin inoiz sartu behar ez zukeen eginkizun batetara sartu dela esango nuke, hortakoz. Hori ez zuen bere soroa. Gazteluk oso zuzen dio, Orixek berak inoiz Lizardigatik esana Orixeri bera-ri itzul dakiokela: «Batez ere, berak bere buruz ikusia, ondo ikusia, agertzen zun... Gauzai ondo begiratu, berriz ondo begiratu, sarri begiratu, ta ola asmatzen dira egiak... Nondik artu du olerkari onak bere eguna, gaua, udalena, udazkena? Gauzetatik beretatik. Zoaz ba zu ere, ta begira gauza oiei, oiekin itzezin maiz, oiekin jardun, eta urrutiko gezurrik ez duzu aterako». Orixerena hori. Eta Gazteluk eransten: «Au da berak (Orixek) egin zuena, eta bere poesi guzian leenik automaten zaiona bere oarpen-doai biziak dira eta egiatzko bizieraren, erri baten eta berberaren bizitzako gauza xee ta arronten oarpenaz ainbat balia izana».

Orixek asmatu ez zuen euskal apokalipsia Picassok sortu zuen,

(egunotan geu benetakoagoa sortzen ari ez bagara behintzat...).

2.4. Iritzi kritikoa: ideiak

Garai batetan, oraindik asko ez duela, ideioek zenbaiti mingarri zitzaizkion. Gogoan daukagu Rikardo Arregiren hura, esate baterako, *Euskaltzaleen Jainkoa hil behar dugu*⁵. Ideia horiek, gaur agian esan dezakegunez, bene-benetan ez dute gauza haundirik balio. Bat orain harritzen duena, orduko berotasuna eta gogortasuna da.

Denok dagiku, ordea, mentalitate berri baten burruka ga-

5) R. ARREGI, «Euskaltzaleen jainkoa ill bear dugu», *Jakin* 27-28 (1967) 23-37. Ik. lan hau bera in *Rikardo Arregi*, *Jakin* (1971) 114-132 eta Rikardoren anaia Josebaren azalpenak 43-53 orrialdeetan.

raia zela hura, «zaharren» kontra. Aldakuntza asko ari zen gertatzen, erlijiozko nahiz politikazko ikuspideetan. «Zaharrek» eta «gazteek» elkar oso zakar hartu zuten eta Orixe bera ez zen bigunena. Asko dira orduan Orixeri zaputz egindakoak.

Orixerekin gertatu zaigun okerrera, hala ere, ez da haren kontra egotea. Ezpada, honez gero, ez alde eta ez kontra, ez egotea, — ahortzi eta baztertu egin dugu. Ia ez gara akordatzten. Mitxelenak «ez gaurko, ez biharko, bai ordea betiko» zeritzan Orixe, aspaldi-aspaldikoa bihurtu zaigu.

Mitxelenak 1951an idatzi zuen hori. 1965ean beste hitzok:

Diodan, bada, labur beharrez, zerbait berri agertu dela gure artean gerra ondoko urteotan: bestelako pentsabidea, bestelako bizimoduaren eskutik, giro aldaera larria, herriko eta atzerriko haize berrien eraginaz.

Ez naiz ni hemen mintzatuko ez giro aldaera horren alde ez kontra. Gertatua da eta ezinbestekoa, gertatua denez gero. Esan beharko dut, ordea, horretaz ari baikara, aldakuntza horrek —usteak, sinesteak eta ospeak astindu dituen balioen trukaera izanik— ez diola Orixeri ere, ustez edozein eztabaidaren gainetik geneukan Orixeri berari, begiramenik gorde. Guztion aitormenez irabazia zuen irakasletza eta gidaritza ukatu dio oraintsu batek baino gehiagok.

Hizkerarekikoa da gutxiena, ez baita hori barren sakonean dabilen zurrumbiloaren gaina eta axala baizik. Hoge-i-hogetitabost-hogei hamar urte honetan gorabehera gaitzak ikusi dituzte gauzek eta, gauzekin batean, gure gauzekiko iritziek⁶.

Honek ia gauza ikusia eta garbia dirudi. Behintzat argitaraldi berriaren hitzaurrean bertan ere Gazteluk hau oharraz beharra sentitu du:

Baina ez da izenik ez osperik, narriorik ez duenik eta haren ondoren urak bide luzea egin du. Hauzi berriz eta, batez ere, pentsakera berriz Euskal Herriaren kultura zaharra errotzen zen oinarriak gainazpikatuak izan dira, eta Orixe ez du gaur, orain zenbait urte izan zuen bezalako arrerarik eta ederrespenik arkitzen⁷.

Hori gertatzeak bere arrazoinak izan ditu. Esplika daiteke (orrialdeok horixe nahi dute). Baina momentu horretan inportanteak izan zitezkeen gorabehera batzu, eta goiko horixek hain zuzen, iadanik munta gutikoak dira. Biraorik gabeko euskara, euskara fedearen eta moral garbiaren babes, lizunke-

6) Ik. L. MITXELENA, *Idazlan Hautatuak*, Etor/Gero, 1972, 292.

7) J. I. GOIKOETXEA «Gaztelu», «Orixe-ren bizi-berri laburra», in *Euskaldunak poema eta Olerki Guztiak*, Auñamendi 1972, XXXV.

riak euskaraz ala erdaraz hitz egiten duen, eta abar, — ez dira horik egungo buruhaustek, zaharren eta gazteen artean bertan ere. Gatazka honek berak ere franko eboluziotu bait du. Orduan burua jaso nahita zebilen hazaldiak, berriz (eta horregatik Orixeren kontra aurkitu zen jendeak), honez gero ez dauka bere burua zergatik mehatxaturik sentitu, Orixeren ideia horien aldetik behintzat. Beraz, Orixeren pentsamenduok ez lukete eragozpenik izan behar, haren poesian poesia ikusteko, nola-halako ideologiak eta perretxikuak utzita.

2.5. Konklusio antzean

Lehenengoa zati honen berezitasuna ohartzea da. Hau ez bait da Orixeren zati berezi bakarra. Uste globalak utzi eta gauzak zehazki ikusten saiatu beharko dugu. Askotan *Euskaldunak* poema hitz sinple batez dena batera aipatzen da. Poeman, hala ere, hainbeste gauza dago! Orixez orokorki hitz egiten da. Eta Orixe gauza diferente asko da.

Jende askok duen Orixeren ideia, Orixeren azken urteetako eztabaidek sortu zutena da. Gazte askorena behintzat. Oroitzapenean ez da hura besterik gelditu; edo eztabaida haien inpresioak beste guztia itzali du; edo eta, pertsonalki Orixerik batere ezagutzen ez duen zenbaitek, Orixeren beste ideiarik ez du, eztabaida haietatik datorren prejudizioaren bat baizik.

Orixe hasik galdu dugu. Alderdikeria eta sesioa mediante, gure poetarik hoberenetako bat, dudarik gabe aberatsena, baztertua daukagu. Isil-isildua.

Oraindik ere batzutan bietatik aurkitzen da: Orixeri egin dako kritikak ulertu ezin dituenik (ulertu nahi ez dituenak, ez dut kontatzen); eta haik oraingoxeak balira bezala, oraindik Orixeren kontra bizi-bizi segitzen duenik.

Orixeri egin zitzaizkion kritikak ulertzen ez dituenak, seguru asko ez du ulertu azken urteotako giro aldakuntza, — lanez eta burrukaz egin bait da.

Oraindik Orixeren kontra bero-bero segitzen duenak, behinolako egoera eta problemak eta posturak betikotzeko interes ezkuturen bat du, berak jakingo duen «ínsula barataria»-ren bat defendatzen du eta ez du ulertu, denborak harrez gero asko aldatu direla.

Batek ez du ulertzen denborak *nola* aldatu diren eta besteak ez du ulertzen aldatu egin *direla*.

Berandu bada ere, L. Mitxelenaren hura noizpait entzun beharrean gaude: «Orixe urrutixeagotik ikusten dugunean, orain da garaia bere lanak hobeto aztertzeko ta zehatzago ezagutzeko».

Kritika egiteko beldurrik gabe. Baina aurriritziek itsutu gabe ere, onik onartzeko.

Orixe (*Euskaldunak* poemaz ari gara), lehen-lehenengo, poeta da, idazle bat da. Honez gero horixe besterik ez dela ere, esan genezake. Poeta bat, eta ez ideologorik edo zerarik.

Alegia, denok dakigu, haren poesia eta ideologia ez dagoe la goseak hezurra eta haragia bezain garbi ebaki eta bereizterik. Biek bat egiten dute. Baina Orixek ez du ideologia zale-tasun haundirik erakutsi. Eta, gainera, *Euskaldunak* poemako poesiarik gehien-gehiena, ez dago ideologia jakin batek, beste ideologia edozeintsuk ere halakoxerik ezin egiteko aina markatuta. Ideologia jakin baten molde eskusibotan isuria. Hots, Orixek bere ideologiarekin zeuzkan eta zerabiltzan ikuspideak, beste edozein ideologiarekin berdintsu eduki litezke, baserriari omenaldi bat egitekotan. Salbuespenak seinlatu egin beharko dira eta salbuespen bat da, hain zuzen, kronistaren kantua. Baina salbuespen oso nabarmena: «pobreei kalte egingo» dien beldurrik edo, ez dago zergatik izan... Orixeren alde problematikoak —ideologia aldetik— aspaldian mundu guztiak ikusi eta erakutsita daude. Beren arriskua galduta daude. Edo eta, gutienez, alde honetatik, Orixek apenas presentatzen du, esate baterako, Lizardik baino problema haundiagorik. Eta Lizardiri «joera partikular baten monopolioa» izaten uzterik ez baldin badugu, Orixek ere guztiona bihurtzeko garaia da.

Guztion poeta.

3. Euskaldunak poemaren errealismoaz

genius temporis
genius loci

Orixe poeta haundi bat da. Baina, honez gero, estimazio haundirik ez diogu.

Lehen-lehenik, hilda dagoelako. Inoren heriotzan erraz esan ohi dugu, slogan merke batekin, halako hura ez da hil, eta abar. Irudimenik ez dugulako beste ezer asmatzeko, edo eta geure buruok engainatzeko. «Orixe ez da hil», «Rikardo Arregi ez da hil», «Gabriel Aresti ez da hil». Euskal Herrian, hala ere, hildakoak benetan hiltzen dira eta ondo hilda gelditzen dira. Izan ere, gure irakurleriak ez du liburu agertu berria baizik irakurri ohi. Alfabetatzeak eta, ez dute gure inguruko Estatu tresnen indarrarekin konpetitzerik: Estatuok, eskolaren bidez batez ere, kultur tradizioari bizirik eusten diote.

Liburu merkatua ere determinatzen dute, besteak beste. Ez litzateke bestela Cervantes eta Quevedo askorik salduko. Baina gure artean kultur tradiziozik ia ez dago. Liburuaren salmentak guti irauten du. Zabalkundeak ere liburu berriari lagundu behar dio. Eta bat hiltzen denean, haren artikulua eta liburu berriak ez da agertzen, haren izenik ez da ikusten gure eztabaidetan, eta, haren oroitzapena gordetzeko, adiskideren baten noizean behingo aipamenak eta oroigarriak bakarrik gelditzen dira. Irakurleak azkeneko liburua irakurtzen jarraituko du, eta presaka hura ere. Euskal idazlea bi aldiz hiltzen da. Hiltzen da eta itzaltzen da. Eta ahanzten da... Orixeren izenak indar haundia zuen eta oraindik ez du erakarmena guztiz galdu. Baina beldur naiz, garai bateko oroitzapena beste eragipenik ez zaiola gelditzen, eta hilez gero, Orixek ez duela miresle eta irakurle berri askorik irabazi. Eta, hala ere, poeta nortasunik propioenetakoa da Orixerena euskal literaturan.

Bestalde, gure buruketan Orixeren izena gehiegi erabili da, eta ez beti haren onerako. Alderdi batekin oso berdindurik utzi dugu behintzat. Eta euskaldun gazte askorentzat alderdi hark ez du interes haundirik.

Orixeren lan poetiko haundiena eta inportanteena *Euskaldunak* poema da, gerra aurrean bukatua eta 1950ean argitara emana. Obra biziki eztabaidatua. Baserri bizitza kantatzen zuen. Eta kantueran, bere garaiko pentsamoldearen eta bere sentieraren monumentu trinkoena eraiki digu, bertsu landu-landuetan.

Nola situatu, bere garaian, *Euskaldunak* poema? Zein inportantzia zuen eta zein inportantzia ematen zitzaion, orduan, baserriari? Orixek ematen diona baserri poemaren izenburuak berak azaltzen digu: *Euskaldunak*. Baserriari eta baserri inguruko kultur moldeari erreferitu behar zaizkio Ibar-en beste iritziok ere, *Euskaldunak* poemaren gainean idatziak bait dira:

Quisiera comunicar a otros nuestra persuasión de que, una vez dueño el renacimiento vasco de este resorte, tiene ya en su mano la clave de nuestra civilización y, con ella, la suerte futura de nuestra nacionalidad (Autorearen azpim.)¹.

Hau, euskal gizarteko zati on baten eta, euskarari dagokionerako batik-bat, zatirik progresistenaren ikusmoldea zatekeen orduan. Gerora ikuspide hau ez da kritika gogorrik gabe geldituko.

1) IBAR, *Genio y Lengua*, 1935-36, 195.

Sozialki begiratuta, ordea, baserriaren inportantzia ez zen gehiegizkoa, eta baserriaren eragipena bizitza publikoan ia batere ez zen. Poeman kantatzen den ohitura asko, galtzeko zorian zegoen, edo galduta (XV, 175). Euskal Herriko gizarte sailik haundienetan, eta gidari talde bizkorrenetan ere, baserriari begiramen guti zitzaion. Beste norabait aldera zeuden begiak begira. Baserria gainbehera zetorren. *Genio y Lengua* liburuko «El Genio vasco está amenazado» atalean², Ibar-ek SOS hau botatzen zien bere garaikideei:

Las estadísticas acusan una gran corriente emigratoria del campo a la ciudad... Nuestro caserío no conserva ya el arraigo, ni goza ya del crédito de una institución social inconvencible; ya se le empieza a mirar «con otros ojos».

Ez da dudarik, Ibar-ek orduko fenomeno orokor bat salatzen duela, eta, beraz, epai horrek orduko abertzale masak ere harrapatzen dituela. Eta ez mogimendu «ez abertzaleak» bakarrik. Mogimendu abertzaleak eta ez abertzaleak, denak zeuden kalean afinkatuta. Ibar-ek, hortakoz, guztiengatik eta guztiei esaten zien, eta abertzaleei berei lehen-lehenik: «Se subestima lo aldeano a lo urbano»³. Abertzaleek berek ere egiten zuten hori, dudarik gabe, baserria hitzetik hortzera aipatzen bazuten ere. Eta euskal mogimendua bera zen, hain zuzen eta batez ere, Ibarrek «las imágenes y representaciones erdéricas»⁴ haiek kutsatuta ikusten zuena. Abertzaletasuna ez zen mogimendu nekazari autentikorik. Erdiklaseenago, nolani ere, nire ustez. Eta Orixek poeman bertan salatu digu, nekazaria sozialki zein mailatan zegoen: «guzietan azkena» (X, 100). Eta, dudarik gabe, poemaren inspirazio motibo bat hortxe ikusi behar da.

Beraz, baserriaren ohorezko Orixeren poeman, baserria gutiesten dutenen aurka, baserria goretsi nahi zaigu; eta baserria goratzen, baina baserri kultura euskaldun autentikoa faltseatzen dutenen aurka, benetako baserri autentikoa eta honen kultura azaldu nahi zaizkigu orobat. *Euskaldunak* poema bere garaian ongi situatzeko, ba, problema gehiegi sortzen zaigu batera. Batez ere bat, zabalegia: gerra aurreko mogimendu abertzalean baserriak zer ikusirik ba eta nolakoa zuen, eta guzti honetan Orixeren poemak ba eta zer sartu-irtenik duen. Arazo honi begiratu beharrak gara.

2) Id., 59.

3) Id., 60.

4) Id., 63.

Problema horrek 1935 aldera garamatza. Baina poema gerra ostean argitara zen, 1950ean. Obra bat zer den eta obra bat, une eta giro jakin batzutan, nola hartzen den, ez dira gauza berdina, elkarrekin zerikusirik izan ohi badute ere. Beraz, nola hartu zen *Euskaldunak*, bitartean guztiz aldaturiko 1950eko sozial giro hartan? Ez zuten denek berdin hartu. «*Euskaldunak* s... usaina zeriola», «poesiarik gabeko poema» zela, eta abar, esan zuten batzuk. Ateraldi sonatu bat ere barreiatu zen —Krutwig-ena omen da— poemari «la apoteosis del jebismo» zerizkiona... Baina ez zen hori gehienen ustea, poemaren xit aldekoa baizik. Beraz, *Euskaldunak* poema agertalditik bertatik, «ez'aren eta bai'aren bandera» bihurtu zen, Orixek berak esango lukeenez. Ez da hori zuzenean gure gairik izango. Handik aurrerakoa beste burruka eta gorabehera askoren artean desaroilatu zen: *Euskaldunak*-en arazoa literario baino gehiago problema politiko eta ideologikoa bihurtu bait zen. Eta hauzi honetan bai, sartu beharrean gara.

Hau da, *Euskaldunak* poemaren inguruan ikuspide eta asmo kontrarioen bi fronteek elkar jo zuten. Poemaren kontrako ata-keek berehala defentsak sortu zituzten eta sokatira horretan, beharbada, poemak zerbait irabazi zuen. Poemaren zenbait laudorio eta apologiak, halaber, erreazioa sortu zuen kontra eta poemari benetan kalte egin ziola iruditzen zait, apologis-ton zenbait punturi ezestetik poemari zaputuz egitera errazegi pasa ohi bait da, puntuok aski goriak direnean.

Hona hemen Zaitegik Orixeren poemari buruz emandako iritzi batzu, —edozeinek besterik gabe baitetsi ezinezkoak halafede⁵:

1. Naiz ta oraindik inoren morroi egon, inolako abertzaletasunak eraginda, *Euskalerrak dagoneko badu bere poema nagusia*.

Zuziatzeko beldurrik gabe, aitortu dezakegu: *ba-dugu gure poema nagusia*. Areago oraindik, *non-naiko ta noiz-naiko poema bikainenak bezin bikaina*. Ta zenbait saietsi begiratu ez-kero, gurea *bikainago ta erritarrago* alegia. Orainaldi beltz ta ilun ontan, lekaioka irrintzi egin dezakegu euskeraren alde, Orixek xaxa edo marka urratu bai digu...

2. Gaur, atzerrian, Orixeren *Euskaldunak* irakurri dizut. Gaztaroko bizitzaldiari eroso dagokio gaurko irakurraldia: itz-neurtu bi-ribil eta giarretan ageri da gure Euskalerrria. Noizkoa? Atzokoa, gaurkoa ala biarkoa? *Muinetan betikoa; azalean, ordean, atzokoa*. Gaurkoa ezpaitugu erabateko Euskalerrria, damurik; eta biarkoa

5) Ik. *Euzko Gogoa*, 1950, Azilla-Gabonilla, 55. Azpim. nireak.

igarleak bakarrik ezagun eta igarri lezakete. Olerkari dana, berez, igarlea izan, ordea, nolarebait, ta biarko Euskalerrria ere antzematen digu Orixek. Biarkoan, ez dugu izango, nonbait, orrelako eultzirik, edo belarrekoan sardez ez dira ariko. *Biarko Euskalerrrian ere, ordea, poeman bezela, gizon sendoak bularpean marrubi goxo antzeko biotzak izango ditute; ta, erabat esan, lankoi, abertzale ta zindo izango dira geroko euskaldunak, euskera ta Jaungoikoa gogoan izanik.*

3. EUSKALDUNOK baikor, osasuntsu dituzu, ta orainaldi ta geroari begira betargi, gogatsu ta garaille doaz. Oinak lurrean eta besoak gora, begiak ozkarbi-argiz blei-blei, euskaldun zeioak lerrenak egiten ditute beren bizibide jatorrari soen eta gogoz eusteko. Auxe darakuskigute Orixeren gizakume izengabeak.

ERDALDUNARI edozertan azala zaio gogoko: euskaldunari, ordea, barne-muina. Geroztik, erdalduna axal-zale duzu; euskalduna, berriz, mami-zale. Ikuslerik izan edo ez izan, euskaldunak berdintsu jardungo du; erdaldunen artean soinekoak gora aundia du, ta sarritan, soineko ipin-apain besterik ez ditute. Euskaldunak, berriz, axola aundirik ematen dio barneko soinekoari. Poema ontan soinekorik ez da aipatzen, eztaietako etxe-sartzean baizik.

Poemak zinez honelako pentsamendua islatzen badu, edo eta honelako gauzak burura arazten baditu, Orixek, bene-benetan, zer harrotu guti ematen dio euskal literaturari eta Euskal Herriari. Hemen ia, badiirudi, baztertuta defentsiban zegoen klase erdeinatuak nagusi eta jaun altxatu nahi lukeela. Poemak duen arratsberaren melankolia hartatik justu kontrario osora goaz: triunfalismo harranditsura.

Baina poema bat, agian, poesia da, eta ez euskal txobinismoaren tratadu ideologiko eta politiko arrazista zororik. Orixeren irakurle askok, behintzat, ez dugu horrelako ezer ikusi nahi poeman, Orixek inoiz antzeko bururakizunik agertu izan badu ere (ik. *Lasterkari zintzo bati* poesian zenbait txorakeria).

* * *

Euskaldunak poemaren errealismoaz aritzekoan, bi errealismo diferentetaz batera ihardun beharra dagoela ematen du.

Poemaren errealismoa izan da, seguru asko, eztabaidarik zakarrenak sortu dituen gorabehera. Poemak kantatzen duen herria («euskaldunak») zinezkoa ote den, ala idealkerapen polit bat besterik ez; zertara datorren orain poema hau, eta abar.

Beste problema bat euskaldunon errealismoa da, irakurle

eta kritikoena, *Euskaldunak* poemari buruz izan ditugun, edo ditugun, usteetan.

Problemak —biok bat bezala hartuta— alderdi asko du. Aski dugu pare batekin.

Problema hau —edo problemok— funtsean, bi ikuskeraren arteko problema da: zer den Euskal Herria; kulturbiderako zein aukera duen euskarak, zein burubide daraman edo eraman behar lukeen, eta abar. Beraz, problema politiko, ideologiko, kultural, literario asko sartzen da hor.

Oraindik ere, noizik behin, guzti honetaz mokokaldi eta mokorkeria batzu sortzen dira. Baina hauzion garaia joan samartua dugu. Atzoko historioak. Ondorenik utzi du franko, hala ere.

Ondorenik larriena: «zahar» eta «berrien» arteko etena da. Eta «berrientzat», partikularki, haxe: ez dugula aski ezagutzen gerra aurrekoen eta ingurukoen lana eta gogorik ere ez dugula haien estudiatzeko, txartzat edo jota dauzkagu eta. Haien «garbizalekeria», «garo usaina», «klerikalismoa» eta ez dakit zer gehiago omen dela eta. Orixe ere «zaharretakoa» da.

Eztabaida gogorrenak 50. eta 60. lehen urteetan izan ziren. Joera berriak agertu bait ziren. Era berriak.

Hazaldi berriaren kezka bat errealismoa zen. Hala erakusten zuen San Martinek; eta Joan San Martin, idazle bezala, eta kritiko gisa batez ere, urte haietako eragilerik argienetako eta bortitzenetakoa zen, bide berrien urratzaile trebea:

Gure erritarrak beti azaldu dute errealismurako grina erdel literaturan, Barojak bezala, gauzeri zuzenki deituaz, ideak argi dizdiraz emanaz, beti objetibista munduko jokeren zantzoari erantzunaz; ta gu, euskaldun idazleok, paradoja bada ere, oraindik erromantiku kutsua ezin astinduaz⁶.

Ahalegin horiei zor dizkiegu gure gaurko begiak. Ondoren guztia ez doa San Martinen orduko lanaren mendran. Aitzitik, lan harixe eskerrak bakarrik mintza gintezke gaur bestela.

Hala ere, errealismoaren eskabideak ez dira gaur atzoko berberak. Aldakortasun hori berezkoa du errealismoak, egunetik egunera. Beraz, problema hau honez gero berplantea genezake.

6) JOAN SAN MARTIN, «Aintzin-Solasa», *Arestiren Harri eta Herri-ri*, Itxaropena 1964, 14.

3.1. Objektibismoaren kontua

Ondorengo hitzok Ibar-enak dira:

EUSKALDUNAK es, dicho de la manera más gráfica, la raza cantándose a sí misma su propia vida por boca de un intérprete gigantesco. Al revés de lo que acontece con casi todos los poemas épicos conocidos, el poeta aquí no solo no inventa, sino que tampoco pone nada de sí. Lejos de eso, tan por completo se ausenta de la obra que, a partir del zortziko de entrada, se le pierde de vista y no se escucha ya más su voz, — fuera de una circunstancia excepcional en el que el celo de Dios y de la patria le empujan a intervenir en persona y prorrumpe en un apóstrofe lírico, inflamado y arrebatador («Letari»)⁷.

Ez dakit apostrofe hori hain zuzen lirikoa ote den, baina tira, bego hori. Ikus dezagun, ordea, poemak Orixeren produzio poetikoan zein leku hartzen duen.

Iruzkina honen azken atala nahiko harrigarri da. Autoreak pertsonalki burua ateratzea ez baita hor agertu nahi den bezain bakana. Orixe, poemaren beste leku batzutan ere, agirian dago, bere buruz mintzo baita, poemaren kanpotik barrura sartuz bezala, bere irudipen eta oroitzapenak historioan sartuz. Urrutirago gabe, *Letari* honetan bertan, «gogoan bizi dut nola» (534) eta «ez dut bein ere» (558) haik ez dira besterik. Hots, haren bere buruazkoak, autobiografikoak, bere aldetikoak. VII. kantaren (*Denok bat*) lehen parte guztia orobat (1-80). Eta lehen pertsonan ematen diren deskribu eta iritziak berdin: «aren bizkarra iduri oi zait / zebra deritzon astoa» (VIII, 45), esate baterako. Edo sorginkeriaz eta, bere gisara, epaitzen duenean, uste okerrok eskusatzeko bezala: «ogenik ez da / sinestuz oiek dirana» (IX, 238; ik., orobat, 758-769). Dantza modernuak Orixeren gogoko ez izatea, gehiegi harritzen ez gaituena da (ik. *Andonenari poesia*); baina erditik ebaki eta hagan zintzilik dagoen zerria «gaurko zenbait dantzaren irudi egokia» (V, 272) iruditzeak, zertxobait harrigarriak badu eta oso sujetibotzat hartuko genuke... Ezin duda, beste atal autobiografiko edo pertsonal asko dagoenik (II, 409-412), poeman sakabanaturik, kasu bakoitzean halakoak seinalatzea beti erraza ez izan arren. Behin amonak Mikel Entzelaira ekarri omen zuen, larranbilotara. Etxe ingurutik sekula irten gabeko mutikoak, harrituta, «zenbat da mundua?»

7) IBAR, *Genio y Lengua*, aipatuta in *Euskaldunak Poema eta Olerki Gu-
ziak*, Auñamendi 1972, 695.

galdetu zuen, eta «Aundi... Jaungoikoa», amonak (*Letari-n* bertan, 182-183). Ikus *Jainkoaren billa*-ko hitzaurrean Jose Mari Aranaldek idatzitakoa⁸. Horko Mikel hori Mikolas dugu, beraz. Baraibarko apaiz zaharraz ere «amar sos eman zizkidan bein», esaten digu (XV, 623). Gero kontatzen du, nola etxean uste zuten, ostu egin zituela eta nola negar egin zuen eta gero sinestu zioten. Egongo da gehiago, baina ez du merezi halako bila segitzea. Orixek poema guztian berak bizitako baserri mundua kantatu du.

Gainera, ni neu, poesia epikoan hori dena korriente zela-koan nengoen, «objetibismo» hori. Poetak nor bera erretiratzeari, bere burua ezkutatzea. Homerok eta, horixe egin dute beti. Epikaren ezaugarri jakin bat horixe dela, entzun dugu beti: poeta epikoak bere eta kontakizunaren artean tarte haundi bat hartzen duela, eta ez dela inoiz —lirikoak egiten duen moduan— bere gaian murgiltzen eta urtzen. Poeta epikoa gertaerei gainetik edo urrutitik begira bezala ari izaten da. Hori, epika gehienean, berezkoa da, epika gehienak aitzina gorabeheretaz ohi dihardu eta. Homero ez da kantatzen duenaren ikus-jakile; Virgilio ez Eneidako gorabeheren lekuko. Aspaldiko gauzen berri ematen dute biek... Epikan ia-ia ez da kantaria agiri; ez digu bere sentimendurik aitortzen; kantua besterik ez dago, edonondibait sortua eta bere eskuko balitz bezala. «Ia-ia», esan dut. Izan ere, zirrikituren batetatik beti agertzen zaigu Autoreak, piska bat. Homerok ere tartekatzen digu bere burua kontakizunean, beti kontatzaile gisa agertuz, noski: haria eteten du, ohartxoren bat egiteko, interjezio bat, zeruari otoi edo musei arren, — edo eta Eumaiori, Patroklori zuka (edo hika) hitzegiten dienean, eta abar.

Beraz, guzti horretan berezitasun aipagarriarik baldin badago, euskal poesiaren barruan Orixek epiko bezala duena da. Hori iruditzen zait, behintzat, inportanteena. Eta ez, nire ustez, munduko beste epikoen artekorik. Orixek ongi ezagutzen zituen epikako Maisuak, grekoak eta latinoak batez ere. Eta haien ereduari darraikio. Hor ez dago deus apartekorik, epika jatorra besterik.

Hori, ordea, bai, hori badago: Orixeren berezitasuna, euskal poesian, epiko bezala eta euskarak eduki duen epiko haun-

8) J. M. ARANALDE, «Itzaurre-gisan», in ORIXE, *Jainkoaren billa*, Etor/Gero, 1971, 6-7. Orixek berak ikus nola kontatzen duen, *Kiton arre-barekin*, «Bolibiko zabaldia»n.

diena eta hoberena gainera («poeta hoberena» edo are «idazle hoberena» dugula esateak, zein sentido izan lezake, ba?).

Goitik beheraino eta beti epiko, azal nahiz mami. Eta *Euskaldunak* da haren, eta euskarazko, obra epiko nagusia. Orixek poesia asko egin du, modu oso diferentetakoa. Ez zait posible iruditzen Orixeren «poesiaz» erabat iritzi bat ematea. Baina ematekotan, horixe emango nuke: edozertan ere, beti epiko dela, beste guztiaren gainetik eta guztiaren barnean. Sekula ez nau komentzitu Orixeri buruz jeneraldu den bereizkuntza hark: Orixe epikoa alde batetik eta mistiko-lirikoa bestetik. Egiantzen bat badu, baina apenas ikusten diot egiaaren antzik baino gehiago. Iruditzen zait, horretarako aipatzen diren bi liburuek —jenero bakoitzeko lanaren erakuspen gisa— ez dutela ezer probatzen. Atxakia bat besterik ez dutela eskaintzen. Bereizkuntza hark gaiari begira orientatuagoa dirudi, hizkuntzari begira baino. Espresio aldetik Orixeren hizkuntza inon ez bait da «liriko garbi» batena; hau da, nik ez dut epiko nabar-nabarmenik ez den Orixe liriko-mistikorik ia inon aurkitzen. Ez dakit nola esan. Orixe lirikoa beti zail eta konplexo egiten da. Hotz edo, urrutiko, hieratiko, harritzko, ate-leihoak hertsitako, enigmatiko, konkistatu ezinezko. Eta hori, lehenengotik agiri duen garbitasunaren kontra. Ezin barnera zatzaizkio. Haren aurka daukazu guztia edukita ere, eta gustatzen ez zaizun arren, eta ahortzi nahi zenukeen arren, Orixek bere lekuan jarraitzen dizu, ezin duzu baztertu, ez dizu bakerik uzten eta, iluntasun artean, haren nortasuna atzeman ezindako jigante bat dela sumatzen duzu. Menderatzen eta garaitzen zaitu. Eta lantzen eta estudiatzen duzun arren, eta gustatzen hasi bazaizu ere, ohartzen zara, Orixerekiko zure posturak aldatuz doazela, Orixek aldarazten zaituela, baina sekula ez zara «ailegatzen». Arbuiatzen duzu, eta badakizu arbuiatzen duzuna ez dela Orixe. Testu lehor gozogabe horrek nolarebait faszinatzen zaitu. Eta atzematen duzu, eta badakizu, atzeman duzuna ez dela gain-gaineko estrato bat besterik. Basamortu errean beti urrutiago agertzen zaizun espejismoa da. Ez zaude inoiz bertan, ezin eskura duzu. Orixeren «argitasuna» engainoso da, nik uste. Lehen planokoa bakarrik. Azpian beste zerbait dago. Eta ez da egia, edo soluzioa ez da, Añamendi argitaratzaileak dioskun hura: alegia, «bere poesi mistikoaren izpiritualidade sakona eta *leor-antza duen azalpean suma ditek-en lirikotasuna*» (nire azpimarkatua). Hori dagoenik ukatu gabe, ez da hori bakarrik, behintzat, dagoena. Horrek ere ez

dirudi aski sakon ikusita. Orixe lirikoaren lehortasunak ez bait du itxurazkoa den itxurarik, oso egiazkoarena baino. Orixeek bere sentimenduak sentimendurik gabe azaltzen ditu —larriak patxada guztiarekin, esate baterako— lekugune inpartzial batetatik ikusita bezala, «dakitzan» gauzak bezala soilik. Problemak, problemarik sofrituko ez balu bezala: *Barne muinetan*-go «Ezagu-Argi» poesiako gonbarazio haietan, adibidez. Sentimenduak berak isuri gabe, sentimenduei buruzko gogoe-tak ematen dizkigu. *Barne muinetan* liburukoa ez da hizkuntza lirikorik.

Hizkuntza ezezik, tankera guztia eta konzepzioa bera ere, apenas. *Barne muinetan*-ek obra liriko batentzat egitamu oso bakana du. Estudiatua, zerebrala. Arkitekto lana dela, esango luke San Martinek. Sei zati ditu: esan dezagun, bi hirutasun; eta zati bakoitzak hiru atal berriro. Ikaragarri logiko eraikita dena, atalik atal, zatirik zati. *Lehenengoa*: Jainkoa non den (Izaki guztietan, aldarean, guregan). *Bigarrena*: lehen goitik behera bazen, orain behetik gora mogitzen da, alegia, nola Jainkoa ezagutu (ezagu argi, sinest-argi, zeru-argi). *Hirugarren*: zer garen (ilundegi, hutsaren antza, Jainko bihur nadin). *Bigarren* hirutasunaren hasera, edo *laugarren* zatia liburuan: Zeruko Hirutasunari gorespen (Patrem, Et Filium, cum Sancto Spiritu). *Bostgarren*: Lurreko Hirutasunari (Jesus, Mari, Jose). Azkenik, *seigarren*, oso kurioa haxe (eta ez psikologoentzat bakarrik): Orixe hiruxkia bera, anai-arreba sabelkideekin patu hirutasun batetan elkartuta (Nere burua, Anai sabelkide Martini, Arreba sabelkide Denuxiri). Hau dena, — epika erlijiosoa ez ote?... Orixe ez da inmediateki irakurtzen den testuan harrapatzen. Orixeren testu lirikoak, Orixeren sentimenduek eta pentsamenduak eta Orixeek berak, maila ezberdin banatan daudela ematen du eta, Orixe irakurtzerakoan, gutienez bost mailoi batera kasu egin behar zaiela ohartzen zara. Eta azkenean, lirikoaren azpian berriro epikoa dagoela, aurkituko duzu. Orixeek bere lirikoa ondo ezkutatu du. Baina ez ezkutatu bakarrik; epikoarekin bateratu du. Epikoaren eta lirikoaren bategintza horrexek egiten du Orixeren nortasuna. Lirikoak azal epiko lehorra hartzen badu, esan den moduan, hori ez da aski Orixe ulertzeko: azalpeko lirikoak berak ere, barrurago, epikoaren hezurra gordetzen du. Orixeren ari-ma epikoa da. Epiko bezala ikusi du mundua. Epiko bezala tratatu Jainkoa. Epiko gisa egin du lirika, paradoxa bada ere. Halaxe azaldu du beti bere burua. Uste dut Aita Estefaniak

hori ondo ezagutu zuela. Aita Estefaniak Orixe zale, irakurzale nahiz azterzale guztioi pista inportante hau eman bait digu:

...Todo lo cual viene a darles su extraña y fuerte consistencia, tan desconocida en nuestros días en esta clase de literatura. Aunque parte de su origen quizá haya que atribuirle también al temperamento artístico de su autor. En el fondo de la poesía de «Barne muinetan», como en toda la lírica de Orixe de los últimos años, creo yo notar un remansamiento y quietud de ideas y de afectos, que sin desvirtuar su indiscutible lirismo, le comunican una serenidad algo solemne, de sabor, más que otra cosa, «épico» (nire azpimarkatua) (*Barne muinetan*-i Hitzaurrean).

Hala izatekotan, ondorio batzutura pasa gintezke, apika (beti susmoaren eskutik, ez bait nabil oso zihur).

Orixeren lan baliotsuena eta obra nagusia *Barne muinetan* dela esan ohi da eta, obra liriko bezala, *Euskaldunak* epikoari kontrastatu ohi zaio: ez naiz hori ukatzen atrebituko, baina balorazio dudagarria derizkiot. Biak batera hartu behar ez ote liratekeen, nago. Eta forma epiko garbiagoa du poemak. Badakigu jeneroaren forma garbitasuna ez dela dena, baina haintzat hartzekoa da. Poemak, nolanahi ere, argi asko ematen du *Barne muinetan* ulertzeko. Eta *Barne muinetan* goresteak eta *Euskaldunak* gutiosteak, gutien-gutienez, ez dirudi burubide onik: biak bategi dira zorte kontrario horretarako. Poemaren beste problema —ideologiko, etc.— batzuk ez ligukete hori ezkutatu behar.

Orixeren epikotasunaz mintzatzerakoan, hori ere gure poetak bere tankerakoa duela esan behar. Lirikoaz gozatua, hain zuzen. Klasikoen ezagutzaile paregabeak inork baino hobeto zekien, bi gazteren amodioa ez dela «sentimendu epikorik» eta maitasun historia bat ez dela kontakizun epiko batetarako ardatzik, — epikak ardatzik duen neurritxoan ere. «Maitasuna ez da epikaren gairik», deritza E. Staiger-ek. Homerok andre zintzoak ezagutzen ditu (Andromake, Penelope), andrearen grina orobat (Helena, Brisei), baina maitasunaren gozorik ez, maite minik. Virgilioren Dido arrisku bat da, etsai bat. Dante gidatzen duen Beatrice izaki zerutartua. Miltonek andreak mespretxatzen ditu... Epikoak zindoa, gihartsua maite du, irmoa. Harritzkoa. Baina Orixe baitan epikoak lirikoa josita darama. Orixe inportantzia kendu nahi badio ere («lokarri bat ezartzeko asmatu badut ere...»), esanahitsua da hori. Poema guztia zehar hari liriko bat doa. Eta alderantziz: maitasun historia horrekin, Orixe, epikoak «atxakia»rekin bezalaxe, jokatu du, bene-benetan. Nahi duenean har, nahi duenean utz. Ez du inoiz

gai horrek menderatu. *Eztaiondo* izeneko kantan, esaterako, maitasunak ez du deus ikustekorik eta *Amonaren illeta*-koan ere atxakia hutsa duzu. Areago, maitasunari urtearen ritmoa eman zaio: komenentzia epikoei azpiratuz. Hots, epikoak behar zuen atxakia da. Baina —ezin hori ahantz— Orixe baitan lirikoa. Epikoarentzat gaia atxakia hutsa omen da. Nolanahi den ere, Orixeren atxakia lirikoa da.

(Epikoaren eta lirikoaren arteko erlazioak Orixe baitan sakonkiago aztertu beharko dira: Orixeren —hots, poetaren— baitaratzeko maratila horixe den susmotan nago).

Orixek bere burua epiko sentitzen zuela eta euskal poesiaren barruan berak ere bere nortasuna hortxe ikusten zuela, esango nuke. Lizardiren aldean, esate baterako. Bi adiskide eta poetok, nahitaez galdetu behar zioten beren buruari, bien arteko diferentzia radikalari buruz. Orixeren *Lau urtearoak nere begietan* galdera horri erantzun moduan apropos egina iruditzen zait. Lizardiren *Urte-giroak ene begian* delakoaren kontrapartida bat da, eta ez dago desberdinago egiterik. Orixe-*ek* ia *Euskaldunak* poemaren bilduma bat eskaini digu. Ez dugu ahanzten, zahartzaroko lana duela. Dena den, Orixeren kontzezioa arras eta zeharo diferentea da, Orixek bere «era» demostratu nahi izan digu. Bi poesien gonbarazioak ongi erakusten du, Orixek nondik norako eta nolako poesibideak zeuzkan. Lizardiren *Biotzean min dut* (amona zanaren eortz-egunean) eta Orixeren poemako XV. kanta —*Amonaren illetak*—; Zarautarraren *Xabiartxoren eriotza* edo *Otartxo utsa* ta Orixe-Uitziarraren *Anai sabelkide Martini*; Xabierren *Egamin* eta Mikolasen hainbeste gogoeta mistiko, *Berraondoko meza* bera, adibidez, eta abar, eta abar, gonbaratuz jarrai liteke. Alderantziz, Orixeren *Argi ta Margo* edo *Itz eta Mintzo* irakurtzerakoan Lizardi datorkigu gogora. Edo eta, Lizardiren *Etxeko kêa*-k Orixe ez zuela urruti, pentsarazten du, etc. Izan ere, Lizardi eta Orixe ez dira elkarren kontraste hutsa; elkarren osagarri ere bai. Bi Autoreok ez ziren bi adiskide bakarrik. Baita elkarren ikasle-irakasle ere. Elkarren suspertzaile eta eragile baino gehiago hortakoz. Apenas dago bi Autore diferenteago bururatzetik. Baina batzutan ia-ia elkarrekin berdintzeraino hurbiltzen dira bata besteari. Hau ez ahal da Lizardi?:

Inguma xorgiñez,
gogakizun xuriz,
bete zait burua.
Zertako so egon?

Eun bulkoren mende

da nere burua.

Nit dakita noizko?

ba dut olerki-gai

beitarik sortua.

Ez dut irauli nai

gogai xuri oien

barneko lapatsa.

Irakiten utziz,

jaurtiko dut laister

ondarreko patsa.

Aski da baratzez.

Eskuan makilla,

urbil dut aldatza.

(Argi ta Margo)

Eta hau ez ahal da Orixex?

Basalurrez bidalari, kê urdiña ba dut nabari.

Ai, nire poza! Uraxe baita gizalur-ezagungarri.

Aurki, aldean, oilloa; maldan, etziñik, soroa:

etxe zabal teillagorria, aurrean intxaurrendoa...

An dun bero, ta an dun bizi...

An, aur-jolasen karraixi...

Gauetz, sutondora bilduta, eguneko lanen sari.

(Etxeko kêa)⁹

Ez, ez dago poesia baten azpian bi Autoreon izenak guztiz trukaterik. Bakoitza norbera da. Edozein ataltxotan ere. Baina «bitan banatzen» omen den «bat» hura ditugu ausaz. Elkar osatuz doaz, elkargana hurbilduz eta urrunduz, elkarren lehi-an. Alabaina Lizardik inoiz «Orixetzerik» lortu duen baino askoz gehiago «Lizarditu» da, noizpehinka, Orixex. Ez jakin, Lizardiren desarroiloa nondik joango zen, urte batzu gehiago bizi izan balitz. Sarri aipatu dira Orixex eta Lizardiren arteko adiskide harremanak. Seguru nago, harremanok ez direla gelditzen, bata besteari poesia egitera bultzatzean; nola egitean ere zerikusirik franko bazutela. Orixex baitan epikoa eta lirikoa zein erlaziotan dauden bezain jakingarria litzateke, Orixeren poesiaren eta Lizardiren poesiaren arteko erlazioak argitzea. Nolanahi ere Lizardirekin alderatuz hobeto ikusten da Orixeren nortasuna: epiko-lirikoarena. Haren poema epikoa ere ez da —poesia epikoaren barruan zehatzago bereizi nahi badugu— trajikoa edo besterik. Salvatore Mitxelenarena dramatiko edo dugun bezala, Orixerenak beti lirika aldera jotzen du.

9) Bertsoak neure erara ebakita daude, ez Autoreek egin bezala.

Orixeren poesia, lehenengotan, lehor, hotz, egiten da. Gerago ere ez zaizu bigun eta bero bihurtuko. Baina haren tankerari eskua hartu ahala, hotzari eta lehorrari ere gustoa hartuko diozu. Ez *Euskaldunak* bakarrik, Orixeren poesia guztiak egiten du, salbuespenak salbu —ez asko—, eta *Barne muinetan*-en bertan ere, barrendik atera ez baino ingurutik inguratu duen inpresioa. Hain dago buruak eihota, sentimendu kolorea kenduta, gogoeta itzulirik. Hori haren tankera da. Beraz, Orixeren «objetibotasuna» epikoarena besterik ez da. Beharbada horrek inportantziarik badu, Orixe zuzen ikusteko. Jakina, epikan modu oso diferenteak sortu dira Homeroz gerozkoan. Dantek bere burua gertaera barruan jarri du, protagonista bihurtu du; Miltonek ere Orixe baino askoz gehiagotan hartu du hitza, bere gisara eta bere aldetik iharduteko, gainezkaldi liriko bero-berotan (Izpiritu Sainduari otoika; bere itsutasunaren lantuan, eta abar). Baina ez dakit Orixe horiekin gonbaratzerik ahal dagoen, eta gonbarazio horiekin ezer irabaz ote genezakeen. Epika modu hain diferenteak entseiatu dituzte, izan ere! Gaitzat ere horiek hartu dituzten errealitateak sinboliko edo bait dira, batikbat; hots, Autorea barnean daukaten errealitateak. Bestalde, grekoez gero epikak ez du «forma garbirik» eta, batzuren ustez, ezin izan dezake ere: objetibismo radikal haren aurretiazkoak suntsituak dira eta. Presupostuak ¹⁰. Epikaren «desegite» hori iadanik Virgilio baitan nabari da, Odisean bertan ez bada behintzat. Dantek eta Miltonek oso urruti daukate Iliada. Baina Orixerena ere ez da «epika garbirik». Bakoitza bere bidetik ibili da. Epika diferenteak daude. Eta Orixe ez du poema epikorik egin nahi izan ere, berak xuxen-xuxen eta artaz badaezpadan berezi zuen bezala baizik, folklore poema bat forma epikoz.

Orixeren tankera berezi hori nabarmendu eta erakutsi nahi digu Ibar-ek: «Empezando por el *orden* de ésta, no lo impone a su arbitrio el autor, sino los acontecimientos, al sucederse por su curso natural. El autor nos introduce o sumerge en el mundo vasco y, como decimos, se ausenta en seguida para no dejársenos más ver, oír ni sentir... No es, pues, ninguna mano invisible la que desde fuera gobierna aquel mundo, sino que son las cosas mismas las que se mueven según sus propias leyes. Los episodios surgen naturalmente, y se presentan solos, como por su pie, sin que nadie haya de ir a traerlos. Ni siquiera necesita el poeta coordinar sus

10) Ik. E. STAIGER, *Grundbegriffe der Poetik*, 1951.

impresiones; le basta con registrarlas a medida que se producen. Nada de violento o forzado. *Res ipsa loquatur*». Guztia hau, jakina denez, Orixeren beraren asmoa eta ustea zen orobat. Hona hemen Orixek berak: «au izan dut len asmo: nik moldatu dudana poema au, erriak moldatua litzan gisan egitea; nik egin ditudan bertsu ok, erriak egin zezazken gisan egitea». Eta beste hau: «Ez dut lan ontan deusik asmatu. Erria dan bezala azaltzen saiatu naiz: *res ipsa loquatur*, gauza bera mintza bedi... Euskalerrria nire agoz mintzatu izatea nai nuke».

3.2. Sujetibismoaren kontua

Orain arte Orixeren alderdi nabarmenena eta inportanteena aipatu dugu. Baina alderdi horrek alderdi problematikoak badiutuen, aitortu beharra dago (bestela ez zuen hainbeste problemarik sortuko). Beraz, esandakoaren mendrarik gabe, beste zenbait ohar erantsi beharra dago.

Erraz esaten da, hor —poeman— dena berezkoa dela, ez dela deus asmatu, euskal arrazak bere burua ospatzen duela, gauzak beren gisara dabiltzala eta *res ipsa* mintzo dela, eta abar.

Res ipsa horrek, haatik, Orixe izan ez balitz, milaka urtetan ordura arte bezain mutu segituko zuen. Orixek sortu du, asmatu eta kreatu du. Beraz, bistan da, hemen asmatu ez dena, «kontua» edo dela. Orixek ez du deus asmatu, — poema guztia ezik (eta neurri haundiagoan Garazi eta Mikelen arteko amodioa, edo beste huskeriaren batzu ere). «Eunetatik larogei ta amabost, gutxienik, neure begiz ikusiak, neure belarriz entzunak ditut», egia hutsa da, dudarik gabe. Errealismo eta objetibismo hori ez lioke poemari inork ukatuko. Baina hor ez dago problema. Horrek etnologiarentzat inportanteago dirudi, literaturarako baino. Bestalde, urte giroak ere ez zituen Lizardik asmatu. Lizardiren poeman ere *res ipsa* mintzo da. Eta non ez. Baina moduak eta moduak daude.

Orixek dena asmatu du. Ezer asmatu ez zuela bezain egia da hori. Bestela ez genuke Orixe kreatzaile eta poetatzat edukiko. Orixek, alegia, dena ez beste dena asmatu du; guztia ez beste guztia.

Inportantea ez da Orixek zenbat aldiz hitza berak hartzen duen. Poetak ez du horren beharrik, poesiari bere tankera propioa ezartzeko, bere ikuspideak erukusteko. Orixek ez bait da agiri honetan edo hartan, poema guztian baizik. Bere espresio trinkoan; hain bereak dituen laborari bizitzako sinbolu eta irudietan; lana eta jolasa, bizitza eta heriotza (ezkontza eta heriotza), haserrea eta urriskide-agapea, sineskeriazko tradizioak eta sinesmena, guzti hori sintesi harmoniko batetan bildu nahi horretan bezalaxe, poemak, haseratik azkeneraino, Orixeren eskua agiri du. Guztiaren bururapenean nahiz edozein ataltxoren egikeran.

Honek ez du objetibotasunik ukatzen. Baina objetibotasun guztiak ikusgune batekin izaten dira objetibo. Erretrato bat objetiboa da. Baina erretratoa ere nondibait ateratzen da. Eta, segun nondik, gauzak diferente agertzen dira. Gauzak diferenteak *dira*, segun erretratoa nondik atera. Poemak ere, bere objetibotasun guztiarekin, bere ikusguneak eta ikusmoldeak ditu. Alegia, poemak bere gaia asmatzen, moldatzen, kreatzen du, eta ikuspide baten arabera kreatu ere.

Honek ez gaitu ezer harritzen, sujetiborik gabe ez bait dago obra poetikorik. Beraz, edozeinek dakiena besterik ez dugu esaten, hori ere isilpean ez uzteko eta alderdi biak aipatzeko.

Ikusgunearena bistako gauza da. Ahari talka bat Orixek ez bezalako begiz ikusiko lukeen jende asko dago. Segur apus-tuko Manexen larriak isilik pasako lituzkeen beste horrenbeste. Artazuriketa, artajorra, liho jotze eta beste, zenbait jendek ikusi balitu, kritikatu besterik ez zituzkeen egingo, hain lanbide antiekonomikoak ezin konprenituz. Orixek hain gustora eta ederki deskribatu dizkigun dantza horientzat, txistulari eta belada horientzat, izan du makina batek euskal literaturan beste ikuspiderik... Poemak ikuspide sozial, erlijioso, moral, ekonomiko, eta nolanahiko jakin batzu agiri ditu. Eta baserri bizitza beste ikuspide arras diferentez ere ikus daitekeena, garbi dago. Baserria destainatzen duen batek oso bestela kontatuko eta deskribatuko zigun hori dena.

Asmatzearen kontua —ikuspideena bezalatsu— mugarik gabeko arloa dugu. Non hasten da «asmaketa» poema batean? Nolanahi ere sorginek sortutako ekaitza asmazio garbia da, San Migelek edo ez dakit zeinek ekarritako euria bezalaxe eta Santa Garaziren agerkeren antzera. Etc. Orixek ala zeinek asmatu, berdin da. Homero baitan jainkoek gizonen gorabeheretan esku-hartzen dute eta Orixek ederki asmatu

du bere poemara «supernaturalaren interbentzioa» sartzen (batzuren ustez benetako epikak horixe behar omen bait du), herri usteez baliatuz (Miltonen eta Camoesen antzera jokatzuz, bestalde). Baina, gainera, zer alde dago, Manexen historia asmatua izan ala egiazkoa? Gertatua izanez «errealistago» ote da, asmatu bada baino? Poema guztia da asmatua eta, hala ere, xit errealista.

Errealismoa, ordea, ikusgune batzuren gisakoa da, esan bezala.

3.3. Orixeren ikusgunea

Batzuren ustez Orixek Euskal Herria zeharo idealkeratu du, ez du egiazko baserria kantatu.

Beste askoren ustez, alderantziz, Orixe objetibo bezain errealista da, ez du ezer asmatu, gauzak diren bezalaxe esan ditu eta kantatu duena ere, baserritarak ezezik, Euskal Herria bera eta Euskal Herri osoa da.

Euskaldunak «batzurentzat euskal literaturaren obra nagusia da. Beste estremokoentzat, aldiz, *Anuario de Eusko Folklore*-aren numero extra bat dirudi»¹¹.

Buru hainbat aburu. Eta gusto aina disgusto. Gezurra dirudi, gauzak horrela planteatzea.

Diferentziok zerbait gainditzeko, poema zein ikusgunerekin eginda dagoen, poemaren xedearekin batera kontsideratu behar dugu. «Poemaren xedea» esaterakoan, ez dut zuzen-zuzen Orixeren asmoa adierazi nahi, poemak berak erakusten duen eta betetzen duen helburua baizik. Diferentziazio honen funtsa geroxeago agertuko da. Poeman daukagunarekin bakarrik geldituko gara oraingoz. Eta daukaguna, ez da Autoreak nahi zuena, egin zuena baizik. Obrak, ez asmoak.

Poemaren taiuak erakusten duen poemaren xedea, baserriaren omenaldi batena da. *Euskaldunak* baserriaren gorazarrezko poema da. Ez dugu uste, nekazariak mundu honetako beste ezerk baino gutiago merezi dutenik gorazarre bat...

11) I. SARASOLA, *Euskal Literaturaren Historia*, Lur 1971, 65-66. *Anuario*-aren extratatzat daukatenez, errealismorik behintzat ez diote ukatuko poemari, noski. Bestalde ez dirudi inposible, hor *Anuario*-a ikustea, horixe ikusten duenaren beste ezer ikusi ezina, izatea.

Gorazarreak modu askotakoak izan litezke, eta posibilitate bat haxe da. Beraz, baserriko gorabeherei alderik positiboenetik begiratzekoa zaie. Omenaldi bat berez da alderdikor. Alde ilun asko ez da aipatzen (etorkizun gaitza, eskola, aseguro, higie-ne, eta abar), edo eder artean «argituta» dago. Jenderik ja-torrentxoena dabil gure aurrean, baserritarren makur tipi-kotzat jo ohi direnetakorik gabetsu. Orixek berak espreski esan du, zenbait gauza negatibo ez duela aipatu nahi (XV, 325). Bestalde, egia da, izan dituela baserriak ere lapurrak, hiltzaileak, su-emaileak eta gainerakoak; zimaurrek eta kiratsik ere izaten da, eta abar. Baina baserrian zimaurre artazuriketa baino, edo hiltzaile eta lapurrak Matiste Elbarren baino tipi-koagoak ez direla aparte, poemak bere aiurriaren tankerako errealismoa du, ez inkesta edo rapport baten gisakoa: hots, baserriaren ohorezko poema batena. Modu jakin horretantxe da errealista. Muga horietantxe da dokumental (geroxeago beste muga batzu aipatuko). Bistan da, baserriaz aritzeko bes-te hamar mila modu ere egon litekeela. Ondo bestelakoak dira Joan Mari Lekuonaren *Porlandi*-ko bertso minak... Beste gal-dera bat da, honelako gorazarre bat gure egunotan haizu ahal den. Zilegi. Gaur ez, agian. 1934 aldera beste giro bat zegoen; oker ez banago, huraxe izan zen honelako poema batetarako azken-azkeneko posibilitatea. Eta ez da Orixeren errua, denbora hura halakoxea bazen, guri gaur hura ere bes-telakoa izatea gustatuko litzaigukeen arren. Poetak bere ga-raiko izpiritua mamitzen du. Poeta epikoak batez ere. Beste baserri giro bat mamitu digu Larraunek *Hil ala bizi* nobelan. Baina hemengo ikuspideak sujetiboak eta denborak kondizio-natuak ez direnik, ez zaio inori bururatuko. Nahitaezkoa da hori, ez Orixeren partikulartasunik. Orixeren partikulartasuna baserriaren gorazarrezko poema epiko bat egin izana da.

Zein ikusgunez paratu digu Orixek baserriaren gorazarre hori?

Euskaldunak, garai bateko senti eta pentsaera arruntak bil-duma izanik, obra ikaragarri pertsonala da halaber. Nortasun literario oso bortitzaren emaria. Garai bateko euskaldunak bere burua ikusten zuen —edo ikusi nahi zuen— moduari, Orixek sintesi literariorik borobilena eman dio, ikus- eta sen-tiera hau harmoniaren ideal etiko-estetiko baten arabera bildu eta agertuz. Poemako jendea langile prestu eta jende zin-tzoa da. Harranditsuek, esate baterako, apustu denak galtzen dituzte. Apalak irabazle. Jende hori —kantari eta dantzari—

artista dugu, halaber. Ideal antzeko. Lana eta jolasa harmonia eder batetan elkar osatuz doaz. Eredu etiko-estetiko bat betetzen da. Hala ere ezin esan daiteke Orixek ezer faltseatu duenik¹². Lanak eta jolasak, premiak eta oparotasunak, asteak eta festak, beren ritmoa dute. Poemak, urtearen ritmoan, dena biltzen duen ritmo bat azaltzen digu. Dena ritmo da, ritmoa dena da.

Horregatixe, horko pertsonaiek nahiz gertaerek biziki idealizatuak bezain biziki errealistak dirudite, eskultura klasikoen gisan edo. Horixe. Lagungarri deritzat, hemen errealistatzat jo ohi ditugun eskultura greko eder haietan —edo Rodinen «Pentsatzaile» horretan, nahiago baduzu— zenbat «idealizapen errealista» dagoen gogora arazteari. Orixeren poemak ere horrelakoxe zerbait du. Errealitatea ideal baten antzera deskribatzen da; edo eta, ideal etiko-estetiko bati gorputz eta haragi eta bizi ematen zaio, poemako pertsonaietan.

Hemen korapilo asko aurkitzen dugu, batez ere Orixek darabilen «bere garaiko» pentsaeran. Baina utz dezagun orain hori: Orixek ere ez zeukan bere garaikoa izan beste erremediorik. Eta begira diezaiogun Orixeren ikuspideetako parte pertsonalenari. Berak asmatu eta sortu zuenari, ez denborak erantsi zionari.

Euskaldunok euskaldunari gorazarre eta omenaldi asko egin diogu. Baina — nolakoak? Axal gainetik, bederen, errepaso labur bat egitea komeniko zaigu, guzti honen aldean Orixeren nortasuna hobeto ager dadin.

Orixeren poemak Hiribarrenen *Eskaldunak* haren taiurik ez du, batik-bat. Ez eta ere, duda-mudan ibili ondoren, Orixe ez zaigu hasi Orreagako eta Altabizkargo loriak aipatzen, eta gutiago joan zaigu Arakistainen edo Txahoren mito bideetatik. Euskal Herria goretsi nahita, makina bat aipatu izan dira, orobat, Okendoak eta Txurrukak, Bolibar nahiz Aita Vitoria, munduko lurralderik ederrena eta munduko hizkuntzarik zaharrena eta filosofikoena eta gozoena. Euskal Foruen paregabetasuna eta feudalismorik gabeko gure historia guztiz demokratikoa.

12) Salbuespenik baldin badago, ez dago askorik eta ez haundirik. Mikelen ahotan jarri den *Iru bigaen zerga* kantikak, esate baterako, baserritar biziki ilustratu eta historizalaren batena dirudi, lehentxeagoko Mitxelena delakoarenak bezala. Agian hor fikzioak errealismoaren neurria galduxe du, tarteka behintzat. Baserritar batek kinbroak eta Orreagako artxiboetako paper-zaharrak eta aipatzea, are belada batetan, ez da xori-kaka. Miltonen Adanek eta Ebak sekulako silogismo filosofikoak botatzen dituzte, orobatsu.

Inork menderatu ez omen zuen herri koskor honen kemena, — ez erromatarrek, ez arabeek, ez bisigotoek. Larramendik eta Astarloak gure hizkuntza paregabea, lztuetak gure dantza paregabeak, goratu dituzte. Gure odolak ere ez ei du parekorik. Eta abar. *Bizkaia por su independencia* eta *Raza, lengua y nación vascas* nahiz geroagoko *La democracia en Euskadi* (1942) eta abar, beste hainbeste omenaldi genituzke Euskal Herriari: Orixeren franko diferenteak denak, halafede. Orixek bera instinto poetikoak ez du inoiz engainatu.

Orixek ondo ikusi du, gure haunditasun guztia «jende ttipia» dela. Gure historiako hazainarik haundienak artajorra, belarreta, herri kantak, apustuak eta dantzak, mendiko lana, di-rela. Eta beste ezer ez. Eta ikusi, ikusi egin ez badu (ikus VII. kantuan *Itsas-gizona*) asmatu egin du, eta berdin da.

Orreagak eta utzirik, Orixek «folklore edo erri-jakintzazko poema» bat egitea bururatu zuen. Ez zuen Villoslada baten bidea hartu, ez. Eta beste batzuk teoria sozialen bidez aurkitzen duten hori bera aurkitu zigun bere bidetik: egiazko historia herriaren egunoroko historia dela. Langile herriaren egunoroko bizimainak. Beraz, Euskal Herriaren historia idatzi zigun, lanaren eta langileen historia eginez. «Istoria bera ere —idatzi zuen poemaren hitzaurrean—, oraintsu arte, gerra kontua besterik ez da izan. Egun, orde, erri batean agerikoak oro sartzen ditugu istorian. Baita nik ere poema deritzadan ontan; istori zearo baitut egin, guzia toki batean eta mende batean, egina litzan gisan». Beraz, «etxe-barneko gauzak, lanbide, apustu, dantza ta abar» zituen kantagai. Baina horretantxe ere, alde ona dago Loti edo Jammesen eta Orixeren artean, edo gure jendeaz ihardun diren beste gehienen aldean ere. Ez dut esango, Orixek baserria idealizatu ez duenik (arteak beti idealizatzen du, alderen batetara; omenaldi batek areago). Baina Elizanburu batek gutiago idealizatu ote zuen? Hala ere, herriak haren bertsoak bere egin ditu. Ez ditut ahan-tzi nahi Arradoyren *Katalinen Gogoeta* zoragarriak, nahiko ahan-tzi ditugu eta, besterik merezi zutenok. Eta herri kantak berak ez du baserria gutiago idealizatzen. Gogora «mendi gainean bi pago / zeru polita gorago / ... Herri guzian, mundu guzian / nor da urusago?», etc. Euskaldunak, indibidualista delako edo ez dakit zer delako, baserria eta mendia estimazioan dauzka. Orixeren pertsonaiek ez dute Barojarenen zainik eta giharrik edukiko (honek bere erako «idealizapena» egin zigun), baina errealismo gutiagokoak ote dira? Hala gutiago ti-

piko? Orixek ez du historia gainera agertzen diren heroi gutien historia egin, historiapean gelditzen diren heroi askorena baizik. Jendeteria isilen historia.

Orixek baserriaren ikuspide biziki errealista du. Kantuak eta dantzak lan artean gertatzen dira, amodioa ere lan eta festa artean jaio eta bizitzen da. Jendearen bizimodu hori da poemaren zinezko gaia, — «jendea, *masak*, dira egiazko protagonista, ez izaki bakun batzu» (L. Mitxelena; Orixeren beraren arabera esana).

Orixek «errealismo sozialista»ren jarraikilea balitz bezalaxe ziharduen, hein honetan, eta ezinbestezkoak zituen neurrietan noski. Eta, hain zuzen, zuzen-zuzen hamaika idealizapen belaska, samur, kaskalen kontra zebilen. Behin eta birritan gogoratzen digu, nekazariak *neke*-tik duela bere izena. Orixek zenbait literaturatako artzain bizitza idilikoaren irudipenak ez zituen batere gogoko eta halako txepelkeriei bere eztenkada (beharbada Etxahunen ziriei erantzuna ere) eman die poeman: «zenbait bertsutan ageri bezain / alper ez da artzai gaisoa...». Neke artean ikusten ditugu bizitzen: Matis-te Elbarren hori, hil arte lanean («ogean ez zun egun bat egin / erditzekotan besterik»); Gerrieder, ttipi-ttipitatik lanean eta erantzukizunean zaildua: «beretzat digu landu lie-rria / amaika urtetatikan aitag berezia». Elederrek «gazterik asia naiz basoko lanetan», esanez goraltzen dizu bere burua. Etc. Orixe ikusia da «zer bizimodu zailla dan nekazalgora» (VII, 257-258). Ikus nola deskribatu duen baserriaren miseria lehortean ere.

Beti esaten dugun moduan, Orixe ere, denak bezala, historian baldin badago, eta historian begiratzen badiogu, Euskal Herria edo euskal gauzak eta euskaldunok goratu dituzten guzti horiekin alderatu behar da. Era askotako apologista zaharrek in iadanik beharbada ez. Baina bai Arrese Beitia edo Eme-terio Arreserekin (*Artzaiaren abestia*, *Basatiaren oiua*), Manterolarekin, Iparragirre, Etxegaraiak eta Lopez Alenekin bere-ekin, Hiribarren, Ibarrart eta Elizanbururekin, euskarazko ba-tzu bakarrik aipatzeko. Eta Andoni de Porruostomendi eta Lopez Gizajerez guzti horiekin, erdarazkoekin nahi bada, ho-rien aldean ere Orixek ez bait du zer galdurik.

Orixe estimatzen ikasiko dugu.

Laborari bizitza, batetik, bizitza natural, eder eta gozo an-tzera erromantizatu izan da, egia da. Bestetik, ordea, baserri-

tarra (edo «cashero»a) arlote, ezjakin, tontolapiko gizajo galant bezala ere gustora pintatu izan da. Ikus euskal teatro eta komeriak berak. Ikuspide biok, elkarren kontrario hutsak, bata zein bestea kaletarkeriaren ikuskerak dira. Eta Orixe ez zen bigarren ikuspidearen kontra gutiago enpeinatu. «Erri bertso goxoak sarri ditut nâsi / ez baita gure erria uste bezin sasi», dio poeman. Eta erdalpenaren hitzaurrean ere: «Al estudiar a Homero me di cuenta de que en mi pueblo había poesía popular primitiva tan homérica como aquella, y no menor de cantidad de la que él recogió». Jende xeheak nahiko «kultura» bazuela, herriko euskara nahiko landua zegoe-la, etc. oso barruan zeraman Orixek sartuta. Baserrietako euskara hori «landuago dago askoz ere ikasien prantzesa bai-ño. Arauz aztertzea besterik ez daukagu bataren ederra ta bestearen itxusia ikusteko», esan zuen noizpait. Poemaren hitzaurrean ere herri euskara biziaren errespetoa aboatzen digu, eta doinu polemiko samarrean egin ere. Orixek ezin eram zuen baserriaren mespretxu eta erdeinua, orduan apenas gutiagoa orain baino: «au baita neke geien egiten duena; alare esker-gaizto ta guzien azkena» (X, 99-100). Horrexen kontra irten du Orixek, irten ere, omenaldi batekin.

Beraz, Orixeren literatura enpeinatua da, konpromisoduna, bi kaletarkeria haien kontra jokatu zigularik. Borrokatzen zitu- en ikuspideok, ordea, ez ziren inola ere baserritarrenak be- renak, eta bai palaziokume erdi-feudalistenak eta burgesenak. «Zibilizazioaz higuindutako» jende mirigosa dekadenteak base- rria à la Rousseau idealizatzen dizu, soro-zelaiak jardinak di- relakoan; beren buruaz sinesturiko burgesek eta kaletar na- gusiek eta «jetxiberriek» eta «kapitalekoek» baserria ukuilua dela uste dute eta berek «superatu» zuten beheko maila bati bezala begiratzen diote, goitik behera, «basajende inzibiliza- tu» gaisoari. Baserriaren «ideia burgeson» aurka, Orixek ba- serriaz baserritarraren beraren ikuspidez ziharduela, esan ge- nezake. Eta baserritarraren beraren ikuspidea literaturara altxa- zuela. Ez bait da berdin baserriaz, baserria maitatuz bada ere, kaletar ikuspidez aritzea. Beste nonbait esanda nago, Sara- solaren *Historia*-z ihardunez, Arana Goiriren ondoren biziki indartzen den ideologiak, orduko baserriaren goraltzeak eta «garbizalekeriak» eta beste guztiak, ez dirudiela inola ere *laborari klasearen ideologiarik*, ezpada baserria idealizatzen duen burgesiaren ideologi traza guztiak dituela, nire ustez. Gauzak ez dira gauza bezala ikusten, sinbolo bihurtu dira.

Txapela ez da buru estalkirik, edergailu eta sinbolotara pasatzen da. Baserria Euskal Herriaren sinbolotara. Erdal kutsurik gabeko baserriko euskarak ez du baserrietako egiazko euskararekin zerikusirik. (Horregatik etengabe euskara korrejitzen eta etimologiak asmatzen ibili beharko da, errealitateen begirune izpirik gabe. Baserritarrei euskararik ez zekiten konplexoa sartu zitzaizen, hori da egia). Jende xehearen ikuspi-deak eta euskara zinez bereganatu zituena, ordea, Pedro Migel Urruzuno bat dugu. Eta hau bezala, bere neurrian, eta eran, Orixek.

Horrela erakusten du Orixek bere errealismo zindoa. Bere garaikoa da. Baina garaikoen artean zeinek «txapela dun ez dun nik baino gorago» (I, 400), desafiatzen digu Orixek.

Beno, ba. Nekez esan liteke, orain, *Euskaldunak* obra «modernua» dugunik. Baina gure kulturaren historian, hainbeste erromantizismo eta aberri loria banaloriazko eta kalabazaren ondoren, poema eder hau gerra aurreko obrarik progresistenen eta pertsonalenen artean kontatu behar ez ote genukeen, nago ia-ia...

Neu ere piska bat harritzen naiz, hori esanda. Orixek progresista? Haundiak esango ziren, baina progresista zenik esaten ez da, agian, inor ausartu. Egia esateko, neu ere ez, — nolabait esan egin badut ere eta esandakoa erretiratzen ez badut ere. Gauzak erlatiboak dira. Eta kontzetuak hainbat erlatiboago.

Euskaldunak poema, dirudienez, hartarakoxe garaian idatzi zen, baina arratsa lainotzen hasi eta gero publikatu. 1934ean idatzi bait zen eta 1950ean argitaldu. Kondizioak arras aldatu eta gero. Denbora berriak hasi eta gero. Bitartean dagoena denok dakigu.

3.4. Errealismoaren mugak

Obra batentzat zoritxar haundia da, idazteko garaia eta lehen irakurleak aurkitzeko garaia artean halako kanbioak pasatzea. Hainbat zori txarragoa, Autorea bera bitartean kanbio horretaz jabetu ez bada edo «berria»ren kontra lehiatzen bada.

Orixeren poema bere garaian eta bere lekuan hartu behar

da. Idatzi zen garaia da hori. Obraren bere garaikotasun hori, ordea, gaurko irakurleentzat eragozpen haundia gerta daiteke. Atzoko zenbaitentzat hala zen behintzat.

Hemen poemaren errealismoa eta poemari buruzko errealismoa batera aipatu behar dira.

Poemaren kontra eduki den eragozpenik haundiena eta okerrera —hala uste dut— ez da poemako bertako ezer: poemari eman nahi izan zaion «funtzio ideologikoa» baizik. (Poemak berak ere badu zer bait). Eta, alderantziz, poemaren haunditasuna ere batzuk hortxe ikusi dutela ematen du. Euskaltasunaren *Summa* antzeko bat ikusi bait da hor. Ondo begiraturik, ordea, poemaren funtzio ideologiko hori onartze edo ez onartzeak poemarekin berarekin zerikusi guti du.

Funtzio ideologikoa zerari esaten diot: alegia, poemari eman nahi zitzaion betekizunari, inportantziari, euskal literaturan nahiz gizartean. Signifikazio idealari.

Dirudienez grekoentzat Homero izandakoa edo, bihurtu nahi zen euskaldunentzat *Euskaldunak*, guk ere gure Haundia izateko beharbada (ingelesak Shakespeare; alemanek Goethe; italiarrek Dante, eta abar, dituzten antzera). Homero grekoentzat, mendez mendez, Biblia saindua bezalatsu izan zen, beste Biblia saindu batek lekua kendu arte. Grekoen hezkuntzak Homero zuen oinarrian. Homerok irakasten zituen pentsabideak nahiz mintzatzeko artea nahiz bertuteak. Greko jator bat nola izan, Homero baitan ikasten zen. Homero baitan dena ikas zitekeen. Homero zen errebelazioa. Koblariak herriz-herri ibiltzen ziren, Homeroren bertsoak kantatuz eta jendearen galderei —jakintsu gisa— Homeroren gisara erantzunez, edonolako kasuistikak muntatuz. Edozein problema zela ere, Homeroren pasarteren bat ez zen inoiz falta. Eta Homeroren pasarte egokirik zekienak, dena zekien. Eztabaidan, berriz, arrazoin hoberena zekien. Platonek *Ion* liburuan halako baten estampa polita utzi digu: «Zoragarria izan behar du, Ion, zu bezala herririk herri ibiltzea, edonora joanda ere jendeteria pilak inguruan, eta jende guztia zure ezpainetatik zintzilik ikustea, — eta zu zeu soinekorik ederrenez apain jantzita!». Halaxe bait zen. Gizaldi eta gizalditan grekoen kulturak Homeroren iturritik edan du. Artistek, filosofoek, politikoez eta jende xeheak berak, Homero eta beti Homero zuten ahotan. Homero jaten zen eta Homero edaten zen. Eskilok berak ere «Homeroren bazkaldiko ogi apurtzat» omen zeuzkan bere obrak. Ez apur txarrak. Grekoei, beren arteko gerra eta ezi-

nikusi ugarien gainetik, herri batasun kontzientzia ematen ziena, Homero baitan sentitzen zuten elkartasuna omen zen¹³.

Platon maliziatiak Ion aisa uzten du barregarri, honelakoak esan araziz: Homero kontuan jakitun denez, edozertan jakintsu dela. Eta, esate baterako, hiri batek buruzagirik behar badu, bera lasai-lasai Harmadaren buru jar lezakeela, Homeroen gerra artea bapo dakiela eta...

Kirtenkeria dexenteak dira. Baina horrelako zerbait geure etxean ikusi dugu, Orixe kanonizatu nahi zenean. Kutur lanerako Orixe bakarrik maisu aski genuela, beste bideak utzi eta haren estudioan saiatzea hobe genuela eta euskaldun jatorraren ispilua haren poema dela eta antzekoak, geuk ere behin baino gehiagotan entzun behar izan ditugu. Ez du me-rezi aspaldiko gerran segitzea. Baina Orixeren eta *Euskaldunak* poemaren patuan hark guztiak badu zerikusirik. Bestalde, mila aldiz aipaturiko «hasera berri» haren garai bihurria zen orduantxe, orduko gorabehera guztiekin: modernu izan, euskara kaletartu, eta abar. Eta orduan Orixeren kontra bota zirenak, ez ziren, agian, gozoagoak. 60 aldera zen eta nik orduantxe ezagutu nuen, lehen aldiz, euskaltzaleen mundutxo barrutik. Ez ziren istilu makalak izaten *Jakinlarien* arteko haik! Eta gure Troia beti Orixe zen.

Ez noa orain orduko gorabeheren historia egitera. Baina hauxe ez dut esan gabe utziko: bide berriak abiatzeko, lehen-bizi, Orixeren izenak eta itzalak domeinatzen zuten tradizio batetatik aldendu beharra egon zela, tradizio hark bere burua Orixeren babespean anparatzen zuelako, eta Orixek berak bai bere prestijioa eta bai bere luma zorrotza «berritasunen» kontra jarri zituelako. Hori Mitxelenaren *Euskal literaturaren etorkizuna* 1951ko lanean iadanik nabari da:

Euskal literaturak azkeneko urte hauetan miragarritzko lana burutu du Orixeren bitartez. Ezin sinetsizkoa da gozogabeko urteotan eman digun euskal bizitzaren irudi garbia...

Egiteko hori egina dago, beraz (...) Denborari gogor egitea, etxeak hartu dituen kalteak nolabait konpontzea, hizkuntzak aurreantzean ere bizitzeko behar duen kemenez indarberritzea, gure arloa da. Larre-hizkuntza dena kale-hizkuntza bihur dedin, hain maite dugun garo-usaina —norbaitek gorotz-usaina esango luke— zertxobait galtzea nahitaezkoa izango dugu¹⁴.

13) Ik. H. D. F. KITTO, *The Greeks* (Penguin B.) 1956, hirugarren kapitulu, Homeroren gain.

14) L. MITXELENA, *Idazlan Hautatuak*, Etor/Gero 1972, 33-35. Pasarteak oso

Are garbiago 1960ko *Asaba zaharren baratza*-n:

(Etena adierazten da):

(Euskal literaturako) Bide-aldatzerik larriena, halere, azken mende-mugak ekarri ziguna dugu, noski, bai hizkuntzaren axalean eta bai gaiaren mamian (...)

...Ez zen inor ausartu esaten, dakidanez, inoiz baino ugariago mintzatzen ginenik euskaraz, ezta aho-hizkuntza aberastu zenik ere. Gehienok esaten genduen, ordea, eta ez da oraindik ospe hori ixildu, ez dela behin ere, mundua mundu denez gero, azken urteotan bezain ongi idatzi gure hizkuntzan.

Gero, gerra ondoan, izan dira gerokoak. Lehen alai eta harro bezain kopetilun eta ukakor agertzen hasi zaizkigu zenbait, eta zenbait horiek, gutxitu eta ixildu beharrean, ugaritzea besterik ez dute egiten gure artean. Jende berria gailendu da, gazteagoa, zaharragoen usteak maiz txorakeriatzat dauzkaten horietakoa. Zaharragoak, ni ere tartean naizela, inoiz baino hobeto ari beharrean ezin okerrago jokatuak gara horien ustez alde askotatik¹⁵.

Ondoren, «zaharrak eta gazteak jorratzen ditu»¹⁶. Problema hau eta hura jorratzen du, halaber. Orixeren kasketa batzu ere jorratzen ditu, aditz kontuan. Garbizalekeria jorratzen du. Eta, besteak beste, honoko hau bota du:

Euskara garbia ala bizia. Ez dago beste aukerarik.

Horregatik maite ditut gazte asko: tentaldiaren ihesi ez dabil-tzalako, lohiaren beldur ez direlako. Bagenekien lehen euskara sail askotan lantze-zain zegoela eta halaz ere uko egiten genion maiz eginbeharrari, behar bezain garbiro egiteko gauza ez ginelako. Orain, berriz, hor ikusten ditugu *Jakinekoak*, esate baterako —eta ez dira horiek bakarrik—, gatazka bizian zenbait gai zail eta gaitz euskaraz adierazi nahian. Hor agerten diren idazlan askok ez dutela euskal lorategi batean sarrerarik izango? Egileek ere badakite hori, noski. Badakite, ordea, hori baino gehiago dena: norbaitek oker edo zuzen, trakets edo dotore, garbi edo mor-doilo, lantzen ez badu, lantzeke geldituko dela alorra. Egungo trakeskeriatik bakarrik jaioko da biharko edo etziko apaintasuna¹⁷.

Garai hartan eztabaida sonatu bat sortu zen Orixe eta Joseba Intxaustiren artean, — «izanaz, izateaz eta izakiaz». Mitxelena, berriz, galdezka ari zitzaion bere buruari, bazterretik, polemika guztiak «ba ote duen behar bezalako funtsik»¹⁸. Funtsik ba ote? Bai horixe! Ezkutu-ezkutuan, ordea. Han hauzi-

moztuta ematen ditut. Oraindik *Euskaldunak* argitara eman gabe zegoen, Mitxelenak lerrook idatzi zituenean.

15) Ik. alp. lib., 58-61.

16) Patxi Altunak lib. berean, or. 53.

17) Ik. alp. lib., 78-79.

18) Ik. alp. lib., 89.

tan zegoena ez bait ziren izana, izatea eta izakia eta bai Orixe eta Orixeren itzala. «Berrien» konfrontazio bat zen Orixerekin. Intxausti eskinatik zebilen, laster agertuko zen bezala. Kasu hartan, behintzat, mamiak inportantzia guti zuen eta formak dena. Intxaustik Orixeren bidetik ibiltzerik ez zegoela, erakutsi nahi zuen, eta hain zuzen Orixeren bidetik ibiliz erakutsi nahi zuen hori. Ez dut uste Intxaustik berak, eztabaidan sartu zenean, hori dena oraindik hain garbi ikusten zuenik. Baina azkenean horixe agertu zen¹⁹.

Funtsean anekdotatxoak dira, besterik ez. Baina orduko historia eta historioak erakusten dizkigute. Orduan «bide berri»etatik abiatzen zenak, muturrez aurrera Orixerekin, edo etengabe Orixe aipatzen ziotenekin, txokatzen zuen. Hori zen komeria. Orixe bidegurutze bat gertatu zen. Txillardegik, San Martinek, *Jakinlariek* eta zirenak zirelakoek, horrelaxe erabaki behar izan zizuten, zein bide hartu. Orixeren orduko papera geroago Marxek jokatu duenarekin gonbaratuko nuke. Hartan neurtzen ziren inoren haundi-tipiak eta koloreak eta balioak eta jatortasunak. Hazaldi berriari oso zail gertatzen ari zitzaion, bere burua tradizio dominantearen azpitik askatzea.

Hazaldi berri honek bere ikuspideak eta usteak zituen eta bere kezkak. Bidezko zen, Orixeren errealismoari hutsune haunditxoak sumatzen bazizkion, Orixerena zen munduari sumatzen zizkion eta hutsuneok.

Ez zion baserriari lehenagokoek aina begiratzen. Eta begiratzen bazion, larritasunez egiten zuen. San Martinek —*Egan*, 1962— baserriak lorez beterik ikusten zituzten olerkariak astintzen zituen; eta baserria idealizatzen zuten «kalean bizi diran abertzale olerkari erromantiku»ak, —*Jakin*, 1966—. «Bestela joan zaitez Matxinbentara».

«Kaletarrak ere euskaldun gara, batzu behintzat», esan zuen Mitxelenak.

«Euskaltzaleen Jainkoa hil behar dugu», esan zuen Rikardo Arregik.

Krutwigek askoz gehiago esan zuen.

«Eskuindarra —idatzi zuen Txillardegik— jatorkeriaren alde da; eta folklореaz, folklорекeria egiten du».

«Eskuindarrak tradizioa eta ohitura zaharrak maite ditu».

19) *Jakin*-eko gorabeheren berri gehiago, ik. *Euskera*, 1963-1964, 336-371.

«Zaharrari zaharra dalako eutsi behar zaio; eta berria, berri dalako, eta aiherez beterik datorrelako, alde bat utzi. Zaharra onartu behar da: ez pentsatu ondoren on agertzen zaigulako, bere zahartasunagatik beragatik baizik. Ohitura bat mendeetan zehar ahaztu ez bada, ona da. Besterik gabe, beraz, atxik dezagun, euts dizaigun».

«Eskuindarra kantoinzale da: aberria bera, gurea bezain txikia izanagatik ere, haundiegi zaio, abstraktoegi»²⁰.

Hazaldi honi *Euskaldunak* poema ezin irudi zekiokkeen oso errealista, jendeok arras bestelako kezka eta ikuspidez zebiltzan eta, geroz eta gehiago eta larriago. Orixeren poema ez zen joera berrien artean egokitzen. Galduz zihoan mundu batetik zetorren. Eta, are, borrokatzen zen mundu batetik²¹.

Besteak utzi, eta lot nakion bi punturi: euskara eta Euskal Herria.

Euskararena. Gai honi aparte begiratu diogu (inportantzia haundikoa ez bada ere, inportantzia haundia eduki bait du) eta laburki arituko naiz hemen.

Orain Axular daukagu Maisutan Maisu bezala eta euskal literaturan *Gero* da —esan dezagun— Biblia. Orixek halako zerbaiten asmoa ez ote zuen, nago. Bere poema «euskarak beure liburua atera dezan», nahi bait zuen. Egia da, Orixe, bestalde, lotsaz poema publikatu nahi ezta bezala ere ibili zela, antza. Baina Orixe bezalako gizon batengan —azkenean artista jenial hutsa— ez zait harrigarri iruditzen inseguritatezko kontradizio hori, zalantza hori. Baina Orixerenak berarenak kontu guti du orain. Idazle bat —lanerakoan— euskarari «beure liburua» emateko asmotan ibiltzea ez da bidegabekeria eta ez da enpeinu txarra, ordurako behintzat, gidari baten premia orain baino gehiago sentitzen zela dirudi eta.

20) TXILLARDEGI, *Huntaz eta Hartaz*, 1965 (?), 36.

21) Alderantziz, gerra aurreko sentieran zein ederki koadratzen zen, Ibarrek erakusten du. «Ya a partir de sus primeras estrofas el euskaldun siente sumergirse en el mundo de sus pensamientos, afectos y emociones habituales. Todo le habla allí al espíritu y al sentido con la suavidad envolvente de las evocaciones íntimas... Es el ambiente euskaldun; la civilización euskaldun; la vida euskaldun», eta abar. Eta, bene-benetan halaxe zela dudatzeko arrazoinik ez dago. Gustora airtortzen dut hemen hauxe: guk —eta zenbait arrazoin zuzenengatik, nik uste— egiten ez badugu ere, egunen batetan, kritikoei, Orixeren bere garaikotasun hori guztiz eta guztiz positiboki epaituko dutela espero dut. Garaiak poemari eta poemak garaia eman diotena zehazki begiratuko dituzte. Baina geroagoko zeregina izango da hori, behar bada iadanik hasi behar litzatekeena.

Alde guztietatik Orixek eta *Euskaldunak* poemak gidaritza eta eredutza horietarako predestinatuak ziruditen.

Beste asko ere, ordea, euskarak azkenean «beure liburua» bazuelakoan agertu zen. Eta nolarebait halaxe da, baldinkizun batzuren barruan. Baserri giroz umotu den euskal literaturako epe baten liburu-A, *Euskaldunak* dela esatea, gehiegikeriarik ez da. Lizardik ere horrelako zerbait zeritzan, edo itxaroten zuen behintzat.

Baina *Euskaldunak* nekez izan zitekeen hazaldi berriak momentu hartan behar zuen liburua, belaunaldi hau baserri girotik urbanora aldendu zen eta. Honek bestelako euskara bat behar zuen. Beraz, ez zen errealista, hazaldi honi erakuspide moduan *Euskaldunak* poema eskaintzea eta bide hartatik ibil araztea. Eta ez da batere harritzekoa, gazte askok Leizarraga bat nahiago bazuen, esate baterako.

Lizardik «hizkuntza larrekkoa»ren eta «garoz jantzia»ren barrutian ikusten zuen poema. Literatur barruti ongi mugatu eta jakin horretan. Eta mugapen inportantea da hori. Poemaren bigarren argitaratzaileari abisu hau egin beharrezkoa iruditu zaio, arrazoinenez: «idazlan larri au zuzen baloratzeko, ez dala âztu bear larre-poema dala...». Mundua hor akabatzen ez dena badakigu, hala ere. Bazekien Lizardik ere, eta geroagoko askok baino hobeto zekiela ematen du. Orixek esku artean zerabilenari begira, berak aitortzen digu, nolako esperantzak zituen: «... euskotar azal ta mami, / gure erriaren olerki / garaia, norbaitek lën bait-lën / begi!»²². Ordurako ezagutzen omen zituen poemako kanta batzu.

Baina, jarrai genezake Lizardirekin berarekin, hortik aurrera biderik franko bada oraindik:

BAINA NIK, izkuntza larrekkoa,

nai aunat ERE noranaikoa:

jakite-egoek igoa,

soina zâr, berri gogoa,

azal orizta, muin betirakoa.

Ez adi beldur, nere Maiteder:

BASERRIZ LANDA nai aunat ager-

arazi, bazterrik bazter,

arroki.

(Poesia beraren jarraipena).

22) Ik. *Eusko bidaztiarena* poesian. Hemen bertan, eta dirudienez Orixe go-goan zuela, honela mintzo zaigu: «larre loretik eztia, / basotik euskal mamia / laister sortzen âl duk, Olerkaria!». Lizardirekin jarraitzekotan, Orixeren poemari *larre lore* deritzaiokegu. Gonbara iritzioak 1930eko *Olermen irakite* saiotoxoan azaldutako ideiekin (Itz lauz, 34-37).

Euskaldunak poemaren lehen kritika bat litzateke hori, segun nola hartu. Geroago esandako zenbait gauza hartu den bezala hartzekotan, hain zuzen. Ez zen, ordea, eta ez dago kritika moduan zergatik hartu, mugapen bezala baizik. «Egi-teko hori egina dago» eta, Lizardiren horrixen begira irten zuen Mitxelenak, Begiarmenek ulertu ezin edo nahi ez duen «olerkariak egin beharra erakutsi digute»lako harekin²³; «Larrehizkuntza dena kale-hizkuntza bihur dedin, hain maite dugun garo-usaina —norbaitek gorotz-usaina esango luke— zertxobait galtzea nahitaezkoa izango du. Kaletarrak ere euskaldun gara, batzu behintzat, eta zori gaiztoz edo zori onez kaletarrok gero eta gehiago gailentzen ari. Eta kaletarron buru-bihotzak ez izaki beti lehengo euskaldunenak bezain garbi... Eta euskara biziko baldin bada —eta gure aurrekoena ez baina geure izaera benetan azalduko baldin badugu— gure herrietako biziera nahasia euskaraz jarri behar nahi ta ez»²⁴. Harexena da, berebat: «Orixeren ondoren orpoz-orpo ibiltzea, bestetara jo gabe, munduaren lau bazterrak aztertu balitu bezalaxe, kaltegarria litzake, noski».

Garai batetako eztabaida artean, euskara garbi ala mordoilo, kultur lanetan nondik nora jo (euskararen «barnetik» sortu, ala erdaretatik etxera) eta abar, joera batek Orixe pribatizatu eta kanonizatu nahi izan zuen, hain zuzen «klasikoza-le» eta «mordoirozale» omen ziren besteen kontra²⁵. Oraindik

23) BEGIARMEN, *Sei idazle plazara*, I, Jakin 1974, 19-20.

24) L. MITXELENA, *Idazlan Hautatuak*, Etor/Gero 1972, 34-36.

25) Garai honetan «klasikoek» indar hartzea aski sintomatiko bada ere, inork ez du pentsatzen, klasikoen baitan oraingo problemen soluzioak opil erreka jateko pronto bezala, listo dauzkagunik, joan eta hartu besterik gabe. Inork ez du klasikoei *ad pedem litterae* jarraitzeko asmorik. Batzu klasikoei hutsak harrapatzen dabilta, oraingo joera klasikozaileen kontra joatearren edo. Horrelako zerbaite dirudi, M. Lekuona *bait* partikulaz egiten dabilena: ik. *Kardaberaz Aitari omenaldia*, 1972, 84-85 eta berriro *Kardaberaz-3*, 1974, 49 (Oin-oharrean) eta atzera berriro or. 53. Ez Kardaberazek, ez Mendiburuk eta ez Laramendik omen darabilte behin ere *bait* polit eta maitagarri hori (=etorri *bait* da). Penagarria (inori penarik ematen ez badio ere). Jakingarria, behintzat. Baina zeinek ez daki «klasikoetan ez dagola Euskara *guztia*? Gehien aipatu ohi diren klasikoak, alderantziz, oso *bait* erabilzale dituguna aparte, egungo idazle eta irakurzaile batek hori bezain ohartu beharrezkoa du, itsu ez bada, *aireportu* eta *irrat*i hitzik ere ez Kardaberaz Mendiburu Laramendik eta ez Axular Leizarraga Etxeparek darabiltela eta, beraz, gaur behar dugun euskara *guztirako*, asko falta zaiela. Alfer-alferrik da alternatibak jartzten ibiltzea. Egungo idazleak *bait* horren falta ohartu beharrik ere ez du, «baserri-baserrian sartu beharra» ikusteko. Gaurko istilu artean, Lekuonak, Ganboa aldean ez du oinaztarren aldean baino ikasle gutiago, eta atzoko su zaharrari egurra bota ordez, su hura itzaltzen eta elkar hartzen lagundu behar iiguke, laguntza horretarako inor bezain egokia da eta. Lekuonak ez du ikasle eta mireslerik gutiena «klasikoza-le» horien artean.

ere badaude Orixe berena bakarrik balute bezalaxe aipatzen dizutenak. Tamalez ez dira gutiago, orduan, burrukan, sortu-tako aihergoa eta aurriritziez Orixeren kontra jarraitzen dutenak, ezagutu gabe destainatuz, harrez gero gauzak bapo aldatu izan arren. Errekak daramatza.

Errealismo piska batekin, burruka zoro horietatik kanpora hartzen bada, ordea, Orixe guztiona da eta, Mitxelenak esan berriz ere, «guztiok —ez jakinean edo jakinaren gainean— irakasle genduen».

Nahikoa da, Orixe ez denerako ez hartzea, baina denerakoan ez baztertzea.

Euskal Herriarena. Euskararen antzeko problema da eta harekin lotu-lotua dago.

Orixek, dirudienez, «epos nazional» bat ere egin nahi izan zuen, noiz eta nonahiko euskaldun guztion ispilu bat. Camoesek ere «o peito illustre lusitano» kantatu omen zuela eta, «Euskalerri osoa dut kanta-gai» eta «Euskalerria nire agoz mintzatu izatea nai nuke», uste zuen Orixek berak. Izena ere *Euskaldunak* eman zion eta «erri baten arnasa» mamitzekotan abiatu zen lanean. Laster esan zen: «él ha acertado a reunir y articular en un sistema ideal de armonía y esplendor las piezas orgánicas de la civilización vasca», eta: «Este es, y no otro, el héroe de Euskaldunak: el legítimo pueblo euskaldun»; eta: «gure erria osorik poema ortan duzu», Patxi Altunak. «Olerkariak 15 kantutan Euskalerri osoa du kantagai» eta «erabat esan: gure erria osorik poema ortan duzu», Zaitegik.

Mitxelenak berak ere «lehen eta oraingo Euskal Herriaren ispilu garbia» zeritzan, nonbait, eta ez dakit zinez ala maleziaz, «euskaldun umezurtzok ez genduen poema nagusia»-ri. Alabaina, Mixelena berak oharrarazi du, orobat: «Galileo aurrekoa dugula (Orixe) esan izan dut, jakite berriaren ukatzailea. Jakite horretatik sortu den industriari ere ez dio leku handirik opa bere poema nagusian».

«Gu, ordea, eta are gehiago gazteagoak, jakite horretan haziak gara, oraingo hirietan bizi garenak, fabrikaz inguratuak»²⁶.

26) L. MITXELENA, *Idazlan Hautatuak*, Etor/Gero 1972, 291 eta 193. Aldera (or. 23-25) Agirrerren *Garoa*-z esandakoekin, nola «euskalduntasuna ta burdinbidea» betiko elkarren etsaitzat jotzen diren. Badago, ordea, alde inportante bat Agirrerren eta Orixeren artean: Agirrek industria-

Hona hemen, ba, gazte asko Orixeren kontra altxarazi zuen beste puntu bat.

Zorakeria bat da, odol hotzean begiratuta; baina odol hotza, hemen, hil eta gero bakarrik edukitzen da.

Zertxobait zentzatu gara, apika. Orixek kontatzen duena ipuinik eta inork ulertzen ez duen burutapenik ez dela, gogora arazi digu berriki Begiarmenek. Eta *Euskaldunak* eskutan askok eta askok beren gaztaro osoa irakur dezaketela²⁷ Horixe da dena, izan ere. Bai. Baina ezin esan liteke, orduan ere dena horixe besterik ez zenik, eta Begiarmenek orduko problemari buelta eman nahi diola uste dut. Inork ezin uka bait lezake hori, baserriaren esistentzia edo baserriaren euskalduntasuna baino errazago. Bakarrik, baserririk ezagutu ez dutenen batzuk eta baserria oso bestela ezagutu duen askok ere «Euskal Herri osoaren» eta «civilización vasca»ren barruan sentitzen dituzte beren buruak. Orixeren absolutizazioak izan dira gaitzetsitakoak eta zenbait gazte berotutakoak. Zehazkiago «Euskal Herri hori Euskal Herri bakartzat» hartzea. «El verdadero pueblo euskaldun reconoce la hechura de su genio y se goza en su contemplación» hark susmo txarrik sor zezakeen, «verdadero pueblo euskaldun» horren historio-misterioak badakizkigu eta. Orain, hagitx zuhurkiago eta zuzenago, zera esaten da: ez dela ahantzi behar, alegia, «bear bada suntsibidean dagoen, baina gure erriaren iragan aldian egiazko izan dan mundu bat kantatzen duela» (Añamendi, Argitaratzaileen aurkezpena); eta «Orixek ematen duen herria baserritarrena bait da, egun minoria batena noski, eta ez herritar guztiena», baina errealtatearen parte inportante bat beti ere, Arestik edo Gandiagak kantatu dutena bezalaxe. Horren kontra ez dago zer esanik.

Orixeren poemak, euskaldun guztiei ez baino baserriari begiratzen dio, eta ez eta baserritar guztiei ere, forma arkaiko samarreko baserri-artzangoari baizik (eta ez, esate baterako, kale-baserriari). Baina —betiko *baina!*— poemari *Euskaldunak* deritza... eta ez dirudi, deskuido bat izan zenik, *quandoque dormitat* batengatik, horrelaxe iriztea, bai Orixek eta bai zenbait kritiko eta irakurlek. Are gehiago: garai batetako uste nagusia horixe zen.

ren eta hirien kontra gogorrago militatzen du; Orixek industria ignoratu egiten du eta behin «hiri nagusi galgarriak» aipatzeak (XV, 15), sintoma garbia bada ere, ez du esan nahi *Euskaldunak* poema hirien kontra asmatu denik. Biak dira, haatik, sentiera beraren fruitu.

27) BEGIARMEN, *Sei idazle plazara*, Jakin 1974, 72.

Minoria ala ez, gizartean halako zenbat dagoen ote da, beraz, egiazko problema? Euskal Herriaren zein bururazio ote zuen Orixek? Uste dut, Orixek bazekiela baserritarrak zenbat ziren. Eta Orixek baserritarroi «Euskalerrri osoa» bazeritzaien, zenbanazko soziologikoei guti begiratzzen zielakoan nago. Problema, hain zuzen, hortxe hasten da. Orixeren modelua —artzain, ikazkin, baserritar— ez da gutiengo ala gehiengoren bati begira ateratakoa, errepresentazio bezala; eredu ideal, ideologiko, bat baino. Modelu horri tankera arkaikotsua ematen ere saiatu da (Homerok ere egin zuen zerbait da hori, bestalde). Halakoxe baserri tipoa hautatu zigun. Eta «bertsu latz samarra itxuratzeke ere esan zidan adierazle batek, aintzina-usaia ar zezan, alegia», aitortu digu Orixek berak. Eta ederki ulertzen dugu. Aitzinatea jatortasun da, autentikotasun. Orixeren asmoa, ba, Euskal Herri «jator» osoa kantatzea zen, ez soziologikoki osoa. Eta, beraz, haren begietan kantitateek zerikusi guti zuten.

Orixek, Uitziko eta inguruko jendearen atxakiaz, aitzinako Euskal Herri jator, autentiko, huraxe kantatu digu. Mitxelenak esan duen eran, «euskalduna, harentzat, ez zen hiritarra, nekalaria eta itsasgizona eta are artzaina eta ikazkina baizik». Apaiza ere konta genezake, beharbada. «Euskal Herri osoa» ez da Euskal Herria bere osoan.

Orixeren errealismoaren mugak ikusi beharra dago, errealismoaitsuak ez bestek ukatuko badio ere. Muga bat «Euskal Herri osoa»ren irudipen horixe da; beste hainbeste jende eta lanbide haintzakotzat ez hartzea. Baina honekin eskuz-esku beste bat dator, hau barren aldera: Orixeren baserria bera ere, eta funtzio ideologiko horrexen arabera, aitzinaterantz begira dagoela. Poeman daukagun baserria, esan bezala, ez da baserri modernuren bat, ez. Tankerarik zaharrenekoa da; hain zuzen, artzangoaren eta nekazalgoaren artekoa, desarroilo historikoan oraindik laborari hutsetara ere gabekoa. Bizibide sozial franko arkaikoa, hemen, bertako mendi ugariengatik, inon baino gehiago iraundakoa, iragaitzezko forma bat izan arren. Hemen artzango-laborantza forma konbinatu horretan luzatu da. Orixek begi aurrean eta bizi-bizirik aurkitu du. Hori ez dago dudatzerik. Baina gainbehera sartuta. «Lehenagoko denborak», Homerok bezalatsu (ik. *Iliada*, I, 263), Orixek ere, gaurkoak baino ederrago eta bikainagotzat zeuzkan, nonbait, eta Orixeren baserriak ere ezagutu ditu gaurkoak baino egun ederragoak: *Lehenago bai*, bata besteari artajorran la-

gundu ohi zion, «lan geiegiz bat beste bazegoen esturik / arengana jo oi zuten orok bat egiñik. — *Ez zan orain adin bat gorroto ta marmar*» (X, 23-25). «Gure egun oetako» (IX, 273) lizunkerien, gorrotoen, erasoak, orainaldia belzten du halaber. Eta *gaur* mendi eta basoetaraino heldu da kaltea, trenak dakarrela (VII, 71-72). Emazte ezkonberria hilobian etxandretzeko ohituraz ere: «*Oraño* oiturak ala *diraute* / galduz ba dioaz ere. / *Iri nagusi galgarrietan* / jun dira *zuzenez beste*» (XV, 13-16), eta abar. Aitzinate dohatsu. Bizienik baserrian dagoen aitzinate. Arana Goiriren ustez ere aitzina euskaldunak zoriontsu zebiltzan mendietan, beren ohitura sailduekin. Hala-koxe lantua zerion Salvatore Mitxelenari, halaber: «Aintzi-ña! / — gure iñular sorgiña, / iraun arazi eziña... / ba-zuaz / zure printzak itzalduez». Poeman *gaur* eta *gure egunok* laino arte trajiko batetan aipatzen dira, *kairos* eskatologikoa bezala.

Hori —gehiena— Orixek bere garaia ez baino bere garaiak Orixeri ematen ziona da. Egia. Baina, edonola ere, egiten den diskriminazio gaitza ez daukagu ez ikusterik. Har dezagun bere neurrian. Euskal jatortasuna errepresentatzeko funtzio ideologikoa ez dio Orixek asmatu baserriari. Baina «ideologia» horietan asmatu da poema. Ideologia horren nondik norakoak ezin araka nitzake nik. Ez ditut aski ezagutzen. Baina, denok oroitzen garenez —eta ez dakit inork gezurtatu zionik— Rikardo Arregik sarri aipaturiko gauza da, bitxitasun hori XIX. mendetik omen datorkigula, hots, euskalduntzat «euskaldun onak» bakarrik edukitzea. Rikardok zioenez, «euskaldun izaera baserritasunean bildua zela zirudien karlisten lehendabiziko gerratean. Indartzen zihoazen euskal hiriak, Bilbao eta Donostia, eta euskal burgesak beltzak ziren». Hiritar burgesak librekanbistak ziren, Ebroko errenteriak desegite aldekoak, Foruen axola gutikoak —karlisten begietan batik-bat— Madrilera begiraleak, ez fedearen aldekorik.

Absolutismoak erasota lehenengo, liberalismoak gero, euskal kontzientziak «defentsibaren seilua» eramango du. Liberalismoak Foruak birrindu zituen, euskal askatasuna xehatu, Elizari bere patxada sekulako galdu arazi eta hirien desarroiloari berebiziko bultzada eman, industria azkartuz. Oro har, Euskal Herri industriatsu modernua, euskaldunei indarrean behartu zitzaizkien kondizioetan sortua dugu. Gainera, badakigu XIX. mendeko hiri industriatsuetan, baserrietatik etorritz, samalda-pilatzen ziren langileen paradoero negargarria. «Ziudadeak

zentralismoarekin batera sendotu zirelako, industriadzea ta gizarte industriadua ere bai, euskaldunek bere izaeraren berezitasunaren aurkakoak bezala hartu zituzten». Horrela hasi zen baserriaren idealizapena, jatortasunaren gorabehera, nekazariaren «ontasun naturala, sentidu honetan, industriadutako ta asko desarroilatutako gizartearen artifiziozidaderek gabekoa»²⁸. Hiriek, eta hirietako burgesia berri aberatsak, euskal ohitura jatorrak hondatzen zituzten. Orixek beren eztenkada zorrotza bota die, ezteietaz ari dela: «Emaztegaia an, usapal zuri, / bildots errugabekoa, / birjin koroia buruan eta / atzetik isats artoa. / *Aberats dala*, garbi du, nonbait, / bataioko soinekoea. / Illen oroitzez nola illundu / egun aretan gogoa?» (XV, 17-24).

Euskalzaletasunean, beraz, euskaldunaren eta baserritarraren arteko identifikazioa gisa bat izango da (...).

Benetako euskal izaera ta gizarte nekazaritzan edo igarotako garaietan dagoela usteko da. Garai hoiek erabat idealizatuak izango dira noski. Gizarte hori horrelakoa izatea Jainko batek nahi izandakoa dela. Jainko hori izango da gizarte hori horrela izatearen esplikazioa. Gizarte era honen kontra joatea Jainkoaren kontra joatea. Eta aldrebes berdin. Euskeraren eta erlijioaren purraka berdinak. Euskeraren atzera joatea erlijioaren atzera egitea. Gauza berriak pekatagarriak. Lotuan dantza egitea, soinu berrietan dantzatzea, pekatu. Maketoen gauzak, esango da, maketo hitzarekin adierazi nahiko den desprezio guztiarekin. Gure ohiturak, «garbiak». Kanpotik datozenak, sortzen ari diren berriak, lizunkeriz besteak eta zikinak. «Gure ohitura garbiak» izango da idazle ta hizlariaren esanetan ugariena azalduko direnak. Euskaldunak zergatik geran galdetzerakoan, Jainkoak horrela nahi izandu duelako erantzungo da²⁹.

Ez dakit Orixeren pentsamenduak harixe zenbat zor zion, baina Orixeren inguruko pentsaera beste inork baino gehiago hark taxutu zuenez gero, Arana Goiri ezin ahanztz genezake. Eta honetan ere neure kabuz ez aritzeko, C. Larronde-ren pasarte bat aldatuko dut:

28) R. ARREGI, «Euskaltzaleen Jainkoa hil behar dugu», in *Rikardo Arregi*, Jakin 1971, 116-122. Hiriekiko gaitzerizgoa (oroit zamakolada) lehena-gokoa eta beste zenbait erotikekoa ere badela, gaineratu behar dugu. Airean gelditzen da, orobat, prozesu honek Rousseauarekin zerikusirik bai ahal duen, kointzidentzia nabarmen bat besterik. Beti esaten den arren, ez nago seguru *Peru Abarka* esplikatzeko Rousseau ezertarako aipatu beharrik bai ahal dagoen, adibide paralerro bezala ez bada behintzat; eta ez ote den aski, *Peru Abarka*-ren independentzia onartuz, biak situazio antzekoetatik esplikatzea. Susmo bat da.

29) Id., 121.

«Dans cette volonté de voir le Pays Basque retourner à la situation qui était la sienne avant 1839, apparaît chez Arana Goiri le désir de voir la Bizkaye et le Pays basque retourner à une situation de société pré-industrielle, de société rurale attachée aux souvenirs du passé et haïssant le libéralisme moderne qui avait amené en Bizkaye l'invasion étrangère et la corruption des coutumes basques»³⁰.

Errealismoaren mugak, beraz.

3.5. Konklusio antzean

Poemak lortu duena ez da, agian, euskarak bere liburua edukitzea, ez eta Euskal Herri osoaren ispilurik ere. Guri hala iruditu behar orain.

Baina, poemarekin, euskal literaturak —eta euskaldun guztiok— baserriaren gorazarre paregabe bat daukagu. Hori bakarrik? Ez. Orixeren poeman euskal historia puska bat eskuratzen dugu eta histori zati horretako euskal herria mintzo zaigu.

Behinola, euskararen burruka, euskal jendearena, hirien kontrako baserriaren burruka zen. Zen: hori ez bait da Orixeren irudipenen bat izan, errealitatea baizik. «Industriaren garaiek —irakurtzen diogu Rikardo Arregiri— aurrerapen bat dakarkite gizonarentzat. Industriadzearekin batera hasiko da euskal izatea itotzen eta gizarte berria egiteko modua laister euskaldunentzat besteratzaila bihurtuko da, alienaziorako bidea... Puntu hontan, euskaltzaleek arrazoi izan dute beti»³¹.

Gaur, ordea, euskararen burrukak kalean segitzen du, kalez kale eta etxez etxe eta Euskal Herriaren geroa ere kalean erabakitzen da.

30) C. LARRONDE, *Le Nationalisme basque*, 1972, 107.

31) Ik. «Euskaltzaileen Jainkoa hil behar dugu», in *Rikardo Arregi*, Jakin 1971, 120. Industriapenak Euskal Herrian duen bikoiztasun horrek (aurrerapen sozial, euskaltzasunaren hondamen — arrotzena delako aginpide politikoa) euskaltzaletasunaren bikoiztasuna sortu du: herriaren alde, aurrerapen sozialaren aurka. Rikardok: «Industriadze hori kondanatu egin behar zen. Industriadze konkretu baten kontra burruka egiteak, ordea, ez du esan nahi industriadze guztia txarra denik. Ez da igarotakoari dei eginaz desegino industriadzearen era txar hori. Industriadzearen progresua onaturik, hau euskaldun eta gizontiarra eginaz baizik. Euskaltzaletasunak, ordea, hori egin beharrean igarotako garaiak euskal izatearekin bat egiterakoan burruka hortarako indar handiak galduko ditu».

Harrez gero baserriaren egoera asko aldatu da. Gaur larri-larri bizi da, industriaren aldean. Euskal Herria asko aldatu da. Aspaldian gauzak asko aldatu dira, bai. Baserriak, egun ere, zeregin inportantea du Euskal Herrian, haren indar ekonomikoari legokiokkeen baino askoz inportanteagoa, euskararen eta euskal tradizio nahiz kontzientziaren eusle eta oinarri bezala batik-bat. Euskaltasunak —erabil dezagun definizio zail-leko hitz horixe— laguntzarik haundienak oraino baserrian dauzka, laguntzak. (Gauzarik sinpleenetan ere: euskara onik ikasteko baserrira jo behar da oraindik). Baina pentsaerak ere asko aldatu dira. Eta buruzagitza, ikuspideak eta xedeak seinalatzea alegia, euskal literaturan ere «kaleak» hartu du.

Joka dezagun geuk ere errealismo piska batez, gaurko errealismoaz guk. Orduan, Orixeren baserria benetakoa dela ikusiko dugu. Ez da ipuinik eta asmazio zororik, ez. Erreala, zinezkoa da. Gauzak halaxe izan eta ikusi dira. Baina ipuin bat da, baserritar horik oraindik Euskal Herri osotzat edukitzea. Orixeren beraren nahiz honen garaiko eta geroagoko Orixe-zale askoren begitan, zinezko baserri hari balio ideal eta —Euskal Herriarekikoan— definitibo bat datzeko. *Orain* guk nekez baiesteko ideologia datzeko. Ezin ahanztz bait genezake, baserri errealista hura zein malkar ideologikotan dagoen. Testuinguru hartan hobeto konprenitzen da, Uitziko nekazarien letaritik Orixeren apokalipsira dagoen saltoa ere. Apokalipsi hartako tema nagusiak ere ezagutzen ditugu eta, esate baterako, Aranaren berberak dira guztiak, politikoa eta poeta gonbaratzeko: aberriaren askatasuna eta erlijioa; herbestetik sartzan ari zaizkigun birao, lizunkeria eta bizioak, eta abar.

Euskaldunak bere garaiko obra da. Bere garaiko xede eta ikuspideak ditu, bere garaiko gustoak ageri ditu, bere garaiko errealismo tankera. Bere garaiko ideologiak umotu zuen... Guzti horretan kritikatzekoak, ordea, aspalditxo kritikatu ziren. Denborak ere berea egin du. Eta, gaurgero, posible dirudi, ezer ahanztzi beharrik gabe ere, Orixeren poema ideologien eta beste guzti horren eragozpenik gabe irakurtzea. Axular edo Leizarraga irakurtzen ditugunean ere, ez dugu haien ideologien enbarazorik sentitzen. Gaur, oraindik, Orixeren ideologiaren edo beldurrez, Orixei erasoka dabilena, ez da Orixearen beldur, bere buruaren baino.

Orixegan euskal literaturak bere epiko galantena du. Eta baserriak lirikoz gozatutako bere kantari epiko nagusia.

Izan ere, Orixek ez du inola ere baserria baserritar bezalaxe kantatu, baina ez eta hotz-hotzean ere, epiko neutral distantziatu gisa, urrundik begira. Maite aitormen bat duzu poema. Homerorentzat, esate baterako, izadia ez da kulisa besterik, bastidoreak edo besterik. Ez zaio inoiz berari propio begiratzen. Orixek baserri inguruko parajea —Lizardik bereziko zituzkeen «basalurra» nahiz «gizalurra»— maitte-maitte du. Lanbideak ere, gizatasunez gainezka azaltzen zaizkigu. Lirikoaren ukittua nonahi nabari da. Gero, hor daude ere Imozko Apaizgaiarena (IV, 265 eta hur.), jantziaren gorespina (IV, 89 eta hur.) eta euskal sukaldearen laudorioa: «Ke-bide txar-ranbilla iduriz dorrea / bi baztar-egur, eta erdîn egur txêa... / gure aitonengandik degun aldarea» (V, 334-336)³²; Eguerri gauzez ukuiluan erne dauden behiak (V, 377-384), eta abar, eta abar. Hau ez dugu lirismoa *Euskaldunak* poema epikoan zehazkiago estudiatzeko lekua. Baina aztertu beharrezkoa genuke. Jakina, lirika ere Orixek bere tankerakoa dizu, berriro aitortzen dugu hori. Antirromantiko idor, larru latzeko, hezurtsu, zerbait zurruntxo, ezantsiatu, klasizista, mantso eta patxadatsu, gogoetatsu, eratsu eta kasik lotsakor, beti begiramenduz, ezkutatuxe.

Epika guztiz propio bat daukagu.

Orixeren ikuspide kontserbakorrak aipatu ditugu. Orixe, lanbidez eta eskolaz bera baserritarrik ez bazen ere, jatorriz nahiz gustoz nahiz sentieraz nahiz inguru sozialez baserritar genuen eta, Gramsci-rekin esateko, poeta hau —auzo eta herrisketako apaiz, botikario, maisu eta beste letraduak bezala— «nekazalgo intelligentsian» kontatu behar da. Orixe ez da baserriaren maitale eta ezagutzaile bakarrik. Barrutik ari da. Gauzaren barrutik. Hala sortu du poema. Hain zuzen, historia luze baten sentidoan sortu du poema. Ez da ahan-tzi behar, karlismoak lur jo arte, Euskal Herria gizarte laboraria izan dela.

Orixek basoko bakea eta baserriko gozoa kantatu ditu, baserri bizitzaren jatortasuna. Orixe ere baserria kanpotik, urrundik, idealizatzen duten burges hirisemeetakoa ote den, pentsa lezake norbaitek. Eskola- eta liburukume bat, behintzat. Horik ez direla eta ezin izan litezkeela benetako base-

32) Deskribu arkaizantea berau ere, erdal itzulpenak erakusten duen bezala: «En el centro de la cocina está el hogar Vasco (de *antigua* moda que *aún* se conserva en Navarra)...» (nire azpim.). Ik. halaber, XV, 73 eta hur., oin-oharra.

rritarraren esperentziak eta sentimenduak. Eta egia da. Gorago geu mintzatu gara ideologia baserrizale burgesaz. Hirietako zalapartak irakasten digu basoetako bakea estimatzen, hirietako artifizialkeriak oharrarazten digu baserri bizitzako sotiltasuna. Orixeren baserri ikuskerak aldamenean hiria suposatzen du, hiriaren kontrastea. Hala ere Orixek ez du baserria hiritik ikusten, baserritik bertatik baizik, eta baserritik hirira begira. Orixek ez ditu noski, ikuspideokin, baserritar jakinen baten esperentzia eta sentimendu indibidualak agertzen, egin ere Uitziko nekazari batek nekez egin zitzakeen indibidualki esperentziok eta, noizpait Donostian edo Iruñean pasatako larriak edo aparte. Orixek, epiko gisa, eta epikoa inoren psikologia azaltzen batere axolatzen den neurrian ere, ez digu baserritar psikologia indibidualik egin, prototipo batzurena baizik. Eta darabilen ikuspidea ere prototipikoa bezala da, horrela esaterik badago. Eta baserritarrek indibidualki eta bakanaka ezpada, XIX. mendea eta XX.aren lehen partea zehar, euskal baserriak nahiko eskarmentu eta esperentzia egin zuen, bere bakearen eta jatortasunaren kontzientzia bizia ukateko³³. Kontzientzia proletarioa ere ez da langileren batenik, proletalgoaren intelektualek eta buruzagiek langileekin batean artikulatu dutena baizik.

Orixek «baserritar *intelligentsian*» situatzen da eta zin-zinezkoa da, zinezkorik izan badugu. Inork ez bezala artikulatu du bere baitan bildutako baserriaren eta baserrira erretiratu-tako euskaldungoaren izpiritua. Bere garaiko poeten artean Orixek da «bere garaikoena» eta bere garaia agerpenik zuzenena. Bere garaiko pentsamenduaren muina ongien atzetan eta, hutsak huts, belaskeria guztien azpiraino sartuz, «herri baten arnasa» zindoen eta sendoen mamitu duena ere bera da. Zimentarri horren gainean eraikitzen da haren haunditasuna, haren garaikideek ezagutu zuten bezala.

Horrexegatik, hain zuzen, Orixeren baserriak, suntsi dadinean ere eta ezagutzen ez dutenentzat ere, historiaren sentido piska bat duenarentzat, ez du errealismorik galduko. Diferente bihurtuko da, baina errealista jarraituko du. Euskal Herriaren historiarik dagoen artean, haren zati neketsu honek historiaren parte bizi bezala iraungo du. Eta zati honek ezer

33) Ik. BEGIARMEN, *Sei idazle plazara*, I, Jakin 1974, 72 («izanen da bat baino gehiago Orixeren baserri ikusmoldea abertzale burgesen ideologiarekin berdinduko duenik...»). Abertzale guztiak ez ziren burges eta baserrizalea are gutiago. Ikus, halaber, I. SARASOLA, *Txillardegi eta Saizarbitoriairen nobelagintza*, Kriselu 1975, 17.

balio duen artean, *Euskaldunak* poemak ez du errealismorik eta baliorik galduko. Hein horretan, gure gaudenetik atzerantz ez baino hark biltzen eta agertzen zuen aroaren aldetik begira, haren buruan Orixe ikusita, egia da, *Euskaldunak* «lehen eta oraingo Euskal Herriaren ispilu garbia dela» (L. Mitxelena) eta Orixek «Euskal Herri osoa» kantatu duela.

Poemaren barne-barnean gaudenean, itsaso horren barnean, eta gauzak barrendik ikusiz, beste zerbait ere konprenituko dugu, astiro-astiro: historian gauzak diren bezalaxe direla eta poema hau kontserbadore izanez bakarrik izan dela posible. Poema hau ez zegoela beste ikuspegiz egiterik. Eta, hamaika erreparorik badugun arren, pentsamendu kontserbakorrari bere alde positiboak ere ezagutu eta haintzakotzat hartu beharko dizkiogu. Kontserbadorearen funtzio progresista, alegia, une jakin batetan.

Beharbada Euskal Herriak hobe zukeen, 1835 eta 1935 artean beste pentsamendu bat nagusi izan balu. Ez zuen izan. Eta gure gaurko desioek ez zuten atzo balio. Euskal Herrian zebiltzan beste pentsamendu progresistagoak ez ziren gauza Euskal Herriari eta ez baserriari halako poemarik sorrarazteko. Hain zuzen, guztiok —liberalismo nahiz sozialismo— hiriari begira bururatuak direlako eta baserrira, onenean ere, *hiritik baserrira* begiratzen dutelako. Gauza guztien limitazioak. Orixeren baserri interpretazioak bere mugak ditu, eta baserriaren beste edozein interpretaziok bereak.

4. Lenin irakurri eta Orixen interpretatu

Denok kezkatzen gaitu iadanik klaseen gorabeherak. Geroz eta nabarmenago agiri bait zaigu klaseen sartu-irtena, egungo gorabeheretan ezezik, historia guztian ere. Euskal historian bereberki. Klaseen arazoa ez da historiaren arazoa besterik.

1. Sumatutxoa dugu iadanik literaturan ere badabiltzala klaseak. Eta klaseon sartu-irtenak argitu nahi genituzke. Problema ez da, honez gero, literaturak zerikusirik ba ote duen klaseekin. *Nolako* zerikusiak dituen baizik. Eta *nolako* hori nola argitu. Nola planteatu klaseen arazoa literaturan, beste eremu batzutako eskemak hitzez-hitz kopiau edo aldatu gabe.

Literaturari buruz ez dago Marx eta Engelsen irakaspen zehatzik. Biok beti segitu zioten interes haundiz literatur mugimenduari. Baina ez ziren iritsi, beren pentsamendua sistematikoki agertzera. Engelsen zenbait azalpen badugu, pasa-

dizoz emanak ia denak. Marxek asmoa bazuen, *Das Kapital* bukatutakoan Balzac-en azterketari ekiteko. Heriotzak ebaki zituen asmook.

Marx eta Engelsek utzi dutena, hau da: literaturari klase burrukaren alderditik begiratzeko ikuspegia. Literatura gizartean dago. Jendeak eta ideiak, klasetan banatuta, burrukan ari diren plaza da gizartea.

Ilun dago, hala ere, jendeen eta ideien burrukotan, Marxek eta Engelsek literatura nola hartzen eta juzgatzen zuten zehazki. Klase espresio bezala soil, edo eta klase harma soil bezala hortakoz, ez dirudi ikusi dutenik, batzutan halaxe interpretatu izan badira ere, eta berek interpretazio horretarako biderik eman badute ere.

Literatur teoria marxista asko sortu da gero. Teoria oso diferenteak. Eta denak, literatur teoria marxista *zuzen eta egiazko* bakarra bera zela esanez. Handik hara, problema zailak sortu dira eta sortzen dira, literatur teoria marxista egiazko eta zuzen bakar batik egon litekeela eta, beraz, badagoela uste dutenentzat.

Leninekin problema berdinak dauzkagu. Marx eta Engels baino gehiago enplegatu zuen Lenin literatur arazoak. Hobeki esan, literaturako problema batek: problema hori Tolstoi zen. Baina beste buruhauste batzu erabili zituen hark ere bere egunetan.

Lehenengo daukaguna hori da: klase gorabeheraz literaturan ez dagoela Marx-Engels-Leninen irakaspen garbirik. Alegia, klase gorabeherak nola azterkatu historian, gizarte antolaketan, Dretxoaren formazioan, jende harremanetan, produzioan eta produzio ondasunen banakuntzan, eta abar, ereduak utzi dizkigute. Literaturan apenas.

Eta, bigarren, beste hau daukagu:

Marxek erreazionario bat zuen bere Autore kuttunena, Balzac. Leninek erreazionario bat zuen bere Autore kuttunena, Tolstoi.

Alegia, Marx kezkatzen eta preokupatzen zuena, biziki gusatzzen zitzaion Autore xit kontserbazale bat zen, monarkiko burgestzar antidemokratikoa. Baina errealista. Eta Lenin kezkatzen eta preokupatzen zuena, orobat, Tolstoi zen, feudal kastako laborari Autore kontserbazale eta mistikoa. Errealista, ordea, berau ere. Beraz, Marx eta Lenin beren teorien «kontradizio» batek preokupatzen zituela esan liteke.

Teinka bat bezala dago. Hori gogoan hartu behar da. Iraultza proletarioaren bi teorikook egingo duten literaturaren planteamoldeak, horixe dauka oinarrian: beren ideien kontra literatura jakin baten alde sentitzea (itxuraz). Batzutan Marx eta Lenin beren ideia politikoen erara ihardun dira. Eta, badirudi, literatura proletarioa eta literatura burgesa zirti-zarta bereizten dituztela, konplikazio askorik gabe. Beste batzutan, formazio kultural eta estetiko arduratsu bat gozartu duten «burgesak» dira, literatura ona ezagutzen eta dastatzen dakitenak, ideologia kontrarioan aurkitzen dutenean ere muzin egin gabe. Klase mugen eta klase diferentzien gainetik «literatura objetiboki ona» estimatzen dakitenak. Dena den, biotan halaxe suertatu da: maite zuten literatura «objetiboki on» hura ideologikoki fronte kontrarioan egotea. Kondenatzen zen alderdian zegoen ideologikoki, literatur mailan onesten zen literatura.

Harrigarri dirudi eta —segun nola ikusi— ez da. Ezin uka, hala ere, marxologo eta marxista asko nahastu duela itxurazko paradoxa honek.

Guri ez digu inporta orain, Marx eta Lenin nola interpretatu behar diren. Kapitulu honen azkenean, beharbada, paradoxa eta kontradizio horiek ez paradoxarik eta ez kontradiziorik emango dute, zuzen ari bagara. Guretzat inportantea honek dirudi oraingoz: Orixerekin berdintsu gertatzen zaigula. Orixe ez dago gure aldetik ideologi mailan. Kontserbazale da, etc. Literato galanta denik ezin ukatuko diogu, hala ere. Zein inportantzia du haren ideologiak? Nola juzgatu haren «ideologia»?

Leninek esaten zuen, argitalpen merke-merkeak egin eta Tolstoiren obrak ehundaka milaka zabaldu behar zirela hiri eta herrisketan, langile eta laborari artean. Errusiar guztiek irakurri eta ezagutu behar zutela Tolstoi. Euskal Herrian Orixeren argitalpen bat egin zen, dotorea eta garestia hura, eta superprogresista batek derrefente komentatu zuen, molde letraz: «Hobeto! Horrela, pobreek ez dabe berriz irakurriko!».

Macherey-k honela esplikatzen du Leninen atxekitasuna Tolstoiari:

Lénine veut montrer que l'oeuvre de Tolstoi n'a pas une valeur transhistorique (donc, en fin de compte, idéologique), mais qu'elle ne prend son sens que si on la rapporte justement à la période 1861-1905, qui a *produit* l'oeuvre et l'idéologie tolstoïennes. C'est en ce sens que Tolstoi mérite d'être appelé *miroir de la*

révolution russe (il s'agit de la révolution paysanne de 1905 bien sûr)».

Alegia, batzuk erraz asmatu dute paradoxaren soluzioa, esanez esan, literatura horrek mamia txarra duela, baina forma ona. «Hitler-en edo Nixon-en aldeko bertso bat, zoragarria izan daiteke, bertsolari on baten lana. Eta langilearen aldeko bertso bat oso txarra ere bai, bertsolari txar baten lana». Mamiaren eta azalaren bereizkuntza honen alde Mao bera ekarri da: «Cuanto más reaccionaria sea una obra —idazten bait du hark— y mayor sea su calidad estética, tanto mayores son sus posibilidades de envenenar al pueblo», eta abar.

Obra erreazionarioak izan litezke formaz onak, eta berdin aldezbeste. Dudarik ez, obra erreazionarioak, erreazionarioz gainera eskasa baldin bada, eragipen gutiago izanen duela, ederra izanez baino. Eta obra progresista bat eragikorrago izanen dela forma artistiko bikainez, eskasez baino. Hori, benebenetan, ebidentziak ukatzen diren herri batetan bakarrik egon zitekeen esan beharrik, batere beharrik egotekotan bederen.

Hala ere, problema ez da hori, eta, beraz, hori ez problemaren soluzioa. Problemari ihes egitea da hori. Alegia, problema dena zailtasunik eta arriskurik gabeko zezen batetara bihurtzea, adarrak motz-motzu eta gero aisa toreatzeko. Azal ederra du, bai, baina mamia du ustela... Bapo.

Alegia, gaiaren eta formaren problemarik bada. Beste problema batzu.

Baina beste problemarik da, hemen daukaguna. «Formagatik» bakarrik maite ote zuen, ba, Marxek Balzac? Eta «forma» ederragatik bakarrik zabaldu eta ezaguarazi nahi ote zien Leninek Tolstoi Errusiako laborari eta langile guztiei? Maok esan baino lehenagotik ere bazekiten apika Marxek eta Leninek, «cuanto más reaccionaria sea una obra y mayor sea su calidad estética, tanto mayores son sus posibilidades de envenenar al pueblo y, por consiguiente, tenemos que rechazarlas con mayor decisión».

Hauzitan dagoena, zinez, ideologiaren burutaera mekanizista bat da, oso korrientea; formaren eta gaiaren bereizkuntza horrekin salba ezinezkoa salbatu nahi delarik. Lehenengo esan behar da, bereizkuntza hori argigarriago dela «teorian», praktikan aplikatu nahi izaten denean baino. Balzac edo Tolstoi xede honekin azterkatzen hasirik (klaseen ingurumarian, ale-

gia), formak eta gaiak ez ditu inork hain erraz eta garbi bereiziko. Literaturaz pittin-pittin bat arduratu denak, segituan ohartzen du hori. Orixeren poeman, adibidez, ikusi dugu, moralismoa gai eta forma dela. Gainera, badirudi klase arazoa gaiaren kontuan bakarrik hartu nahi dela haintzakotzat, ez formarenean, formak autonomia sakraturen bat balu bezala, klaseen mende egon gabe. Gero, oso harrigarri da, harri- eta lurgarri, marxista batek forma eta gaia hainbeste bereizi nahi izatea, apuro batetik ihes egiteko bada ere, bion arteko batasun dialektikoaz ahantzirik. Eta, azkenik, esan behar da, Leninek ezin iritzi ziezaiokeela Tolstoi *errusiar iraultzaren ispilu*, haren «forma» literario politagatik bakarrik, Lenin formalista absolutuen artean kontatu nahi ez badugu bederen.

Gaia eta forma ongi bereizteak inportantzia haundia du. Ez dut nik hori ukatuko, baitetsiko eta errebaitetsiko baizik. Baina bere lekuan. Oso inportantea da, bere-bere lekuan. Hemen ez digu ezer laguntzen, geure buruok engainatzeko ezpada. Gutiegi da. Beste maila batetako hauzia da. Bai gaiarena eta bai formarena da hemengo problema. «Ideologiarena». Hau da, ideologiaren problema xeheagotu beharra dago, ohi den baino. Hobeto argitu beharra dago, halaber, literaturaren (artearen) lekua gizartean; alegia, literaturaren lekua ideologiaren artean ere.

Macherey-k esan digun eran, Tolstoi baitan Leninek ez du «ideologian» aurkitzen haren obraren balioa, sentidoa; ezpada, haren sentidoa eta balioa garai eta gertaera jakin batzuri erreferentzian daude. Horregatik izan daiteke eta horregatik da Tolstoi kontserbazale eta mistikoa, beste inor ez bezala, *errusiar iraultzaren ispilu*. Geroxeago zehaztuko dugu hori.

Oraingoz, geure gaira bidean, beste ohar bat erantsiko dut: marxista askok, obra baten «balioa» bilatzen duenean, ideologia bilatzen duela; eta «ideologia» bilatzen duenean, *filosofia vulgarizatu* bat bilatzen duela ematen du. Ideia batzu bilatzen ditu, eta hortakoz, literatura —gaia behinik-behin, gaia eta forma bereizten baditu— ez zaio iruditzen filosofia bat disfrazaturik besterik. «Liburu honek familia burgesaren dohainak eta bertuteak irakasten ditu», erabakiko dizu: hau literatura burgesa da. Beste horrek familia proletarioaren dohainak irakasten dituela iruditzen bazaio, literatura proletarioan jarriko du. Forma arazoa aparte utziko da. Ala-Jainkoa, problemak horrela planteatuz gero, gauzak berak ere horre-

laxe dira! Ez dago duda izpiaren izpirik. Kontua da, gauzak berak nola diren ikusita, problemak horrela planteatzeak zein burubide duen. Horretarako, literaturak zein funtzio du mundu honetan? Ez da filosofiaren edo Dretxoaren morroin kontra-bandista besterik. Filosofiak askoz hobeto espresa bait litzake «ideia» horik. Beraz, gizonaren ezagupideetan literaturak ez du «bere ekarririk», bere aportetik? Ez du besteren haragiak soineko dotorez jantzi besterik egiten? Ez digu ematen, Althusser-ek hainbeste eskatzen duen «ezagumendu berri»rik? Filosofiak dioena errepikatu besterik ez du egiten? Maoren poesiak ez ote du Maoren filosofia vulgarizatu baino egin? Orduan kasik hobe genuke literaturarik batere gabe...

Macherey-k, Lenin komentatuz, ez du hori uste nonbait:

L'écrivain n'est qu'en apparence l'auteur de l'idéologie contenue par son oeuvre; en fait cette idéologie s'est constituée indépendamment de lui. On la trouve dans ses livres, comme il l'a lui-même trouvée dans la vie. L'originalité de l'oeuvre de Tolstoi devra donc être cherchée ailleurs que dans cette idéologie qui n'avait pas besoin de lui pour exister: les écrivains ne sont pas là pour fabriquer des idéologies.

Beraz, gai eta formarik ez, baina *bereiz dezagun*, garbi jokatzeko, *ideologia eta literatura*, bi gauza diferente bezala.

Berriro esan, dudarik ez uzteko: literaturan klaseek duten zerikusia argitzeko, ez dugu ukatzen gaia eta forma bereizi beharra; ez eta, kulturaren administrazio klasistari, praksia-
ren nolakoari, etc. begiratu beharra ere. Hori dena Osak, adibidez, arrazoinaz aipatu du *Dialektikaz eta Kulturaz* bere liburuan. Haren liburuak, nik uste, arazo konplexo honetako argi eta garbi dagoena biltzen du («Niretzat ebidentzia bat da kultura burgesa ta kultura proletarioa»), beste problemetan sartu gabe. Jakina, ez sartzea ere sartzea da nolabait. Niretzat ebidentzia da goizoro-goizoro eguzkia irteten dela. Esperentziak erakusten dit hori. Probleman sartzen banaiz, ordea, beste esperentzi maila batzu iristen ditut eta, ez dela eguzkia irteten dena, argitzen dut. Esperentzi mailak daude eta mailon interpretazioak.

Esan nahi dut, besteak beste, funtsean haxe dela gure problema literaturako klase arazoan: *nola egin liteke literatura errealista zuzenik dotrina* («ideologia») okerrez? Hori da Leninek jartzen zuen problema Gorkiri gutunean.

Guk, oraingo gure posizioetatik, dotrina okertzat ematen ditugu Orixeren ikuspideak Euskal Herriaz, baserriaz Euskal

Herrian, etc.; eta, zer esanik ez, *Kiton arrebarekin* liburuan agertzen dituen iritziak gizonaren jatorriaz, eboluzioaz, eta abar. Gerra ondoan Orixek hartu zuen bidea —poesia mistikoan ikusiko dugu— «ideologikoki» guztiz okertzat jo genezake, orobat. Eta gehiago. Orixek bere aburu eta uste horik denak eder-ederki azaldu eta espresatu dituela ere, aisa onar genezake, idazle aparta zen eta. Baina hori dena ez da problema. Hain zuzen hori dena aklatatu eta gero hasten da gure problema. Zergatik, hala ere, horrek denak literaturan inportantzia haundirik ez duen, eta literatura horri, gai-forma bereizkuntza dudagarri hori gabe, oniritzi behar zaion, Leninek Tolstairenari bezala. «Onirizteak» ezin adieraz lezake, noski, Orixek ospatzen zuen bezalakoxe Euskadi laboraria opa genezakeenik; Orixerenak bezalakoxe Gerriederrak neska idealizat hartu beharko ditugunik, etc. Onirizteak, literaturari bere leku objetiboa gizartean aurkitzea esan nahi du, besterik ez. Gizartean eta historian. Klase artean. Eta, beraz, Autorearen ideologia eta Autorearen obra literarioa bi gauza diferente direla argitzea.

Nola situatu Orixe klase artean eta klase ideologia artean?

2. Nik, neure aldetik, aitortzen dut, problema zaila dela klase arazoarena literaturan. Uste dut, gainera, problema diferenteak daudela.

Adibide bat: Gaztelako zenbat laborarik, zenbat proletariok, irakurri du Cervantes? Honelako galderak nahi aina luza eta ugari litezke, literaturatik kanpora, beste kultur eremuetan, pinturan nahiz musikan, etc. Beno, eta azkenean, proletarioak ote dira *Das Kapital* gehien irakurri dutenak?... Hor begien bistan dago, klaseek badutela ikuskizunik. Baina obra *bera zer den*, oso guti esan nahi du guzti horrek. Agiri dena da, proletarioa zein kultur egoeratan bizi den: de facto kultur maila horietara sarpiderik gabe. Kultur maila horik, esanahi estatistikokoan bederen, ez dira proletarioarenak. «Burgesenak» dira. Baina, esango ote genuke, hori dena «kultura burgesa» denik, esanahi batetan halaxe dela, denok ikusten dugun arren? Ez; «kultura burges» edo «literatura proletario» esaten denean, zerbait *zer den* adierazi nahi izaten da. Ez, zeinek darabilen, zeinek gozartzen edo sofritzen duen. Obra barneko zerbait adierazi nahi da, obraren zerbait intrinsekoa. Obra bera zertu nahi da bere baitan.

«Obra hori burges *da*», «proletario *da*», esaten da. Ez: burgesek darabilte, proletarioek darabilte. Uste denez, barneko

zerbaitek jartzen du obra bat proletalgoaren ala burgesiaren alderdian. Zerk? Erantzun asko eman da. Baina, funtsean, gehienak erantzun batetara bihur litezke: alderdikaritzak erabakitzen du alderdia. Zeinen alde dagoen, ikusi behar da.

Erantzun hau beti ez da garbia (Lukács-ek ongi erakutsi zuen hori, nik uste). Esate baterako, nik neuk esaten ez nuke jakingo, Lizardi zeinen alde ote dagoen, burgesen ala proletarioen alde. Eta asko bilatu ondoren aurkituko bagenu ere, zihur nago, erabaki horretara ailegatzeko, Lizardiren obran inportantzia oso guti duten puntu ezkuturen batzu arakatzu bakarrik izango litzatekeela. Handik eta hemendik sintomak, frase muturrak, pentsamendu litsak, bilduz eta denak elkartuz nolabait. Pentsamendu sistema bat osatu ahal izango genuke agian, Lizardiren pentsamendua datekeena; baina —hori bait da kontua— Lizardiren obran inon forma horretan ez dagoena. Horra Autore bat, zeinen alde dagoen argitzea behar bada posible bada ere, argitzeak inportantziarik apenas duena.

Beste kasu batzutan alderdikaritzaz irizpide garbia da: Autorea zeinen alde ari izan, alderdi hartakoa da. Kasurik argiena eta garbiena berau dugu, teoriarik behintzat. Horregatik, literatura burgesaz zein proletarioaz aritzekoan, kasu honetako adibideak eman ohi dira. E. Osak hau eman digu:

Euskarazko liburu batek, jarraibide bezala familia edo gizarte burges baten bertuteak eta jokabidea presentatzen badizkit, liburu horren kontenidoa burgesa da niretzat. Eta familia edo gizarte horren kontrako bidea seinalatzen badu, anti-burgesa. Afirmazio hau hain fundamentalak izanik, ebidentzia ukatzen den herri batetan egin daitezke bakarrik. Eta hori da hemengo kasua.

Kasu garbia.

Orain, kasu hori konstruitua da. Eta kontua da, hipotesi batek bere aplikagarritasunak aina balio izan ohi duela. Nik ez dakit, haatik, adibide horren antzeko Autore asko aurkitzen ote den *literaturan*. Alegia, argigarria dirudit adibidea, zenbait «kontsumo literatura»-ren produzioari begiratzen bazaio: errebista ilustratu, hamar pesetako nobela serie, etc. Apropos komertzial izan nahi duen letra produzioan. Irakurleari ez zaiola neke haundirik kostako uste dut, edozein errebista ilustraturen dozena bat zenbaki hartu eta, alde honetatik aztertuz, ondorioak ateratzea: han dabilen aina printzesa triste, erregina zoriontsu, errege prestu, artista distiratsu, eta abar. Baina zinezko literaturan gauzak ez direla hain sinpleak, esango nuke. Lizardiren kasua gehiago aurkitzen da. Zer sentido

luke, Saizarbitoriaren *Egunero hasten delako* nobelaz galdezka hasteak, zein klaseren alde ote dagoen? Nobelari dagokion galdera ahal da hori?

Beste kasu garbi bat ere atera digu Osak: «Hitler-en edo Nixon-en aldeko bertso bat». Honelako bat izan omen daiteke ona formaz, arte aldetik, barne estruktura literario onik baldin badu. Hori bada zerbait, eta, Osak oroitarazi digun eran, go-goan hartu beharrezkoa da, «dena burges eta anti-burges izatera reduzitu gabe». Hori ere «klase planteamendu sinplista batetan» kabitzen ez dena da, Osaren aburuz.

Bego. Baina hori ere, horrelaxe behintzat, kasu garbia bai, baina franko bakana dukegu literaturaren historian. Izan ere, halako bat, Macherey-rekin esateko, «ideologia fabrikatzen» ari da. Hots, propio ideologia produzitzen edo erreproduzitzen ari da. Autore gehien-gehienek, ordea, ideologiaren *batetan* produzitzen dute beren lana; baina ez dira propio «ideologia produzitzen» ari. Gauza bat da medio literarioez baliatzen den propagandista, ideologi produktorea; beste bat literatoa.

Kasuok nahiko garbiak dira. Garbiak bezain bakanak historian. Literaturaren historiako Autore gehien-gehienak Lizardiren antzeko kasuak bait dira, guti-gorabehera.

Eta hor dago koxka: nola planteatu klase arazoa beste kasuotan. Hots, ia literatura guztian. Zeren eta, goiko kasuetarako forma eta gai bereizkuntza batekin aski badugu, gehien-gehiengoa diren besteotan, bereizkuntza hark ez bait garamatza inora. Bestalde, ebidente eta gehiago da, niretzat, Marxen Balzacekiko eta Leninen Tolstoirekiko kasuek batere eta deus zerikusirik ez dutela besteokin, kasu nabarmenokin. Imajinatzen hasi eta, halakoxe kasu bat imajinatu nahi badugu, niregatik imajina dezagun bertso eder bat Hitleren alde, bai: ez zait iruditzen, hala ere, ez Marxek eta ez Leninek denbora asko galdu izango zuketenik, bertso haren forma edertasuna aipatzen... Ez zait iruditzen, gaiaren eta formaren bereizkuntza hori, era horretan, ez haintzat eta ez ontzat hartuko zuketenik ere.

Izan ere, Marxen eta Leninen problema, hots, klase arazoa literaturan planteatzeko problema, funtsean, arras beste bat da.

Hona hemen datu batzu eta galdera batzu:

Literatur historiako Autore gehien-gehienak ez daude alderdikaritza nabarmen haren kasuan; baina, beren lana egi-

terakoan, ia denak ari izan dira «ideologia oker» batetan oin hartuz. Sarri alderdikaritzza nabarmen batez ere ihardun dira. Nola da posible —galdetzen zuen Leninek— ideologia oker batetan obra zuzenik sortzea? Autoreok ez bait dute dudarik uzten, klasiko grekoek, eta abar, literatur historiako Maisu haundi guztiek, obra zuzenak sortu dituztela. Horixe da, hain zuzen, Autoreok ezker radikalengandik bereizten dituen. Ez dute radikalon nihilismo kulturala konpartitzen.

Hitleren edo Nixonen aldeko bertsoa atera da alderdikaritzaren kasu bezala. Kasu extremo bat da, noski. Eta planteamolde extremo batekin aski du. Alderdikaritzza nabarmen batetan ihardutea, hala ere, ez da hain arraroa literatur historian. Ez da kasu bera, baina hurbil-hurbilekoa. Alderdikaritzaren arazoa planteatzen ere kontuz ibili behar dela erakusten digu. Alderdikaritzak ez bait du beti sentido berdina. Virgilioren alderdikaritzaz ez da dudarik Augustoren alde. Kaiserraren ohoratzeko egin zuen *Eneida*. Eta Augustok nekazalgora indarberritu nahi zuenean, veteranoak nekazari bihurtu nahi zituen, Virgiliok *Bukolikak* eta *Georgikak* egin zituen, baserriko bizitzaren alde. Hau da, Augustoren politikaren alde. Sortu duen obra, ordea, alderdikaritzza horretatik independente balio duena da. Augustoren politika hura pasa zen, Virgilioren obra ez. Gaur ez dago alderdikaritzza hura ezagutu beharrik ere, *Bukolikak* eta *Georgikak* beren balio peregabeen estimatzeko. Eta ez «formagatik» bakarrik, sortu duten munduagatik baizik; sortzeko unean zein politikatan situatzen ziren, aparte gelditzen delarik. Alderdikaritzza jakin hark inportantzia galdu eta gero, Virgilioren obrak ez du inportantziarik galdu.

Badakigu, halaber, Homerok —zein den ere— Greziako printze, militar kastako familia buruzagi eta jauntxoek politikari zerbitzen ziola. Baina epopeia haundiek, zerbitzu horretatik independente den balioa erakutsi dute. Demostene politika greko Makedonia-zalearen aurkari zen; Aristotele aldezkari. Eta zein akordatzen da gaur, Homero edo Aristotele zein politika joeratan zebiltzan? Zein akordatzen da orduko alderdiekin? Haien obrak bizitza autonomo bat hartu du. Horixe da, hain zuzen, kreazio artistiko haundien meritoa.

Arraskasta haundiko zenbait Autore modernuk, dakigunez, pentsaera politiko arras kontserbakoia zuen, baina obra xit modernuak egin dizkigu, abangoardistak ere. Egun batetan enteratzen gara, halako eta holako, agirian ez zela politikan ibiltzen, baina, pentsamenduz eta sentimenduz, faxista izan

omen zela, bere iritzi partikularretan. Haren obretan ez da ikusten. Beste lirikoa komunista omen dela. Haren obretan ez da ikusten...

Ideologiaren batetan Autore denak daude. Eta, literatur historian, bistan da, ehundik laurogei ta emeretzi koma berderatzi, «ideologia okerren» batetan egon dira ezinbestean.

Beraz, hona beste datu batzu eta galdera batzu, Marxek jarri ohi zituen bezala, problema beraren beste alderdi bat erakusteko: Autore guztiok aspaldi gaintitu zen klase gizarte batetan idatzi dute; klase gizarte hartako ideologiaren artean, orduko ideologiez baliatuz. Cervantesek XVI-XVII. mendeetan burutu zuen bere produzioa. Gizarte hartako bai klase egita-muak eta bai ideologiak, produzio moldeak nahiz jende harremanak, aspaldi gaintitu ziren. (Eta *El Quijote*-k oraindik balio badu, ez da «formagatik» bakarrik). Are nabarmenagoa, klasiko grekoen kasua: aitzina-aitzinako gizarte egitamu eta klase eta ideologia eta alderdi giro jakin batzutan sortuak dira haien obrak. Agiri-agirian dute hori. Nolatan dute, hala ere, «balio eternalik»? Atenasko alderdiak, klaseak, ideologi haiziak, aspaldi suntsitu ziren. Marxek ondo garbi esaten zuen: «Zaila ez da epopeia eta arte grekoa forma sozial batzuri loturik eta itsatsirik daudena ulertzea. Haiek beti ere eta guri ere atsegin artistikorik ematea eta gaurregun ere nolabait parerik gabeko arau eta eredu bezala balio izatea, hori da ulertzen zaila».

Irakurleak igarriko dionez, planteamolde horren arabera xehetuta duden saiatu naiz: «zaila ez da —esan bait genezake Marxen antzera— Orixe bere garaiko pentsaera eta sentiera jakin batzuz baliatu dela ulertzea; ideologia batetan dagoela ulertzea; ideologia horretatik kanpora ere berdina berdina balio duen obra sortu izatea da ulertzen zaila».

Leninek eta Marxek problema bera planteatzen digute: nolatan da ideologia okerrez obra zuzenik posible? Hori da problema. Eta hori ez da soluziotzen gaia eta forma bereiziz.

Ideologiaren teoriak ohi ez duen bezalako obra artistikoaren teoria bat behar da, hori ulertzeko.

Beraz, problema ez da kasu nabar-nabarmen bakan batzutan klase arazoa nola planteatu. Problema da, nola klase arazoa literaturaren historian planteatu. Ehuneko laurogei ta hamar haundi kasutan gutienez bestelakoa den literaturaren historia guzti horretan. Problema da, nola Cervantesek edo

Shakespearek, oraingo edozein Autoretxo sozialistak baino ideologia askoz ere atzeratuagoz, mila aldiz balio gehiagoko obrak sortu dituzten; egungo gizarte aurreratuenetan ere baliarik galdu ez duten obrak. Horren esplikazioa ez da formaren bikaintasuna. Horren esplikazioa forman eta gaian, bietan, bakarrik egon daiteke. Alegia, sortu duten *munduan*. Obra osoan. Hori da problema. Bestela, teorian zorrotza dirudien, baina praksian aplikazio guti aurkitzen duen planteamoldez gabiltza.

Hau dena problema zaila gertatzen ari zaigu. Problema zertan datzan ikustea ere, oso zail ari zaigu gertatzen. Zergatik? Soluzioa ezezik, zergatik problema bera ere ezin dugu aurkitu eta zuzen planteatu?... Kezkagarri da. Uste dut, nire usteak eta kritikak nahiko azaldu ditudala, beste leku batzutan. Goazen, ba, bestetara.

3. Obra artistikoaren teoria, ia beti, ideologiaren teoriako kapitulu arrunt eta soil bezala tratatu da. «Klase bakoitzak bere ideologia du», entzun ohi dugu: bere iritziak, bere moralak, bere gustuak; bere literatura, eta bere artea. Obra artistikoan, beraz, ideologiaren bat hezur-mamitu da. Obra artistikoa klaseren *baten* espresio eta inkarnazio ideologiko da.

Ikuspide hau radikalki aplikatu da literaturara. Literatura nahitaez burges ala proletario da, bietan bat. Ez dago hirugarrenik. Eta hirugarrenik dagokeela deritzanak, edo engainatu egin nahi gaitu, edo engainatua dago bera. Honelakoak maiz entzun ditugu.

Marxek eta Leninek ez dirudi gauzak hain garbi ikusten zizutenik. Baina, esan bezala, orain ez ditugu Marx eta Lenin azterkatu nahi.

Anekdotak moduan, besterik baino gehiago, Tolstoiri buruzko Leninen zalantzak aipatuko ditut, aski esanahitsu direlakoan. 1908an Leninek Tolstoiren aktualitate bizia destakatzen zuen. Garai-garaiko idazlea iruditzen zitzaion. Hiru urte geroago, Tolstoiren garaia pasea dela idazten du. Noiz pasea? 1905ean pasa zela Tolstoiren garaia, argitzen digu Leninek. Beraz, bera ere ez bide zen garaiz ohartu, 1908an besterik zioen eta... Baina, hamar urte geroago, garai-garaiko idazlea iruditzen zitzaion berriro. Zein zentzutan zegoen pasea eta zein zentzutan zen aktual, hala ere? Horra kontua. Orixe ere pasea dago eta, hala ere, aktualiterik aski badu.

Zalantzok, egia esan, ez gaituzte harritzen, Leninek mate-

rial konkretu baten gainean lan egiten zuen eta: Tolstoiren obra gainean. Eta historia politiko batetan lan egiten zuen eta: ez espekulazioen erreinu denboragabeen. Zalantzarik gabeko zihurtasunak eta garbitasunak errazago bait dira literaturaz, kulturaz, ideologiaz, eta abar, zeharo abstraktuan hitz egiten denean; literatura, kultura, konkretu bati erreferitu gabe. Hala aipatzen diren literatura eta ideologia horik, errealtatean zinez badaudenak, ala irudikizun hutsak ote diren, hori izaten da komeria.

Ezpairik gabe, abstraktu-abstraktuan hitz eginez du egiantzik gehiena, obra artistikoa bi klaseren artean zotz-egite hark, alde batera ala bestera.

Dirudienez, batzutan imajinatzen da, ideologia bat hor ba-lego bezala, goian, eginda, oso-osorik, dotrina tinko eta mugatu antzean. Aldamenean, aparte beste ideologia bat, beste klasearen ideologia, borobil-borobila hura ere. Bakoitza bere baitan osatua eta hertsia. Ideologia horretan parte hartzea da, gutako bakoitzak egiten duena. Obra artistikoan ere, osorik ez bada, garbi eta kutsatu gabe bai behintzat, biotako ideologia bat aurkitzen da: ardo ala ur, baina ez urardo... Klase ideologiarik horrela inoiz ez dago. Egotekotan, errekostrazio gisa artifizialki egiten diren dotrinetan bakarrik dago, eta dotrinarioen predikuetan. Egon ohi dena da, zatiak airean, ideiak, joerak, elementu ideologikoak, eta horien arteko gora-beherak eta jirabirak. Ideologiak —hots, elementu ideologikoak— nahasita dabilta. Horrelakoak bakarrik dira ideologia biziak, hots, egiazko ideologiak, jendeak dituenak. Besteak ideologia akademiko soilak dira. Eta obra artistikoaz aritze-koan ideologia bizi-taz ihardun beharko da, ihardutekotan, ez ideologia akademikoetaz.

Zer da obra artistikoa? Horretan luzatu gabe, ager dezagun bakarrik, lehen-lehenik obra artistikoa krea-zio dela. Zenbait kondizio jakinetan egiten delako, giroaren, inguruaren eta besteren erreproduzio ere bada, nahitaez. Baina ez erreproduzio soil. Krea-zio da.

Askotan, izan ere, erreproduzio soil bezala bururatzen da, nik uste. Ideologi-en bururapen harekin eskuz-esku doa hori. Honela moduz bururatzen bait da: Hemen ideologia bat dago: burgesa. Hemen beste bat: proletarioa. Idazlea biotako batetan dago. Eta idazten dena ez da ideologia horren erreproduzio besterik. Idazle burgesak ideologia burgesa erreproduzitzen du. Proletarioak proletarioa. Modu eta era as-

kotan egin liteke erreproduzio hori: forma hobez ala eska-sagoz, bakoitzak bere eran. Edozeinek aitortuko dizu hori. Baina, funtsean —esango da, edo suposatuko da— erreproduzitu besterik ez da egiten.

Seguruenik inork ez luke horixe hitzez-hitz esango. Baina obra artistikoaren kontzetu hori dago, iruditzen zaidanez, literaturako klase arazoaren planteamolde askoren oinarrian.

Beraz, funtsean, ideologien eta kreazio artistikoaren irudipen estatiko mekanizista bat da hori, aisa igarri dakiokenez. Eta konprenitzen da, burutaera hartan «kreazio»az mintzatzeak zentzu ilun eta dudagarria hartzen badu.

Berriro aitortzen dut, ez zaidala erraza iruditzen, klase arazoaren planteamolde zuzena aurkitzea literaturan, hots, obra artistikoan. Inposible iruditzen zaidana, hala ere, planteamolde mekanizista hori da. Niretzat planteamolde metafisikoa da hori. Horregatik, premia larrikoa da, klase arazoaren planteoan literaturan garbi bereiztea, 1. zer den obra artistikoa, eta 2. zer diren ideologiak eta nola ari diren. Beste azterketa —nahiko abstraktu— batzuren ondoren¹, Orixeren kasuan hori erakusten saiatu naiz ni. Irakurleak ikusiko duenez, beste eredu bat aplikatzen dut. Teoria batzu airean aztertzea eta eztabaidatzea ez da aski, praksira jaisten ez bagara. Literaturari buruz hitz egitea erraza da, esku artean literatura jakin konkretu bat ez dugun artean. Erraza (?) da, orobat, eztabaidok guti ezagutzen dugun Sobiet Batasuneko literaturaren inguruan manejatzea ere. Kontua da, ea nola geure literaturaren azterketan moldatzen garen teoriokin. Klase arazoa aipatzea erraza da. Zailago da klaseen, hots, ideologien eragipena erakustea. Eta eragipenok dauden tokian ere obra artistikoa bera zer den erakustea. Nik ez bait dut uste, obra hauk ideologien erreproduzio soil direnik. Erakutsi egin beharra zegoen, hortakoz, ez direla. *Adan 1975* hartan, Joseba Zulaikaren poemari epilogoan², horrelako zerbait antseiatu nuen, ez dakit zuzen ala oker. Eta Orixeren azterketa honek ere hortik jo dizu, esperimentu bat gehiago behar zela koan.

1) Problemok beste leku batzutan aski aipatu ditut, berriro guzti horretaz luzatzeko: ik. *Iraultza sobietarra eta Literatura*, Gero 1975; *Kultura proletarioaz*, Jakin 1973; *Errealismo sozialistaz*, Jakin-ek argitaratzekoa. Oinarri filosofikoak zehazkiago trataturik, ik. *Kolakowski*, Jakin 1972.

2) Ik. JOSEBA ZULAIKA, *Adanen poema amaigabea*, Kriselu 1975, epilogoak (or. 85-146): «Adan 1975: azterketa saio bat».

Klase arazoaz arduratzen denak, literatur azterketako praktikan nola jokatu behar duen, hori esateko inor ez naiz ni. Hain zuzen, uste ere ez bait dut uste, bide jakin bat badagoe-nik, kasu guztietarako eginda. Autore —kreazio— bakoitzak bere bidea eskatzen du. Gainera, Orixeren kasuan, Zulaikaren epilogoarenean bezala, beste perspektiba askotatik ere ibili beharra zegoen (klase arazoarena ez bait da gure problema bakarra). Horregatik, eta horrexegatik justu, printzipiozko problema airean gelditzen da: nola planteatzen klase arazoa literatur interpretazioaren arazoan. Literaturaren interpretazioan arazo asko dago eta bat klase arazoa da. Haatik, klase arazoa ez da hobeto planteatzen, gora eta behera etengabe klaseak aipatzen direlako. Klase eta klase ideologiaren gizarte jakin batetan obra jakin baten lekua aurkitzea da hauzia, besterik ez.

Argi dago, puntu horretan Leninek Tolstoirekin egin zuena eduki dudala begien aurreran. Eta nik zuzen ala oker asmatu dudana aparte uzteko, atal honetan berriz ere printzipioetara itzuli nahi nuke, klase arazoa literaturan planteatzea zer den eztabaidatzeko eta nolabait argitzeko, ahal den neurrian.

Orixek guretzat badu nahiko antzik Tolstoiren kasuarekin, diferentziak agiri-agirikoak badira ere.

Leo Nikolaiewitx *Tolstoi*, jaun konte eta lur-jabe eukitsua zen, eta literato sozial-etiko, mistikazalea. 1828an sortua, 1910ean hil zen (Orixek jesuitetan zegoen Tolstoi hil zenean eta errusoaren heriotzatik laupabost urtetara hasiko da gurea lehenengo poesiak egiten). Tolstoiren obra ezagunenak nobelak dira: *Gerra eta Bakea*, *Anna Karenina*, *Bizkundera*. Erlijio krisi gaitza pasa zuen (*Kofesio*) eta Eliza Ortodosotik irten egin zen. Gero, familia eta ondasunak ere abandonaturik, munduaz desengainaturik, Rousseauk eraginik, sotiltasunera eta mistikara bihurtu zen. Arana Goiriren eta aranista askoren oso antzera, aitzinate ideal bat hartu zuen gizarte bizitzako eredu gisa: gizarte sotil, preindustrial, laborari-demokratiko eta laborari-komunista erakoa, klase eta ondasun diferentziarik gabe, denak berdin, Autoritate gabekoa eta anaitasunezkoa, berak uste zuen «jatorrizko kristautasuna»ren guztiz tanke-rakoa. «Herri-zale» porrokatua zen eta laborari sotilengan ikusten zuen gizartea zibilizazio usteldu honetatik regeneratzeko eta biziberritzeko sustraia. Laborariaren sotiltasuna, garbitasuna, iruditzen zitzaion gizatasun garbiaren eredu. Obra

erlijioso interesgarriak idatzi zituen: *Teologia dogmatikoaren kritika*, *Zertan datzan sinesmena*, *Jainkoaren Erreinua gudan*. Baina idazle errealista bezala destakatzen da. Errusiar laborarien irudi plastikoak eta laborari bizitzaren estampa bizi-biziaz sortu ditu. (Ik., gainera, *Iraultza sobietarra eta Literatura*. Lehenengo bi kapituluak, «Intelligentsia ideokrata» eta «klasikoak»).

Gogora gaitezen apur bat errusiar laborari gizarteaz. Laborari gizarte honek ez du inoiz plan ekonomiko batez lan egin. Laborantzak ez dirurik eta ez planik izan du. Lana laborarien patua izan da, ez liberazioa.

Laboraria mila urte lehenago bezalatsu ari zen. Aita bezalatsu semea, aitaso bezalatsu aita, beti berdin, denbora ez da mugitzen, lautada zabala higitzen ez den eran. Eta mugikaitz hori, berdintasun eternal hori ia erlijio bat bilakatuko da. Lurra, lanaldia eta lan era, jaiotza eta heriotza, biziera guztia, eguraldia bera, elurra eta uda, urtaroak, tradizio gisa bat bezala da; gertatzen den dena, egiten den dena, jakin ohi den dena. Laboraria, bere patuaren esklabua, batetik lan tresna merke eta esplotatua da; bestetik, lurraren semea, sofila, natur semearen jakituriaz betea, barnetasun sakonekoa, arte obra arkaiko bat da haren izpiritua. Han bizi zen hura, Tolstoiren laboraria, bere lurretan. Lurrarekin batera. Zibilizazioaz ez zen arduratzen. Jakin ere deus ez zekien hartaz. Urrungo hiri galgarrietako gauza zen hori. Naturaren ritmoa gabe bizi den gauza bat. Trena, berari gariak merke erosi eta hirira zeramatzan tramankulu beldurgarri eta gorrotagarria, nondibait norabait zihoana, poderio sozial ezkutuen makina beltza. Laborariak ez idazten, ez irakurtzen zekien. Zibilizaziotik aparte bizi da erabat. Saindu ipuin batzu dakizki. Kanta zaharrak. Errezoak, hurrei irakatsi behar zaizkienak. Zibilizazioa guztiz arrotza zaio, ez da haren esperentzien munduan egokitzen eta, beraz, «betikotasuna» hausten duen guztian —berritasun orotan— arras mesfidatzen da, eternitatea hausten diolakoxe hain zuzen. Midikuaz ez da fidatzen, nahiago du petrikiloa edo pelegrinazinoa sainduteagiren batetan otoitz egitera. Agronomoez eta lur-teknikoez ere ez da fidatuko. Laborantza teknifikatzeko gogorik ez dago, disposizio psikologikorik. Gainera, zertarako dirurik inbertitu eta mekanizatu: lurrak berea ematen du beti, ez gehiago. *Anna Karenina*-ko Lewin haren ahoz mintzo zaigu Tolstoi: alferrik da Errusiako

nekazaritza Europako eran kapitalez eta teknikaz aldarazi nahi izatea; herri izpirituaren kontra doa hori. Kasik landare gisako harreman bat du laborariak lurrarekiko, harreman vegetal bat. Politikarekin eta, sekula ez du zerikusirik izan eta ez du izan nahi. Bere bizitza bakean bizi nahi du bakarrik. Astez lan egin, igandez otoitz egin eta jantzi berriak jantzi. Grinak hilduratu, inoiz grina guztiei jaregin. Damutu. Beldur denean, peleginazioan ibili. Eremita *Starez* batengan bilatu kontsolasioa. Bere *Starez* hura saindurik haundiena dela sinestu. Gaitzen batek jo duenean petrikiloarengana joan, gero otoitz egin, alferrik otoitz egin. Saindute giren batetan deskargatu bere bekatuak, negar eta esperantza artean. Heriotzaz akordatu eta isilik bizi. Isil-isilik hil, saindu guztiekin.

Tolstoi, lur jabe eukitsua, aiton semea, Dretxo eta oriental hizkuntzak eta Teologia eta literatura estudiatu zituen, European barrena ibilia, Krimea gerrako ofiziale ohia, emazte maitati eta maitatu batez urteak zoriontsu bizia, beti urduri *Egia*-ren bila eta inon *Egia* ezin zuena aurkitu, bide guztietatik zorion bila eta ezerk ase ezin zuena, bere jauregitik bideetara irteten zen, heriotzaren problemak tormentaturik, pelegino laborari ezeuki, ezjakinekin hitzegitera, argi bila. Nola bizi zitezkeen laborariok patxadan, larri gabe, lanean, heriotzak dena porrokatzen badu? Eta liburu gabeko pelegino ezjakinen jakituria apalak jota uzten zuen. Haien saindu ipuinek. Filosofia tolesgabeak. Sotiltasun argiak. Haien hitzaren transparentziak.

Tolstoik bere klaseko jendearekin alderatzen ditu laborariok: jende ttipiok ez dira bakardadean bizi, ez direlako egoistak. Bakean bizi dira, sinestun direlako, konfiantza dutelako, Jainkoaren Erreinuko herritar direlako. Ez dira beldurrez bizi, ez dutelako bizitza plazeretan moskortzeraino dastatu nahi, nekez eta lanez bizitza pasa baizik, egin beharra eginez. Etc.

Fedor Stepunek ongi dio, eta agian apenas dago esan beharrik, Tolstoik *bortizki idealizatu* du errusiar laboraria bere ikuskera eta deskribu guztiotan.

Eta haxe da, «*mujik*» arimadun jaun kontea, Leninek burgesiari kendu nahi ziona, proletalgoari emateko, *errusiar iraultzaren egiazko ispilu jator bezala*³. «C' est pour lui arracher

3) Ez dakit oharrarazi beharra egongo den, badaezpada: hemen esaten den errusiar iraultza ez da, noski, Urriko Iraultza! Iraultza bezperako iraultza da, nolabait esateko (gorago ere adierazi da). Klase planteoari

(burgesiari) cette arme, et pour rendre l'oeuvre de Tolstoi à son vrai public, que Lénine écrit ses articles» (P. Mache-rey).

Orixek ez zen etxe noble eta aberatsekoa. Baserrikoa, bai-na handik aldendua. Hark ere, haatik, ikusi zuen bazterrik, ibili zuen bide eta desbiderik, egin zuen estudiorik, erabili zuen kezkarik eta buruhausterik, jakin nahiez, *Egia*-ren eta *Bakea*-ren bila, eta, azkenean («Nik ikasi asko kolokan dabi-lla»), atzera Uitziko txokora bueltatu zen, itzulera etengabe batetan. Laborari barnera. Askok jakiteak asperturik, bat jakin nahi du, kito. Orixek bere baitan aurkitzen zuen, Tolstoik laborari artean bilatzen zuen errimesa. Sotiltasuna, *Egia*, *Ba-kea*. Baserriak eta baserritarrak Orixerentzat zuten balio idea-la —sozial, etiko, erlijioso— ez dago zergatik gogoratu gehia-gu. Liburu guztian aipatu dugu.

Leninek Tolstoiri nola errusiar iraultzaren ispilu iritzi zie-zaiokeen konprenitzeko, obra artistikoa zer den eta ideolo-giak zer direnaz gainera, hirugarren gauza bat ulertu behar da: zer den «periodo historiko» bat. Berez oso gauza sin-plea da hori: gauzak historian ikusi behar direla. Eta hori ere joera metafisikoen kontra oharrarazten dugu. Beren kon-testu historiko justuan ikusi behar dira ideologiak nahiz obra artistikoak, klase arazoaren aldetik juzgatzekotan.

Beraz: obra artistikoa zer den; ideologiak zer diren; zer den «periodo historiko» bat.

4. Noizko Autorea da Orixek? Autore bat ez da derrigor kalendarioak seinatzen duen egunekoa, kalendarioak egun hura seinatzen duelako bakarrik.

Orixek zehatz bere lekurtzeko asko luzatu beharko genu-ke. Eta puntu oso polemiko artean ibili beharko genuke. Ohar-txo arrunt batzu egingo ditut soil, gauzon kontzientziarik as-ki badagoelakoan.

— Orixek bere garaia, bere orainaldia, trajiko ikusi eta aipatu du. Ondo egin du, nire ustez. Itoaldi batetan idazten bait du. Orixek ez zeukan, zena izanik (neka-

buruz bere inportantzia du honek. Izan ere, Iraultza proletarioaren une-nean zilegi izan liteke, agian, burges/proletario dualismo radikal ha-ren arabera ihardutea, alternatiba garbiz; handik kanpora dualismo ra-dikal hori ez da zinezkoa, pentsamendu eta ideologi mailan batipat. Eta, beraz, derrigor proletario *ala* burges izan beharrik ez da garbi-tasun horrekin gertatzen. Gero gehiago puntu honetaz.

zal-intelligentsia euskaldunekoa), hiriak edo klase nagusiak positiboago ikusteko arrazoinik batere. Euskara kale bizitzan sartuta, esate baterako, ez zuen ezagutu. Alderantziz. Kalea eta baserria elkarrengandik zeharo etenda ezagutu zituen. Are, baita kalea baserriaren kontra ere. Hark mundu modernuan lekurik gabeko baserri bat ezagutu du. Beraz, funtsean ez da, Orixek ez diola mundu modernuari begiratu; ezpada Orixek baserrian dagoela, eta baserriak ez zuela lekurik orduko mundu modernu hartan.

Orixek baserri horren ideologia errepresentatzen du, lehen-lehenik: baserritar horren konplexoak eta agresioak, bere buruan usteak eta larriak, harrokeriak, kalearekiko mesfidantzak, tradizioak eta bakartasuna.

- Ideologia batek hartzen zuen haintzat baserria: ideologia abertzaleak. Orixek, bigarren, ideologia hori errepresentatzen du nolabait. Baserria Euskal Herriaren ardatza. Abertzaletasun hura defentsiban ari zen; Orixek defentsiban ari izanen da. Dagoenari eutsi, dagoena goratu. Ez da ideologia espansionistarik; rekonkista izpiriturik ere ez da. Adibidez, inon ez da problemarik planteatuko, hirietan euskara nola nagusiarazi. Ez eta, sikira, hirien eta baserrien arteko harremanak nola normaldu ere. Abertzaletasun defentsibo hutsetan dago. Baina, esanak esan, politika abertzalea gehien-gehienbat kaletarra zen. Kaletik begiratzen zuen baserri-
ra. Eta hori ez du egingo Orixek: honek baserritik baserri-
rira begiratzen du.

- Orixek ez du klase bortitz bat gorabide burrukan errepresentatzen; ezpada egonean, iadanik estankaturik, tradizioen kutxa bihurturik, dagoen klase bat. Ez du Orixek hori bihurtu baserria. Horrelaxe aurkitu zuen. Orixek ez zuen egin, zegoena ikusi besterik.

Norbaitek ostera lezake, ideologia progresistagorik bazela orduan ere. Eta baserria horrelaxe bazegoen egon, astindu bat ematea zela egin behartakoa.

Astindurik emateko, garaiko ideologiaren konjuntioak eta haien arteko gorabeherak posible egin behar dute astindurik ematea. Baina orduko ideologiek, berak zirenaz eta beren artean zer zebiltzanaz, posible egiten ote zuten halako bultzadarik? Zer duda, ideologia progresistagoak bazeudela

(baina zer zebiltzan? Hori bait da kontua). Esate baterako, edozein herriska eta auzotako «gorri» bakan eta kuriosoak hor daude, jende famosoak, Jainkoa sinesten ez zutela eta gizona ximinotik datorrela eta, kristau zintzoak ikaratuta espantuz zeuzkan jende basakristau beldurgarria. Laizista, errepublikano, liberal, sozialista, «ilustratu», dena batera nahaski. «Gorri», hain zuzen. Jende interesgarria, eskemetan koadratzen zaila. Baina horik, auzoetan, hirietako mugimenduen argitara dira konprenigarri, nik uste. Mugimenduotatik diferente dira, xit orijinal (noski, fenomeno indibidualak izanki auzoan), baina, azkenean, hirietako mugimenduek esplikatzeko dituzte fenomenook. Hirietatik baserrietaraino salto egin duten txinpartak dira. Donostian, Eibarren, Somorrostron, lanean ari izandakoak, sarri. Hiritar ideologiak auzoan eta herriskan.

Orduko hiritar ideologioi begiratzen badiegu, nekez aurki genezake bat bakarra, baserriari astindurik emateko gauza. Baserriari, edo jaramonik ez zaio egiten⁴, edo Orixek bezalaxe begiratzen zaio⁵, edo askoz okerrago begiratzen zaio. Baserriarentzat berarentzat interes guti agiri dute guztiok. Ideologiok baserritarra zeharka bakarrik harrapatzen dutela esan liteke (bozak irabazteko interesa oso zuzena ez bada). Alegia, baserritarra «baserritar huts» ez den neurrian, orain proletarioengatik esan ohi dugunez: euskaldun bezala (ideologia abertzaleak), klase zapaldu sekundario bezala (sozialistak), fededun tradizional bezala (karlistak eta integristak), etc. Ideologi ezpalketa honetan, baserriak ez du beste bere ideologiarik, Orixek agertu duena baino. Baserria bigarren aldeko arazoa da guztientzat.

Izugarrizko saski-naskia da orduko ideologi arteko jokia. Abertzaleez kanpo, aurkitzen ditugun beste ideologia organizatu inportanteenak elizkoia, karlista, «liberala» eta sozialista dira. Orain ez dugu azkeneko bion «progresismoaz» eztabaidan hasi nahi. Hau da inportantea: ideologiaren borrokan,

4) Ahalegin batzu egin ziren, dena ez da hutsegite huts. Sozialismo aldetik, Madinabeitia zerbait axolatu zen problema jartzen *La Lucha de Clases*-en orrialdeen bidez. ELAk egingo du lan gehiena baserritarrek, hala ere. Alabaina bai PSOEk eta bai ELAk industri langilerian finkatu nahi zuten eta baserria ez zuten haiek beren lehenengo ardua. Ezin esan daiteke «baserri ideologia» bat zutenik, PSOEk batez ere.

5) Ik., adibidez, Emeterio Arreseren poesia, bestela Orixeren nahiko differentea; halaber, Jokin Zaitegirena. Txomin Agirre aipatu beharrik ez.

ideologiaren arteko erlaziokera xit konplikatuak eta ezberdinak eta nahasiak sortu zirela Euskal Herrian:

- hein batetan, alde batetik abertzaleak zeuden eta bestetik beste denak: «Será una lucha de españoles contra separatistas y formarán parte del primer bando liberales, conservadores, mauristas, republicanos y socialistas», abisatzen zuen behin *El Pueblo Vasco*-k (1919ko maiatzaren 30).
- Beste hein batetan, sozialistak zeuden alde batetik eta bestetik beste denak: «Aquí somos los obreros contra los burgueses y los burgueses contra los obreros. Y frente a nosotros, formados en la misma línea, están monárquicos y republicanos, conservadores y liberales, y por descontado bizkaitarras», deklaritzen zuen Perezaguak.

Oroigarri bezala soil aipaldi bi horik. Hortik aurera, ez dago esan beharrik, egun haietan zein erraz elkartzen ziren kontserbadore denak sozialisten aurka, espainolista denak abertzaleen kontra, etsaierik haundienak elkarrekin eskuz-esku.

Bestalde, kontserbadore katolikoek ideologi berdintasun askorik bazuten beren artean, hein batetan. Baina zenbat etsaitasun zerabilten ere, *Kiton arrebarekin* liburuan ongi erakutsi du Orixek. Politikako eta erlijioaren ulerkerako diferentziak elkar gurutzatzen dira.

Euskal Herri hura, karlistadetatik irten berria, hasera-gizarte bat zen. Ez zen ideologia ongi finkatu eta ongi oinarritu eta mugatuen gizartea. Ideologi-mosaiko bat zen, horrexegatik. Ideologia inportanteenak, batez ere, abertzaletasuna eta sozialismoa, beren pioniero garaietan zebiltzan. Eta Euskal Herria mila kontradizio diferentek ebakita zegoen. Bi arazo nagusitan etenda: nazio arazoan eta sozial arazoan. Bion batasunik ez zen sortu. Eta batasun ezak ez die indarra galduez bakarrik bioi. Biak hein batetan erreazionario izatera behartu ditu. (Gero ikusiko dugu, Macherey-k ideologia proletarioaren paper erreazionarioaz Errusian esaten duena).

Horixe zen, ba, Orixeren «periodo historikoa». Klase arazoa planteatzerakoan, obra literarioa *par son rapport à l'histoire* interpretatu behar baldin bada, uste dut, gure planteamoldeak, egun, behinolako Leninen antzekoa izan behar duela, hark Tolstoiren obra aztertu zuenean.

Ideologien ikuspide dinamiko bat, metafisiko-estatikoaren orde.

5. 1908 eta 1911 artean Lenin behin eta berriro Tolstoi-ri buruz idazten ari zenean, motibo politikoak zituen. 1905eko iraultzak porrot egin du. Zergatik? Leninek atzera begiratzen du. Non dagoen argitu eta definitu behar du: planteamolde berririk, xede berririk, bururatzeko. (50-60. urteetan Orixeren arazoa jarri zenean, gure artean, berpentsaketa politiko baten barruan egin zen hura ere).

Praksi hartatik, hots, azterketotatik, P. Macherey-k «Leninen metodoa» ateratzen du⁶. Althusserianoa da Pierre Macherey. Gure arazoarekin gehiena ikusi behar duten puntu batzu aldatuko ditut hona.

Esan dugu 1960 urtegarrenetan ia imposible izango litza-tekeela *Euskaldunak* idaztea. Beste periodo historiko bat zen ordurako. Hein honetan, Orixeren garaia pasea zen ordurako.

1905etik aurrera berdin sumatzen zuen Leninek, denbora bat hasia zela, Tolstoi bat sortzea imposible bihurtzen zuena. Periodo historiko bat betiko hertsia zela. Zinez Tolstoi nola sortu ahal izan zitekeen eta zer den, galdetzen du. «Ainsi la tendance générale qui caractérise la méthode critique de Lénine est que l'oeuvre littéraire n'a de sens que par son rapport avec l'histoire; c'est-à-dire qu'elle apparaît dans une période historique déterminée et ne peut en être séparée».

Tolstoiaren periodo historikoa 1861-1905 arteko iraultza demokratiko-burgesarena izan da. Mugaldi aski nahasi eta konplikatu. Gogoangarria da, denbora nahasi zelako hori. Iraultza burges-demokratikoaren denbora zen; baina orduko agerpen inportanteena laborarien protesta izan da, dudarik gabe. Macherey-k honela dio aldi hartaz: «Ses traits particuliers résultent de la combinaison d'influences diverses, qui font que cette histoire peut être décrite à plusieurs niveaux, en fait à quatre niveaux différents».

Alegia:

- Zuzentasun guztiz «periodo feudal» batetaz mintzo gintezke, askok egin ohi duen eran;
- baina arrazoin berdinez, Errusia patriarkalaren «dislokazio periodoaz» edo burgesia berriaren jaiotze periodo

6) Ik., «Lénine, critique de Tolstoi», lehen aldiz in *Pensée* (juin 1965) argitara emana; orain in P. MACHEREY, *Pour une Théorie de la Production Littéraire*, Paris 1971, or. 125-157.

batetaz: «La Russie bourgeoise... est en train de se fabriquer»;

— Hainbat arrazoin gehiagoz «nekazalgoaren periodoaz»: «l'élément dominant dans le domaine politique, c'est la protestation paysanne, qui est une révolte à la fois contre les survivances féodales et contre le *capitalisme en marche*»;

— laugarren termino bat ezin ahanztz: proletalgoa, laster nagusitzeko bidean datorrena. Eta honen mailan ere deskriba daiteke periodo hau, hortakoz, ahul izan arren oraindik, laster bera nagusituko delako.

Hona hemen hortik segitzen dena; biziki inportantea literaturaren irizteko:

Aussi, parler d'une Russie féodale, d'une Russie bourgeoise, d'une Russie paysanne et d'une Russie prolétarienne, n'est qu'un artifice de langage. Caractériser la période, montrer ce qui en fait l'unité, c'est montrer que ces termes son inséparables, que l'un ne va pas sans l'autre: ce qui est essentiel, c'est leur rapport, leur combinaison.

Izan ere:

Ces quatre termes, qui correspondent à l'influence de quatre classes différentes, sont distincts; toute la difficulté vient de ce que, sans être sur le même plan, ils prennent, chacun à sa manière, une égale importance. On peut dire aussi bien que le rôle dirigeant dans cette période est tenu par l'aristocratie foncière (qui détient encore le pouvoir), par la bourgeoisie (qui conquiert dans l'économie la place déterminante), par les masses paysannes (qui mènent le mouvement de protestation sociale), par la classe ouvrière (qui est en train de s'organiser). Suivant qu'on met l'accent sur l'un ou l'autre de ces termes, on donne de la période une explication différente: ces différences sont surtout sensibles dans les descriptions de cette période que nous a laissées la littérature russe...

Konklusioa garbia da: «Etudier l'oeuvre de Tolstoi, cela consiste à montrer quels rapports elle entretient avec la structure historique ainsi déterminée». Guretzat, jakina, Tolstoi esaten den lekuan Orixen irakurri beharra dago.

Ez dut uste liburu honek Orixeren lekua bere periodo historikoan hain zehatz eta garbi determinatzen duenik. Baina, periodo hartaz guztiaz garbitasun haundirik dugunik ere, ez zait iruditzen. Asko, behintzat, orduko bide zuzen bakarra sozialistena izan zelakoan dago oraindik ere. Beste asko, abertzaleena zelakoan. Oharkizunok hobeto ulertuko ditu, bai

orduko sozialismoari eta bai orduko abertzaletasunari buruz kritiko dagoenak, egun sozialismo abertzale bat profesatzen duenak. Eta nik horixe bilatzen nuen: sozialismo abertzalea (edo abertzaletasun sozialista) profesatzen dutenei, Orixe-ganatzeko bide bat eman, Orixe sozialistarik ez zela jakinez.

Beraz, hori dugu lehenengoa: Orixe bere periodo historikoan hartzea.

6. Orain ohar batzu, periodo historiko jakin batetan sortu den obra literarioaz eta ideologiez.

Idazlea —hots, benetakoa, kreatzailea— bere periodo historikoan murgilduta bizi da. Sentsibiltate bixi-bixikoa denez, ongi atzematen ditu gorabeherok. Mugimenduok eta nahasmenduok. Atzematen du uhinon barnea; estruktura —ikuspegiekin batera— aldakor hori. Baina idazleak ez digu gertaeraren estruktura *azterketa zientifikorik* ematen. *Irudi* bat ematen digu. Ez faltsoa, baina bai zatikazkoa, elementu hautatuz osatua eta, beharrik, alderdikorra.

Il est bien *engagé* dans le mouvement de son époque, mais engagé de façon telle qu'il ne peut nous en donner une vue complète. Il ne le peut: s'il le faisait, IL NE SERAIT PLUS UN ÉCRIVAIN, MAIS SE DÉFINIRAIT PAR UN NOUVEAU RAPPORT AU SAVOIR ET À L'HISTOIRE. L'écrivain n'est pas là pour dégager la structure complète d'une époque: il doit nous en donner une *image*, un aperçu privilégié, qui, en droit, n'est pas remplaçable par un autre.

Gertaeren urak ezpataz ebaki eta, idazleak *ikusgune* bat ematen digu. Erretrato batetatik karikatura batetaraino joan daitekeen irudia. Inor ez da estrukturarekin identiko eta bat. Gizonak nahasmendu horretan itzulipurdika dabilta. Denak periodo horrekiko erlaziokera pertsonal eta partzial eta esistentzial batez dabilta. Eta idazlea doble, bi eratan bizi da eta nahaspila horretan: pertsona gisa —edozein bezalaxe— eta idazle gisa, hots, kreatzaile edo birkreatzaile bezala. Bere periodo historikoa ebaki, eta alderdi partikular batetatik barnea erakusten digu. Alderdi partikular baten leihotik periodo guztia: «une *image*, un aperçu privilégié, qui, en droit, n'est pas remplaçable par une autre», horixe ematen digu. «Ce privilège lui vient de sa place dans la société, où il existe sous deux formes, comme individu et comme écrivain».

Guzti honetatik —eta aski garbi dagoela espero dut— hau segitzen du Machereyk: «La place de l'écrivain lui confère donc un certain nombre de droits: notamment le droit

à l'erreur»... Erroreak, iadanik, inportantzia gehiegirik ez bait du. Hots, «ideologia zuzenak».

Beraz, idazlearen zeregina ez da «objetibo» izatea, estrukturaren osotasun azalpenik ematea zientifiko erara. Ezpada bai, sujetibo izatea: «Le rôle de l'écrivain, si on peut dire, est de *faire vivre* la structure historique en la racontant».

Ideologia bat ala beste baino gehiago, estruktura historiko bat bixi-bixi bilatu behar da, hortakoz, obra literarioan.

Honekin, haatik, ez zaizkigu problemak bukatu. Estrukturaren irudirik eta *aperçu* pribilejiaturik eman badigu, irudia zein aldetatik hartu duen, galdera gelditzen da. «Ideologia-ren» galdera. Iadanik ez da haseran bezain inportante agiri, baina bere inportantziarik ezin ukatuko zaio. Ikus dezagun, ba. Horretarako, lehen aipatu dugun idazlearen esistentzia bikoitzaz baliatuko gara. Beti ere ideologiak bloke oso eta hertsirik ez direla ahanzi gabe, noski.

Idazlea gizabanako aldetik zein alderditakoa den argitzea, jeneralean ez da zaila. Oso gutitan dira idazleak, sorkuraz ala irabaziz, klase boteretsuetakoak. Eta oso gutitan esku-lan-gile hutsetakoak ere. Pertsona bezala ere nahiko alderdi pribilejiatutan aurkitzen ditugu idazleak arrunki. Tolstoiren kasua nahiko bakana da: aiton seme eta eukitsu zen.

Le point de vue de Tolstoi comme individu est déterminé par son origine sociale: le comte Tolstoi représente spontanément, si on peut dire, l'aristocratie foncière. MAIS COMME ÉCRIVAIN, c'est-à-dire, comme producteur d'une oeuvre et d'une doctrine (nous verrons que ces deux aspects doivent être dissociés), il acquiert une certaine mobilité à l'intérieur du schéma de la société: il reçoit un statut de personne déplacée... en prenant appui sur une idéologie qui n'est pas «naturellement» la sienne: celle des masses paysannes.

Idazlea ideologiaren batetan dago egon. Eta ideologia honen ikuspideak eta itsubideak, Autoreak ere guztiak ditu funtsean. Orixeren errealismoaren mugetaz mintzatu gara. Printzipialki beste errealismo asko liratekeela posible, oharrarazi dugu. Orixerentzat aina balio du horrek Tolstoirentzat; edo alde bestea, nahiago baduzu:

Tolstoi saisit bien les caractéristiques de son époque, mais par un certain biais, avec toutes les insuffisances impliquées par son point de vue: il voit que son temps est le temps du bouleversement, mais il ne peut dégager l'ordre qui préside à cet désordre.

Baina esan dugu ezintasun horik hain zuzen garaiarenak direla, periodo historikoarenak; eta horregatik ideologienak. Idazlea ideologia batetan dagoela esatea ez dago zuzen. Ideologiarte batetan dabilela esan beharko litzateke. Esan bait dugu: «Caractériser la période... c'est montrer que ces (aldian aldikoak) termes sont inséparables, que l'un ne va pas sans l'autre: *ce qui est essentiel, c'est leur rapport, leur combinaison*». Eta hori, esaten duenaz aina adierazten du idazleak, isiltzen duenaz. Orixek, adibidez, baserrian leku hartzen duela, baserritik ari bait da, hiria eta industria ez ditu haintzat hartu. Horrekin, ordea, egoera erreala zintzo eta kupida gabe kontraispilatu du. Errealitatearen dokumentu bat eman digu. Baserria halaxe zegoen eta. Orixek sozialismorik ere ez du aipatu. Eta horretan ere errealismo dokumental batez jokatu digu. Errealitatearen *ispilu* da. Orduko baserria eta orduko sozialismoa (Euskal Herrian) zirenaz, sozialismorik aipatzeko biderik ez zegoen. Eta Orixek *ispilu faltso* bat eman izango zigun, bestela jokatu balu. Oraingo edozein idazleri eskatuko geniokeena, ez dago eskatzerik Orixeri.

Periodo historiko baten *kupida gabeko ispilu* izate horixe da, ez besterik, orain guri *Euskaldunak* poema mingarri bihurtzen diguna. *Euskaldunak* poemak erakusten du, 1930 urtegarrenetan poema luze eta bikain bat idatz zitekeela baserriaz, sozial arazoari kasik begiratu ere gabe. Orain iadanik ez zaigu posible iruditzen horrelakorik. Orduko ideologia abertzalearen ispilu hori, ispilu delakoxe, ideologia haren kastigu bat da. Ideologia hori biluz eta larru gorrian uzten du jende guztia-
ren bistan. Orixek ez du sozialismoa aipatu: nazio arazoak eta sozial arazoak etenda zebiltzan periodo historiko baten ispilu hori ere; baserriaz arduratzen ez zen sozialismo baten ispilu halaber. Orain eskandalo bat iruditzen zaigu herri arazoaz axola gabeko sozialismoa. Eta euskal poeta herrizale, abertzale, baserritarrak sozialismo hari eman dio bere kastigua, haren irudia kontraispilatzen ez duen ispilu izanez baserri munduan. Sozialismoa ez zegoen euskal baserrian. Aurrerago segi genezake bide honetatik: Lizardik, Lauaxetak, Loramendik, etc. ez diote jaramonik egin sozialismoari. Isiltasun hori, ausentzi ispilu hori, euskal poesiak hemengo sozialismo txatxuari eman dion kastigua da.

Le point de vue [hots, Autoreak agiri duen *ikusgunea*] est d'avantage déterminé par ce qu'il cache que par ce qu'il donne

positivement à voir. Ces limitations caractérisent évidemment l'époque autant que la structure fondamentale: il ne servirait à rien de connaître le rapport des forces si on ne savait en même temps comment les forces particulières s'engagent dans ce rapport: tous ces *engagements* contribuent à la définition du rapport.

Eta horra, ba: Autorearen herstukeria eta mugetan, periodo historiko baten herstukeriak eta mugak agertzen zaizkigu:

La fragmentation des points de vue, qui détermine une série de rapports partiels au schéma général de l'époque, engendre les idéologies particulières: différentes assurément par leur contenu, mais également réactionnaires dans leur forme...

Ideologia proletarioa bera erreazionariotzat joko du Mache-rey-k, periodo historiko burges-demokratiko hartan... Dena dela. Orixe lekuko, liberazio mugimendu nazional batek nahiz mugimendu sozialista batek, leku eta garai jakin batzutan, zein jokabide erreazionarioak ager ditzaketen zenbait aldetatik.

Puntu hau bukatzeko: ez da bururatu behar, taldeak eta klaseak egon-egonean daudela, zerbait *in se* direla, eta bakoitzak bere ideologia bere baitatik soil sortzen duela eta ideologiok airean globoak bezala dabilatzala. Ideologi-zirimola bat dago aldian aldiko. «Un période historique ne produit pas une idéologie spontanée, mais une série d'idéologies déterminées par le rapport global des forces». Ideologia bakoitzak, nolarebait, besteak inplikutzen ditu, elkarren arteko eraginek eta presioek sortu dituztenez gero ideologiok. *Ideologiarte* honetan dabil idazlea. Gizartearen irudi bat emanez, irudi hori nagusiki ideologia jakin batez aterea bada ere, ideologia denak konprometatzen dira: «le rapport global des forces». Errealitate bat «sortzen» bait da.

(Beti ere zinezko idazleaz bakarrik balio du guzti honek. Errealitatea apropos faltsea dezan Autorea —adibidez, proletalgoa parabisuan baino hobeto biziz ager diezaguna— beste era batetan juzgatu behar, printzipio berdintsuz jarrai daitekeen arren).

7. Oharrok bukatzera goaz. Garbi diosku Machereyk: «L'oeuvre de Tolstoi... ne peut être *réduite* à l'idéologie qu'elle contient». Eta hori esaten bada, ez da inola ere balio formalei bereziki begiratzen zaielako.

L'écrivain n'est qu'en apparence l'auteur de l'idéologie contenue par son oeuvre: en fait cette idéologie s'est constituée indépendamment de lui. On la trouve dans ses livres, comme il l'a lui-même trouvée dans la vie. L'originalité de l'oeuvre de

Tolstoi devra donc être cherchée ailleurs que dans cette idéologie qui n'avait pas besoin de lui pour exister: les écrivains ne sont pas là pour fabriquer des idéologies.

Autore erreazionario bat iraultzaren ispilu gerta baldin badaiteke; aitzina-aitzinako Autoreek oraindik oso-osorik balio badute (Autore grekoek, adibidez), eta abar, obra literarioan klase ideologia eta «literatura» ongi bereiz daitezkeelako da. Autorea, jakina, bere periodo historikoan ari da eta, nahitaez, ideologiaren batetan apoiatzen da. Edozein ideologiaz ere, ordea, proletarioz ala burgesez nahiz laborariz, literaturaren objektua inoiz ez da gizarte osotasuna, zatikazko errealtate partzial batzu baizik. Literaturak beti errealtateko elementu batzu hautatzen eta konbinatzen ditu. Analisi zientifikoaren objektua da, izatekotan, osotasunaz ihardutea. Ideologiek ere osotasunaz ohi dihardute. Idazlea azterketa zientifikoa nahiz ideologian apoiatzen da ezinbestean. Baina horixe besterik ez. Horrexegatik da posible, analisi zientifiko zuzen-zuzen batetan, edo eta ideologia guztiz «zientifiko» batetan, oinarriturik ere, idazle batek ezer balio ez duen literatura egitea; edo forma politak dituen, baina gai aldetik hain zuzen eskola besterik ez den obra hutsala sortzea. «Zientifikoki» ongi finkatua eta hornitua, hala ere. Inkesta baten eta nobela baten edo poesia baten arteko diferentzia ez bait da «formala» soil.

Izaten dira pertsona batzu, kolore bat oso gustatzen zaie, eta pudding bat hautatzekoan, gustatzen zaien kolorekoa hartzen dutenak. Pudding batetan, ordea, koloreak oso inportantzia guti du... Literaturaren koloreekin hori egiten dutenak askoz gehiago dira.

Idazleak errealtatearen zatiketa bat eta elementuen aukera bat egiten du. Era horretakoxe ispilu bakarrik izan daiteke. Ez analisi zientifikoaren erako ispilu. Ez eta ideologiaren erako ispilu ere. «En effet le rapport du miroir à l'objet qu'il réfléchit (la réalité historique) est *partiel*: le miroir opère un choix, sélectionne, ne réfléchit pas la totalité de la réalité qui lui est offerte».

Gatozen pudding kolorearen historiora. Obra bat kolore abertzalekoa, kolore sozialekoa, ote den oso begira-begiratzen dute batzuk. Eta Autorearen *kontzientzi* mailan bilatzen dute hori: Autorearen usteetan, etc.

Tolstoi erreazionario bat zen. Ez zen gauza izan, esate baterako, bere periodo historikoa iraultzaldi bezala ulertzeko,

«comme *phase révolutionnaire*». Eta Leninek Tolstoiri deritza, hala ere, errusiar iraultzaren ispilu. Tolstairen ideiak eta ideologia —osotasunaz horik— sekundarioa bait da, egin zuen zetiketan eta hautatu dituen elementuen konbinazioan. Horiek *berrek* agertzen dute (benetako kreatorik ari gara) beren errealitatea, eta beren bidez guztiarena konprometatu eta bildu. «Ce qu'on verra dans le miroir de l'oeuvre n'est pas exactement ce que Tolstoi, lui-même et comme représentant idéologique a vu. L'image de l'histoire dans le miroir ne sera donc pas un reflet au sens strict d'une reproduction. D'ailleurs nous savons qu'une telle reproduction est impossible. Que l'époque soit en elle-même reconnaissable à travers l'oeuvre de Tolstoi ne prouve pas que Tolstoi l'ait véritablement *con-*
nue».

Hain zuzen kontzientzi maila axal-axaleko eta agiri-agirien horretan iruditzen zait Orixe problematikoena. Abertzaleek ez zuten izpirik dudatu, Orixeren poema ideologia abertzalean zegoela. Hala ere, *Euskaldunak*, baserriaren gorazarrezko poema bat da, Maitasun deklarazio bat. Egia da, orduko sozialistek antenarik ez zutela nonbait, horrelako gauzarik estimatzeko. Baina baserrian sorturiko sozialista batek, adibidez, zein inkomeniente du, poeman bere burua irakurtzeko, baserri zaharrekiko lotura denak eten ez baditu? Berez, Orixeren baserria edozein abertzalerena bezain edozein sozialista baserrizalere-na izan liteke. Ezein kalekume eta kalezulorena da, ez dena. Poemako pasarte abertzaleak ez dira, abertzaleenak ere, nor-nahi sozialista baserrizalek aisa eraman ezinezkoak... Noski, sozialistak ez dezala bila sozialismoak baserriari egindako poemarik; hori ez bait du aurkituko. Alferrik samar bilatzen da, ordea, abertzaletasunak baserriari egindako poemarik ere. Orixe abertzale zen, bai. Eta abertzale bezala ari izan zen. (Aldiz, sozialista ez zen). Baina *Euskaldunak* poema kontzientzi maila horretan, hots, ideologi maila horretan, aztertzen bada, desengainatu besterik ezin egin gintezke abertzaleok ere. Kontradizioz betherik aurkituko bait dugu: herri bat kantatu nahi eta baserritarrak betherik ez dizkigu haintzat hartzen; herri baten bizimodu eta lanbide eta beste agertu nahi eta ez digu galzorian dauden ohitura batzu betherik agertzen (bizimodu politikoaz, etc., arduratu gabe, esate baterako); baserri bake-tsu eta libre bat azaldu digu, errealitate politikoa zapalke-

ta gogorrezkoa izan arren; Autorea abertzale da, abertzale gisa ari da, badaki abertzaletasunak ekintza gogorra izan behar duela, baina Jainkoari eskatzen zaio Euskal Herria salba dezala eta hor konpon, etc.

Literatura ideologi mailan juzgatzen duten guztien problemak ditugu horik. Antzeko kontradizioak seinalatzen zituen Leninek Tolstoi baitan. Hark ez bait du kontradizio gutiago, errusiar iraultzaren ispilu omen denak. Gorkirekin problema berdinak ditugu. Gorki omen da literatura proletarioaren aitagoia. Baina, zuzen ohartu den bezala, Gorkiren obran zinezko proletariorik ez dago. Eta nekez aurki daiteke ideologia proletariorik ere. Dagoena, proletalgoaren «periodo historikoa» da. Gogora Brecht, eta abar. Beti berdin.

Muga horik ez dira «deskuidoak» eta «akatsak». Bere ideologiarekiko kontradizio horik ezinbestezkoak dira obra literarioan. Obra literarioaren sentido positiboa bere (ideologiazko) limitaziotantxe bait dago. Alegia, horiekin bakarrik da posible obra literariorik. «De fait, il ne suffit pas de dire qu'à travers le miroir la réalité apparaît dans sa fragmentation: l'image donnée par le miroir est elle-même fragmentée».

Hortakoz, Orixeren obran ez da bilatu behar, Orixek zer zekien, zer pentsatzen zuen, zer nahi zuen, zer uste zuen, zein ideologia zuen..., ezpada, obran zer *dagoen*. Edo eta: hori bilatu behar da behintzat lehen-lehenik. Beste guztia sekundario da. Orixek *Euskaldunak* egin zuenean, harentzat baserritarrak ziren euskaldunak. Euskarak bere liburua izan dezala, nahi zuen, etc. Horrek denak ez du batere inportantziarik. Daukaguna *Euskaldunak* poema da: periodo historiko batetan egin zitekeen eta egindako baserriaren gorazarrezko euskal poema, baserriak berak eginda?

7) Liburu hau egin eta gero lan bat eskuratzen dut, J. APALATEGI, «Orixeren kulturgintza ulertzeko», *Zabal* 15 (1975) 26-29. Zuzen ulertzen badut, alde hauxe azpimarratzen da: «Dudarik ez da egungo euskal kulturgintzaileei Orixe zeharo mugatua eta arkaikua zaiela. Hala behar ere, noski... Halere, askok, beharbada gehiegik, kontzientziaren baitako errealitatean lotkiak egileen kontzientzia agertzeraz mugaturik, egin-kizun hori errealitatearen mamia eta muina osoki ezagutzea eta erdiestea dela uste du. Horrelakoak bere jokabide ta sinismenarekin jakintzaren egitekoa ukatuz gero, hots, kontzientziaz atikako erroak eskuratzea, kontzientziaren baitako errealitate bilkatzearen determinueria jakintza bakartzat onartzen baitu».

5. Gonbarazioak Euskaldunak poeman

- [1] Naparroa zarrean Larraunen Uitz, belar goxo tartean eper-kabi *iduri*¹.

Ez dut Uitz behin ikusi. Ez dakit gonbarazio hori zuzez dagokion. Baina bai gonbarazio polita, mendiarteko laborari herriska batentzat, laborari poema batetan. Erraz bururatzen dut ikusi gabeko Uitz, lehen hitzetatik bertatik: eperkabia bat belar goxo tartean. «Naparroa zarrean» hark sujeritzen du beste dena.

Honelaxe hasten da *Euskaldunak*. Poeman asko erabiltzen da gonbarazioa (Orixek berak «irudibidea» esango zizukeen.

1) Azpimarratuak nireak dira eta gonbarazioak egiteko forma diferenteari begiratzen diote. Honela forma horien azterketa bat egin beharrik ez dago propio, aisa ikus bait daitezke. Parentesi artean bertsoa zenbatgarrena den ematen da, bere kantan.

Danteren gonbarazioen miresle haundia genuen Orixe). Gehienak naturatik eta abere bizitzatik hartzen dira.

Ondorengoan gonbarazio horien bilduma bat eskaintzen ditzut soil. Poemak berrehunen bat izango ditu, hortxe-hortxe, hamar mila eta bostehun bertso ingurutan². Denak ez bada, gehienak hor dituzulakoan nago. Poeman datozen eran bil-tzen ditut, beste sistema eta ordenamendurik gabe. Batzu ahortzi izan banitu, hainbat errazago izanen da beren lekuan sartzea. Eskertzekoa litzateke, irakurleak hutsak betetzen la-gundu nahiko balu. Zalantzaren batzu izan ditut —ahantzita-koak aparte— eta, halakoetan, nahiago izan dut gehiegigatik oker egin, gutiegigatik baino. Zenbait metafora gonbarazio artean doakizu, apika.

Bada *Euskaldunak* poeman beste gonbarazio politik asko: «Ederra zeran bezain / bazine sekreta, / pozik joko nizuke / leioko kisketa», herri kantakoa, esaterako³. Baina Orixeren eskukoak ez diren pasarteak alde batera uzten ditut.

Poemaren testua begi aurrean edukitzea komeniko da, bestela gonbarazio gehienek ez gatzik eta ez biperrik dute, beren testuingurua gabe.

I. PESTABURU dela eta, Amazkarren behera danbolin soinu entzun orduko,

- [2] kabia aizatzen diton txorien *antzer*a
etxe-barna garbituz aurrak atarira (31-32).
- [3] Mortxil-dindil gorriak arratz-apaingarri;
ume-saila *ala* atzetik aren alaigarri (33-34).

2) Uste dut, baina segurantzia gehiagi gabe uste dut, hamar mila hiru-rehun ta berrogei ta zazpi bertso dituela *Euskaldunak* poemak, orain-goan ondo kontatu badituz behintzat (Danteren *Divina Comedia*-k ha-malau mila berrehun ta hogei ta hamahiru). *Adan* 1975, Joseba Zulai-karen *Adanen poema amaigabea*-ri epilogoan, ez dakit nondik atera ni-tuen hango lumeroak, nahitaez okerrak. Ibarrenak ere, hamabost mila bertso dituela, oso goixotik borobiltzea dirudi. Añamendiren argi-talpeneko numerazioan bada zenbait oker, orobat.

3) Gonbarazio ezagun eta ederrak VII. kantan ere, *Denok bat*, 169. eta hurrengo bertsoak, Otañorenak, Añamendiren argitaraldian Orixere-nak balira bezala eman direnak, inprimaera berezia gabe alegia. Beste inprima-huts bat, bertsuotantxe: «oial batekin», nire ustez *batetik* behar zuen tokian, 176. bertsoan. Bistan da, gero, Orixeren Beltxak, irudi horik berriro erabiltzen baditu, hariari jarraituz, hemen ez ditugula kontatzen. Kronistaren kantako irudi eta gonbarazioak ere bilduma honetan falta dira, aparte ikusten ditugulako, beren kapituluuan. XIII. (*Eztaietan*) kantako *Andre nobia* eta *Toberak* ez ditut haintzakotzat har-tu nahi izan, pasarteok —biziki politik— herri kantekin alderatzerik ukan ez dudanez gero.

Danbolinteroak mokadu bat hartzen duen artean, denak begira-begira ditu:

[4] gazta arroak ez *ainbat* zulorik ageri (36),

inguruan begi aina, alegia.

Festaliar bat Urtxupe haizkolaria dugu,

[5] enberraren gainean txori bat txantxari (106).

Dantza, Gorritxo ez dabil oso lasai, galtza barnean kabituz ezinda, Mikeli desaire egitera oldartzen zaionean:

[6] ...buruz dar-dar, ozkatuz ezpainak,
mandeulia astintzean, *alaxe* zezenak (154-155).

Mikel, Gorritxoren kontrarioa, [7] «langille egoki *bezain* dantzari baldaxka» duzu (172).

Ahari talkaren inguruan jendea ele-meletan ari da. Hala Peru eta Ankamakur,

[8] bata azeria bada, bestea da zakur,
bata ankaz luze, *baina* beste ez buruz labur (277-278).

Talkari bikainak, ahari biak. Zelai osoa hartzen dute luezan, atzeraka doazela, elkarrengana zuzen-zuzen etortzeko, eta erdizterdian topetakoa:

[9] zurginak ez neurririk ipintzen *ain* zurrin (322).

Behin, hala ere, saiheskaratxo elkar harrapatzen dute eta batek bestea lurreratzen du:

[10] aize-burrinbak baitu aizatzen orbela;
ala Beltzek Nabarko (324-325).

Gonbarazio honek ez dirudi oso egokia, burrukak nola segitzen duen ikusita. Izan ere, menderatutako ahariak [11] «gurpil-antzerak lurra irauli» du (357) eta pataria [12] «iladina-bizi» (336) dago, bai; baina besteak eman eta eman arren, ipurgainka lurrean dago egon eta egon, horbel antzik batere gabe, justu [13] «arkaitz-eran» (341).

Arratsaldean balankariak dira. Hona hemen Antxo Labaindarraren itxura:

[14] Mendia *ainako* gizon, lepondoa guri,
besoa kozkortsu ta gerruntza lodi;

[15] lanean *geiako* da mando *bainon* idi (383-385).

Horra balankari baten deskribua. Kontrarioa Makil da. Haize-putz harrotzar bat, jakina. Orixeren irabazleak beti apalak bait dira, galtzaileak harro eta aho-beroak. Seina saio dituzte, bostgarrenak erabakiko du. Hurrengo hiru ahapaldiak osorik emango dizkizut, Orixe epikoa ikus dezazun:

Itsas-ertz-ondarreko uin batez besteti
geienez ez da argiro gora-bêra ageri.
Ondar-pillak eginez josta den aurrari
alako batek dio iges-bidea itxi.

[16 eta 17] Antxoren sataia, *ala*, palasta aundia *antzo*;

arenek sortu dute istillu ta txalo.

Besteak —ortan baitzun itxaropen oso—
iztarpe ta pirrikan asteke egin du uko.

Eguerdi bikainean eguzkiri illargi

tartetik sar zaiola illun lurra geldì;

oilloak etxerantza; marruz dabil ergi...

[18] Makil *alaxe* dago zurbil ta lotsati (427-438).

Honelako irudi eta gonbarazioak ez dira derrigor gure gustokoak, — aisa igarriko diozu zein tradiziotatik etorri diren, eta egia da, gaur ez garela Troiako gerra garaian bizi, *Euskaldunak* poemak giro epiko-heroikorik ez duela ere egia den bezalaxe. Baina aski tipikoak dira.

Beltxa bertsolariak ohiturazko Antxoren gorazarrea on-tzen du. Antxo Labaindarra Ansorena balankari sonatuaren ezpalekoa da. Ansorena hau Urdulitzen bizi zen, Bizkaian, eta hara joan zitzaion bila norbait. Gizon bat soroan ikusirik, gosaltzen, idiak askaturik, galdetzen dio:

Non bizi da Ansorena?

Jeiki da gizona;

goldea kidarretik

[19] —akullu *antzera*—

zuzen artuta dio:

Ara an baserria (467-472).

Dena ez da indar eta burruka. Orixek oso ederki egokitzen dizkio gaiari bere gonbarazioak jeneralean. Mikelek bertsuok jartzen dizkio maiteari. Gonbarazio xuxenak, benetan, eta goxoak:

[20] Begiak *bezain* eskuak legun

mâi-gaínean tuzu koka;

—eguzkietan dabilleenaren

[21] itzal *ain* bigunik ez da...

Oial joketan diarduzula

iturri-lats gardenean.

zure besoen errainua are

[22] ez *aen* isil urpean (515-526).

Forma negatiboan ezkutaturiko superlatibo horik, euskaldunaren oso gustokoak, poeman sarri aurkitzen dira. Salditzeko Beltxa «ziri bertsuak sartzen ez guziz aketza» da (I, 74); bata hankaz luze bada, bestea ez da buruz labur (I, 278);

aharia galanta da, hots, ez du agotza jan (I, 290); lotsagarri gelditu bait dira, «leitzarrek ere ez dute aizekeri asko» (I, 351); Gorritxok «ez du astunegia gau artako loa» (I, 611). IV. kantan, *Iruleak*, Imozko Apaizgaiaren kantuan alegia, berdintsu daukagu: «aiek gogor, ni ez bigunago» (IV, 301). «Zer moduz?», eta, «ondo esan *beharko*», da euskaldunaren erantzun harrigarria. Formok «filosofia» interesgarria erakusten badute, ez dira gutiago interesgarri forma literario bezala.

Pestaburu dantzaz hasten eta dantzaz bukatzen da:

Lênengo dantzaldira duteneko deitu

Gorritxok Garaziri egin dio keinu.

Eguzkia agertzean, zugaitzak itzal du:

[23] *ala* Gorri neskaren itzal da biurtu (539-542).

Zaldabeen Goldarazko Otxan ari da, jole aspergaitza: [24] «beso-miak baino lèn oinak nekarazi» (554). Garazi dela eta ez dela, Gorritxo eta Mikel okasioan hasi dira, eta honela galdetzen du lehenengoak:

...Alkar-joka nai uke auzi au,

[25] âriek artaldean *bezala*, garbitu? (601-602).

II. ARTAZURIKETA. Gogotik ari dira lanean:

Artapillaren gainean dagoen saskira

[26] *usoak bezala* artoak egan ari dira (337).

Artazuritzekoan auzoko zurru-murruak ere zuritzen dira, bazterrak maiseatzen dira, eta bikoteak asmatzen dira, zein zeinekin gustaturik dagoen edo nori nor legokiokkeen, uste den arabera. Garazi Gorritxori *ala* Mikeli emango ote diote? «Ez dago lasa-lasa Gorriren kolkoa»:

Gorritxo kezkatu dago —begi biak baztar—

batera jakin nai ta bestera luza adar.

Laisterra asteko otsaren zai zinean bi mutil...

Uste-erdi bakar duena buru-loka dabil,

betilleak dar-dar eta bulartea pil-pil...

[27] *Era artantxe* Gorritxok gogo du zintzil (295-300).

[28] Ekaitza datorrelarik —eguerdia geldi—

belarri ertzean dabil furrundakan euli...

Gorrik inguruan suma zain gaiztoko berri;

leloa asi orduko, aize, ortots, arri (313-316).

Mikeli tokatu zaio Garazi:

[29] Artzaia arnaska ardi-billa mendi garaian

noizean bein gelditzen da txintzarri-zurrean.

Biotzean pilpira ta ziztu belarrian.

besterik ez entzuten ingurumarian.

Alako zirrara Gorrik artu du bi bider (321-325).

Danbolin atsoak eta alabak komeria bat egiten dute, jendeari barre eragiteko. Eta hona alabak amari:

Ankak arin joan zinan

Txonkoren tabernara,

ekaitzean oillorik ez

[30] *aen* arin kotara (481-484).

Artazuriketa ere dantzaz bukatzen da. Artapilaren inguruan aulkiak ilaran jarri, tartetxo bat aulki artean, eta hutsartez-hutsarte dantzariak

[31] *suea* belar tartean *bezala* ari dire (534).

III. GAZTAINARO. Mikel eta Garazi elkarrekin ari dira gaitaina biltzen. Gaztainadira bidean [32] «zangoa baino mîa arinago» [49]⁴ doaz, garai-zantzua galduta. Bertaraturik, Eleder oinetakoak erantzi eta arbolara igotzen da:

[33] *basakaturik ain* arin ez da

abarrez abar goratu (73).

Matxarda bat egiten dio Garaziri, etxean ahantzi bait du: [34] «neskatxa maitez minduarentzat / *alako* zurginik âl da?» (99-100). «Abarrez-abar, *suge bailitzan*» [35] (89) dabil Mikel. Jo ta ke lanean:

Aize nâsiak andik emendik

[36] *gogor dardaratzen bailu*,

amar erroko gaitain mardula

mutillak gutxiz muskildu (145-148).

Gosal ondoan, muxar bila. Atxakia bat, maitasunezko erdi-solas erdi-jolas txolarte batetarako. Muxarretan aberats, gaitain arteko pagoa duzu: gerri gaintetik moztua zen, egurretarako, eta ez bait zuten haizkoraz ongi berdindu, euria sartu zaio eta usteltzen hasia da, eta zurintzen, muxar zulo aproposak barnean dituela. Mikel pozik dabil, bere habileziak erakusteko lainezatan:

Poz ar-emanak ezin lezake

maitetasuna galetsi:

[37] *tantak adarra baino barnago*

biotza deza soatsi (221-224).

Mikelek zulo guztiok aspaldian ezagunak ditu,

[38] *etxeko leioen gisan*;

[39] *aen* yayorik etxe-billatzen

4) Honelakoak ez ditut denak apuntatu, gradu gonbarazio soilak («ni zu baino haundiagoa naiz»). Batzutan, hala ere, aski kuriosoak dira, eta bildu egin ditut, gradua soil baino gehiago adierazten zutelakoan; edo halako batzu ere jasotzearren.

ez dabil uri aundian.
 Salerosleak agurtzen baitu
 jende ezaguna perian?

- [40] *ala* Mikelek pago bakoitza
 derabil bere begian (258-264).

Garazi gauzotan ez da aditua. Harako zuhaitz bat seinatzen dio Mikeli, muxarrik bai ote. Mutilak irriz: zulo sarre-ran amaraun sarea urratu gabe dagoen tokian ez dute muxarrek gau egin!

- [41] Orrek atzitu zaitun *bezala*
 atzitu nai zinduket nik (255-256).

Eskuak lanean ari badira, bihotzak ez daude alferrean. Isil-isilik egiten dizu maitasunak bere lana («Aien barnean Maitasun, zenbat / ari dan, zeinek asmatu?»):

- [42] Bart arratsean larratz garbia,
 gaur goizean ziza zuri;
 artzaik, eiztarik, asmatzen ez du
 zer indarrez diran azi.
 Negu gau batez, lurmen dagola,
 jekitzean edur lodi:
 Maiteak ere istillu bage
 lanak egiten badaki (441-448).

Mikelek neskari bihotza agertzeko badu grina. Ezin asma nola, hala ere:

- Ardi sarkoia esi-inguruka
 dabilla argigune billa;
 ibilli, itzuli, begira, geldi,
 ez daki nondikan zila.
 Alako batez erabaki du
- [43] —*ala* da gure mutilla—
 itzez neskaren barnera bide
 oraintxe du uste dakila (345-352).

Totelari bezalatsu gertatzen zaio sentimenduz beteari:

- [44] Mutillak itzez ezin esana
 lêrtu du kantaren bidez:
 mingain-motelak *alaxe* dira
 itzez nâsi ta kantuz ez (537-540).

Beraz, kantaz arituko zaigu Mikel, hizketak baino kantak itzalpe gehiago duela eta (471). Mikelen kanta honetan (Garaziri) datoz ahapaldi zerbait bitxi biok:

- [45] Mendi gainetik ikusi ditut
 elkarren albo larrain bi:
 baba beltzaren eultzia dute,
 garbitu bait zuten gari.

Larrain-erdian losa garbia,
buelbaka an beor-gidari:
eraztun beltzantz orren barnean
dirudila begi-nini...

Orren begien larrain bietan
nindeke beor-gidari:
begizulo oien erdi-erdian
nindeke betiko nini!
Eguzki beroz eultziko niro
maitetasunaren gari;
orren biotzak irindu leza
biurturik eiara-arri (481-496).

Esan beharra dago, baserritarron gusto estetikoa ez dela nolanahikoa, ez eta eskolagabeon eskola ere⁵.

Euskarazko maite poesian —gizonek egina ia dena, non-bait— andrearen gorputz deskribizio guti dago. Baina horretaraz gero, bularteria kantatzea obligaziozkoa (Bilintzek bezain herabe egingo bada ere, hots, ez eginez). Oihenarteren Grazianak «bolharr' ask' ilhumbean / argi zerbitzatzeko» zuen; besteak «bulharra / elhurra bezain xuri»; heldu orduko joan zen Joanak, deskribizio errealista eder batetarako aina behintzat erakutsi zuen, bere egonaldi laburrean: «Ugatza gogor, lar-xuri, / leunez balouz [velours] iduri; / mokoetan xartaturik / koralez bi mohuri». Oihenarterekin Orixe, beharbada, andre gorputzaren deskribatzaile osoena dukegu, moralista herstua bera. Orixeren Mikelek hogeit hamar bertsoetan deskribatzen du Garaziren gorputza, bularrekin hasita. Eta Garazik, bularrak,

ez ditu serail, ez ditu tontor
gorderik dauzka lotsaro.

[46 a] *Iduri dute* gazur-pertzean
lêr-berri diran maskulo;

[46 b] euri ondoko eguzki-zizak
eguna bete ez duteño (499-504).

Inola ere galai fina zen Orixe... Baina Orixe, beti Orixe. Bilintzek —eta hamaikak— bere damari bezala, Orixeren Mikelek ere aingeru deritza bere Garaziri. Hona haren begiak:

[47] Begiak beti bereganantza
goizean Jauna artu *bailu*,
ta Aren oroitzak biotz-erdian
auznar eginez *balirau* (521-524).

5) Orixe *-i* rima gustora eta sarri erabiltzen du. Belarriarentzat atsegina, dudarik ez. Baina rima hori, asko eta askotxotan, artikulua kenduz lortzen da eta, nire ustez, bertsoa gogortuz.

Hau entzun eta, Garazi, lanari are lotzenago zaio eta burua gordetzenago du, lotsakor. Lehen morkots-aldiro jasotzen zuen burua. Orain, ordea, okotza belaunburuan: [48] «oillo egarri bazan lēnago / orain izai gorde dugu» (535-536). Ordu denean, Garazi etxera doa. Ez da batere haserre:

Artzai goiztarra, errian zuri

ikus dezanean laino,

[49] ez da *pozago*, listua kurkaz,

gure Garazi dan balno (565-568).

Lehen lotsa bazen, alai da orain bidean behera:

ekaitz-ondoko eguzkipetik

[50] *ala* lore zutitua (575-576).

Iluntzean gaztainak erre eta jaten dira. Gaztaina erretzeari gonbarazio hau atera dio Orixek:

Gaztaina-azala ikazten zaigu;

mamia, aldiz, gogortzen ez:

[51] euzkiak *ala* loa gogortzen,

urtzen, orde, ezkoa berez (697-700).

Afal ondoan ez da kantarik falta. Mikela Bordak amodio kanta bat abesten du:

Lelo orrek maiteen biotzari

egin dio ozki samurra

[52] —basurde eiztarik atsegin *baitu*

aipa dezaten elurra (753-756).

Kanta honen —*Gaztainaro*— azkeneko ahapaldian beste gonbarazio bat oraindik:

Gazteai aítak atzeman die

zenbait aieruzko keinu,

orotaz gaindi luze ta samur

isilkako begiratu.

[53] *A/a* sugeak aize-egaztia

lurretik du lilluratu (777-782).

IV. IRULEAK. Lehenengo hotzikara, San Simon eta Juda. Esaerak dienez, negua heldu da. Liho jotzea, ipuin zaharrak berritzeko garaia. Ari dira, ba, ari badira, lihoa jo eta bazterrak jorra. [54] «Ez dadukaten arren mingaina geldirik / area-go ditute besoak zailurik» (47-48).

Garazik aparte gorde ditu bere liho sortak, arreo a egitekoak. Mikeli joarazten dizkio, zer esanik ez:

Besorik baldin badu, eginen álegin;

[55] azalduko du lana *beste edozeinen din*.

Eztenik ez pattarrik ain zirikagarri;

[56] geitxo eran *bailuan*, bero-bero da ari (75-78).

- [57] Lioak, bero-arin, sorgina *iduri du*:
kolpe batez bigundu, besteaz gogortu (85-86).

Gonbarazio batzu —gorago ere ikusi dugu halako pare bat— halakoaren antzik gabe ematen dira:

Sabela betetzeak duela izardi?

- [58] Larrua estaltzeak zer duen nork daki? (89-90).

«Lioaren nekeak urte dantsu dirau» (113)... Mikel eta Garazi zein baino zein saiatzenago dira: batek jo, besteak irun. [59] «Euna *bezala* ari da maitasuna azitzen» (83). Jateko zerbait eskaintzen dio neskak mutilari:

Goxo dira gaurgero ogi, gazta, ardoa.

- [60] *Goxoagoz* beterik daukat nik gogoa (155-156).

eskertzen dio mutilak. Badu Mikelek neskari beste zerbait agertzeko minik... Mikel aitarekin hitzegina da eta laster jakingo da, bien gurasoek ezkontzari onirizten dioten ala ez. Hori entzutean, itzala sumatu du neskak inguruan:

Bere lanera itzul da, dantza bat buruan:

- [61] ardatzak baino bira geigo du gogoan (175-176).

Hemen bi ekintza sinboliko aurkitzen ditugu, elkarri kontrajarrita. Lehenengoa Mikelen hau da:

Mikelek erazten du burutik zapela,
andik isilgorde bat artzeko bezela.

Ile bat errotikan erauzten duela,
ezpainez aizatu du, esanez onela:

Lên arkitu dezake onek bere erroa

- [62] alda dezadan *baino* dakizun asmoa (193-198).

Gorritxo, bere aldetik, eta nahiko gorri, sorginkerian ari zaigu, itzupa eta suaren aztarrena hartzen, Garazi Gerriederrek Mikel ala bera maite ote duen argitzeko ritoren bat egiten alegia. Mullaztar bati su eman behar dio. Baina beldur da, sorginkeriak, lehenago egin izana dion moduan, berri ere ezezkoa iragarriko diola:

Oilloa baitabila suge erdi-ilarekin
lepo-illea laz tu, el nai ta ausar ezin
mokozko bat eman ta izuz igesegin,
mizto ager-gordeak eman bailezo min?

- [63] *Ala* ari da Gorritxo, su eman, ez eman;
irazeki baino *lên* bai baitakus egan (217-222).

V. OLENTZARO. Goizean, leihotik begiratu eta elurra agiri da:

isil ibilli zaigu gure bidelari;

- [64] ez da *ain* ixil ibiltzen airean egazti (15-16).

Etxean bildu dira bei, ardi ta beor,
oillo ta zerriekin adiskide jator.

Zintzarri, marru, beka ta karaka legor;

[65] inongo musikari onek ez dio zor (33-36).

[66] Erria il antzo dago... (45).

[67] Elurra bezain isil ba dator illuna;

jun da argitu orduko gabon-il-eguna (53-54).

Mikel («nongo ormak geldi leza lèrtzer dagon ibai?», 88) eta aita hizketan ari dira, mutilaren Garazirekin ezkontzeaz. Manu beldur da —maizterrak izatea, puntutxo soziala— baina Mikelek laster lasaitzen du aita:

Norbaitek sar nai balu neguko oi otzera,

naiz, erantzita, itsasoko urera,

[68] ain laister ez deza aiza otzaren ikara,

ark aiza dîgun baino barnetik bildurra (137-140).

Gero bi gurasoak elkarrekin mintzo dira:

Igarri zion Petrik —ala zun izena—

asi orduko Manuk —au bestearena—

seme Mikelengandik itzez zekarrena.

Begi-zear egin du; zur, orde, entzumena.

[69] Belar-izpia *alaxe* aize bigüinera

makur da; aizea geldiz zuzentzen da bera.

Isilgune ostean zuzen da bekera

ta «Neskari esanen» soil erantzura (145-152).

«Hola ta hola etorri zaidan Manu», aitak Garaziri:

Elur aundi goiz batez, zeru-gaina garbi,

leiotik ikusten dut nik Aralar-mendi;

eguzkiak elurra jo du nabar-gorri;

[70] *ala* dir-dir jartzen da neskaren aurpegi (161-164).

Hain zuzen aste hartantxe bertan txerri hilketa dute eta ez da nekerik hitzeman ezkongaei bazkaria prantatzeko. Txerri hilketa konta-kantatzen da, beraz. Txonko zaharrak heldu dio, lehenak, urdeari: «Itzala bezain laister an ditu lau lagun» (204). Amonak odola jasotzen du:

Amona asi da besoz odolak iraultzen

ez ditezen mamitu odolki baino lèn;

noizik mordoka batzuk ditu ateratzen

[71] mullaztarra garbarik *ala* du bereizten (217-220).

Zerri erretzea eta ebakitzea, gero:

Donlaine suetan dabilten zagia

[72] baino oraindi beltzago jartzen da txerria (237-238).

Urra bear diote barrena. Potxolo,

aiztoa bêtik gora duela ari da goxo.

- [73] Dabilenak *alaxe* oinez urratuko
elur jausi berria, oraino mei deño (245-248).

Haga batetan kokotspetik zintzilik jartzen dute. Hona hemen Orixeri burutarazten diona:

- [74] *Badirudi* zerriak artza dantzaria;
bainan —bakarrik ezin dagoke geldia—
dantzari laguna du oin-abe zutia,
[75] gaurko zenbait dantzaren *irudi* egokia (269-272)⁶.

Honetan badator aiton Olentzaro, [76] «urteak egun *ainbat* begi ta bat geiago» (306). Elurra gogotik. [77] «Aingerûk maluta-*antza* dirade zerutik» (386). Denek ez dute elurra gogoko: haizkora apustua egun horietarako jarria dago, eta apustua galeraziko ote dien beldur direnentzat, [78] «elur ori... deabru» (389). Egun seinalean, hala ere, haizkora jokorako jendea eurrez inguratzen da. Leitzarrak mendiz-mendi datoz:

- Iztar erdiraino da elurra gainean;
anka jaso dukeenik ez dagoke Leitzan;
[79a] zurian beltzik datoz — euliak esnean;
[79b] obeki itsas-antzarak elkarren atzean (433-436).

Ikusleak marmari eta ezinegon:

- Artean gaineakoe ba zuten marmari
[80] —*alaxe* erle-mulkoak, umatzen dala ari—
baina orain isil dire, lasaiena larri;
[81] —izutu-usoak *ala* pagoetan jarri (469-472).

Haizkolari fina leitzarra:

- [82] bandera *antzo* leitzarrak aizkora du bira (468).

Bestea ere ez da makala. Kementsu ekin diote biek:

- Ots! entzun da, ta biak bat-batean jeki,
asi dira gainetik oiu ta karrasi;
batean aizkora sar, berriz berdin zuti:
[83] *ala* dira ardatz batek dabilzin kako bi (473-476).

Saioa badoa aurrera, leitzarra atzeratuxe da iadanik: [84] «elurra bera *bezain* leitzarrak zurbillik» (563).

- Buka baino lenago, leitzarrak etxera
[85] ekaitzean dabilzan biliak *bezela* (573-574).

6) Orixek ez zuen oso gogoko dantza lotua. Ik. *Andonenari* poesia ere: «Oitura garbiko nere erri maitea, / alderatu urruti dantza arrotz lizunak! / Arren, utzi dantzak itsaskor, ezainak, / ez zure dantzera garbi oiek!».

VI. INAUTERI⁷. Emakunde egunez Bizkai-dantza. Festa honetan [86] «Marimil da, bere bertsoekin, orepil aren arrautza» (352).

Kanta honetan bada Peru eta Matxinen burruka zelebren bat. Halako hamaika ikusi da gure herrisketan. Burrukara irten eta ezin hasi, atxakia falta delako edo:

- [87] Odeiak legortean
keinuka buru gainean:
gaur erasoko, biar lêrtuko,
ostoka alako batean.
Euririk ez, nekazaria
itxaropen alperrean (425-430).

Hala ari zaizkigu bi burrukariak: «Asi adi! — Jo zak, nai baduk. — Akit ondora. — Ator nigana», eta abar, amenezoka eta keinuka, sesioa sortu nahita, elkarri esateko denak esanez, berotu nahita.

- [88] ...Ego-aize *eran*,
joanago bizkorrago:

- [89] olu-mintzo orrek barnean *baino*
agoan dik *indarrago* (439-442).

Elkarri mozorka eta ahulka, mukizu eta berrizuka, heldu diote noizpait bata besteari:

- [90] Erro batên, tantai bi
gerriz gorago bereizi;
adaburuan antzumatu ta
naiz bat ondotik ebaki,
kuku egin ta zail da botatzen
bestea motz ez baledi (467-472).

Zenbait ahapaldi geroago, Peruk azpian hartu du Matxin eta azpikoa [91] «zirauna antzo biurritzen» (528).

Antzara-jokoak ere okasioa dakar. Berriz ere bi gazte erronkan ditugu. Amenazo seriosak botatzen ditu batek:

Lên il dudan lepa-zuti
ikusi duk girgil-gorri.
Erosi dunak, lepoan lotuz,
jarri zioz apaingarri:

- [92] ari *bezala* biurrituko
lepame gangaildun ori (811-816).

[93] «Auzoen asarrea, inpernuetako kea» (835-836). Baina oraingoan ere odola ez da errekaraino ailegatuko (561-562).

7) Kontu har, mesedez, darabildan Añamendiren argitalpen honek, bertsoen zenbaketan, 234.etik 335.era salto egiten duela kanta honetan.

Burruka bion ondoren *Urriskide* dator, bake egitera, poemaren kontzezio etikoari dagokionez. Ez da berehala egiten, hala ere:

[94] Jainkoaren itza sarkor,
oiek, ordea, entzungor.
Buru-belarri, gaur eta biar,
biotzez gaur ta biar sor.
Euri jasa arek aitz aietatik
iges eiten du jauzikor.

[95] *Iduriz* goizean intza,
koka da Jaunaren itza;
ark ezarian busti lezake
aen gogoaren mintza.
Apez jaunak ez luke damu
muineralno sar baleza.

[96] Gorrotoaren azala,
lurrik elkorrena dala,
otoitz eta arren, Jaunari dago
luzagabe entzun dezala (865-880).

VII. DENOK BAT. Poemako zazpigarren kanta honek Euskal Herria kantatzen du. Orixek ondo ederki aitortu digu:

Euskalerriko biotza dut nik
artaz nai baduzu galde (15-16).

Esker onez gogoratzen du hazi zuteneko etxea, Errekalde, «amaika jendên zokoa» (6-52), haren lehenengo euskal eskola. Negu luzeetan bost ipuin eder ikasi zizun eskola hone-tan. Baita fedezko, gizalegezko eta bestelako jakingai asko-rik ere:

Laguntasuna zer dan ba dakit
ikazkinari ikasita:

[97] baso zugaitzak *alaxe* dira
elkarren lagun azita.
Nekez jaiotzen dira bi ondo
elkar biurri itsatsita:
nekezagorik arki ditek
aien artean errita (73-80).

Beltxa da ikazkin bat,

...Euskalerriko
jakingai danen gordairu;

[98] buruan ipui *ainbat* ez, baina
sakelan ere bai diru (105-108).

Beste bat Eratsungo Koxko da, talogilea, «kana t'erdi lu-ze eskas, goiez-beiaz sendo» (I, 90):

[99] Esaten baita ziza larrean
bein nork ikusitakoa

ez dala azitzen? norbaitek begiz
geldirazi zun borroa.
Lepoa lodi, burua txiki,
ziza are eguterakoa (123-128).

Mitxelena, hurrengoa, Oiartzungo seme. Lehenago

- burni-olan ari izana,
deabru gorri, gizabeltz, lana
[100] azala *aina* alda zuana.
Kontrabandoan erorita asto
beltzaranak eramana;
muga lagunen isilla, apezak
[101] *bezain* gorde zedukana (146-152).

Gradu gonbarazio forma polit bat iruditzen zait hauxe:

- Ango kontu ta kanta alaietan
[102] bat zan guzietan alai (157-158),

eta ez alaiena, bat guzietan alaiena.

Lete Zarauzkoak Otañoren bertsoak kantatzen ditu, *Zazpiak bat*. Beltxak, ordea, ez du zazpiren lelorik entzun nahi, sei bait dira euskal probintziak. Nafarroa bat da, ez bi Nafarroarik: bat alde bietan, — [103] «eize gaisoa bi zakur goseren jaki» (203-204). Argitaldariaren oharrak hemen jakinerazten digunez, sinetsi beharko genuke, alegia, «bi zakur gosetia XV mendeko Nafartar III Karlos Ximenaren illobiko erbi-txakur sonatuak dirala». Eta Karlos Ximenaren hilobiko bi zakurrak, zeintzu ote dira? Orixeren poemakoak, batik-bat, bi zakur oso ezagun dira, bertsoak azkeneraino irakurritz aisa uler daitekeenez. Irakurleak ikus beza bertan. Argitaldarien beren larriak eta premiak izaten dituzte, eta beren irtenbideak...

Areago, Beltxarentzat, muga [104] «lepoan zapi» (209) bat bezalatsu da, ez ebakitzen gaituen guraizerik (artasirik). Hizkuntza oihala baldin bada⁸, mugak oihal hori ez du ebakitzen (215-216). Ahizpa banaren mugak baino batago da hizkuntza, hots, berezitasunak baino haundiagoa bat-berdintasuna.

8) Otañoren bertsoetako irudiarekin ari da. Hona hemen Otañoren bertsoak: «Zapi aizparen gai dan oiala / ebakirikan erditik, / alde batera iru soineko, / utzirikan lau bestetik... Ezagutzen da jantzi dirala / zazpiak oial batetik. — Oialtzat artu zagun euskera», eta abar. Bertsuon hiru ahapaldi lehentxeago kantatu ditu —poeman— Zarauzko Letek. Beltxaren komentarioak Otañoren bertsoei ondo erakusten du, euskal kontzientzia Otañogandik Orixegaino nola zorrotzu den.

Irudiei buruz bezala, izenei buruz ere egin liteke gogoeta:

- [105] Gizon artean nekatzen danak
izena nekazaria;
arrantzaleak «erio lagun»
ez luke gaizki jarria (437-440).

Itsasgizonari kantuan, lanbideak alderatzen dira. Nahiko errealmorekin:

Ikusia naiz zer bizimodu
zailla dan nekazalga.
Ez da atsegina, lagunak, orain
arlotzat dugun basoa.
Zenbait bertsutan ageri bezain
alper ez da artzai gaisoa...
Ez da, geiagoz, atseginago
marinelen itsasoa (257-264).

Itsasgizon baketsuak ziren euskaldunak, dirudienez:

- Naiko etsai zan itsasoa, ta
beren artean senide,
eusko anaiak uretan ziran
[106] mendiko artzaiei kide.
Alkartasuna egina zuten
beti zitezen aiskide,
besterantzeko itsas-lapurrei
utzirikan beren bide (353-360).

Elkano, Antxietarra, Xabier eta Jerolimo Ezpeleta, Legazpi eta Urdaneta, Okendo eta Txurruka, betiko errosarioa, go-raipatzen dira. Baina, alderatzekotan, Elkano eta haik gogoangarri badira, «eguneroko arrantzalea / ain gogoangarri duzu» (389-390). Orixeren notatxo soziala hor ere...

VIII. AXURTARO. Axuri (Asuri) arkume da. Axurtaro, arkume garaia. Esaera bat irudibizituz, Martxo eta Apirilaren arteko elkarrizketa batez hasten da VIII. kanta.

Otsail izenaz jokoan, honela dio Apirilek Martxori:

Otsa-il baino ankerrago aiz,
katamotz-il odolgiro (13-14).

Mendi malkarretan elur hondarrak oraindik, «nib:rr:nab:» mailloa»:

- Aren bizkarra *Iduri* oi zait
[107] «zebra» deritzon astoa (45-46).

Udaberritzen hasi du. [108] «Ziza-larreak ostilika *antza* / euntzetan dira gaillendu» (51-52). Garazi eta Mikel arbia egitera doaz, ardiak hartuta. Muga banatan paratu badira ere,

ardiei begiratzeko, gustorago leudeke elkarrekin. Laster biak erdira datoz, etorri ere: [109] «mugarria ainbat gotor ez daude» (117). Berriketan ari dira, gaztainarokoa gogoratuz, — «axurtaroko egun lasaiaz / bat beste jo ditekena» (163-164). Halako batetan, ardi batek, etzan eta ume egiten du:

[110] udazkenean *ala* jalki oi
da sagar umo alea (187-188).

Etixerako ordua, noizpait. Etxe ondora direnean, ardien zintzar hotsak esnatzen ditu barnean —artegian— dauden axuriak. Hango zalaparta!

Itsas-uginak arri-tartera
[111] sartzen diran *bezain* itsu,
josten zaizkie errapetara (233-235).

Arratsaldean aharia hiltzen dute, aspaldian gabelan egon arren ez bait zuen irabazten. Gaitzen bat, inondik ere: [112] «esteak, esan, agitz ziriak / oilloarenak bezain mē» (269-270).

Biharamonean gure ezkongaiak Santa Garazira doazkigu, erromerian, — «eskerren eman, eskera. / Euria bear, ateri bear, / ara du Uitzik joera». Santa Garazi ermitaren historioetan, beste Saindutegi askorenetan bezala, herri ipuin asko bildu da, antza: begia galdu zuen ikusminarena, egunez garraiatutako harriak gauzez beste leku batetaratzea, eta abar. Jendeak eliza egin nahi zuen tokian —gauzez harriek eliza Jaungoikoak nahi zuen tokira ihes egin izan ez balie, alegia— harri zulatu bat dago: [113] «euri-ondar bat geldi baledi / *iduri* du ur bedeinkatu» (339-340). Santa Garaziko mezak beste Berraondoko hura gogara arazten du. Nolanahi ere den, meza ondoan bi gazteek pagope batetan gosaltzen dute, Mikelen adiskide batekin. Berriketan berriketan, gosal artean Mikelek Uitziararren eta Lekunberrikoaren lasterka apustua kontatzen du. Berriz ere uste ez zenak irabazten du. Majo kostata, hala ere: amaren semeak bestetan ere jaiotzen dira.

Bi gurdi belar alkar lotuta
tarte berdina baitute,
magalgunetan sartzen bait zaio
atzena muturrez aurre...

[114] *alaxe* doaz, «bai aiz ta ba nauk»,
batak bestea autsi arte (...)

Gogoan daukat Tomax Aldaro,
itaurreko zebillena,
eror-zorian nola zetorren
bein Astarkorren barrena.

Beien atzean babestu nai ta,
besape, aurrez eztena,
albora aldiro beiek, zizta artuz,
atzean uzten zutena (lk. *Ittariek* poesia).

- [115] *Ola*, aldi batez, esan diteke
gure mutillen joera (521-538).

Erakusleak lasterkariekin batera dabilta:

- [116] Eultzian *ala*, lau beor, lerro;
laurak ozta doaz berdin (545-546).

Bihurgunea igarotakoan, hala ere, Uitziarrek aurea hartzen du:

Zuzengunean sarturik,
azken-beorra oldartzen baita,
zartaillua sumaturik,
lepa-soka autsi ta zuzen-zuzen
iges baitoa bakarrik;

- [117] *ala* aurrera da gure mutilla (554-559).

IX. LETARI⁹. Hegoak lurra gorritu ondoren —sasitik arantzara— iparrak burubide onik ez dakar: [118] «indar aulago arren, luzeago okotza; / izotz gogorrek bezain gogor du biotza» (24-25). [119] «Azari larrukera artu du larratzak» (31). Ardiek alferrik urratzen dute lurra, ez dago zer mozturik. Eta ardi goseak errape zimur:

Esne billa alperrik da joan aiengana:

- [120] adarrak *bezain* legor errapeko zaina (63-64)¹⁰.

Marrakarik ere ia ezin, eta, dabil, marmariz:

- [121] ontzak *ala* du urubi negargarria aldiz (50).

Makina bat letari —errogatiba— egin dute: San Permin Beltxari, Ama Birjina Lezetakoari, Mikel Goiaingeruari. Jaierarik bazaio San Migeli: [122] «izen au baino ederragorik / Aingerurik ez du bestek» (488-489). Herriz-herri ibili ohi da, jende eta ganadu, soro eta zelai, bedekatzen. Orixek oso gogoan ditu ohitura haik: [123] «Ez dut bein ere *ain* alai egin / erri maitean sarrera» (558-559). Baina orain Nafarroako Aingerua bera ere ez kupitzen. Zerua harri bihurturik.

Zeruak ez zuen presarik, agi denez, euriari jaregiteko. Baina, azkenean, errezo denak probatu eta gero, San Migelen bitartez edo, euri lodi gozo galanta dator:

9) Gorago esan denez, bilduma honetan kronistaren kantako irudi eta gonbarazioak falta dira. Ikus haik aparte.

10) Ik. *Negu gorri* poesian: «Elkorra baino gure beia / gogorrago, / adarra baino errapea / legorrago». Herriak erabili ohi duen gonbarazioa da, noski.

Gauetz, ogera diranean,
burtzina arturik eskuan,
txinarrak barna sartuz, amonak
autsa biltzen dun moduan,
biamonean autsa zirikaz
sua arki baitu barnean...

- [124] *ala* Jainkoak odei beltzetik
oinaztura pizten zuan (670-677).

Elkarren gainka datoz odeiak
urrun zebiltzan taldean;
bekaitzez ezin gelditu dira
lêna aurretik ikustean.

- [125] *Ala* artaldeko ardi sarkoia
dakustelarik barnean,
besteak, soinka, esi-zulotik
sartzen dira belazean (694-701).

Euria ari duen artean, jendeak pagopean hartu du aterpe.

Atertu-âla, bana-banaka
berritzen dute txangoa:

- [126] odeien *antzo* bereizten dira (770-772).

X. ARTAJORRA. Gonbarazio batez hasten da:

Azaren orria asi baratzen leguntzen,
arrak zain eta zulo ziriztu baitzuten.

- [127] Ardi-baresarea ark jator *iduritzen* (1-3).

Artajorran Garazi eta Mikelek saila denen aurretik daramate:

Atsaldean itzala, mendien errainu;
galdorrik garaienak urratsa aurrera du.

- [128] *Ala* gure gazteok beren lana azaldu (37-39).

Bostak aldera, zeharretako soroetan jorrariak meriendarako esertzen direnean, inguru polita jartzen da:

Landan, an-emen, ba da mordoska jorrari,
atorra garbi eta buru-zapi zuri.

Eguzki bero ondoan gozo jaus dan euri

- [129] zizetan biurtua, *dezaket iduri* (109-112).

Gero, jarioa zuen zahagi zahar bat San Joan sutan erretzen da, — [130] «sorgin igartuaren *iduri* bizia» (220), ohi-tura denez. Sorgin eta sorgin ondo, sorginik sorginena amodioa:

Baina mundu onetan balitza sorginik,

- [131] sorgin zoragarria zu zaitut inondik (171-172),

aitortzen dio Mikelek bere Garaziri.

Gonbarazioak ipuin oso batekin ere egin litezke. Halako parabola bat 125 eta hur. bertsoetan kontatzen da: nagusi-

morroin batzuk, artajorran ari, meriendarako zer janik ez zeukaten, baina nagusiak ez zuen nahi jendea akordatzea. Esamesen lotsaz, eseri eta jaten ari ziren imintzioak egiten zituzten, jendea engainatzeko:

Eskuak agora ta ukondoa jaso,
okotzai eragin ta pitxarrari eraso
(iturri gorri ordeztu, ua zan itxaso!)
morroiak ez zedukan begia argi oso (133-136).

«Uste beze gu ere jaten garala ari», esan du nagusiak. Jan eta edan keinutan ahaleginak egin ondoren, berriz jorrra itzultzen dira. Hala ere morroinak begirapenik batere gabe darabil haitzurra, landareak ipurditik erauziz. «Zer arrane!», nagusiak, eta: «Jorra dugula uste dezakete», morroinak.

Olakorik bein ere ez dakion gerta,
nagusi txirtxillenak ba du zeri ozka (145-146).

XI. BELARREKOAN. Gizonak goiz-goizetik segatan ari dira. Gerriederrek gosaria daramakie. «Lepo, zango ta beso nekatuz / igo du bizkor maldarra».

Orixeru —neuri ere halaxe gertatzen zait— ekaitzak eta tximistak ikusiz bihotza argitzen zitzaion nonbait. Gonbarazio hau egiten bait du:

Atzemantxe du Gerriederrek
gandu zuriaren muga;
euntzera begi, dir-dir ikusten
segên eguzki-errainua;
—odei artetik ez du tximistak

[132] alaitzen ò/a barrua (145-150).

[133] Goiz lainoa Amandre Eguzkik esku leunez kentzen dituen maindireek gonbaratzeko da (122; 164). Gero, bi gonbarazio elkarren gainean:

[134] Laino-sarean mendi dirudi
lên-etxe Goikoetxeak:

[135] musua garbi duten baino lên
betaundi dira jendeak (165-168).

Gonbarazio katea bat da hau: jendea, aurpegia garbitu baino lehen, begi haundi agertzen den moduan, oraindik musua garbitu ez duen ibarreko laino artean, Goikoetxeak, den baino haundiago dirudi, mendia bezain haundi...

Gosal artean kontu kontari. Hemen kontatzen dira Manexen pasadizoak sega apustuan. Historiaren bixiak ez du gonbaraziorik uzten, behin larriak hasiz gero. Baina ipuina

hasi, baserritarrek ohi duten eta halakoxe historioak eska-tzen zuen duintasun homerikoz hasten da. Segariak ere [136] «erlama-*antzera*» heldu dira zelaira, bakoitza bere aldezkoen mulkoarekin.

Алапа-некез *baino*, bildurrez

[137] bostek ikara zangoa! (341-342)¹⁰.

Hurrengo saioan belarra irauli eta lizar azpira berriro:

[138] Neskak arrosa zabal *dirudi*,

[139] *ez bezain* begiragarri (563-564)¹¹.

Eguerdi. Bazkaltzeko garaia:

Andik emendik bide ta baztar

bazkari-eramaileak,

[140] zeruetatik berri on duten

inguma zuri maiteak (609-612).

Hodei antza dago eta belarra bildu behar, lehenbaitlehen. Garazi eta Mikel berandu hasten dira lanean (sugearen zizta dago tartean):

ordûn ba zuten beste langillek [belar maila]

[141] goiko odeia *bezain* lodi (843-844).

Belar illarak bukatzen doaz

larratza dala bitarte;

garai artantxe zeruan ez da

[142] euntzean *ainbat* ostarte (849-852).

Belarretan ari dira eta hodeia dator: belar maila hodeia- rekin eta zerua atzera zelaiarekin gonbaratzen da. Honetan Orixek maina haundia du, gonbarazioetan testuinguruko gi-roa gordetzen alegia. Euriak egindako pago zuloetan muxar bila ibili ondoren, amodioak Garazi eta Mikelen bihotzak «tan-tak adarra baino barnago» zulatzen dituela, solasean, esaten da; Mikelek, iruten ari direla, agertzen dio Garaziri, biak ez-kontzeaz aitari hitzegina zaiola: eta neskak «ardatzak baino bira geiago» du gogoan. Olentzaro eguna, elurrez ataria, eta elurra bezain isil dator iluna: hemen neskaren aurpegia, lo-

10) Gonbarazio hauk tankera honetan egin ohi dira: «baino... -go» (edo: *gehiago*): zangoak nekez *baino* beldurrez ikara-go (edo: ikara *gehiago* beldurrez, nekez *baino*). Orixek bigarren terminoa behin baino gehia-gotan utzi egiten du: «nekez *baino* bildurrez ikara». Superlatiboetan ere: «mundu onetan balitza sorginik, / sorgin zoragarria zu zaitut»; hau da, zu zaitut sorginik zoragarriena (ik. 131. gonbarazioa). Ik. 102. adibidea.

11) «Ez bezain begiragarri»: ez dakit zer den, «inoiz ez bezain, bestetan ez bezin, begiragarri» ala «arrosa ez bezain begiragarri». Erdal itzul-penak lehenengoa adierazten du: «más digna de ser contemplada que nunca».

tsatu bait da, eguzkiak gorritatu duen Aralar mendiko elurrarekin alderatzen da; eta abar. Tokian tokiko tankeran beti.

Poemaren irakurle guztiei —nik uste— atentzio ematen die *Sugearen zizta* pasarteak. Poemako momentu psikologikorik finenetakoa da. Garazik, bestela, isiltasunez, begiradaz, eta abar —hots, ezkutatuz— agertzen du bihotza. Oso «eus-kaldun erara». Hemen sustoak bihotza gainezkarazten dio. Uz-kurtasun eta lotsa denak bat-batean hausten dira, atzeratasun denak. Ondo despabilatzen da neska. Mutila, berriz, hain deliberatua bestela, neskaren esanera bezala, kikilduta edo. Neskari bidean segi ezinda. Luzatzen dioten aulkian esertzen da, isil-isilik. Espresioa gertaeraren larriari egokitzen zaio, motz-motzuta:

Ots! egiten du [Mikelek]. Bertan jeki da;

inarrausten du eskua.

Nagi guziak atera ziran¹²

entzunez aren oiua.

Eskura aurrena, lurrera gero

egin du begiratua.

Orduko, billa zuan sugeak

lêneko kabi izkutua (705-712).

Garazi aurretik —atzera begiratzeko astirik ere gabe— eta Mikel gero, etxera doaz, ahalik lasterren. Emakumeek, bitartean, Larraungo sendabidea prestatzen dute. Honetan mutila ailegatzen da:

...mutilla

ate betean agertzen zaie

[143] itzala bezain isila (746-748).

Zelaira itzuli eta lanak egiten dituzte. Etxera gero. Zi-raunak zirela edo pixtiak zirela, franko larri ibili da neska handik aurrera. Lasaitu da noizpait. Mikelek ez du gaitzik.

Artistak azken urkittua ematen dio koadroari:

Oraindi poz au nâsi leikio

sugeekin ametsetan (999-1000).

XII. EULTZIA¹³. Petiri artasian ari da. «Gurdi gurpil-bagekoa» da artasia, *trillo*, ik. *Ultzia* poesian:

12) Nik ikusten ez dudán arrazoinen bat ez badago, potto da: «Nagi guziak atera ziran / entzunez aren oiua» (707-708), eta «Nagi guziak atera ziran / aren oiua entzunez» (715-716). Ez dakit kopistaren hutsen bat ez ote den izango.

13) Begira kanta honetako 176. eta 178. bertsoek bata bestearen lekuan behar dutela, Auñamendiren argitalpenean.

Artasiaren aurre-azpainenetan
multzokatzen da lastoa...

Aldapa gora-bêra, ontzia

[144] uretan *bezala* doa (593-598).

Katalin sorginek eultzilariei axioa egiten die, hodeia erakarriz. Gorritiko aldetik azaltzen da. Antza aldatuz doa, haizeak eraginda:

lênik illargi, gero ateraz

artzakur buru-zakarra;

luza ta luza, berreun urteko

[145] inausitako lizarra (651-654).

Tankera guztiok hartzen ditu hodeiak.

Mikelek darabiltza behorrak. Garazik isatsaz —eskobaz— bazterreko agotz gariak biltzen ditu:

Eultzi-erdiko maiteak, ua

[146] beorra *bezain* du lotu:

begi ta biotz, ugalik bage

Mikelek bereganatu (861-864).

Egitekoak egin dira:

Ordûn beorrak eguzkitara,

izardia agor dakien...

Epur ta bizkar zuritu arte,

eguzki begi atsedan.

Ura auts biurtu, gezaletako

[147] gatza doan *bezalaxen* (889-896).

Uste zen baino gari gehiago atera da:

Gari pilleko txoria *baino*

[148] ba da *pozago* dagonik:

Petiri jaun ta amatxi Matiste

garia garbi ikusirik (905-908).

XIII. EZTAIETAN. Eztaï bezperan, neskatxa aialdekoak, se-nargaia berekin hartu eta andregaiarengana doaz. Neska ba-tek Garazireneco atarian kantatzen duen eresitik —herri kan-ten antzera egina dago— hurrengo ahapaldiak hartzen ditut (denek ez gonbarazio formarik agiri arren, herri kantek sarri ohi dutenez):

[149] Andre nobla, ille oria,

zabal zazu ataria;

emen eldu da senargai jauna

dirudila eguzkia.

Kantak «illea oria», balna

Andre-bearrak «gaztaina»;

elur arteko pagoa *baino*
beltzagoa du bekaina.

ez âl-du naiko «izarra»?

Gizongaiari «eguzki» esan...

ez âl-du naiko «izarra»?

Etxe ontatik atera zai da

Andre Eguzkiaren garra.

(...)

Zeru goien garbi dago, ta

errekondoan izotza;

antzigar ori urtzeko gai da

ezkon-bearren biotza.

(...)

Arpegiaren zoragarria,

soin beltzean nabarmena!

Zerua bera lilluratzeko

malko bat luke ederrena.

Belarritako zuri dirdaitsu,

lauso lezake begia;

izotz tanta bat eguzkik jo-ta

ez ua *bezin* argia.

Apeza jauna begira dago;

ezkillak jo du Mezara;

beinere baino legunago da

Elizarako galtzara (161-196).

Orixek esan baldin bazezakeen, esan: «Au izan dut len asmo:... nik egin ditudan bertsu ok, erriak egin zezazken gisan egitea», nekez baitets lezake inork, asmo hori beti obratu zuenik. Baina Orixen herri tankeran ere ez zen batere moldakaitza, ikusten denez. «Bi lagunak —idatzi du L. Mitxelenak— ezagutu dituzte inork baino hobeki gure herri ondasunak: Azkuek eta Ormaetxeak. Bi eratara, ordea, hura biltzailea baitzen batez ere, xinurri langilearen antzera; hau, berriz, edertzailea. Horrelaxe, Azkueren Hiztegiaren edo *Euskalerrriaren Yakintza*-ren ondoan, Orixek *Euskaldunak* poema ipini du, gure artean ondu den ederlanik larriena». Hori ez da hain zuzen kantatu honengatik eta antzekoengatik bakarrik esan; baina esandakoaren zuzentasuna halakoxeetan ikusten da.

Ezkontza. Mikelek eta Garazik elkarri baiezkua ematen diote. Mikelek [150] «dandararen otsa bezain ozen» (224). Mikel azarria da, bizia, ernea. Lanean azkarra, lagun artean burutxo dabilena, okasiorako ere pronto behar bada (ik. I, 559 eta hur.). Garazi, aldiz, ogi puska bat, isila eta gozoa,

otxan-otxana, baserritar fintasuna bera, eta abar. Orixeren Gerrieder kasik baserritar Madona bat da. Garaziri tokatzen zaio baiezkoa ematea:

Garazigana lènik galdera berean;
«baietz» bipil, ez, orde, mintzo ber-berean...

- [151] Neguan ezkillia *ala* edurra denean,
edo-ta ardi-txintxina irastor-tartean (225-228).

(Aurreko kapituluan esana dago: «Garo tartean motel gelditzen / zintzarri kalaxken otsa», ik. XII, 141-142).

Bazkaltiarrik ez da faltako. Han da Xastian Lesaka [152] «ez gizon, *iduri* du agotzezko saka» (266). Berek beren bu-ruak gonbidatuak ere: ijito, eskale, zakur eta katu. [153] «Beleak sarraskira aurrena *baitoaz* / ijito azal-beltzak an dira denboraz» (273-274). «Lumeroa» Xastianek egin behar digu gaur:

Ba dator eztaiz-zopa, begi-lausogarri,
biak zorrotz ditio Xastianek ari;

- [154] katurik aragira ez da *ain* iratzarri (313-315).

Mikela Borda ere bapo saiatu da. Sartu ahalak sartu baditu, mihia bero du eta, zerbait atera behar du oraintxe:

Bertso bat ikasi du; bota naiez dago,
[155] oilloaren arrautza *baino* bearrago;
kopla bat —ez baitaki andik aurrerago—;
tabernan asmatzen da bat-bat okerrago (357-360).

(Azken bertso horrek, Judak bezala, hobe zukeen agian ez jaio).

Atsoak dantzari ekin dio:

- [156] Ur bedeinkatu-arri *dirudin* ezpaina
aurrenik ezatu du ibilliz mingaina;
beatzak an bustita, jasoz anka-zaina,
agerian jarri du gorputz ez liraina.

- [157] Ez *ain* koloka âteak ibiltzen ipurdi,

- [158] *badirudi* iraultzera doan belar-gurdi;

- [159] zintzo dagoan arren, *iduri* du ordi,
ark bakarrik betetzen du mandio-erdi.

- Lurra dardar darabil, airean besoak,
[160] adar bi bekokian *bailitu* jaioak...

Oinak beti batean, ziztu gogorrean,
puntu askoz darama danbolina atzean;

- [161] *ala* ardiak sasia duela ankartean,
zizta sumatzen baitu errape minean (493-512).

Eztei afaritan da Beltxa, bertsolari trebea — «eder mintzatzen baitzan gaiaren arira». Beltxak ezkon elizkizuna dan-

tza batekin gonbaratzen du (alegoria orokor honetan beste gonbarazio gehiago sartzen da):

- [162] Goizeon ikusi dut dantza bat portitza;
soka-dantza antolatzen ari izan da Apaiza.
Berak, danbolin alai, ezpainetan itza...
Olako biko aunitz betiko balitza! (445-448).

Dantza lagunak ezkongaiak dira. Zapikoa eraztunak, etc.

XIV. EZTAIONDO. Nora joan? Anton Kokok ezkonberriak bere herrialdera eraman nahi lituzke, Erriberara. Ez da parraje txarra. Zimurriok kontatzen duenez, makina bat mahats jan du han, garai batetan:

- Goizenekotik asi ta azkenen
txirdillak bildu artio
ez omen gose, zizta ta zizta,
[163] idurituz erlabio (13-16).

Baina gure ezkonberriek Donostiara nahiago dute, — «urteoroko arraun-burrukak baitira».

Uhinak:

- [164] artalde xêa bezala, aurrera,
milla kosketan aparra (165-166).

Ur zabaletan [165] «ontziska bi-iru, bakan, ez urrun / txori-mozorro antzera» (201-202).

Erronka eta apustua franko bazterretan [166] «egun haietan jendeak bero / barrena bezain sakela» (221-222).

Bi baserritarrek ez dakite gauza haundirik arraun eta estropada kontuan. Baina irakas-erakusle aproposa aurkitu dute, debarra bera, estropadazale amorratua. Gaisoak:

- ezin egonez oiean, omen
eguna noizko zabaldu:
[167] ala pasatzen omen du gaua
geitxo dularik afaldu (285-288).

Hark erakusten die, estropadak nondik ikus. Ordua da:

- [168] Artzai-kaikuan esnea bezain
lasa, zabalean, ura...
Marka aundiren bat eginen dute
mintzen ez bada gatzura (315-318).

Ontziak gertatzen ari dira. Han darabiltzate «agoz-bêra ta bizkarrez gora / saieska, noranai bira», — «tipulaz igurtzi, gero / pizar-autsez utzi dirdai».

- Negu gorrian lastargiekin
[169] ala zimeltzen txerria,

bizarra soilduz, larrua zuriz,
urdaia agertuz guria:
agoz-gora artzen duten aldiro,

[170] barna *dirudi* idekia;

[171] auspez jartzean, «lamera-bale»

deritzan arrai aundia (329-336).

Ahaleginak egiten dira ontzi leuntzen, uretan erraz irris-
ta dadin: [172] «legun ta legun, ez *legunago* / aingirearen
sabela» (347-348). Inguruko aidea pizar hautsez bete da:

[173] Eguzkik jo dun bisuts *iduri*

pizar-atsaren dirdaia;

aizean gora ta bera dabil

aizea *bezain* ezbaia.

Eguzki bera *dirudi*, ua

ala xêzten duan baia (361-366).

Jendez beterik inguruak:

Urguilpe jendez baino lén,

[174] *ala* arantzan tximilloa;

gero, beteaz, arkaitz-inguru

[175] dabillen erle-mulkoa;

[176] mando zaurira eulia *ala* da

ongi zorroz-tuz miztoa (433-438).

Arraun jokoak, ikusgarriak ikusgarrien, irteera. Guztiak
geldi; arraunlariak, ezin geldirik. Lepoa luza, eskura txistu,
bazterrera so, arraun endaia saiheska egoki hartzen ezin
asma... Horra patroia:

Aren txapelan dagon euliak

[177] *lasago* dauka barrena (457-458).

Horixe kurioa detailea, asmatzeko, — ezen ez ikusteko.
Gure bikoteak apenas ikusiko bait zuen eulia, gorri-gorria
izanda ere. Baina poema batetan dena dago asmatuta.

Patroiak atzez estatxa atxi-ta

[178] —takur isats iges-naia (465-466).

Bide erdia edo egina dute dagoeneko:

[179] Zumai-Zarautzek ba *dirudite*

bata besteren itzalak;

[180] bi gurdi-zaldi, esku bakarrak

daduzkanean egalak [? —ugalak?];

[181] noizbein putreak *ala* darabiltz

jaso ta makur egalak;

uin batek berak jasotzen ditu,

batean gorde magalak (537-544).

Zuztakari bira hartzera doaz:

Getarik oker mokorra;

- [182] bêla Donostik, *dirudiela*
bigarren eultzi-beorra (570-572).

Getari bizkor doa, «uinak adin bat korrituz» (580). Donostia ere bizi:

- [183] Erbi atzetik zakurra *alaxe*
zantzua berri ikusirik:
ikus, atzeman, aurea artzen du:
eldu bear muturretik.
A/a Donosti gaillendu zaigu
Zumai-Zarautzen aurretik (601-606).

(Ohar: *Nola... hala* —«nola zeruan, hala lurrean»— he-men *alaxe... ala* bihurtu da. Tartasek: «nolako baita gure bizia, halako da gure herioa»).

- [184] Zumardi-antza —erdian kale—
oial-ontzi, lurrin-ontzi,
aize-burrunbak jo ditun gisan
batean dute ein irrintzi.
Turutak asi zalapartaka,
mutillak il edo bizi;
[185] ez eun eiztarik, berreun zakurrek
basoan *ainbat* karraisi.
Elur aundi-iges zelaietara
etorri dan basurdea
[186] inguruka *ala* ertsu oi dute
oiua sortuz ta kea (609-620).

Bukatu da. Arraunlariak leher eginda:

- Zerura arraunak jaso bezela,
erori buruz ertzera
[187] —axuri jaio berriak *ala*
lepoa zintzil lurrera (689-672).
Bekainak dardar, buruan ostots,
begietan —naiz itxita—
eraztun ori-gorria dirdir,
[188] *dirudiela* tximista (697-700).

(Gonbaraziorik ez izan arren, ikus: bekainak dardar, begiak dirdir).

Bakoitzak bere bidetik aldegiten du. Irabazleak, hitza merke; galdunak, hitz asko galdu gabe. Geroxeago, isiltasun eta bake:

Kerik, aparrik, oiurik ez da;
erabat urdin da latsa.

- [189] Lurmendu denez, *a/axe* galtzen
basurdearen urratsa.
[190] Lurmen dagola, aizean nâsten
orbel garoen kalpatsa.
[191] Guda-lekuan luzaroago
il diran aien kiratsa (753-760).

Orixe, estropadak eta itsasoa deskribatzeko ere, den menditarra da.

XV. AMONAREN ILLETAK. Etxe bakoitzak bere hilobia du Elizan. Hildakoek beren etxea dute, ba, gizaldiz-gizaldi: «Lur ontan, etxe ain iraunkorrik / ez dute nausi-maiztarrek» (87-88).

Amona hil da, Matiste Elbarren. Absolve-elizkizunean han dira Larraun guztiko hamasei apaizak, eta herrikoa gainera. Jendea ere:

- Elizan sartu; illobietan
usaika da argizagia.
Obi-gain oro dan ôl-itxeak
[192] *iduri* du erlauntzia.
Aren barnean dan argi-ôlak
eztiaren orrazia;
erlategi bat zin izateko,
bakarrik palta an eztia.
Erleak asi dira, beltz-beltzik,
billatuz beren tegia.
Apaizek *Pater Noster*-ka sortu
erle-furrunda bizia (393-404).

Irudi honek aurrera segitzen du, alegoria gisa: «Errekal-deko illobia zan / umez zegoen erlea» (433-434), etc.

Furrunda haundia moteldu da. Apaizek pelotarako presa dute: arratsaldea labur bait da. Iribasko apaiz gaisoa da azkena otoitzak bukatzen: bera gelditu da erle bakarra.

Elkartu dira apaizak pelotalekuan:

- Astitz eta Ailli, alde batetik
sar dirade eskas tartean;
Aldatz, Albisu beste sailletik,
gainerakoak ertzean.
Eskuan larru-zorroa sartu,
lotu esku-muturrean
[193] itzul-iraulkan: *andrêk a/axe*
ari nâsia biltzean (481-488).

Hasi dira. Begiak pelotari josita:

Ertzetakoen keinu-aldiro,
lepo-begiak biurkoi;

- [194] zakurrak *ala* ogi-puskari
erne-erne begiratu oi (513-516).

Astitz airoso dabil. Orixek irudi oso bizia atera dio, polita:

- [195] Ba *zirudien* katagorri bat
intxaur-gaínean igota,
beso batetik zintzilik, eta
oinak ezin inon bota (533-536).

Taka. Habilak hitz guttiz erretrato garbi bat osa lezake. Baina hori instantanea bat baizik ez da. Irudiak aurrera segitzen du:

Gogoan daukat, bi aizkolarik
zugatza lurrera nai ta,
goi-galdorrean ikus zutela
katagorri bat jarrita.
Jetsi nai ez ta, urren intxaurra
ezin iritxi jauzita:
balankaldi bat bide ba zegon
biak ondolik neurtu-ta.

Alderditu da zugatza eta
lurrera asi da geldiro;
intxaur-adarrik urbillenera
salto egin du biziro...
Astitz *onela* pilotagana
bidera atera neurkiro.
Eskuetara derakarrela
norbaitek asmatu liru (545-552).

Ez da Astitz hango katagorri bakarra. Beste norbaitek ere gerri eta zango zainak bigun ditu:

- Artan, Albisu lurrean luza
[196] —igerilariak *ala*—.
Ez du gelditu, bote biurriz.
Zutitu da bereala,
gainetik jausi-ta, katagorri
[197] intxaur-zalea *bezala* (553-558).

Astitz, hala ere, zumeena:

- [198] zirauna *bezain* biguin besoa,
[199] sugea *ainbat* biguin gerri (611-612).

Apaizen pelota partida arratsalde izan da. Pelota partidak, «guziz eder deitzeko», Meza Nagusi ondoan hasi eta eguerdian Aingerutakoa behar du: ezkilak jotzen duenean jokoa bertan gelditu, txapela kendu eta denak lurrera begira jarri:

Lasta-illaren [azaro] azken aldera
pagadietan usoak
ikaraturik ezkur jatetik
arrotzen ditute egoak.
Egaldi aundi bat egin eta
billatzen berriro ostoak:

[200] *era berean* ikusi ditut
nik begiraile zintzoak (657-664).

Doxa Theo.

IV. Literatur aldetik: azterketa zati batzu

1. Mistikazko trilogia poetiko haundia

Orixe, «euskotar» haundien kastako, setatsu bortitzen ilarran jarri behar da: Inazio Loiolako, Saint-Cyran, Unamuno eta beste horiekin. Jainkoaren bilatzaile gogorrekin.

Orixek *Jainkoaren billa* izeneko liburu bat badu¹. Baina hori ez da dena. Badu *Barne muinetan* izeneko poema mistiko bat ere, xit ezaguna. Baina hori ere guti da. Hobeagorik bai bait du, nire ustez. Eta horri begiratu —begirarazi— nahi nuke ondorengoan.

1) ORIXE, *Jainkoaren billa*, Etor/Gero, 1971. Agirre Saria irabazia 1973an. Bidenabar esateko: mistika liburua bera, ez apologetikorik, oker esan den moduan, ik. I. SARASOLA, *Euskal Literaturaren Historia*, Lur 1971, 120.

1.1. Jainkoaren bila

Hona hemen, haserako, Salbatore Mitxelenaren iritzi mordoska bat, Orixe Unamunorekin alderatuz:

Aor gure Orixe Jauna, — ari zaio Salamancako bilbotarrari; edo, obeki esan, aor gaurko euskera Orixe'ren luman. Eeh? Ez-tuzula ezagun? Or dago ba! euskaldun berriek nekez ezagun, nekez gogara irakur dezakete «Euskaldunak» naiz beste zenbait gaurko euskal liburu aski eder.

Orixe euskera-barrutian, gizona, gure Unamuno dugu; zeure kide-kideko, eitez zeu bera emateraino: sakerra, asarrebera, Jainkoti, gizatasun latzeko, jakitez aña gizatasunez mireskiro orni-okia; sentikorra.

Bere euskera zure erdera legetxe: zorrotz, trinko, giar, zernaitarako ezin bizkorrago, ondorengun eredu ta arrobi. (Ezet pa! 1902-ko euskera ta gaurkoa eztirala malla bereko...)

Bere olerkintza zurea berbera: azal-gogor, muin uts, meriñake edo zizpuru tutik gabe, basatiar sendo, basurdetzat berak bere burua jotzeraño. Biok, olerkari ala pentsalari zer geiago zeraten galdetzekoak, zuengan bi-biak bat datozelako, zure arako iritzira: «filosofia geiago etzaten da poesi-aldera, jakintzarenera baño».

Bion mendua're, zearoko berdin, anai, euskotar uts; banago biok berdinegi ez ote, euskotarregi ez ote, alkarrekin ondo etorri zaitezkeen... Biok, Jainko-bilari purrukatuak; au ortodosu pijo; zu, berriz, eterodosu batere ez biguñago.

Mendu edo izakera berdin orretxegatik, ordea —orretxegatik! jakaña!— jokaeraz biok alkarren urrutieneko: au euskeraz, zu erderaz; au Santa Kruz'tar, zu liberal; au ondoz urduri bezain gainbare, zu azal eta mamiz asaldabera; au klasiku, zu patetiku esigabea; au buruti geienik, zu biozti leraz eta arrandiz; au mutilzar, zu guraso; au jesuita izana, zu... zenbaitzun karikaturetan soilki.

Baña biok, gure biok, bai maitagarri, zeon aje ta guzi!, bai euskotar zoragarri, mardul! Sorreraz ain bat, abian ain bi!

Sinista: asiera batean «Euskaldunak» e'tzitzaidan ain betegarri, ain zearo gogoko. Legortxo-edo, tramarik-eza edo... arkitzen nion edo zion nirezko drama-zaleak. Baña, orain...

Sinista, don Migel: orain eztut uste emen añaiko sendotasunik xurgatu izan dudarik beste iñungo erdal poemetan. Alako poesi-jatorra, alako berezkoa, alako gizati, aizunkerik gabea, alako gurea bai izkuntzaz eta bai baserri-giroz! *Itzaurrean* egilleak berak da-saigu, ta dagoneko erabat men natzalo: «gure euskera bizkor onek, ondoko erderak baño erri-erriari gauza izkutuagoak eta geiago adierazi baitezazkio, nik uste»².

2) INURRITZA (S. Mitxelena), *Unamuno ta abendats*, 1958, 87-88. Unamuno eta Orixeren alderaketa honi gero beste Mitxelenak emango dio segida: Ik. L. MITXELENA, *Idazlan Hautatuak*, Etor/Gero, 1972, or. 264 eta 292.

Osorik aldatu dut hona, dena harira ez badator ere (*Euskaldunak* zuen Salbatorek batez ere gogoan), dena jakingarria bait da, Salbatore Mitxelenak zer zerizkion Orixeri buruz; eta egun nekez eskura daitekeen liburu batetan dagoe-lako guzti hori.

Mitxelena biek nabarmendu digute Orixeren eta Unamunoren antza beren Jainko-zaletasun arras diferenteetan. Beharbada seinalagarria da hori, egungo irakurlearentzat. Litekeena bait genuke, norbaiten bidea Orixegana, Unamuno barena pasatzea. Eta orain, alderapena utzirik, Orixerekin soil joango gara.

Jainkoa da Orixeren bai helburu eta bai gai nagusi. *Barne muinetan*, Sarreran, hala zioen berak: «Aurrenik laungoikoa, egun oinbeste uka ta iraintzen duten lainkoa, nik albait, aitor ta eder nai nukena». Orixeren obra guztiak egiztatzten duen asmoa.

Hori horrela, Orixeren poesia horrelaxe hartu behar da. Gerra Haundi bien artean frantsesek Peguy³ eta Claudelengan dutena, espainolek Unamunogan dutena, guk Orixegan daukagu. Hortik ibiltzeak sortzen zizkion problemak, poesia egitekoan, poesia lantzekoan, bere-bereak izango ditu. Orixek ez zeukan beste hesparru batetan landutako hizkuntzaz baliatzerik. Bere poesiarako hizkuntza sortu beharra zuen. Eta euskal erlijiozko poesian nekez gain hartuko dio inork.

Beti nahiko fededun kartsu agertu bazen, gerra ondorenean are kartsuago eta are agertuago zitzaigun. Badirudi gerra ondokoan ez zuela beste grinarik, erlijiozko obra bikain bat, bere lanaren erpina, *chef-d'oeuvre* bat, burutzea baino. «Nere bizi guziko lan aundia» eta «nere lanik aundiena» egin nahita ekin zion 1950/54 artean *Kiton arrebarekin edo Argi-Erri* lanari⁴. «Asmoetan nintxinan aspaldi nere lanik bikainena gain-tzea»⁵. Lehenago, eta asmoon berri jakinez noski, Zaitegik ere hala agertzen zuen, *Euskaldunak* poemaz ihardun ostean:

Oraindik, ordea, ez digu beraren biotzondo osoa eskeini. «Argi Erri» poema berria agindu digu⁶.

3) 1914ean hila, Marneko gudatean eroria hain zuzen, baina gerra artean xit irakurria.

4) *Euzko Gogoa*, 3-4 (1951) 16.

5) *Euzko Gogoa*, 5-6 (1951) 8.

6) *Euzko Gogoa*, 7-8 (1950) 9.

Baztarrikak ere susmo bera hartzen dio:

Ez det nik uste geiegi esatea danik, Orixek Jainko-poema aundi bat egiteko asmotan asi zula idazti ori [*Kiton arrebarekin*]. Askotan aitatzten du Dante, ta noski baño noskiago, *Divina Comedia*-ren antzeko zerbait egin naiko zun⁷.

Baina, arian-arian, lanean, hegoak haunditzen zitzaizkion. *Kiton arrebarekin* buratu eta, etsi ezinik, zerbait haundiago egiteko amorrutan, hango gauzak «zabalago eman» nahita, atsedetik hartzeko astirik gabe, lanari berriro ekin zion *Jainkoaren billa* izenburuz⁸. Baina aldizkari bat ez zuen aski, agian. Liburu bat behar zuen, barrenak husteko.

Obsesoa dirudi bere lanean. Joxe Mari Aranaldek kontatzen digu, gaiso, oinaze, zorabio eta neke artean, zutik baino ohean gehiago, bizitzez oso etsita, eta, hala ere, «oraingoan zakukoak atera bear ditut» eta «nere burua kaxkar utziko det», nolako enpeinuz eta grinaz lan egiten zuen *Jainkoaren billa*-n⁹. Orixek berak aitortu: «oraingo liburu ontan zakukoak atera nai nituke, liburu au erabat irakurleena izan dedin», «Ni saiatu naiz, bada», «Gauza zaillean sartu naiz berriro ere, gauza illunak eta izkutuak eta euskera errexez adierazi naiean». «Ipui berri oietako bat eskatu didatenak ere ba-dira, bearra omen baitago. Beste batek egin dezala lan ori. Nik ba-daukat aski egitekorik, erri geienak eskatzen didanarekin... Neronezko grinak ere, Zuk emanak, Jauna, berori eskatzen dit»¹⁰. Eta lana bukatu antza zuenean, Simeonekin batera *Nunc dimittis* kanta zezakeela iruditzen zitzaion, bere bizialdiko lana burutu zuelakoan: «oraintxe bai, esaten dut nik ere, nere amets aundietako liburu au ia-ia bukatu ikustean. Ara azkeneko mugarria. Ia-ia ikutzen dut»¹¹.

Horik denak prosa dira, ordea. Haren «bihotzondo osoa» agertu behar zigun poema haundia, Zaitetik agindua, lan horik ote dira? Bai eta ez. Bai, prosa lan horik —parerik ez duen barne ritmo perfektu batez eginak— poema galantak direla esan genezakeelako. Ez, bien bitartean poemarik ere egin digulako: eta baten ordeaz bi ere; alegia, *Getsemani* eta *Igan beti nire lelo*.

7) Ik. *Omenaldi*, 173.

8) *Euzko Gogo*, 11-12 (1954), 173.

9) J. M. ARANALDE, «Itzaurre-gisan», in *Jainkoaren billa*, or. 5.

10) Ik. *Jainkoaren billa*, Sarrera, or. 17 eta 20.

11) Ik. *Jainkoaren billa*, *Signum contradictionis*, or. 243. Begira *Igan beti nire lelo* ere, bukaeran.

El Salvador-en ondu zituen Orixek bere poesiari hobere-nak: hain zuzen «Jainkoaren bila». (Gaiez nahiz formaz, ga-rai honetako lanek bat-bat egiten dute). Andima lbinagabei-tiak dioskun eran:

Llul'ek Mallorkako Miramar'en *Llibre d'Amic e Amat* elkar-izke-ta sonatua ondu zuen beste askoren artean, eta Orixek San Sal-vadorko Miramar'en *Kiton arrebarekin*: ezin-utzizko elkar-izketa sa-kona. Llul'ek mistikan murgilduta olerki jakingarriak egin zituen erri-izkuntza apainenean, eta Orixek orobat, mistikaz eta askesiz lurrindutako olerki ederrenak eman zizkigun¹².

Dirudienez 1951-54 artean bizi izan zen El Salvador-en eta guztiz indarberritu zen:

Aspaldion opa nuna,
ondasunen ondasuna:
animarena ez-ezen, bai ta
gorputzaren osasuna.
(*Ixiltasuna*, Ixil-aldi).

Sosoian zegoen, ba. Eta, sorterriari mira irizten ziola apar-te, gustora ere bazegoen: «Erbestean minik gabe, / ori li-tzake zerua!» (*Gezur-maitez?*). Lanerako giro beharra bazuen. Eta gogoia ere bazuen. Egin ere, eginahalak egin zituen. Baina, *Miramar 1954* poesiak erakusten duenez, osasuna baino ge-hiagorik lortu zuen Orixek El Salvador-en. Mistikoaren bakea. Berak «Jainko betetasuna» deritzana. Ezaditu batek —eta neu halako— nekez adieraz dezakeen estatu mistiko berezi bat. Buru-bihotzen «bat-bat» izate espeziala: «egonean jardun, jar-dunean egon» eta «ari naiz, ba nago», «jardunean egon, ego-nean ari».

Eta han sortu ziren, antza, *Getsemani* eta *Igan beti nire lelo*¹³. Baina biok, ia hogeit urte lehenagoko *Barne muinetan* beste poema mistikoarekin batera, hartuko ditugu: Orixeren trilogia mistiko haundia euskal poesian.

Barne muinetan, hala ere, krisi latz baten ondorenean be-

12) Ik. Omenaldi, 111-112.

13) *Getsemani*, ziur, zati bakoitzaren urtegarrena ezagutzen bait dugu. *Igan beti nire lelo*, aldiz, Añamendik hilondoko bezala argitara du, noizko denik gabe. *Getsemani*-ren berehalaxe ondokoa dirudi formaz. El Sal-vador-en eta *Ixiltasuna* baino lehentxeago egindako itxura du: ikus *Amate baten itzalean*, herbestearen alusioa *Gezur-maitez?* delakoan, eta abar. Bukaerak ere *Getsemani* girokoago dirudi (ik. heriotzaren kezka, *Getsemaniko* «Nahi duzuna bedi») *Miramar 1954*-eko edo *Jainkoaren billa*-n «Nunc dimittis» esan dezakeeneko baino. *Miramar 1954*-ak, mendi bide mistikoan, bi poemak baino goragoko maila baten testimonio dirudi. Baina ez poesia aldetik. Hemen honi bakarrik begi-ratzen bait zaio.

rehalaxe sortua da. Eta ohar honek, beste modu batera, azkeneko poema bientzat ere balio du. Gogoan har, mesedez.

1.2. «Barne muinetan»

950 bertso inguruko poematxo mistiko hau 1934ean agertu zen. Lizardik eragin zion Orixeri¹⁴, antza, honetan saiatzera, berak urte bete lehenagoko *Beti lagun* poesian jakinarazi digunez, Lizardi hil zeneko hartan:

Biotz-bertsoak egin nai eta
Jainko billa nauk oldartu;
ik esan idan bein ta berriro
ontan nendilla leiatu.

Lizardiri opa zion liburua. Eta itxura guztiek arras engainatzen ez badute, *Beti lagun* egin zuenerako (1933), Orixek *Biotz muinetan* egina zuen, edo eta lana aurreratuxe behintzat: «bete dezadan azken-aginduz / eman idaken bearra», dio Orixek berak. Poesia honetan guztian *Barne muinetan*-go gogoetak, irudiak, eta hitzak berak ere, berraurkitzen ditugu. Zer esanik ez, espresakera. Eta biotan ikusi behar da Lizardiren eragina. Poema honek —*Barne muinetan*— maila berri bat testimoniitzen du, bai Orixeren poesigintzan eta bai euskal poesian. Lauaxetak iragarri, eta Lizardi eta Orixeren elkarganatze dohatsutik sortu zen bultzada berri bat, gero Zaitetik eta segituko zutena. Gai berrizte. Tankera espreski «literarioak». Lehiakide eta lankide ditugu Orixe eta Lizardi, erraztasun eta herritartasun sinplerik gabe, poesia «kulto» berri bat sortzeko lehian; hizkuntza poetiko berria lantzeko; esaera trinko gihartsu eta bizi, «zernahitarako» bat asmatzeko. Euskal poesia modernuaren haserak, ezpairik gabe, 1930 eta 35 artean¹⁵ ezarri behar dira. Eta hiru izenon inguruan:

14) Lauaxetak ere baietz, pentsa liteke: «Mingarri da onek (Orixek) lirika-sailean ez areago iardutea», idatzi omen zion Lauaxetak Aita Estefaniari. Agian ez zen horretan soil geldituko, Orixeri *Mireio* itzularazi ziona. Bestalde, liburu hau Bilbon hasi zuela ere pentsa liteke, ik. *Illunetan argi* poesia; eta 1932 aurretik hain zuzen.

15) 1928an sortzen da *Euskaltzaleak* elkartea, 1930etik aurrera, Aitzolek eragin eta zuzenduta, urteoro olerki egunak eratzen zituena. Lauaxeta eta Lizardi izan ziren lehenengo sari irabazle biak, sintomatikoki (Loramendi hirugarrena). Poeta hazaldi honi «Aitzolen belaunaldia» esan izan zaio, beraz. Seinalagarria, hala ere, jesuitengandiko eraginak berebizikoa dirudiela berriztapen poetiko guzti honetan.

Lauaxeta, *Bide Barrijak* (1931); Lizardi, *Biotz-begietan* (1932); Orixe, *Barne muinetan* (1934); Lauaxeta berriro, *Arrats beran* (1935). Poeta landuak hirurak, *poeta doctus* esaten zena. Eta hirurak elkarren eragile eta ikas-irakasle. Hauekin bukatzen da «etorria», «izpirazioa»; hasten da lana, teknika. Bertsolari tankerako jario errazaren espontaneismo bideak utzi —*de vulgari eloquentia*— eta, hirurok, behinolako *Plejade*-a bezala Frantzian, «poesia noble» gintzan sartuko dira¹⁶. Abiada honek ez du merezi zuen segimenik ukanen. Batetik, Lizardi 1933an hil zelako; Lauaxeta 1937an faxistek afusilatu zutelako; eta 1936az gero poeta belaunaldi baten elkar-lanik aurrera eramatea posible izango ez delako, poeta bakoitza berriro bere zulora sarrarazi eta bakar lanean atxekiz.

Barne muinetan 30. urteetako bizkunde indarrez, berri minenez, dator. Beraz, poesia seriotan hartzen duen alde batetik. Liburutxo hau, euskal poesiaren historia batetan, Lauaxeta-
ren eta Lizardiren liburuekin batera aipatu eta aztertu behar-
ko litzateke, hiruron arteko ikuskizunak argituz, eta hirurok
Euskal Esnalea-ren aroa esan dakiokkeen poesi-aldiarekin al-
deratuz, kontrastatuz. Kapritxo duenak, irakur bitza Arrese
Beitia edo «Satarka», «Jautarkol», etc. eta *Barne muinetan*,
elkarren segidan, eta berehala ikusiko du zein alde dagoen.

Bestalde *Euskaldunak* egiten ari zitzaigun Orixe. Halako
lan puskak eskatzen zion eran samar, espontaneo gabe, es-
kema arkitektoniko bati jarraiki, jokatu digu Orixek poema

16) Ronsard-en inguruko poetongan bezala, motibazio abertzaleak bere in-
portantzia ukanen du euskal hirukotean ere. Aipa dezagun *Plejade*-ko
Du Bellay-ren *Défence et Illustration de la langue françoise*, 1549koa.
Plejade-koen helburu bat frantsesa lantzea eta «nobletzea», zernahitara-
kotzea, zen, propio. Ordura arteko poesigintza frantsesari gutietsirik, bi-
de berri bila, klasiko greko-latinoak hartu zituzten eredutzat. Ronsard-en,
eta haren lagunen, xedea, frantsesa latin eta grekoa bezain trebe eta
txairu bihurtzea zen, haiei bait zerizkien hizkuntza landuenak eta gaitue-
nak. Neologismo zale genituen, orobat. Eta garbizale, halaber. Handik
hara, beste Henri Estienne hura ere gogora araz dezagun, mordoilokeria-
ren kontra *Deux dialogues du nouveaux langage François italianisé* sati-
rikoa egin zuena; eta berak aitortzen duenez, «jaloux de l'honneur de sa
nation» zelako, egin ere. Greko eta latinoen antzera, epos nazional bat
eduki nahiak indar haundia hartu zuen *Plejade* honetan ere eta egin-
kizun hori —Gortearen enkargu propioz, bestalde— Ronsardek bete
zuen, erdipurdizko *Franciade* eskas batekin (ez zuen bukatu). Lizardik
bezala, Ronsardek ere natura «adiskidesa kuttuna» zuen... Lekuz nahiz
garaiz elkarrengandik hain urrutiko fenomenuei hain egitamu antze-
kook pentsarazten dutenez, *situazio* aldetik hobeto esplika litezke fe-
nomenuek, *klase* aldetik baino. Hala iruditzen zait neuri, 1930 inguruko
euskal kultura nekazal klasearen nagusitasunez esplikatuz behar dela
uste dutenei ez bezala. Nekazalgoaren eraginari, uka ezinezkoa bai,
baina, erabakior barik, bigarren aldekoago derizkiot puntuotan.

mistikoan (lirikoan) ere¹⁷. Irudi poetikoetan are nabarmenago daukagu poemarekiko lotura. Disposizioaz beste, bertsoen, estrofen, banakuntza zain-zaindua ere, gaiaren eramaera, hots, ritmoaren kezka, bietan sumatzen da, orobat; poema mistikoan libertate gehiagoz aritu zaigun arren. Espresakera berbera bietan, zerbait lasaixeago poema epikoan. San Martinek ondorengo anekdotatxoa kontatu digu biotaz:

Orixe ezagutu nuanean, Nemesio Etxanizen bidez eta bera lekuko zala, agurtu ta laister, bat-batean esan nion aurrez-aurre, *Euskaldunak* ez zitzaidala gogoko, baina bai *Barne muinetan*. Bere erantzuna au izan zan: «Askok esan didate ori bedori. Baina askoz landuagoa da *Euskaldunak*». Orduan, erantzunez esan nion: «Ori ez dizut ukatzen, *Euskaldunak* landuagoa izango da, baina *Barne muinetan* jarri zenituan zure kezka ta barne gogo guziak, ta bertan dituzu zure pentsameneko gudu nagusiak. Ta or dago gizona bere pentsaeraz ta sentieraz». Ez zuen jakin erantzun ziur bat ematen¹⁸.

Baina, dudarik gabe, eta espresio aldetik batik-bat, bi poemak kidetasuna ere haintzakotzat hartu behar da, diferentziez beste.

Horrela lekuratu behar dela *Barne muinetan*, ematen du, bere garaian eta Orixeren obran. Orixeren obran, horretaz gainera, gerra ondorean hasera honek ukan duen segimena ere gogoan hartu beharrezkoa da.

Agian jakingarria da, Orixeren zein bizi unetan sortu zen ere. Bokazio krisi larri baten ondoren, Lagundia utzi behar izanik, fedea zerbait kraskaturik agian eta barnea zauriturik ziur, urte batzu Bilbon lanean eta ezin bertarako eginik iragan ostean, bere sorlekura da eta, aspaldiko orde, Orixek azkenean «bere giroan» dago. Barren nahastuan berriro ordena sortu nahiez egina dirudi poemak (hain sistematiko ta xuturik). Adimen eta nahimenaren, adimen eta fedearen, arteko gorabeherak leku inportante bat hartuko dute. Derrigor jesuita izan nahi eta ezin izan zuenak *huts* eta *ilun* sentituko du bere burua. Hala ere, miresgarria, zinez, Orixeren konfiantza Jainkoagan, gertutasuna Jainkoa gorestekoa. Ohargarria, *Lurreko Irutasunean*, Jesus «esanera zeukaten» haren aldetik hain zuzen kontsideratzen bada; konpreni ezinezkoa onartzen duenaren aldetik, Maria; isilaren aldetik, Jose. Zer

17) Ik. Lizardik —ez oso bestela— bere poesiak nola egiten zituen, in *Itz-lauz*, Edili 1972; urte aroena.

18) J. SAN MARTIN, «Orixeren poemari buruz», *Jakin* 21 (1966), 70.

duda, ikuspideok erabiliz Orixek bere barrena proiektatzen zuela... Bokazio problemarik ibili duenak daki.

* * *

1934ean, euskal poesiaren desarroiloari segitzen zion irakurleak, berritara zer bait ohiturik egon arren iadanik, harri eta lur gelditu behar zuen, *Barne muinetan* hasi orduko. Nondik zetorrenezkorik gabe zetorren hau ere, berri-berri.

Ez hainbeste, gaiez eta pentsamenduz. Horixe zuen harritzekoena: harritzekoa bait da, zinez, nola Orixek irakaspen bilduma teologiko guztiz arrunt eta klasiko bat hainbesteraianoa beregana eta bere buruaren espresiotzat erabil zezakeen. Erdi Aroko zenbait himno eta aitortza kanta dogmatikoren kutsua zekarren, alde horretatik. (Agian orduko irakurleari molestatu ez bazion ere). Orixeren krisiak ez zuen haren teologia krisian sartu. Baina azalkera bere-berea zuen. Hizkuntza, espresioa. Sendo, ermo. Zehatz moztu. Artikulu kentze, aditz uzte, kontzetu bihurriketa, kontraste, kiasmo, koma eten: espresio propio bat. Gaiaren trataera distantziatua.

Lirika ia sentimendu jario erraz hutsa izan ohi zelarik, askotan sentimenduok simulatu egiten zirela emateraino gainera, Orixek, lehor eta hotz, lirika *sliricata* bat sortuko digu, behinolako Gazteluzar beste jesuitaren antzera samar, espresio arras kontrolatu batez. «Soinu agor» batez, berarekin esateko.

Hona hemen Aita Estefaniak hitzaurrean nola aurkeztu zuen:

Buru-argia ta biotz-beroa ezin obeki elkartzen ditu. Au du bereizgarririk ondozkoena ta sarkorrena. Onek dio berezkiroko eitea ta kera berria, bere-beregandiko ditunezkoa. Sineste-egiak, Ebangelio-egiak ditu; bere barne-muinetan erne ta auznartuak ordea. Begikalduz baino buru-eraginez igurtziagoak edo ditu ausaz guziak; zenbait, nabaritxo ere bai, zimel-giro antza dutelarik. Biotz-eragin sendoa baitute, ordea, aitzaki ortatik lekura daude. Kristauaren zinezko biotzeragina dute, ezeztarainoko umiltasun sendoz betea, seme bati deritzon uste onez ta lasapidez betea; alakorik baita kristau sinesteduna lainkoagan ta lesukristo Erosleagan bere sinestea ondo tinkatzen dunean. Ontatik du biotzondo ain nabaria, ez gaizdikoa, ez belaxka; gizaki benazkoarena baino. Orrek ematen die bertsu oeri, gaurko antze-idaztietan nekez ageri dan bezelako sendotasun bereizia. Alare, egilearen barne-giroari zor ote

zaion ere irizgarri da. *Barne muinetan*-go poesi-mamian eta azken urte ôtako Orixeren lirika osoan, ibaigeldi antzeko zerbait oartu dut buru-biozkerari nagokala. Ezin-ukatzuko liriku-giroa galdu bage, geldigi-aundikitar bat erauntsi dio; epiku-usaia, nik uste, besterik baino. Ondorioz ordea, poesi iatorra, benetan gogokoia, bereberegandikoa, sakon, goitar, xume agertzen dana; barnegiro klasi-kua ta kristau-biotz goría zitu ta errainu darakustzina. Poesi iatorra, gain gaineakoa, oro dendu, gartxu, osasun, naiz kristau-arauz, naiz antze-arauz. Eta bere ariko guziei edo guzitsuei alde au kentzen die: ezikasientzat ere erritar, adi-errez izatea. Bakarra dugu Orixe ikasizko ta erritikako antzea, ots, ikasiaren eta erriaren burutapena elkartze ontan¹⁹.

Aita Estefaniak dirudi poematxoaren inoizko kritiko hobere-na. Oso-osorik antzeman dio Orixeren tankerari... Bai, Ori-xek «ikasiaren tankera eta erri-gizon iatorrarena» elkartzen zekien. Eta gipuzkeraz, bizkaieraz, ihardun ondoren, euskalki elkartzen ere²⁰; nahiko egoki, nire ustez. Eta inork baino ra-dikalkiago erakusten zekien, poesia lehen-lehenik hizkuntza dela, hortakoz ideia, ez sentimendua, eta gutiago xentimen-dua. Baina Orixe zekienena, Jainkoaren aurrean jartzen eta bere burua haren aurrean eranzten zen.

Lehen zatian Jainkoaren presentzia —«begiera», «betau-rra»— azaltzen da: *Izaki guzietan, Aldarean eta Guregan* la-netan kantatzen da presentzia hori. Baina irakurleak oraindik ez daki hori. Irakurlea bat-batean hasera bikain, zirrargarri harekin aurkitzen da — poemako gauzarik hoberenetakoa be-rau:

19) Ik. *Euskaldunak poema ta olerki guziak*, Añamendi 1972, XLVII.

20) *Barne muinetan*-en haseran oin-ohar hau dago: «Laphurdiko euskeran eginak nitun...» Zertzu zituen lapurteraz poema honek? Azterketa xehe baten buruan, inola ere ez dirudi, poema guztia lehenengo lapurteraz egina zenik eta gero aldatua, noizpait sinestarazi izan zaigunez. Aitzitik, poema guztiak «euskalki batuen» euskararen trazak ditu, zuberocera barne. Harako Leterena aldatzen dut hona, zuzen datorrelakoan: «Gerla aurreko poeta abertzale gehienetan nabari den bezala (berbizkundearen poeta benetan abertzale eta kultur-hizkuntza zaletan, Lauaxeta, Orixe bera), Lizardik ongi taxutu gabe dagoen euskara zabal, bateratu baten-ganako joera du. Joera horrek ez du gainera euforia politikoarekin ba-karrik zerikusirik; kultur ikuspegi eta espresibitate berri baten premiei lotuz doa, batez ere. — Horrela, Lizardik, Orixe berak egin zuen be-zala, bere euskalkia hartu zuen oinarritzat (kasu hontan gipuzkera osotu bat), eta gero euskalki-euskara hori ahalik eta gehien aberasten aha-le-gindu zen, beste euskalkietako hitz, molde eta esaerak erasten eta sintetizatzen saiatuz», ik. X. LETE, «Xabier Lizardi edo poesia gailen», in *Xabier Lizardi*, Jakin 1974, 19. Mitxelenaren beste hau, oraindik: «Euskara ez zen behinere izan Ormaetxea zenarentzat, euskaldun asko-rentzat bezala, bere txokoko eta hauzoko hizkera» (ik. *Idazlan Hauta-tuak*, Etor/Gero 1972, 260). Orixe bestela zuen txoko-zaletasunaz kon-trastatu behar hori, haren osagarri gisa ere.

Aitzin-gibel, ezker-eskuin,
gain ta barne
neurtzen ari nauzun Begi,
zure dirdaiz, argi berriz
soil dakusat
uts —ez, ogen— naizela ni.

Zeru, lur, egurats, gizon,
nigana tut
epaile-sur, oro begi.
Ez luze, ez zabal, ez sakon,
baino or zaitut
guzien oien irozgarri.

Abstrakto-abstraktotik hasten da. Airean hegan. Muga le-
erro kontrarioak aipatzen dira, ez dakigu non, edonon urrutitan
nonbait: aitzin-gibel, ezker-eskuin... non gaudenezkorik gabe
gaude. Katedrale ilun batetara sartzean, kripta batetara agian,
lehenengo ez dugu ezer ikusten. Illun. Misterio zabal haundi
bat dago zure gain borabilduta. Espazio bat, mugak zehatz
non hasten direnik gabe jeikita. Iluntasunera ohitu ahala,
puntu bat ezagutzen duzu, konkretu. Argi bat. Bidriera bat,
ausaz: «neurtzen ari nauzun Begi». Baina oraindik ezin as-
ma non zaudenik, nondik datorkizun tenploa zuganaino, ez
dakizu nora jo, ingururik gabe zaude, soil. Eta zeure barrena
ohartzen duzu: «soil dakusat uts... naizela ni». Eta orain,
zeure barrua ikusi duzu, eta tenplo denak, iluntasun denak
eta izadi denak, iluntasun honetan, barruan zauzkala senti-
tzen duzu; ez dakizu zerk, korupeak, irudiek, aldareak, ar-
kuek, pilareek, zintzilik dagoen gurutze zaharrak, ganga goiak,
ez dituzu ikusten, baina beren artean atzeman zaituztela ba-
dakizu: «zeru, lur, egurats, gizon, nigana tut». Mila begik
obserbaturik sentitzen zara.

Poematxoaren hasera maiestatiko mantso eta seguruak
inpresio horixe sortzen ditu. Airean jasotzen zaitu. Ezer ez
dagoen espazio huts batetan uzten zaitu, mugak baizik non-
bait. Ertzez-ertz zaramatza, ezer ukitu gabe, konkretu: kon-
traste, koma, kontraste, koma. Ez dakizun zerbait begira ari
zaizu: Begi. Lehenengo gauza konkretua. Baina ez da konkre-
tua. Ez daukazu mendean.

Silabazio bare eta bortitz batek herrestan zaramatza iada-
nik handik aurrera, bokal artean, azento artean zanbuluka,
hots irristada batetan, korronte batek bezala, bere ritmoan,
kupida gabe, ez dago zeri heldu, ezin gelditu:

ai-í i-é / e-e e-uf

ai-a a-é

eu-e a-i / au-u e-í...

Eta begira —irrist, pausaldi— labaintzen diren kontso-
nanteak (beren bokalekin batera):

aiTZIN-GiBeL, eZKeR eSKuiN

GaiN Ta BaRNe

NeuRTZeN aRi NauZuN BeGi,

ZuRe DiRDaiZ, aRGi BeRRiZ

SoiL DaKuSaT

uTS — eZ, oGeN — NaiZeLa Ni.

Ez dakizu zer Daimon den begira ari zaizuna, neurtzen zai-
tuena, alde guztietatik inguru hartu eta hesitu zaituena, de-
na epai eta salaketa, bere dirdai eta argiz traspasatzen zai-
tuena, harrapatu eta herrestan zaramatzana. Begi haundi eta
zorrotz hori, larru-gorrian biluz utzi zaitu. Ikaratzen zara. Ne-
gar egin nahi zenuke. Eta azkenean ezin duzu aitortza oso
batetan zeure burua entregatu baizik: «Au nauzu!». «La fra-
se... más feliz del libro» omen den erabateko «au nauzu» har-
tan leher egiten du misterioak. Erori zara. Eta, laugarren aha-
paldiraino heldutakoan, Zu-ka ari zintzaizkion ezezagun hari
esan zeniezaioke: Jainko, — erruki eske. Gauzak astiro-asti-
ro argitu dira. Esplikatu dira.

Katedrale ilun batera sartu denaren irudiaz baliatu naiz,
poesiak egin dezakeen inpresioa adierazteko: ilunpetan, mis-
terioz inguraturik, hasten gara... Poesiaren azkenerako, or-
dea, arretaz irakurrita ikusten denez, argitasunak domeinatzen
du poesian («Elur zuri... Jainko garbi»); eta, iluntasun, bere
buruari deritza poetak, ez inguruari.

Poesia hau, benetan, segun nondik begiratu, distira arras
diferenteak dituen diamantea da. Eman dudan irudia, ordea,
Orixek poesia egin zueneko situazioari zegokiona ote da?
Zein zatekeen, poesia honen sorrerako situazioa, galdetzen
badugu, buruz hutsez, ia ziurki baitets genezake, deskribatu
dugunaren situazio arras kontrarioan ernea dirudiela poesiak.
Zein sentigirotan zegoen Orixe, aldartetan, paradatan, poesia
hau idatzi zuenean? Ezin jakin. Baina hipotesi bat burura ge-
nezake, errealitatea baino errealago izan litekeen eran. Ho-
nela moduz, esate baterako: iruditara dezagun Orixe men-
dian, eguzki-adoratzaile baten antzera, zerua garbi-garbi, laino
bat ez, eguzkia haundi eta bete-bete, distiraz, ia bertan, bo-

robil-borobil eta gorri-gorri, inguruak argi, airea garden, bero, larru gorritan bera mendi gailurrean, eta inpresio ikaragarri batek barneraino dardarazirik, bi besoak jaso eta hasten zaio-la eguzkiari²¹:

Altzin-gibel, ezker-eskuin,
gain ta barne
neurtzen ari nauzun Begi,
zure dirdaiz, argi berriz,
soil dakusat
uts —ez, ogen— naizela ni.
Zeru, lur, egurats, gizon,
nigana tut
epaile-sur, oro begi.

Eta, geroxeago, ia argitan irakiten, «Au nauzu» hura ir-teten zaio barren-barrendik, belauniko erortzen dela.

Orixe otoitzera pasatzen da: «Zaitetz urriki... elur zuri biur nazu», etc.

Bere lekuratu da izpiritua. Baretu da. Mintza dakioke —haserarekin kontrastez— zuzen eta hi-ka bere buruari:

Atsedan zak ontan, gogo;
Isil, beha
ta Jaunagan ago tinki.

Hasera honek nahitaez inpresio egin behar zuen. Latza, inpresioa. Jeinuaren erreibelazioa da. Mila aldiz irakurri du-gu, eta oraindik ere bizarra zuti-zutik jartzen digu, dardara batetan. Ikaragarritzko seriotasuna sumatzen da bertsuotan. Eta nik ez dakit inoiz soilago eta hobeto adierazi ote den, *deus absconditus* hartatik, elkarrizketan ari gintzaizkiokeen Jainko hartara, pasoa²². Eta Oteizari ere, Orixe aurrea har-tu zion, erlijiozko sentiera kosmikoan.

Honela jarrai genezake, *Barne muinetan* guztia geure buru-barneotan berkeatuz. Irakurleak berak egin beza. Kritika al-derako, ba, Aita Estefaniak esanak onartu besterik ezin ne-zake. Eta goazen bestetara.

21) Ik. *Sinismen garbi*: «Zure begi omen/dan eguzkiari...» Argiaren inpor-tantzia Orixeren poesian aparte aipatu da. Proba egin liteke entzule mordoska batekin: lehenengo katedralearena kontatu, giroa sortu, eta poesia deklamatu. Gero, alderantziz, eguzkiarena, eta berriro poesia deklamatu... Sentigiro diferenteenekin egoki liteke poesia hau. Esan bezala, eguzkiarenak dirudi Orixerena berarena eta egokiena ere.

22) Lizardiren sentiera «panteista» aipatu izan denez gero, zera esan ge-nezake: honek ez diola zorrik Lizardiren ezain panteismori, alde horre-tatixe hain zuzen! Orixeren erlijiokeran ez da falta elementu «kos-miko», «panteista» omen delako hori, inola ere.

Hasera da zatirik «sentituena» poeman. Tamalez, handik aurrera, gauzak ondo esanik bai, badaude. Baina nik ez dut ikusten goiko zindotasun eta benetasun pertsonal hori. Orixek ia narradore urrundu, kontatzaile, bihurtu bait da. Gogoeta hutsa da, ez sentimendua, ez gogoetak eihotako sentimendua, hemen Orixeren luma darabilena. *Aldarean* dotrina karga gehiegirekin dator (hau bait da bigarren poesia):

Kristogan dugu Jainko betea,
ostian Kristo betea dugu.
Zentzuek gai ez, betor sinismen
izkutu oiek argi ikusteko.

Dugu, zadan, bego, betor...: zarrastadak daudela iruditzen zaigu. Doktrinario, ikusle (oraintxe), gogoetari, deboto. Giro batik, postura batik, ez dagoela. Irakaspen dogmatikoa eta dakusan apaizaren egintza («sar dute»), presentek, inperatiboak, sujuntiboak: lardasketa bat iruditzen zaigu. Orixek ez du postura batik, ez dago inon. Pattalak oharrak: «Gorpuz-begiez dakusdanean / ez nau lillura; ez du dirdairik; / doi-doi margorik...» Edozein dogma liburutakoxeak inain zuzen. Erretorika epeltxoak: «zertan jantzi nik irudimena? / adimena nik zertan zorroztu?...» Hau ez da pieza bateko lana, adabaki puskazkoa baizik. Eskolan erabilitako pentsamendu konplikazioak iruditzen zaizkigu horik: zentzuen ezina, irudimen eta adimenen engainuak, sinismen argia, gorpuz-begien itsutasuna, bihotzezko ikusmena, jan eta geroko Jainko betetasuna, eta abar. Konplikazio asko. Poesia honek ez dirudi Jau-na hartu duen, ez hartzera doan sinestunaren posturan egina, guzti horretaz *dakiena* buruan errepasatzen ari denak josisa baizik. Irakurri eta entzundakoegi aurkitzen dugu dena. Jainkoaren topatze bat, bizirik, pertsonalik, ez diozu nabari.

Halako atsekabe bat uzten du, berdearen aho-latx bat, poesia honek. Lehenengoa oso-osorik bloke batetan, pieza batetan, aterea da. Hau ez. Hau indarka eta zatika dator. Baina jarraitzen baduzu, beste zerbait aurkituko duzu: Orixeren modua hauxe izango dela sarri. Hemendik aurrera, Orixerik ia ez dagoela. Eta, dagoena, ezagutu ezinezkoa da²³. Libururen batzutatik ezagutzen genuena da gizon

23) *Guregan* zatian bi ahapaldiok dauzkagu: «Aize ta arnas, indarka/alperrik naiz ari, / orain Jainkoaz oroï, / oraintxen ahanzi. / Berriz ta berriz gotor / indarka naiz aki, / ene ezpainak legor ta / soinuka belarri. — Burua gartsu ta astun / zoro-biurgarri, / logaleak ilauntzen/ ene txinar gorri. / Noiz arteko burruka / jasan-bear naiz ni? / Jauna,

hori. Orixek kanpoan gelditu da. «Edozein» bihurtu da. Tratatuetan izkutatu zaigu. Liburuetatik poesiaraz aldatuz bezala ari bait zaigu: «Ah, bai! Hau San Pauloren irudia da», esan dezakezu, irakurtzen ari zarela. Hau San Agustinen ideia bat. San Joan Gurutzekoren antzera beste hori... Beraz, zenbait Autore teologiko eta mistikoren bilduma poetikoa daukazu, sintesi antzera. Eta horien artean Orixek apenas ezagun zenezake. *Euskaldunak* poeman baserriko ohiturak «lepa-zintzailu eder batean arri-pitxiak» bezala bildu dituen eran, *Barne muinetan* poeman teodizeatik mistikarainoko harri-pitxiak bildu dizkigula ematen du.

Eta halaxe da, izan ere: *Benedicite*-ko lehen atal guzti hura, Jainkoa atzemateko diren argiena (*Ezagu-argi*, *Sinest-argi*, *Zeru-argi*), *Jainkoaren billa*-n prosa eder-ederrean berrirakur daiteke, bertoko esaera, irudi eta guzi²⁴. Poematxoko irudi gehienak ere didaktikoak bait dira. Zentzuek ez dute Jainkoa ikasi. Adimenak, badela daki soil, «nor ta no!a zeranik ez». Hemengoa da itzainaren eta zakurraren irudi sonatua. Hortakoz, Nahimena Federekin esposatzen da (oroit lehenago aipaturiko pertsonifikazioak). Fedek garamatza Jainkoagana. Zerruan, haatik, aurrez-aurre ikusiko dugu Jainkoa... Hor daukagu, Jainkoa nolatan suma genezakeen, edo zeru argiz ikus. Teodizea puxka bat eta *De Gratia*. Orixek, hain zuzen, bere esperentzien aldetik ez baino metafisika edo epistemologia teologiko aldetik, ez dakit, liburu aldetik nolanahi ere, hartu digu hau dena. Zentzuek, adimenak, nahimenak beren *naturaz* beraz ezin dute Jainkoa atzeman. Ez digu agertu, ordea, gizonak, zentzu, irudimen, adimen horien artean darabilkeen dramarik, nolabait aipatu duen arren. Izan ere, adimena, zentzuak, berezko izaki antzera emanak dauzkagu, beren arteko joan-etorri jakinekin —itzain eta zakur gisa; gu, berriz, gurdia ginatekeelarik!—, haien jabe —eta ez gurdi huts— izan ohi den gizakumerik gabe. Elementu dramatikoa zeharo baztertzen duen epikoaren abstrahikuntza dirudi honek. Horretara, adimena, etc. bereskuko errealtate batzu bihur litezke, beren ahalmen eta ezinekin, horregatik gizonak sofritu gabe, itxuraz — ez bait dago gizonik, honez gero. Problemen *natura*

bein ta betikoz / igor arnas neri». Metafora bitxi samarrak edo ez dakit zer diruditenok Orixeren esperentziak dira, deskribizio guztiz errealistak, antza. Baina ez zion inork antzemango Orixek berak noiz-pait —askoz geroagoko beste poesia batzutan— adierazi ez baligu.

24) Ik. bion alderapen bat, J. M. LEIZAOLA, «Jainkoaren billa gutuna zer da?» *Alderdi* 290 (1974) 8-12.

azaltzen da, ez problemen historia, problema bizirik. Fedean hartu den begiztaleku «objektibotik», adimen eta besteok zer *diren* (ez, zer *dabiltzan*) agertzen zaigu funtsean. Dabiltzanak, metaforak eta irudiak dira (itzaina eta zakurra eta gurdia; Jaun Nahimen eta Andre Sinesmen, etc.): baina eskema funtsean estatiko batetan. Epaiturik eta erabakirik bait dago, aurretik, bakoitzak zer ahal duen eta ezin duen.

Hemen, Orixe, Platonen koba-zuloko gizon hura bihurtu zaigu, itzalak ikusten omen zituena, suak hormaren kontra botata. Zentzu, adimen, eta besteen arteko burruken itzala azaldu digu, burrukun berri aski bazekikeen arren. Unamuno burrukaren barrutik mintzo ohi zen. Beharbada horixe zen, poeta euskaldunak ez hala jokatzeko arrazoin bat.

Lurreko Hirutasunaz diharduenean, orobat, bere sentikizunik baino gehiago —aplikazio moralen batzu aparte— jakin-kizunak eta irakurkizunak azaltzen dizkigu. Edozein meditazio liburutun aurkitzen direntxeak, hala ere.

Hautatu den moduan —epika didaktikoa, esango nioke— ez daukat esan beharrik, Orixe maisu agertu dela. Atxakiarik, ez esazunik gabeko bertsuon perfektzioa, perfektzio hotza, Orixeren «virtuosismo» haren aukerako erakuspide genuke, horretaz ari bagina²⁵. Irudi asmatzaile aparta, halaber.

Benedicite-ren bigarren atalean (*Et tenebrae*) berriz ere bere baitatik ari da, aurreko «neutraltasuna» utzirik. Hona hemen Orixe zer sentitzen duen bere burua, Jainkoaren aurrean: *Ilundegi, Utsaren antza*; eta hona hemen bere nahia: *Jainko biur nadin*. Esan dezagun ilun eta huts kontzetuak elkarkide dituela, berdinak ez badira. Eta «huts» dela, hiru poesiotan, kontzetu zentrala. «Huts», azken urteotan, Orixeri baino gehiago Oteizari eskerrak, hain sonatu hori. Hemen ere doinu esplikatibo, arrazoiztaria, ez da guztiz falta («Argatik...»). Eskuliburu teologikoen kutsu apur bat ere gelditzen da oraindik. (Pascalen oihartzun hura, adibidez: «Nor naiz? — Utsa naiz. Ez; uts naizela / garbi dakidalazkoa»). Baina beste doinu bat da nagusi, hagitz pertsonalagoa, soiltsu berderen. Orixe berriz ere bere burua lortzen du.

25) Alpatu dugu behin baino gehiagotan beste Mitxelena hura: «preocupado por lo que creía hallar de pesado y monótono en el ritmo de la lengua, preocupación por cierto muy moderna, se ha esforzado siempre por darle rapidez y variedad». Nabar-nabarmena da hori poesiotan.

Orixek eskola irakaspenen, teorien, azpian dabil oraindik, mendean, burua ezin gainera jasorik. Sinestegiok bere nor-tasuna jan eta haren lekua hartu baliote bezala, agiri zaigu. Eskola itsaso batetan. Hortxe ur gainean, urpean hor, burua atera, ondora joan.

Eta ordua da, iadanik, poema honetan erabilienetako erre-kurtso batzua aipatzeko: kontrasteak, pentsamendu eta hitz bihurriketak, asoziazio eta konbinazio jokoak: «uts, argi, uts-argi»; «Utsa naiz. Ez; Utsa naizela / garbi dakidalazkoa. / Emai au ere Jaunak emana: / lénago bezain uts noa»; hu-tsak «artzen du antzik / ez dun Jainkoaren antza...»; «uts naizen au uts geldi nadin»; «biur nadin ni Jainko / utsetik guzi izateko», eta abar. Hona hemen bi ahapaldi tipiko era honetan:

Izate guzi Beregan duna
nigatik ezer ezera;
izaterik ez nuen ilun au
Argatik guzi izatera.
Azkengabe dan Jaun arengana
ezer-eza alboratzea
gutxi bailitzan, uts au Jaungoiko
dakar oso biurtzera.
Eder ezak, uts, Jainkoz jantzirik,
Jainkoz erantzi-iduria;
odei beltzetik tximista antzera
ilunbetik aiz argia.
Jaunaren esku guzialdunak
ez azala nai itzalia.
Zuk, Arnas Guren, eder nerekin
ain xurtu dan Jaun aundia!

(Jainko biur nadin).

Sakona, ez dakit ote den hau guztia. Torturatua, behintzat, behartua, bihurritua, bai. Apropos gauza zaila egin nahi izan duela Orixek, ematen du. Euskararen gaitasunen demostrazio bat? Gusto intelektualista, kontzetista, nolanahi ere.

Hemen argitzen zaigu «Au nauzu» aitortzaren barrena:

Ilun, utsarte, zulo,
ezer ez guzia.

(Ilundegi).

Jainkoa, aldiz, argia da eta guztia da. Hor sortzen da kon-trastea. Eta horri, eta Orixeren kontzetismoari, obeditzen dio forma literarioan Orixeren kontraste zaletasunak:

—Eder nazazu, seme.

—Ilunak argia?

«Zer obeki?», osteratzen —nondibait— Jainkoak. Eta halaxe da, Orixek «uts beteak» bait da, Jainkoz beteak:

Uts azkengabe bainaiz,
argatik zaduzkat
argi azkengabe au
bitarte, etxekotzat.

Huts, inondik ere, azkengaberekin ongi uztartzen da. Bere hutsean eta Jainkoaren azkengabearen ikusten du Orixek bion elkargunea. *Utsaren antza* poesia ere, gehienak bezala, otoitz batekin bukatzen da («afektoekin», asmoekin esango litzateke meditazioan):

Arnas betiko, eragidazu
Jauna azkengabe goresten.
Uts azkengabe, goretsi ezak
Jainko orren Arnasaz baten
—antza guziak bere baititu—
era azkengabetan. Arren.

Huts denak nekez esan dezake zer denik. Hortik dator, ba, baietz esan orduko ezetz osteratu beharra: «Nor naiz? —Utsa naiz. Ez; utsa naizela...» edo eta beste hau, Jainkoaren antza nola har lezakeen agertu nahita:

Mendi ta zelai, itsaso, zeru,
beste sortu litekenik,
ezin ar ezerk uts ilun onek
ar dezaken iduririk.
Aien oiartzun guziak baino
mintzo ozenagoa dut nik.
Ez nik; barnean dut Arnas Deuna;
antz oro onek du batean²⁶.

Ez dagokit neri hutsaren filosofiok —teologiok— mistika aldetik zenbat balio duten epaitzea. Guk ikusi behar duguna, zera da: poesigintza mota bat, estilo bat. Ez du estilo hau osorik agertzen, baina bai haren oinarri-oinarrizko ezaugarri bat, Aita Onaindiak, honelako oharretan: «itz gutxiz ideia asko adierazi»²⁷; «olerkian, gaur eta beti, itz gitxitan esan-nai

26) Mintzaera honek «teologia dialektiko» zeritzan bat bortizki gogoratzen du, orduantxe, hain zuzen, indartsu zebilena. Barth barna, beraz, Kierkegaard-enganaino heltzen gara. Eta, horrela, Unamunorekin kointzidentzia harrigarri bat izango genuke, biok oso bide ezberdinetatik leku hartara bazitekeen ere. Orixeren eta Unamunoren antza, alde horretatik, uste dut oraindik ez dela aztertu. Lan polita teologo batentzat.

27) S. ONAINDIA, «Lizardi olerkari», *Zeruko Argia*, 624 (1975) 6.

ugari sartu ta kokatu gura izaten doguz. Ortarako, beraz, be-
di itz-barrizale ta aditz-labur zale euskal olerkaria»²⁸. Trinko-
tasun eta labur nahi honetan poesiaren burutaera bat dau-
kagu, eta ez Onaindiarena bakarrik. Bai Lizardik eta bai Ori-
xek hortik ekin diote: agian ez euskararen dohainak eta gai-
tasunak erakustearren bakarrik. Nolanahi ere, sakon behar
hori, eta beste espresio bildu, korapildu, trinko, herstu, bete-
bete, torturaraino soildu eta moztu, zail hura, biziki landu
dizkigute. Eskerrak, maiz, alboan erdal itzulpena dugula. Ma-
kina bat buruhauste bagenuke bestela.

Ez dira beti errazak, hortik sortzen diren etenkerak batzu:
soil dakusat
uts —ez, ogen— naizela ni.

Edo lotura batzu. (Sermoia Jainkoaren hitza da):

An, inon baino obeki,
esanak du muina,
uso-egal-dardaraz
zirrara diguna.

(Gure baitan intziriz eta dardaraz omen dagoen Izpiritu
Saindua gogora araziz, noski).

Elkar eraspen batzu. Zati bereziak, elkarren ondoren, lotu-
rarik gabe. Kasik beti horrela doa progresioa, maila koskaz
bezala. Esaterako, nola atxeki Jainkoari?:

Begiz, irudiz, adiz, zearo
Aita au ezin dut ezagut;
naiez ezago, itsua baita
naia. Mutil bila ari zaut

Zugana bidez. Begiek an-on
bide baztarren urrena;
irudi-oroiak areago;
adimen dut zuzenena.

Ez, ordea, aski. Nai bezain ezin
Zuregan egon naimena.

(Ezagu-argi)

Kristoren bitartez baizik ez dago Aita ezagutzerik:

Piliperen antzeko
guziök esagun:
«Ain luze Zurekin ta
etzaitut ezagun?»

28) AITA ONAINDIA, «Gaurko euskal olerteria», in «Geldi ta ltsu», *Oler-
ti* III-IV (1967) 130.

Aurpegiz bestez, ikus
nork nior dazagun;
Aita-aurpegia aski da
Ikusi dezagun.

Hau, bestalde, badakigu oso bertsolarien modua dela: etenka-etenka ihardute hori, bertsotik bertsora koska ateratzea; lotura, maila, irakurleak egiteko utziz (entzuleak). Bertso batek ez dakar bere baitatik hurrengoa, ezpada bere baitatik sortzen da bakoitza (ez beti, sarri baizik). *Gernikako Arbola*-ren haserako saltoek zein ez dute noizpait harritu:

Gernikako arbola da bedeinkatua,
euskaldunen artian guziz maitatua.
Eman ta zabal zazu munduan frutua.
Adoratzan zaitugu arbola santua.

Horra nolako saltoak bertsotik bertsora. Eta hona hemen Orixek:

Iparra geldí da, legun dator ego,
hegatsetan dakar maitetasun bero.
Haren mintzoari muzinik nork egin?
Bide zoroak utz, etxera sar nadin.

(*Nere burua*)

Loturak eta utzi (aditzarena sarri) eta gauzak zuzen-zuzen joango dira, ahalik eta larru-bixiena. «Zentzuak gai ez bait dira, betor sinesmena» esan orde, honelaxe eta kito: *zentzuek gai ez, betor sinismen*. Neba sabelkide hildakoari, *guk emen bai, zuk ez behar oroipenik*, esango dio, beste hone!a orde: «zuk ez duzu behar oroipenik, guk hemen behar dugun bezala». Halako mila. Ikusgarria, gero, erdal itzulpena, konjuntzioz eta, nola borobildu beharra egon den.

Bertso bana edo bina periodo bat, eta ahapaldi bakoitzak, has eta buka, bere osotasuna, duenean, erraz erortzen da bertsoa monotonian. Orixek, horregatik, bertsoaren berezko ritmoa eta esankizunaren ritmoa banatu egin ditu, bion artean teinka bizia sortuz. Hona nola bukatzen den ahapaldi bat eta hasten den hurrengoa:

Argi bizigo bekoki barnen
ba dut, Zeurek isuria:
adimen. Egin duzun gizona
aundi da adimenarekin, etc.

Beste honetan, halaber, ikus nola luzatzen den esaldia bertso eta ahapaldien gainetik:

Begiz, irudiz, adiz, zearo
 Alta au ezin dut ezagut;
 naiez ezago, itsua baita
 naia. Mutil bila ari zaut
 Zugana bidez.

Barne muinetan zaila da, eta ez euskaldun jator ez denari Xenpelar ere zail bihurtzen omen dion²⁹ harengatixe, hain zuzen. Ez dira asko izango, frasea bera —barreneko gora-beherak eta esan gabe idarokiak aparte— irakurri ahala ulertzen diotenak. Hemengoak ez bait dira bertsolarien mainak eta arteak.

Arrese Beitiaren eta, bertso tradizio herritarrezko poesia-tik aldendu arren, herri euskarari eta poesiari itsatsirik segitzeko bere moduak asmatu ditu Orixek. Bere bertso tankeran, adibidez. Esaeretan, areago: «esanera zeukaten» (*et erat subditus illis*), «zerbait da zure itzik ez / niork aipatzea» (*es significativo*), etc. Are ohargarriago: zenbait hitz korrienterik ematen dion balio berria: *eder* nazazu; *huts*, *zulo*, *antza*, eta abar. Eta irudietan, guztiaren gainetik. «Itzai bat bidez doa» hura adibidez (Ik. *Ezagu-argi* eta *Cum Sancto Spiritu*). Ikus-tekoa da, hain poesia intelektualean, gogakoian, sortu dituen irudi erraz eta plastikoak:

Aurra seaskan lo daukala amak
 musu aundi bat emanetz
 esna baleza, ta bera gorde,
 labur litzake negarrez.
 Ala nik ere, Zu ikusmin dizut
 nor zeran ezin jakinez³⁰.

«Jausi zen zure etxe aragiz egina», esango dio nebatxo hilari. Beste behin etxe irudira bere barrena agertzen digu:

Nere etxe barne onek
 izena ilundegi;
 onen orma-jantzia
 ez lur ta ez arri.

²⁹) Ik. L. MITXELENA, *Idazlan Hautatuak*, Etor/Gero, 1972, 263.

³⁰) Ik. baita *Jainkoaren billa*, Etor/Gero 1971, 34-35: «Gure adimenak, Ispirituki izanik ere, ezin atxitu zaitu zerura goazen arte, eta an, *lumen gloriae* edo zeru-argi esaten zaion doai ua gabe. Aita zakigula esatearekin, musu eder bat eman zenigun bekokian, eta alde egin al dezu? Ez, emen zaizkagu, gure seaskaren ondoan batzutan Zure berritxo batzuekin musu legunak ematen, eta besteetan negar samín egineraziz, aldegina bazeunde bezela». Halaber, or. 121: «Gu egin gindunean, musu eder bat eman zigun bekokian», eta ematen duen alderakizuna (aita aipatuz, ez ama).

Ormatzat aize du, utsa
utsezko sare esi.
Argatik sar diteke
jare zure argi.

Azala arri edo lur
balu, leio bage,
egun-argiak ezin
argitu lezake.

Argiak ere nai du
non koka, bitarte;
utsarte du muga,
ni utsa azkengabe³¹.

Mihia gobernatzeak lanak ematen ditu:

Agotikan zaldia,
lematik ontzia,
nagusiak naieran
darabil guzia.

Baso bat kiskaltzeko
aski da txingia;
Jakob deunak dionez
ala da mihia.

.....

Larrean pake dabil
artalde otzana;

ardi sarkoiak urra
du esi bakana.

Marrakotsa da; atzetik
doa artalde dana,
barnean bila nairik
larrean ez zana.

Amildegitik inoiz
jauztean gaiztoa,
aren urrena denek
jauz eta aus lepoa.

Mihitik ala galtzen
gorpuz ta gogoa.

(Jose).

*Jainkoaren billa-n ezagupide-teoria eskolastikoa azaldu zigu-
nak, problema horri behin eta berriro helduko zionak, iru-
dizko hizkera honetan azaldu digu hizkuntza zer den; komuni-
kazio problemak zer diren:*

Buruti itza mihira
zubi izkutu batez

31) Ik. *Ilundegi*; eta, halaber, *Cum Sancto Spiritu*, Izpiritu Sainduaren jauretxe.

dator; agotik ara
jazten eguratsez;
belarri-ateetan
erazten da tankez,
noizbait gogora dala
mila biurgunez.

Irudi bat buruan;
bera mingainean?
bera sartzan ote da
besteren barnean?

Gezurretan, naiz egi-
-bila âleginean,
zenbat aldiz oi digu
utsegin bidean!

(Jesus).

Nola liteke Jainkoaren antzik hartzea hutsak? Irudiz-irudi
doan *crescendo* batek azalduko digu:

Ez du arriak ur isurkaiaik
ainbat antz beregan artzen;
itsas-uginak so dagonari
beti berririk agertzen;

lêr diran oroz adats berri bat
apparrean dute eratzen.

Aizea arego: Zeru eta lur,
mendi, zelai, leize-zulo,
orri ta belar, itzal, oiartzun,
apar, odei eta laino...

bere baitan du, naiz irazeian,
antz berririk dun gauz oro.

Utsa areago: artzen du antzik
ez dun Jainkoaren antza...

Uts geldî nadin, geldi nadi ilun
Jaunari eman ez aintza,
diranak oro baino gelago
artuz guzien kerantza.

Mendi ta zelai, itsaso, zeru,
beste sortu litekenik,
ezin ar ezerk uts ilun onek
ar dezaken iduririk.

Aien oiartzun guziak baino
mintzo ozenagoa dut nik.

(Utsaren antza)

Barne muinetan-ek hizkuntza berri bat zekarren. Musikali-
tate berri bat³². Kontzetualizazio berri bat. Irudi mundu berri
bat. Gaien trataera berri bat.

32) Lekuonak aztertuta dago hori, ik. *Omenaldi*. «Orregatik dira Orixen

Orixe, agian, bere estilo «tipikoa» esajeratzeraino joan zen aldiz-aldiz. Nolanahi ere, beste inor ez aina, nire ustez, bera da, Lizardirekin, poesian espresio «modernu» bat sortu duena. Eta apenas Lizardi baino batere gutiago. Bakoitzak, noski, beren gaiek eta norbere sentierak eskatzen zien bezala. Lauaxetak, Lizardik, Orixek, bide diferenteak probatu dituzte.

Beraz, zuzenez gogoratzen zigun Aita Onaindiak: «Gure literaturan, eta olerki-sailean berariz, ba-ziran orain berrogei urte, aurrera jo naita nonbait, gizon argi, trebe ta erreboluziño zaleak: Lizardi, Orixe, Lauaxeta ta euron garaikoak, esate baterako»³³.

Orixek, beharbada, oraindik ez zuen bere forma guztiz aurkitu. Baina bai bere gaia, oso-osorik.

1.3. Itinerarium

Handik bi urtetara gerrak hasi ziren. Etxekoa, lehenengo. Orixe San Cristobal-en preso atzeman zuten. Laguntzaileren batzuren ahaleginei eskerrak libratu, 1937. urtea Tolosan egin zuen. Arrebak ezkutaturik, berak dioenez. Agian, zer gerta, begira, Jeneral Molak esaten zion, zer gertatuko zen: «Nosotros destruiremos a Vizcaya, y su territorio desnudo y desolado privará a los ingleses del deseo de sostener contra nosotros a los bolcheviques vascos. Es preciso destruir la capital de un pueblo pervertido que osa oponerse a la causa irresistible de la idea nacional».

Bitartean, espainolek Lauaxeta mungiarra Gasteizen afusilatu zuten. Beste hamabost apaiz euskaltzalek zori bera eraman zuten. Orixek biziki estimatzen zuen Markiegi, idazle gaztea: afusilatuta. Aitzol, berbizkunde poetikoaren aitagoia: torturatu eta afusilaturik... Gernika bonbardatua. Bilbo erori zen³⁴.

ren olerkiak —deritza Lekuonak— ain musika-izaeradunak, musika-antze-koak, musikalak. Ez ordea musikaren gainean egnak diralako, musikak eta bertsoak, blok berdin-berdin, ritmoari jarraitzen diotelako baizik».

33) A. ONAINDIA, «Olerkaria ta olerkia», in «Udaberri». *Oleri* I-II (1969) 3-4.

34) Hona hemen francoren tropak Bilbon sartu zireneko parte ofiziala: «Frente de Vizcaya. Esta tarde, a las 3,10, las tropas han entrado en la capital de Vizcaya. Bilbao es ya de España».

Apirilaren 16an Gipuzkoako Gobernari Militar Alfonso Velardek euskararen usadio agiri oro debekatzen du³⁵, usadio oro elizetan bertan ere (euskaldun «demokraten» jokaera antikatolikoagatik, Gasteizko Administrazioaile Apostolikoari jakinarazten zionez).

Eliz Hierarkiak bere teologia ofiziala finkatzen du, Izpiritu Sainduak irakatsita. Kardinale Gomák euskaldunei «hiritar arriskutsu» derizkie. Vatikanok badaki zeinen alde jarri duen Jainkoa merzenario. Gasteizen Administrazioaile Apostoliko berri batek —Gotzain Mugikak ihes egin behar izan du— Kredo hau irakasten du, beti Izpiritu Sainduaren laguntzaz: «Espainia esaten badut, Eliza esaten dut. Gure aberria maitatzean datza Elizaren maitasun haundia. Espainia maitatzea, denik haundiena, gorenena, maitatzea da. Espainia mespretxatzea, saindurik den sainduena mespretxatzea da. Maita Espainia eta Jainkoa maite duzue»³⁶. Bidezko izan zen, ba, frontearen beste aldera eskomikuak botatzea eta 1.300 euskaldun apaiz urrutietara bidaltzea, beste Elizbarruti batzutan lan egitera.

Uztailaren 1ean Bilboko alkate berri Areilzak jakinarazten dio Bizkaiari eta Euskal Herriari:

Bilbao no se ha rendido, sino que ha sido conquistada por el ejército y las milicias con el sacrificio de muchas vidas. Bilbao es una ciudad redimida con sangre. A nuestra Villa no la salvaron los gudarís, sino los soldados de España, los falangistas y los requetés (...). Que esto quede bien claro: Bilbao conquistada por las armas. Nada de pactos y agradecimientos póstumos. Ha habido, vaya que si ha habido, vencedores y vencidos. Ha triunfado la España una, grande y libre... Ha caído vencida para siempre esa horrible pesadilla siniestra que se llama Euzkadi y que era una resultante del socialismo prietista por un lado, y la imbecilidad vizcaytarra por otro... La gran vergüenza del clero separatista, esa también se acabó para siempre... Hasta ahora, amigos, podían discutir los polemistas, en dialécticas estériles, sobre los supuestos derechos de Vizcaya a su autonomía o gobierno propio. Desde ahora hay una razón que está por encima de todas las argucias históricas y los papeles abogadescos. La razón de la sangre de-

35) Arrazoin honekin: «Para atenuar las divergencias la mejor manera de demostrar la unidad de corazón y pensamiento es emplear la lengua común, sobre todo cuando se dispone entre nosotros de una lengua tan bella como el castellano, para expresar tanto nuestra afección fraternal como los ardientes gritos de guerra necesarios en la hora actual».

36) Ik. *Boletín Eclesiástico del Obispado de Vitoria*, 1937, or. 454.

rramada. Vizcaya es otra vez un trozo de España por pura y simple conquista militar»³⁷.

Dretxo historikoen «filosofia xit espainol» berberaz ospatuko bait zuen Jiménez Caballerok, gerraren bukaera ofizialean, Garaitzapena, hots —berak esan— Euskadiren konkista:

Vasconia, Euzkadi, País Vasco, saben que no las hemos recuperado en unas amigables elecciones: saben que las hemos conquistado virilmente con botas de caballero y un látigo en la mano.

Orixek Frantzia aldera hartu zuen. Geroxeago, alemanek okupatu dute Frantzia ere. Dirudienez, kontzentrazio zelairen batetan egona dugu Orixe berriro³⁸. Gerrak bere bidea darama.

Euskaldun katolikoek, Maritain, Bernanos, Mauriac, Gabriel Marcel eta zenbait intelektual frantses katolikok eutsirik, polemika hasten dute katolizismo nagusiaren kontra: Mugika, *Egiz* aldizkari klandestinoa, Azpiazu, Basaldua, Alberto Onaindia, Iturralde, etc.

Hemen zehatzago azaldu beharrik ez dagoen buruhaustek eta kontzientzi-haustek sortu zitzaizkion, garai honetan, katoliko euskaldunari. Handik aurrerako Orixeren lana testuinguru honetan ikusi behar da. 1949an *Urte Guziko Meza-Bezerak* argitarazten du: elizetan, irakurri behinik-behin, egin ahal dadin euskaraz. Harrez gerozko ia lan guztia erlijiozkoa izanen da.

Baina ez polemikoa. Dударik gabe, azpikalde polemiko hau du *Kiton arrebarekin* idaztiak, lehen partean behinik-behin. Orixe bere burutapide eta planteamoldeak darabiltza³⁹. Baina Orixe polemista biziak ez du polemika alferretarako gogorik trantze honetan. Hautsita, etsita bezala, dago, apika. Jainkoa-

37) Ik. Beltza, el N. V., 1974, 321.

38) Ik. J. I. GOIKOETXEA «Gaztelu», «Orixeren bizi-berri laburra», in *Euskaldunak poema eta Olerki guziak*. Añamendi 1972, XXIX. Hala ere, datu ziurrik ez dirudi, atesto guti bait du, egia izateko. Ezagunki, Ipar Euskadin iheskarientzat «konfinazio zelaia» egin ziren, «kontzentrazio zelairik» ez zirenak, ik. Monzonen *Zigor zelaietan poesia* (*Gudarien eginak*, 1947) eta J. M. LEIZAOLA, *Acontecimientos del siglo XX y su influencia en la poesía vasca*, Ekin 1974, 121. Orixe berak —ik. *Kiton arrebarekin*, *Garbitegia*— «itxituan» egon zela adierazten du, «Gurseko ellegorrean». Ez zen, noski, kontzentrazio zelairik. «Konfinazio zelaio» eta «kontzentrazio zelaia» nahastu ote dira? Gazteluk, «alemanen eskumendean» egon zela esaten du, haatik. Harrigarria, hala ere, Orixeren lagunek datu interesgarri hori ez lehenago eta lekuko gehiagoz agirlan jarri izatea, egia bada. Orixeren biografoek argitu beharko diguten beste puntu bat.

39) Buruz eta aspaldiko oroitzapenez bakarrik dihardut, lan hau egitera-koan ez bait dut *Kiton arrebarekin* eskuratu ahal izan.

ren eskuetan utzi du bere eta Euskadiren zortea (ik. *Urte Zuria*). «Ainbat negar baztarretan / txuku daukat nik begia; / neronek ezin dut entzun / biotz onen intziria» (*Gezur-maite?*). Zertarako eztabaidarik? Galdutakoa galdu da. Tristura ikara-garrizko nekatu bat ezkutatzen da bat-bateko bertso hartan, lurrikara Orixeri ustekabea atera bait zaio barnetik, itxuraz testuingururik gabe:

«Zerbaitek ekarri au Amerikara». — Ez bildur, arreba.

Utzagun Jaunaren altzo zabalean auzi orren lleba,

gure naiz besteren obenaren ordain nai bagaitu zeba.

(*Lur-ikara*)

Katolikoen burruka hura zerbait ikertuagorik dago. Gerrak eta gerra ondoak euskal poesian izan zuen oihartzunik, ordea, ez dugu aztertu gaurdaino. Lan bat bakarra dago, nik dakidala, biziki interesgarria hura, eta hasera bortitza: J. M. LEIZAOLA, *Acontecimientos del siglo XX y su influencia en la poesía vasca*, 1974⁴⁰.

Euskaldun katolikoen kalbario bide hau, Orixerentzat, *Itinerarium mentis in Deum* bat bihurtuko da. Jainkoaren bilaketa (mundua galdu da) gai nagusia bilakatuko da. Baina —hauxe bait dugu haren propioa— Orixe bere barnera biltzen, bakardadera erretiratzen da, Jainko bila. Isiltasunera. «Isil», Orixeren hitz haundi bat bihurtuko da. Benetako barne muietan orain sartu da Orixe. *Berraondoko meza* (1950) dateke lehenengo agiria:

Jinkoarekin
kuku neregan bil nadin.

.....

Beste orori
begiak ertsi emanik,
Jinkoaganat
zabaltzen ditut azkenik.

.....

Isila Meza,
obe dut ixilik egon;
biotzez-biotz
Jinko onarekin nagon.
Ez dut zurmurrik
entzun ere nahi nehon.

40) Baina liburuak ez du izan nahi lau Autoreren aurkezpena besterik, nahiz-eta, bide nabar, besterik ere aipatzen den (ik., Sarreran, Autoreak zein mugaren barruan ibili nahi izan duen). Premi-premiazkoa dugu azterketa osoago bat lehenbaitlehen.

Bere oinazetan bildu eta isildu den Euskal Herria dirudi Orixek. Euskal Herriaren samina da poetarena. Euskal Herriaren isila da. Euskal Herriaren «egin bedi zure nahia» da.

(Euskal Herriaren parte haundi batena, behintzat).

«Frantziatik Argentina joan zen eta emendik, Chile, Perú ta Bolivia barrena, El Salvador-era eldu zen, J. Zaitegik deituta, sortu berria zuen *Euzko Gogoa* aldizkarian lagun zezaion. Mouyshondt senar-emazteen *Miramar* deritzan landetxean egon zen. An, bakardade loretsu ta epel arten bizitu zen, Andima Ibinagabeitiak dionez, LluI berri bat bezala, barne-bizi sakonean bilduta⁴¹.

Urratsik urrats lagun geniezaioke Orixeri barnera bide honetan. Orixeren izpiritualitatean alderdi berriak agertuko dira; edo eta, lehen ere nabari zitezkeenak badira, hagitx markatuago dauzkagu orain. Seinala ditzagun puntu nabarmenen batzu, prozesu honen azterketa xehe batetara sartu gabe.

Argentina iritsi orduko, J. S. *Bachi Elizan* daukagu:

ixil organua,
ixil dut ezkila,
aldarean daukat
gure Jaun umila,
abean eseki
guregatik ila.
Aitaren ITZA da,
baina itz ixila;
ixilik ari naiz
ixil orren bila.

Seinala dezagun, halaber, Jesus Nazaretekoaren pertsonak orain konkretutasun balio berria hartuko duela. Orixeren go-goeta —horrela esaterik badago— guztiz «teozentrikoa» da, eta Jesukristo ia beti «Jainkoaren Itza» bezala kontsideratu du: Aitaren errebelazio gisa. *Barne muinetan*-en Jainkoari zuzen mintzo zaio, eta aipatzen den Jesukristo hura, ia beti Aitaren eta Izpiritu Sainduaren artekoa da, edo eta Hostian dagoena. Lurreko Hirutasunean kantatzen duena bera ere, apenas da benetan lurrekorik, giza-mozorroa jantzitako, giza antzeko, zerutarra baizik. Eta lehen poesietan kantatzen duen jaioberritxoa, ezin esan genezake Jesus historikoa dugunik, gizaseme soil osorik. Beti ere gloriatzkoa da. Nagusia da, Errege, Bazkoako Jesukristo garailea. Orduko sentierak, izpiritualitateak, hala nahi zuen, apika.

41) J. I. GOIKOETXEA «Gaztelu», aip. lib., XXXI.

Orain Jesus historikoa, Nazaretarra, «abean eseki, gure-gatik ila», barau-mendikoa, azken afarikoa, pasiokoa, gehiago kontsideratuko da. Ez ikusmolde sozial batetan, Euskal Herriaren zoria interpretatzeko (Salbatore Mitxelenak egingo zuen moduan⁴²), baina Orixe ere, bere buruaren eta bizitzaren interpretaziorako, bere ikuspide indibidualean, gehiago baliatuko da, hemendik aurrera, oinaze arteko Jesusen irudiaz. Geroago, *Jainkoaren billa*-n, joan-etorri haundikoa eritzi dionean, Jesus historikoz oroitzeari, meditaziorako laguntza bezala, oraingo prozesu aldi hau pasa duen Orixe bat mintzo zaigula nabari dugu. Ez *Barne muinetan*-go abstraktuago hura. Ikus *Getsemani*, *otoitz-eskola*, kapitulua. Oliamendiko *egin bedi zure nahia* hark, batez ere, indar haundia hartuko du Orixeren poesian. Euskaldunen eskalabroak izan du, agian, horretan zerikusirik:

Aitaren altzoan, Baratzeko ua duzu otoizgaia:

«Idatzia danez, ortara nator: ein bedi Zuk naia».

Zer otoitz oberik? Ni ere Zurekin ontan nadin saia.

(*Baru-mendian*)

... Erori ta zutitu, zutitu, erori.

Ari naiz etsi gabe, Israel iduri.

(*Orainaldia*)⁴³

Non dagoen ere, buruak alde egiten dio mundu honetatik. Galdu egiten da. Ederki agertzen digu *Pampaetan izar* poesia:

Ilun dago lurra, illargirik ez da, izar dago zeru.

Bi obo biribil, bat beltza, bat urdin. Ni naiz erdileku.

Izarrei begira, mendi gabe, doi dut jaso bear buru.

Zerua bertago izarrak gorriga. Zelaia paketsu.

.....
Galtzen naiz berêla. Nere gogoeta zertako luzatu,
eta abar.

Munduarekiko loturak eten balitu bezala, bere gogoetetan galtzen da. Bere barnean murgiltzen da. Itsas-bazterrean

42) Bibliako pasarte asko aldatuko zuen Salbatorek —Dabid, *Super flumina Babylonis*, *Guruzbide*— Euskal Herriaren gainera, honen patua adierazteko. Orixe maila indibidualean mogituko da. Baina aurretiazkoak eta sustraia agiri daude gorabehera sozialetan, nik uste.

43) Gerra ondoko literaturan sortzen den elkarren hurbilketa, euskal egoeraren eta zenbait motibo bibliikoren artean, osokiago aztertze dago oraindik. Hala ere, Israel Euskal Herriaren sinbolu bihurtze horrek (edo eta Jesukristo bera, gurutzean hila eta berbiztua: gogora Bazko Igan-dea Aberri-Eguna izan ohi dela) literaturan sinbolismo bortitza ezezik, pentsamendu politikoan ere izpiraziorik eman du. Sinbolismo biblikoaren eragina Aresti eta Mikel Azurmendi-Intxaustiganaino iristen da.

—«ixil ortan sarturík», «uin-otsak... nauka guzia», «dunba sor artan nauzu barrenean kuka»— betiereaz gogoetan ari da: «Ari naiz ta banago entzun eta entzun... Nerau nerongandik atertu nai ez nun» (*Betiera*). Arimaren azalketa bikainik bikainenak, emango dizkigu.

Kietisten aurka hain biziro irtengo zenak (*Jainkoaren bila*), ia kietista dirudi berak. (Sarri, kontrarioen kontra, geure burua burukatzen dugu).

Orixek —*Bolibiko zabaldian*— Jainko bila eta barne bila darrai bidean: «Or dituzu zelai, or mendi kankaillu, or, batez bat, argi / ... Su-gurdi aurretik sorgin argiz lurak itxaso dirudi; / atzera begira, lur biurtzen ura, begien zurgarri. / Gatzuna lurrean, artaldeak bakan, ez zugatz, ez txori; / oro sgor, bainan erne dut belarri. / Eder mendietan, eder aintziretan, / zeruan zohardi, argian arego Zu baituket arki»... «Baina, Zu somatzen doi doa naiz asi».

Sasoi-sasoian dagoen arren, gerra artetik datorren eta herri-herri galdurik doan 60 urteko gizona heriotzak enplegatzten hasten du: «Zernai erio zantzuk bai dula bildurra!». Ez da hiltzeko beldur: «Alare, litekena neretzat gau azken» (*Eguzkia jekitzen, etziten*). Asko oroitzen da heriotzaz. Preokupatzen du, beldurtzen ez badu ere: «Zer dakiket eriotz-orduan Jainkoak izenez / deitu nazanean?» (*Itz eta Mintzo*). Ez du mundu honek asko lotzen. Batzutan kasik nahiago luke hil:

Il naiago dut, batera,
bizi gelditu, bestera;
zer gerta ledin ikusi-naia
onezko bada, bide da;
gaitzez baledi, betor Erio,
onez bada, biziera.

(*Ixiltasuna*, ixil-ondo)

Beste batzutan, Hego-Ameriketara ordukoetan batik-bat, zalantzarik gabe hil nahiago lukeela ematen du:

Atorkigu, Matxin il eta gu biñ Aingeru Zaindari!

Onez ekarri nauk Europatik onat, irurñ pozgarri!

Emen bildu gatzik zerura bidean. Izan bedi sarri.

(*Lur-ikara*, 1950)

Ordu zoriontsu! Zu zaitut nik opa adiskide deiez.

Oi zer esnatzea! Zure besoetan esnatu nadilla!

(*Itz eta Mintzo*, 1951)⁴⁴

44) Ez zuen Orixek lehenengo aldia, hil nahiago lukeela. «Zazpi urte bel-

Barren hau zeraman Orixek Hego-Ameriketan barrena, isiltasun eta bake bila. Psikologikoki urratua doa.

Ihesi doan honetan, sorterriaz oroitzen da, eta oroitzapen gozoenek ere kalbario keru bat, pasio aieru bat, dute iadanik:

Zer eguerdi goxo ditudan burua! Berritzen didate
oroï utsarekin orduko zirrara, legor naizanean.

Angotik ari naiz; ba dut aski domu lëndanik egina.

Ameriketatik gogoa ara nau egaldi batean.

Eguerdì ostean kukatzen naiz, bakar, dakidan xokoan
iru erritako ezkillen soinua ixil auznartzera.

Ordu oro zaida nolabait berritzen. Irurak jo dute.

Dandara luzeak zintzo deitzen gaitu Kalbari gainera.

(Itz eta Mintzo).

Iraganaldia berrituz ari da barrenean: «Oroi zait eskola, / zerbait egin ta bein batez maisuak nola nindun galdu. / Lagunak etxera, ni gela beltzean. Argizpirik ez da / inondikan sartzen. Bainan andik laster piano-soinua». Banan-banan, Aralar eta Trintin, Larraungo basoak, Uitziko goiz meza, Aingerutako kanpaia, atariko baratzea, ardiak mendian, «Eguzkia jeisten, itzalak luzatuz, Altzo-mendin bêra», «Orexain erreka xurru-xurru beian»: ihes-ihesi, etengabe joandako Uitzira itzultzen ari da.

Hala helduko da —jaitsiko da bere barneko itzaletan— *Getsemani*-ra.

Orixeren barnera-bide hau konprenitzeko, haren erlijio krisiaren alderdi ezberdinak hartu behar dira kontutan. (Jeusuetan hartutako zauria berritzen zaiola, gogoan izan behar hori ere). Bi alderdi nagusi, batik-bat. Gerra inguruan eta ondorenean alde bitatik aurkitzen bait da Orixeren erlijio-tasuna erasota. Hobeki esan: Orixeren *Fedea Elizan* aurkituko da krisian, eskuinetik eta ezkerretik erdian harrapatuta, leher zorian.

Eskuinetik, Elizaren jokabide eskandalosoak etxe-guduan. Euskaldunek, katoliko bezala, ondo jokatu dutela gerran, probatzen saiatuko da Orixe. Inor baino katoliko zintzoago izan direla. Besteak direla, katoliko izena eraman eta izanik ez dutenak. «Ez gindunan gu yoan gorriekin; aizatu egin gindutenan», esplikatuko dio arrebari. «Au yun egia, au, ta oni

izetan» ere Jaunari eskatua zion heriotza, berak dioenez, behin baino gehiagotan, ik. *Igan beti nire lelo*, Indar-iturri; *Getsemani*, III, Lo zeuden naigabez; ik. baita *Eguzkia jekitzen, etziten* ere.

muturra biurrituko dionik ez din agertuko». Baina Elizaren jokabideak urratuta utzi du. Etsita.

- D. Apaizgurasoek ere ez al ziten orobat esan?
- N. Burua galdu zunaten aiek ere. Ta ondore txarra... guretzat, eta geroan, okerrago dana, erligioarentzat.
- D. Eta, Errepublika ez al zan gaiztoa?
- N. Garbi beza bere burua guk gurea bezala. Bañan esan bear unat: ez nitxon Errepublikazale biribil...
- D. Ta zergatik esan zun Pio XII-garrenak, Urdiñen guda ori Gurutze-guda zala?
- N. Bego, bego. Erroma bere irakatsien kontra ari ote da? Gaur Aita Santuak orobat uste ote du? Ortaz geroa mintzatu.
- D. Ta Espainiako apezpikuek?, *Eta abar* (ik. *Kiton arrebarekin*).

Hau ez da lekua, Orixek egiten duen euskal katolizismoaren apologia eta guruztari-katolizismoaren kritika zehazkiago aztertzeko. Guruztariok biraolari, lizun, odolzale, faxistak direla, behin eta berrirotuko digu. Okerrena Elizak hartu duen alderdia da. Orixeren mina eta samina, eta krisia, bakarrik agertu nahi ditugu hemen, hartu duen bidea konpreni dadin. Eliza horrekin Orixe ezin joan daiteke inora. Arriskuan dagoena, ordea, erlijioa da; eta galtzaile haundiena, Euskal Herria ere baino gehiago, Eliza. Orixek erlijioaren alde saiatu nahi du aurrerantzean. Euskal fedearen alde. Baina, bere barnera murgildu beharko du, agiriko Elizarekin ezin elkar daiteke eta. Elizak, lehen Errepublikari leialtasuna agintzen zuenak, orain matxinada bedeinkatzen du. Faxismoarekin prostituzioan bizi da. «Bitartean gure erri xumea ote otean, kezketan... Elizako Agintariak orrela ikusirik, gure aurka, gure gaztedia ezkerretara asi zinan. Bultza egin zionate Elizatik aldegitara». Eta, gainera, gezur zuria eta gezur beltza barra-barra euskaldun katolikoen kontra, zintzo bakarrak berak izanda. «Noren aurka Gurutze-guda? Katoliku giñanon aurka, katoliku indarra bi zati eginik. Zortzi egunetan garbituko gindutela ta berek muga ipiñi zunaten, esan dutana, ta gu gorriekin sailkatu. Luza-bildurtu ziranean, ordun asi zitxinan: «zertako yoa zerate gorriekin?... Euskaldunari gorroto aundiago ziotenen gorriari baino. Or ez zinan besterik». Fal Condek zioena: «Unión con los separatistas, ni para lo bueno»; eta Calvo Sotelok: «prefiero una España roja a una España rota»...

Ipernua kapitulu guztia aldatu beharko genuke, bere atal guztiekin, Orixeren problemak nolakoak ziren agertzeko (*Matxinada, Naparroa lotsagarriena, Lotsagarrien Lotsagarriena, Castiella, Illentzat ere gorrotoa, Gurutze-guda*). Gerra ifernua izan da. Baina ifernu okerreana, ifernu honetan, Eliza bera: katoliko nafar biraolariak, sakailo hiltzaile basatiak, urdin kriminalak, apezpiku koldar salduak, apaizak, fraileak eta mojak, komentuak. Elizak hondatu du erlijioa. Etorkizuna beltz ikusten du Orixek. «Gure yendea on izatez aspertzen ari din. Gure gazteria ezkerretara, gero ta geiago. Aski bultza egin zionate». Mendeku egarria indartzen, zanpatuen artean: «gure txanda datorrenean...»

Ifernu-Eliza honek ez du Jainkoa zerbitzatzen uzten, Lehenago jesuitetan izaniko krisia berriztu zaiola ematen du. Testuinguru honetan dakar ondorengo hau: «Begoña'ko zurubietan beera nentorrela, jesuita batekin buru egin nenuan: *zer moduz bizi zera?* ta *Munduak uzten nau, beintzat, Yainkoa serbitzen*». Uzten ez zuena, Eliza Ama santa zen. Orixek naturan, isiltasunean, Kalbarioan, aurkituko du Jainkoa. Izpiritu zaraton artean bururatu behar da *Berraondoko Meza*, funtsean *Itinerarium* guztia: «Isila Meza / obe dut isilik egon»; «Isil organua»; «ilun dago lurra»...

Krisiaren bigarren alderdia Eliza «ezkertiarak» sortu du. Eliza «modernistak» (izen horretako heresia bat dagoen zentzuan ulerturik), edo Orixek halakotzat jotzen zuenak behintzat. Norbaitek eramankizun haundiak dituenean, «Ze burgatorioa gaixo horrek!», esan ohi da. Orixeri «Burgatorioa» Frantzian suertatu zitzaion («ango mendeko Euskalerrian, obeki esan»). Bestela ere apenas genuen Orixe, eztarri-samatik behera halako usteak ardoa bezain erraz pasatzen zituenik. Baina muga ere ez zuen aukera-aukerakoa izan, nahiko errerik zegoenak, halakorik bakean ikusteko: apaiz jaun eta Biblia Irakasle bat eboluzio teoria zabaltzen! Orixe, eskuindarren kontra euskal katolizismoaren garbitasuna aspergabe defendatzen ibili behar izaten zuena, ez zegoen orduantxe euskal fedearen nahastaile berririk lasai-lasai ikusteko, alderdi batetatik gehiago...

Elizak badu Frantzian etsairik eta etsai gaiztorik. Baina, okerreana, badu ere etsai makurrik, «adiskide miñenik bear luketenen artean: apaiz eta goragoko Elizgizonen artean».

— *N.* Asi zitinan Españían ere sasi-yakintsu batzu, Yainkoak bere Liburuetan esana bere gogara makurtzen, mundutarren belarria goxatzeagatik, egiari muzin eginez, ipuia zeritela. Batez ere Prantzian, buru-yario ta mini-yario gogorra baita prantsesa. Bear duna ta ez duna buruz irauli bear; agora datorkion guzia tar-tar adierazi bear.

— *D.* Apaiz yende ta goragoko oiek Elizaren aurka?

— *N.* Izan ere. Ta apaizgaieri irakasten ari diranak. Urte artan asi zinan Baionako Apezpikutegia moda berriko ipui oiek zabaltzen an emen iriz-iri mintzaldiak egineraziz. Etorri zitinan Donibanera bi Irakasle. Obe zunaten etxean gelditu balira... Bat arek mintzagai zer zun esatea ere lotsagarri din: «bide yatorrez-bestera aurra nola eginerazi diteken, eta zillegi ote dan...» Ikustokia leporaino betea omen zegonan... nexkato gaztez.

— *D.* Yes!

— *N.* Ontara ez nintxinan agertu ere. Esana yun San Paul'ek, olako gauzarik aipatu ere ez egiteko: *nec nominetur in vobis...*

— *D.* Ortaraino galdua lotsa?

— *N.* Okerrago dana, beste Irakasle bat sineskizunen aurka ari izan zinan. Esan zitekenan galztock eman ziotela dirua... Mintzagai: «Gizonaren yatorria: zer dio yakinkizunak? Zer dio Yainkoaren itzak?»

...Zabaldu zunan agoa doakabe arek, eta obe zukenan idia-reña esan balu! Bizidunen motak aldakor zirala. Adan Yainkoak egina zula, bainan ez bertatik bertara; beste bizidun batzuk egin zitukela aldeaurretik, eta aiek bizialdatuz sortuerazia zukela gure lenengo gurasoa.

Hori ez da dena: «Adan bat baino geiago izanak zitezke la esan zunan axandalo arek», gainera. Eta Genesi liburuko irakaspenak ez zirela gertakari jo behar, irudipen bezala baino, eta abar.

Hemen ere ez zaigu axola bizialdaira teoria Orixek nola eztabaidatzen duen (eta oso ondo eztabaidatzen du, ez zuen kamutsa burua). Nolako ekaitzetan zebilen Orixe erlijio itsaso nahastu batetan gomutarazi nahi dugu bakarrik. Krisialdi txarra tokatu zitzaion, gutiena krisialditarako egina zen gizon zuzen eta gogorrari. Iritziak eta usteak munduan izatea, hor konpon. Baina («eta sotanadun ori, mukurrenera!») Elizgizonek berek fedea nahasteak samintzen zuen: «nolatan ixilik utzi zozokeri aiek esaten? Edo gaiztakeri aiek? Gure Eliza gaixoa ola kaxkarrerazi gaiztoen aurrean, alde batera bear lukenak!»

Bitartean ur asko joan da errekatik. Orixek biziki dramatikoki kontatzen duena, guretzat pasadizo polit bat besterik ezin izan daiteke honez gero. Baina Orixeren pasioa konprenitu ezin duenenak ere, errespeto sentitzen du haren zintzasunaren aurrean:

Bi aste aietan ez nenunan lo aundirik egin. Dozenerdi bat kilo galdu nitunan: kristau zintzoen artean egiten ari zan kaltea autemanenez. Geienak katoliku zitxinan. Sineste gutxiko gizon batek auesan zunan aren itzaldia entzun ondoren: «Onara etorri naizenean ez nun sineste aundirik; bainan orain baterez». Gure yende gaixok berriz: «zer sinesten dugu? Orain arteo irakatsi daukutenak ez duia balio?» Ikaraturik gelditu zitxinan.

Zer naigabea, batez ere katoliku dan batentzat! Gutar bat ola mintzatzea, ta askoz okerrago dana, Apaiztegiko Biblia Irakaslea. Yoaten naun Parrokuagana: «zer da au?», ta, «etzitela arrangura; ba-da Erroman fedea zaintzen duenik». Nai dut, nik, bainan bitartean zer kalte egiten dute gizon oriek!

Ez zituen susto denak pasa oraindik. Apaizengana joan zen kexatzera. Eta hara apaiz batek zer adierazi: «Aita Saindua bera ere, yakintsun berri orietako omen. Erroman olako aizeak omen dabilta. Arri ta belarri eginik eta lur yorik gelditu nintxinan. Zer gertatu bear ote du? Eliza ez din okertuko bere irakatsietan, baina bitartean zer kalte egiten dute olako apaizek!»... Bibliako Irakasle hark «etzunan bereizten ango mataza. Andik laister kalonigu egin zunaten. Nola ote dago gure Eliza gaxoa?»

«Au izan nenunan Burgatoriorik audiena Prantzian...»

Meza-Bezperak itzuli, eta ekaitzotatik aldegin zuen Orixe, Ameriketara gorputzez makal eta izpirituz errerik, asalaturik, nahasturik, hainbeste zirimola ondoren. Handik aurrera gutitan mintzatuko zaigu Orixe Elizaz. Kontuak bere eta Jainkoaren artean garbitzera doa. Bakardadera.

Han, Ameriketara, beste girorik aurkitu du. Elizak bete-bete. Fede sinple eta bortitza, hemengo nahasketa gabe: «Zer yendearen emana Elizetan! An etzegon Prantziko ta Buenos Aires'ko konturik. Indiatso beltzeran batek nere ondoan Yauna artu yun. Oinutsik zegonan gaixoa, aietako geienak bezala... Yende mordoia beti Elizetan, egun osoan... Sinestea bederen ba yunate gaixo auk. Besterik zer ekarri dite Colon'ek? Len bezain zigorpeko egotea».

Batez ere, arimak behar zuena, eta Uitzitik faxistek ateraz gero falta zuena, aurkitzen du menditarrak: natura in-

presionagarria. Bolibiako zabaldia, mendiak (dotore deskribatu dizkigu Orixek), argia, Titikaka aintzira... «Yainkoaren ixiltasuna ta pakea... Berraondo baino bakarrago ta ixilago. Olako otoi-lekurik ez dinat argitu. Tebaida ez dinat ezagutzen, baina guraso aiek, denik ere, ain doatsu. Zerua goien, lurra beian; baino mendietatik Yainkoaren laguntza, Dabid'ek diona. An etzegon begiak itxi bearrik Yainkoagan murgiltzeko. Amona Mari-Axuntxiz oroitu nintzinan».

1.4. «Getsemani»⁴⁵

Azkenean bidaztiak etxe hartu du. Finkatu da. Aukeran bizi da, lasai, Muyschondtarrei eskerrak. Kontuak atera nahi balitu bezala, Orixe atzerantz bihurtzen da, bere barnean, joandako oinazeei begira. Guztiz partikularra omen da, «minlekua legunkatuz artzen dan atsedena». Horretan arituko zaiugu Orixe, eri eta zauri heldu bait da San Salvador-era. Oinazeok, haatik, ez daude kontzentrazio zelaian. Gerratean. Batez ere bere bizitzako beste krisi haundi hartan baizik: jesuitetatik alderagin zion krisi hartan. Azken aldiko sofrikarioak baino barrenago eta biziago darama zauri hau nonbait, Guduak zauri zahar hura berritu duela ematen du. Beste gerra hauk, agian, ez dira gerra haren berriztapena baizik.

Harritzerainokoa da, eta ez dakit zer pentsatu beharko den horretaz, Orixeren isilaldia, urteotako Euskal Herriaren zorigaitzaz⁴⁶. Ez du behin edo bestetan ezik aipatzen ere, pasadan orduan. Behin eta berriro aipatzen duen Euskal Herria, gerra baino lehenagokoa da: Orixeren haur- eta gaztezarokoa. Ez zebilen hura «bertzen koeitak, neureak baino hobetsiz», bereetan buruz behera murgildua baizik. Esilioak ez itotzeko, bere barnera esilatu zen, apika.

45) *Getsemani* poeman, Añamendiren argitalpenean propio izen hori daraman zatiaz gainera, beste poesiok ere sartzen ditut: *Azken-afaria*, *Erodes-enean*, *Arantzeko buruntza*, *Gurutzean*, *II-obian*, *Ama naigabatuari*, *Resurrexit*. Dirudenez, *Getsemani* egiten hasi, eta pasio ziklo osoa paratu zuen Orixek. 1951n has eta 1954ean buka. Guztiek poema bat osatzen dutela pentsa genezake. Ondorengo guztian ere, haatik, propio *Getsemani* deritzana hartuko da guztiaren muin bezala, honek bere batasun propioa bait du bere baitan.

46) Lehenengo Mundu Gerrak *Gentza* poesia eragin zion. Espainiako etxegudua eta Bigarren Mundu Gerra, ordea, isil-isilik pasa ditu.

Getsemani poeman, nolanahi ere, Euskal Herririk apenas dago, gonbarazio pare batek begien aurreratzen diguna besterik. Eta ez da oinazetan dagoen Euskal Herririk. Beharbada han dago esplikazioa: «Biotzean agortu zait gaur beinolako grina / au dut minik aundiena: minik izan ezina». Minik ere gabe uzten duen etsipenaren gehiegia. «Gaur ez erk ez nau kupitzen gaixo doakabea». Bada zerbait, hala ere, garai honetan bere burua Jesukristoren pasioan sartzea.

Hizkuntza heldua du poema honek. Bertso mardula, garbia. Gaiari oso lotuta dihardu. Irudi luzerik eta, ez dizu tartetuko. Eta irudirik ere, gutiago. Poema guztia, ordea, bi mailatan doa: maila batetan Jesukristoren pasioa (irudi, espilu), Orixekek meditaturik; beste mailan, parez-pare, Orixeren pasioa, urrundik oroituta. Orixeren pasioaz arduratuko gara soil.

Zil bekit gogoratzea nere zenbait naigabe;
nere poz aundiak ere an asiak dirade.
Nere gogoramenean ongi gorderik daude!
Zurekin berritzen ditut etortzean urtabe.

«Garrik ez, ta gori»; «Ordu oso, ordu gozo»; «gazia Zuk artu zenun, neretzat utzi geza»; «Afarian bizkor zinan, baratzen argal zera»; «au dut minik aundiena: minik izan ezina»; «baratz eder, bakar, ixil; etxea dut inguru»: lerroz-lerro, Orixeren estilo ezaguna datorkigu. Baina inoizko gogortasuna gabe. Bigun-bigun doa. Lasai eta naro. Oso landua. Esaldi «biribilak» gustatzen zaizkio. Beti «puntutxoa jartzea» bere lekuan. Onomatopeiak ateratzea: itsasoaren «urrungo urrunga»; «ur aundien zurrumurru entzun dezadan urrun, / ez xurrux-taren soinua baratzean bezain legun», etc. Zerbait manierista, baina klasiko eta gizonki ari zaigu.

Inaziano finak «tokia gertaraziz» eta «gertaera iruditartuz» ariko du bere gaia. Lehenengo, bera dagoen tokia abstrahitu, ahantzi, Getsemaniko baratze ilunera aldatzeko:

Bainan edertasun ontan... Jaunaz nola kupitu?
Aren albo kokatzeko bi begiak itxitu.

(Nere baratza).

Beste nonbait ere hala bait dio berak: «Baina, gertaera bat gogoematen, kristaurik ezikasienak ere nai ta nai ez egi-ten du gertaera nolabait iruditartatze au... Esaterako, Jesukristo Baratzeke otoitzean, edo beste edozein pausotan, iruditara nolabait ekartzean, irudimenak asmatuko du Kristo bat

eta lotzera datozkionak, edo pillarean astintzen duten borre-roak⁴⁷».

Esan beharra dago *Getsemani* kanon bati lotzen zaiola: San Inazioaren meditazio metoduari. Eta, hein horretan, ez dela «kreazio libre» bat, gaurko gustoak nahiago izaten duen eran batik-bat. Beharrik ere ez (Orixe ez zen irudimenari libertate haundiak eman zale). Eskemen arabera medita-zioa da, konstrukzioa. Baina, arau artean, Orixek ez du neke-rik, behar aina beregaintasun asmatzeko. Ongi daki ofizioa. Aitzitik, poesia egitea Orixerentzat beti izan dela, funtsean, meditazio inazianoa egitea, ohartuko dugu iadanik. Hortik ha-ren poesikera diziplinatua.

Beti erne dago, zer ikusi, zer entzun, zer ohartu⁴⁸.

Bere begien aurrean Getsemaniko gorabeherak gertaraz-ten dituen artean, Orixek —beti oso aktibo⁴⁹— ikusle biziki alderdikor gisa, bere sentimenduen —erruki, indignazio, eta abar— oroitzapenen, irudipenen, desioen, iturria irekitzen du. *Euskaldunak* poeman berak deskribatu zituen apustu ikusle haiek bezalaxe dabil, «ikusten» ari denak arrebataturik. Ikus-le baino parte hartzaileago da. Eta hor agertzen digu bere barrena. Bere kezkak, problemak. Bere pasioa.

Adimenaren larriak eta Fedearen laguntasuna pertsonal-kiago aitortuko dira orain. Gehiegi esan gabe, baina nahikoa adieraziz.

Nik ikasi asko kolokan dabilla, ba dut uste aizun;
bainan egi ori, Zuregan etzinik, nere guzien mun.

Uste, diotenez, aburuz, iduriz... zenbat uste ergel!

Oietaz burua bete bizi dira bost eta bost ergel.

Agur guzieri! Ez dut oien mende bizi nai otzepel.

Fedea. Margoa bai, bainan argia inork ikus ezin

(ik. *Jainkoaren billa*, 1971, 154-155).

Begien argia ikus ezin arren, emen dut nerekin.

Sinestargia da, izkutuen dala, argirik argien.

Gure baitan illun, bere baitan argi, margorik zurien.

Ortatik irten da zazpireun izpitan jakiterik geien.

(*Azken-afaria*)

47) Ik. *Jainkoaren billa*, 1971, 262. Ik. liburu honetan bertan, or. 187 eta hur., *Getsemani*, *otoitz eskola* eta *Arrazoiketa otoitzean*, or. 68 (Gain-begiratua).

48) Id., 74. Ezpairik gabe, Orixeren poesiaren interpretaziorako giltza, for-ma aldetik ere, liburu honetan dago. Noizpait sakonkiago aztertu beharko da Orixeren poesigintzako «metodu inazianoa».

49) Id., 70: «Arrazoi aundiz esan die H. Bremondek San Inazioaren Ejer-tzizioai *kemen-eskola*».

Ez da oso konkretua, tamalez, koloka hasi den guzti horretaz. Uste, omen, ote, aburu eta irudipen: *Jainkoaren billa*-n bixi-bixi maiseatuko dituen eskola diferentzia teologikoren batzu adierazi nahi ote? Ala neotonismoaren krisia? Ala gehiago: «Galileo aurreko» mundu ikuskera guztiaren gainbehera eta porrota? Ezin jakin, zeren erdian gelditzen bait da Orixeren fedea tinko.

Bere nahigabeak azaltzen ere lotsakortxo dugu. Eratsuegi, nik uste. Orain heldu zen, antza, bere bizialdiak, atzera begira, muga eta epe jakinetan sistemakeratzera: urte beltzak (1916-23), zuriak, etc. («zazpi urtez ain samina, zazpi laukoz ain goxoa», idazten zuen 1952an). Baina urte beltz horien berri «aski» eman digun arren, berri garbirik ez digu eman: «Zuk eta biôk bakar dakigu / zazpi urte beltzen berri». «Gerta-bearra gerta zanean / beste biderik ez neukan», esango du soil, jesuitetatik aldegin beharraz.

Bidegabe egin ziotela uste zuen, dudarik gabe, eta ez zuen inor salatu nahi, beharbada. Lagunek ere bakarrik utzi bide zuten: «Antxe, Jauna, ba dakizu, geldi nintzan bakarra». Orduan bidegabe egin zitzaionaren kontzientzia biziak eta saminak ez zuen behinere utziko (Arestiren sentimendu nagusi bat horixe zen, halaber)⁵⁰. Nolanahi ere den, zuzenez ala okerre, Orixe biktima sentitzen da, eta sentimendu hau —mistikoa aparte; hots, sakon-sakonean egon litekeen norberaren erruki eta kupida ere eta norberaren alde asmatua litekeen besteeikiko bidegabekeria ere aparte— xit kreatiboa izango da Orixeren poesian eta posturetan, bestearenean bezalaxe. Orixerenean, biktima sentitzerago eta biktima bihurtzerago daramala, ez errebelatzera: «Sorkari guzien mina gerta bekik barrengo». Orixe, pronto ezik, sofritu nahita dago. Biktima izateko antsiaz. Oinaze kaliza hustutzeko egarriz. (Berau ere mendeku refinatu bat eta errebelatzeko era sutil bat izan daiteke, noski). Baina garraztasunik ez dago. (Ik., orobat, *Jainkoaren billa*, 135-136).

50) Ateraldi oso Orixerena, Aita Onaindiari erantzun omen ziona, honek haren bizitzako berri eskatu ziolarik: «Nere biziko itzal aundia, itzal igaro egizu, edo bestela au jarri: Hizo sus estudios en la Compañía de Jesús, de la cual fue despedido como San Luis Gonzaga y San Francisco Regis», ik. GOIKOETXEA «Gaztelu», aip. lib., XXIX. Meza-liburuan, ordea, ez da esaten, jesuitek San Luis Gonzaga etxera bidali zutenik (ik. or. 972: San Frantzisko Regis ez da aipatzen). *Santa Cruz Apaiza*-n, Gero 1974, or. 10, idatzi zuenez, jesuitek «ez dute nolana-hiko gizakumerik etxerakotzen».

Hastapenetako bidegabekeria hartaz horren lazo eta arruki mintzatzean, batzutan errealismo bizi-biziko ilun-argi koa droak sortu ditu. Baina, inoiz, dena uretan pasata ere utzi digu:

Ezin dut âztu Urliren bidez
erauntsi zenidan lorra;
ez Sandi arek bide-erdian
ipini zidan zoztorra;
gero, Berendi egin nun topo,
gogorrik bazan gogorra.
Guzi oiekin ordaindu bezat
nere gaizkiginen zorra.

Hori da gauzak argi eta garbi esatea: zer eta zeinek egin zion eta noiz eta nola eta zergatik!...

Zerbaitegatik, jesuiten begirune gehiegigatik edo maitasunagatik⁵¹, oraindik ere gaizkile haien gorrotoak edo mendera dezakeen beldurrez beharbada, aipatzen baditu aipatu, zerna-higatik den ere, garbi hitzegitea eragozten dion korapilo bat badu Orixek eztarrian. Ez zer eta ez zeinek, ez digu esango gaitzaldi hori dena noiz edo non zenik ere: «Antxe, Jauna, geldi nintzan bakarra», «Orduntxe, Jauna, nolako mina etorri zitzaidan neri», «Antxe zan». Eta kito. (Kontrasta horri, beraz, gerrateko eta, beste gauzen noizkoa garbi jakinarazten digula, eta hor, apropos asmatzen direla edonoizko «orduntxe» eta «antxe» horik). Supitu bizi-biziak abiatu ahal izango ditu, horrela, Jesukristogandik beregana paseaz. Baina horretarako arrazoin poetikoak baino gehiagorik bazuela pentsa genezake. Eta arrazoinok, bestela begiragarriak izan badaitezke ere, poesia hondatzen dutenean, arrazoin txarrak iruditzen zaizkigu poesian.

Bi poesiatan, hala ere, orduko arimazko eta gorputzezko egoeraren xehetasun harrigarriak ematen dizkigu. Eta interpretatzen ausartzen ez naizenez gero⁵², ia oso-osorik aldatuko ditut, irakurleak berak nahi duena epai dezan:

51) Beharbada, «antijesuitismoaren» suari ere ez zion egurrik bota nahi, alegia, «intelektualen», edo halako itxuran agertu nahi izaten dutenen, gaizki disimulaturiko antiklerikalismo eterno arlote merkeari, errepublikanoen artean korrientetsua bait zen. Harrigarria bait da Unamunogan beragan ere, hain orijinala behar zuen gizon harengan, antijesuitismo-rik sinpleena, troskoiloena.

52) *Erodes-enean*-en aitortzen digunez: «Zoro Zu!... Urliak, billatuz altzaki, / zoro-merikura nindun eramaki». Orixek horren interpretazio hau dauka: «Ez da lotsatzeko. Barrenak badaki / urrundik bederen zaizula jarraiki». Interpreta nahiez, agian posible litzateke besterik ere. Psikiatra ez dela «zoro-meriku»rik ohartuz, hori bai.

Lo zeuden naigabez

Antxe, Jauna, ba dakizu, geldi nintzan bakarra.

Otoitz-aspertu bat nai, ta debeku nun negarra.

Belaunen gain egoteko galdu nizun indarra.

Eseri naiz; ezin egon; ez dator deadarra.

(...)

Urbilduz zoan eguna; biamon oro larri.

Lurra zeken, atsa legor, zerua berriz arri.

Soraiotasun elkor au bai dala nekagarri!

Bestetaz ez bada, minez gelditu naiz egarri.

Begiak igurtzi naia, ezpainetan arrausi,

gorputzaren ezaldia inolaz ezin ausi.

Eguerdi zan, oroi zera, ogera nintzan jausi;

illunaldi beltz aretaz ezin niteken nausi.

Zuk etzenun baratzean oge goxorik izan;

min ori, sorgarri gabe, gogoz zenun eraman.

Erio ainako mina eut ikasi zer dan;

eriotza, bai, eskatu biotz osoz bostetan!

Ez zure Gurutzekoa: ez neukaken indarrik

agoz esateko ere «kendu min au nigandik,

bainan ein bedi Zuk naia, ez nerez nai nukenik».

Eriotz arinagoa aukeratzen nizun nik.

Neke auek arintzeko eman zenidan loa.

Naigabe artaz âzturik, egin nizun goxoa.

Ondoren, otoitzerako zuti neukan gogoa;

lêna berriz esateko eze neukan agoa.

Eseri emen

Antxe zan. Eseri nengon, naigabetan nintzala;

urbil aski Zuregandik ikasleak bezala.

Bi begiak elkar-iges, buruz, gogoz, apala.

Nork esan lêngengoz ordun entzungo zindudala?

Ari nintzan? Xor nindagon? Neronek ez nekian.

Musika bat ezin kenduz nedukan belarrian.

Xor nengola, ta, soinua ixilazi naiean,

otoitz-ordua goxaro joan zait ezarian.

Begiak xorturik, baina belarria Zurekin,

askotan zertara gauden ezin dezagu jakin.

Obe genuke Zu suma, gogo, zentzu, denekin;

baina barren erdi-xorrek laguntza du batekin.

Ordu erdia, ordua, besterik egin gabe;

ez nintzan azkeneraino zer egiten nun jabe.

Alperrik astia galtzen ote nizun erabe;

baina sostean biotza biur zitzaidan labe.

Andikan bizkor jeiki naiz. Nonai Zure babes.

Sendatua sumatzen dut nere kemenik eza.

Xorraldiak indar ori nolatan eman leza?
 Indar oien bear nintzan gizon iraun baneza.
 Ordūn baitaratu nintzan, musikaren barnean
 Zu zintzaidala legunki gordetzen biotzean.
 (Zenbait aldiz igalia ezagun axalean).
 Ez nengon xor, ez, Zurekin nengon gogo betean.

Isildu eta agertu, bereak soil azaldu eta Jesusen oinazee-kin lotu, lehenago izanak eta orain sentituak txirikordatu, artez ibili zaigu Orixe. Inpresio global pertsonal boteretsua egi-ten dizu. Zurrumbiloan barrena zaramatza, noizpehinka, nahiz eta hunkitzea, sorgintzea, urratzea eta barrena harrapatzea, ez den Orixeren gauza, bestela.

Poema honek, ordea, Orixeren gauzek bestela izan ohi ez duten gauza bat du, tarteka behintzat: tentsioa, desarroi-lo dramatikoa⁵³, aldi bakoitzean beregandik Jesusen pasiora aldatuz eteten duena. Orixek ez du hemen ere bere tan-kerak utzi: barne-bete, eraz guztiz neurritsu, doi-doitu, ajus-tatua. Bere buruaren kronista distantziatuarena. Baina hemen bai, azpian sua dago. «Garrik ez, ta gori». Hau pasio bat da. Espanturik gabe. Natural. Naturaltasun sotil hartantxe dago indarra, hain zuzen:

Belaunen gain egoteko galdu nizun indarra.
 Eseri naiz; ezin egon; ez dator deadarra.

Getsemani poema senti-sentitua da. Aspaldian barruan eutsi zaionaren gainezkaldi bat. Lasatu bat hartzea. Orixek ez du bere kontrola behinere galtzen. Baina Jesukristoren pa-sioari begira, eta Jesukristori mintzo zaiola —irakurleaz akor-datu gabe antzera— libreago sentitzen da, bere nahigabeen historia jalkitzeko.

Barne muinetan-en franko herabe eta uzkur kantatzen zion, orain, Ama Birjinari: «Jainkoaren Ama ta / Jaunaren mira-be... Jaunagandiko grazi / guzien urbide, / *niretzat, orde, minen / Ama, batez ere*». Orain bihotz-ateak dena-den zabal-duko dizkigu, sekulako bertsorik ederrenetan:

Txikidanik izan nintzan zori gaitzaren lagun;
 etxe artan egunero ezbearra bagenun;
 Zure minak gureekin gauez oroi genitun;
 Agurtza esan ondoan kantak arintzen gindun.

53) Hau, egia esan, propio *Getsemani* izena daraman poemaz bakarrik esan daiteke; harekin batu ditugun beste poesiak aparte utziz gero, hor-takoz.

Gure sukaldean zinan minetan aipatua.
 «Erregina eder ori, nekez inguratua».
 Negar-aspertua bainon obe genun kantua:
 baina bein, eten zitzaigun... Mina zan alakoa!
 Aiton, amon ta guraso, senide ugaritan,
 uretan gatza bezala geienak urtu ziran;
 iru gelditu ginanok an-on gabilza bakan;
 Zurekin bildu gaitezen luzatu gaberik an.

(Ama Nalgabetuari).

Bada arima egokera bat, Orixek inork ez bezala deskribatu duena: dena erantzi eta arima —irudimena— gorputzak jare eginda, hutsean libre gelditzen den unea, hutsean dilindan, gabirai dantzan, erne eta lo artean. Distraizio —abstrahizio— osoa, burua «galdu» eta mundu honetatik aldeginda. Pasibo ala aktibo gauden antzeman ezinezko tarte hori: «Ari naiz ta banago entzun eta entzun» (*Betiera*) edo «Egonean jardun, jardunean egon» (*Miramar* 1954), esaten diona Orixek.

Isil organua
 isil dut ezkila.

.....

An nagozu bakar
 Eliza xokoan
 begiak ertsirik.
 Ernai? Lo-xorroan?
 Ez dakit bi oien
 muga non dagoan.

(J. S. Bachi Elizan).

Hustasun hori da *Berraondoko Meza*-n nagusi:

Ez da mendirik,
 ez da zuhainik aldean;
 txoriak ez du
 txintarik osto galnean,
 Indart-Zuburu
 lo ditut bete-betean;
 zeruak lurra
 besarkatzen du bakean.

Baketasun zabal bat zabaltzen du bertsoak. Orain asko erabiliko duen ritmo luzeak. Gauza bera *Pampaetan izar*-en. Isiltasunaz batean, Orixek sarri deskribatu du zurrumurru betibatekoak, monotonoak, sortzen duen estasi antzeko sorraraldi hori⁵⁴:

54) Orixek beti liztorra zuen belarrian, nonbait: «nik ere ba dut ots bat

Ostoen urrungsk arian arian lo-arma sartzen dit.
Lorik naiz ametsik ál goxoagorik neurtitzak egiter?

Gogaia goxatuz irakiten doi doi ari zait burua
oarkabe; bainan urren esnatzean, itzak txintxo datoz
bizar asko gabe, nik bear-neurrian lumaren eitzera.

(Itz eta Mintzo).

Ikus batez ere *Betiera*, dena horretaz eta horrelaxe egina
itsas bazterrean. Uhin-hotsak hartzen dio belarria eta «ez
aspertu, ez ase, ark nauka guzia». *Ixiltasuna* poesian (Ixil
aldi), halaber:

Itxi ditut bi begiak
loari ederretsiak;
eme-emeki itzali zaizkit
basoaren marmariak;
bainan oraindik etsirik ezin
artu dute belarriak.

Gauetz ere zur da bêtik
lo-zorroaren menpetik;
erdi-lo dala, entzun gogo du
xurru-murru meletik.

«Cesó todo, y dejéme», «Quedéme, y olvidéme», esan
zuen San Joan Gurutzekoak.

Behin baino gehiagotan gertatuko zitzaizun, gauean ohera
joan, gogoetan hasi, oroitzapenen bat ausnartzen edo ame-
tsetan, eta, emeki-emeki, irudimena hegan bere bidean joaten
zaizula, norabait, edonora... Giro honetan egina da *Getsemani*,
«bi begiak itxitu»z eta aldameneko iturriaren ur-xurruxtak
sortuta dagoela, irudimenean Jesusen pasioa eta berak ja-
sanak biztuberritzen hasten direla, filme batetan bezala. Eta
Orixek, inaziano zintzo gisa, errealismo guztiz gertaberritzen
dizu, bere ametsean, Jesusen pasioa baratzean. Ez hain
errealista, esan bezala, berea.

Barne muinetan-en Jainkoari zuzen mintzo bazitzaion sarri,
pasio bion bateratzeak, denbora eta maila ezberdinen kon-
binazioa, eta, beraz (aditz aldetik, esaterako), mila eratara-
ko aukerak eskaintzen dizkio: pasio ikusle orduko sofriztai-
le; behin orainaldian, iraganean gero; zuka —Jesusi aitortza

belarrian beti» (*Betiera*; ik., orobat, *Barne muinetan*, Guregan eta azken
aldiko beste poesia askotan). Beste batzutan xistua belarrian, esango
du. Itsasoaren, iturrien nahiz hostoen hots betibatekoak eta haren be-
larri durundioak azken urteetako poesian ia droga baten funtzioa har-
tzen dute.

gisa— atal bat, narradore objetibo antzera bestea, bere buruari hurrengoan; hortxe Jesus apostoluei mintzo, han apostoluren baten hitzak; Getsemaniko baratzean hau, eta hori San Salvador-eko etxe aurrean... Barne mugi-mugitua. Drama baten akzioa.

Akzioa eramaten, aldiz, bertsolari dugu Orixen. Bukaerak bikain (buelta emanez, ondorengo):

Esaten nizun: «Noiz arte, Jauna?

Ala jabetzen etzera

Zuk eman-âla jasan dutala,

jasango ere aurrera?

Azken-min ori bego benipein,

ez naza jaurti lurpera».

Bainan ez neukan neronen mende

nere minaren aukera.

Adizkera eta aldi salto dramatikoak:

Otoitz-aspertu bat nai, ta debeku *nun* negarra.

Belaunen gain egoteko galdu *nizun* indarra.

Eseri *naiz*; ezin egon; ez dator deadarra.

Dramatikoa, unea, *Judasen musua* da. Koru greko bat bezala hasten zaigu Orixen:

Biotzik beltzenarekin or dator lagun zuri

Jaunari mun ematera. Non duk ezpata, Petri?

Satan-seme ori jo zak!

Harria harri gainean bezala, morterorik gabe tartean, bertsuak elkarren gain:

Ikasle mingain-beroak oro doaz igesi.

«Nagusi, Zurekin il, bai; ez Zu bakarrik utzi».

Aien asmo sendoenak aizeak deramatzi.

Orobat agintzen dugu; berdin iges goazi⁵⁵.

Barne muinetan-go bertso nerbioso, bihurritua, trinko bai, beti ere herstu eta bete-bete, baina honez gero Detxepareren laburtasun errazez doa, sarkor eta zabal, ez larririk, ongi moztu, landu eta leun, kasik arin. Detxepareren arkaiko tankerako forma sinple, trasparenteak, eta direktotasunak, oihartzun bat aurkitzen dutela iruditzen zaigu, belarrian:

Eldu dira zalapartan, zekiten baratzeraz;

Arma, krisallu, lasta-su, gure Jauna lotzera⁵⁶.

55) Orixeren doinukera bat du, aldiz, Detxeparek: «Amore bat uken dizit miragarri jentilik: / Harekila nintzanian, enuien nik faltarik. / Nik ja-goitik ezin nuke hura bezain maiterik. / Haren minez orai nago, ezin hilez, bizirik».

56) Honelakoak ditu Detxeparek: «eta beti erratuia / nola ardi itsuia, /

Ez da, ia nahitaez Leizarraga edo ez dakit zein gogoratzen digun forma bitxiren batetan⁵⁷, aspaldiko adizkeratan edo hitzetan, non ikusi behar dugun aitzinako klasikoen eta kantazaharren eragipena Orixeren lanetan. Gure klasiko zaletasuna lotsagarriro axalean gelditzen ari da: ez diogu formari baidzik begiratzen eta ez diogu begiratzen formari ere. Haiek sarri aipatzeaz beste, dozena bat hitz «zahar» kurioso —gehienak erdararen bati hartuak— eta dozenerdi bat esaera nabarmen *kopiatzetik* ez gara pasatzen eta. Orixek sakonkiago lortu duela esango nuke, klasikoak bere erara *birkreatzea*. Tradizioa zehar, klasikoak dabilta Orixeren esaeran, bertsoen arteko dependentzian, errekurtsio «naturalen» baliapenean, eta abar. Baina honek azterketa berezi bat beharko luke. Bakarririk, gure aurrekoak baino klasikoen ezagutzaileago eta jarraikileagotzat dauzkagu geure buruak. Eta ez zait batere seguru iruditzen, halaxe garenik.

Gero, Orixek euskara daki, eta edozein eskinatan sekulako sorpresa bat eman diezaguke, nolanahi bota eta beti zutik erortzen diren frase eta esaldi horietan, milaka. Orixek edozein bihurritu egin diezaioke hizkuntzari⁵⁸, behartu gabe, libertate soberanoz erabakiz, hitzak zein ordenutan jarri, edo zein desordenutan egokitu. Handik hara, Orixeren lehortasunak hizkuntza bixi-bixia du beti ere.

Poema honekin, Orixe, lirikorik hoberenetakoa ezezik, originalenetakoa⁵⁹ agertu zaigu. Eta hori, gai batek iadanik originaltasunik ez bazuen, ez zuenenean: Jesukristoren pasioan.

mundu hunek, haragiak / beti enganatuia»; edo eta, halaber: «Bere irudi propiara gure anima kreatu, / memoriaz, borondatez, endelguiaz goarnitu». Orixek probetxuz bereganatuko dituen eten formak, ebakierak.

- 57) «Lazar'en arreba Zu'ri begira oinetan jar zedin» (jarri zen), *Baru-mendian*. «Mutillik mazalik / gudar! bizkorrik, / Napar-Erregeak badu Uitzin» (*Euskaldunak*, VI, 784-786; Ibargueneren paperetako *Ganboarrena*-z aldera). Orixe propio kantazaharren antzera ari den pasarteak («Toberak», etc.) ez dago hemen zer aipatu.
- 58) *Zera* «esateko bakar da gai min aundiz, egon dena», bertsoa, adibidez. Alegia, hiperbaton hori gabe: min aundiz egon dena bakarrik da *zera* esateko gai.
- 59) Orijinaltasun gorabeheran, irizpideak asko herstutu dira gure artean. Edo eta beste eskabide batzu dira gureak orain, «literaturarik» inori aitortzeko: Axularren *Gero* bera obra literariorik ote dugun dudatzearaino ailegatu gara, eta uka-muka ikusten dugu, adibidez, Haranburu-Altuna, ik. *Euskal Literatura* 72, Lur 1972, 7-8. Ezezkora makurtzen dela dirudi, gainera; zeren eta, «nahiz eta hizkuntza aldetik oso baliotsu ta inportant izan, ez da jatorra galaren aldetik». Beldur naiz, ordea, bide horretatik, Racine, Corneille, eta abar, espainol nahiz frantses teatro klasiko gehiena, Shakespeare nahiz Goethe, halaber, eta Dante, denak

1.5. «Igan beti nire lelo»⁶⁰

Azken aldiko bigarren eta poema mistiko hirugarren honek, Sarrerarekin, hamalau poesia ditu. Mila alderditatik *Jainkoaren billa*-z lotuta agiri zaigu. Berak mistika gauzetan ikasi eta bizituaren berri eman nahi zuen, nonbait, aldi honetan. (Esan den bezala, San Salvador-en Orixe ia ez zen erlijio arazoaz besterik arduratzen, idazle gisa batik-bat. Horretan enplegatzen zen buru eta bihotz. Oroit «Neronezko grinak ere, Zuk emanak, Jauna, berori eskatzen dit» hura, *Jainkoaren billa*-n)⁶¹. Ez kontaduria zehatzik, azkeneko xentimoraino dena kontatuz. Baina, hala ere, poema hau kronika bat dugu. Orixeren mendibide mistikoaren kronika. Izpirituairen autobiografia bat.

Poema honek errespetu haundia sartzen dit niri neuri. Hobe nuke isilik pasa, hau dena benetan «nire aizkoraz gaineretik dagon lana» bait da. Baina bidegabe litzateke. Beraz, luzatuko naiz, baina nahitaezkoa baino gehiago ez dut sakonduko, mistikan dakitenagoek hau dena aztertzenago duten artean, axala urratzea bederen zilegi dugulakoan. Izan ere, berau da, nik uste, Orixeren poesigintzaren gailurra eta erpin-erpina (prosako *Jainkoaren billa*-ren antzera). Eta euskal poesia erlijiosoaren gailur eta erpin ere bai, nire ustez. Neure gustorako, behinik-behin, hauk ditugu Orixeren bertsorik helduenak, beteenak eta gozoenak, natural, mantso, erraz, bere-beregandikoen eta barrendikoenak, bero-beroak (betiko bere distantzia galdu gabe). Poema guztian ez da, seguru asko, hitz bakar bat sobera. Ez dator gaizki hitz bat baka-rrik, betegarri, bertsoak halakorik sarri behartu ohi badu ere.

literaturatik kanpora bidali beharko ote ditugun. Beste garai batzutan, izan ere, «orijinaltasunik ezean» erakutsi behar zela orijinaltasuna, uste zen; eta gai jakin bat-berean erakusten zen, zein gehiago eta zein nolako. XVIII mendean, satira bat, oda, balada bat, idazten zituena, neurri eta egitamu eta hiztegi eta estilu jakin batzu erabiltzera behartua zegoen. Eta hori ez da klasizismoaren eta akademizismoaren obra bakarrik. Orain sarri erabili ohi duguna baino arte kontzetu «artesauego» ororen joera baizik. Eta artistek berek, orain eta beti ere, artearen libertate aldeko teorikoek eta kritikoek baino arte kontzetu «artesauegoa» izan ohi dutela ematen du. Ama Birjina, Jesukristo Gurutzean, etc. pintatu dituzten pintore guztiek, orijinaltasuna bestela ulertzen zuten, ausaz. Eta, beharbada, literaturan ere orijinaltasun tipo bat baino gehiago badago.

60) Ik. *Igan beti nire lelo*, In te cantatio mea semper, *Ilondokoak*, in *Euskaldunak poema eta olerki guziak*, Añamendi 1972, 573 eta hur.

61) *Jainkoaren billa*, 1971, 20.

Orixeren erlijiojera ez zaigu beti gustatuko, Jesusen Biho-tza aipatu ere ez zuen jesuita harena, lehor sarri eta pietista antzekoa inoiztxo; esperentzia mistiko zur- eta lurgarriak kontatzen dizkiguna, gizona nondik nora demonio ote datorkigun antzeman ezineraino; baina, poema hori, barne nahiz gain, gai eta forma, zindotasunez bete-beteta dator.

Jainkoari hi-ka (izenburuan batik-bat) hasten zaion poema honen aldean, *Barne muinetan* hark sagar berdea dirudi. Bere beteko poesia da hau.

«Lelo txuri»ok «zârtzarotik urbil» ondu ditu. 53-54 aldera, nik uste: 65 urte beterik, beraz. Ez dakit zeinek zirikatu zuen, bertsuok egitera:

Albotik auzoa
nere pake-guraz
alperka zait ari.
Ainbat aztarrika
eginik, egona
ez âl zait zillegi?

Norbait bazen, hala ere. Eta jakingarria genuke, esango baligu (badu, noski, beste zer esanik ere eta): *gazteen lil-luraz* hasi duela, aitortzen bait du berak («por seducción de los jóvenes»; Orixek, batzutan, euskaraz esan nahi zuena erdaraz esaten bait du).

Jainkoak egin dizkion graziak aipatuko dituenez gero, badaki Orixek, harrokeriaren arriskutan dabilela, «santutasu-nean» izkututzen den harrokeriarena bereziki⁶². Baina, arrisku eta arrisku ondo, Jainkoagan fidatzen da. Behinolako «au nau-zu!» hartan bere buruaren definizio antzeko bat ikusten du:

Zure aitzinean
murgillik, «au nauzu»
esan nizun, aspaldi;
utsak uts, Zurekin
zerbait naizala-ta
aunitz esker Zuri.

Gizonagan usteon gehiegi ez izateko eskarmentuak egin zituelakoxe agian, zitalkeria eta doilorkeria oso gertutik eza-gutu zituelako, *Barne muinetan*-ez gero gutienez («Egin du-zun gizona / aundi da adimenarekin») eta gerra osteko poe-sietan are gehiago⁶³, Jainkoaren kreatura honen haunditasuna

62) Ik. *Jainkoaren billa*, 158.

63) Ik., *Jainkoaren billa*, 32 eta hur.: «Zer gera gu? Zer da Jaungoikoa?»

behin eta berriro gogoratuko du Orixek, ahanzteko beldur baltz bezala. Orixeren Pascal.

Itxaso ta zelai ezin neurtuzkoak iragan ondoti,
noizpait arki nezo azkena lurrari;
agortu nezazke; aundiago nauzu oriek baino ni.

(Bolibiko zabaldian)

(Geroagoko poesiaren gaiak iragarririk daude: Arestiren Ni-bilaketa, esate baterako). Haren poesia guztian «Utsa naiz» eta «Zurekin / zerbait naizala» horien arteko teinka bizi-bizia dago. Horrexek bihurtzen du hain interesgarri eta pertsonal haren poesia mistikoa. Zerbait izate hori, ordea, Orixeren kasuan, alde askotatik dator: Jainkoaren sorkari izatetik, adimendun izatetik, Jainkoak barkatu izanetik, eta abar; eta poema honetan erakutsiko den hainbat graziaren aldetik. Beraz, ausardia asko bada ere, Orixek ausartu egin nahi du:

Bai zerala eder!

Bai naizala eder!

Tankerak atentzio ematen du. Mistikoak izan dira lehenago ere literatur historian. Haien gainezkaldiak eta isuriak eza-gunak dira ia literatura guztietan. Baina Orixek ez dihardu Joan Gurutzeakoak edo bezala, ez. Kronika moduko bat egin digu. Hemen ez dira sentimenduak berak mintzo —esaera bat dut hori— alegia, sentimenduak poesien objektu dira, ez sujetu. Historia bat denez gero ere, aldian aldiko sentiera ematea ez zen posible. Orixe, bere zahartzaro gailurretik begira ari da iraganaldiari. Epikoaren ikuspegiz egiten da lirika.

Gero, betiko bere mintzaera errealista baserritarrez, larruzkoz, jantzita datorkigu hemen ere. Hau da: oso bere mintzaerako mistikoa dugu, beste zenbait halakoren aldean. Erdaraz —eta mistika interesik batere gabeko poeta artean, hain zuzen, sarrienik— poeta mistikoen baliaberriztapen bat sumatzen dugu. Haien urezko hizkuntzak sortzen duen lilura berri bat. Ez dakit Orixerekin gauza bera gerta ote dakigukeen. Dudatuko nuke... Itzulpenetan bertan ere nabari da erdal poeta mistikoen eta ez dakit Orixeren ala egungo euskararen beraren arteko aldea. Fray Luis de León baitan artzain onak bere ardiak larre bedeinkatueta badaramatza, «do las pace / con inmortales rosas», horik larrosa inposibleak iruditzen zaizkigu, Orixe zen benetako artzainaren ahotan. Artzaina, eguerdiko bero zakarrean, abaroan etzanarazten badu Fray Luisek, «de su hato ceñido», erdaraz ez dakit

zer izango den, euskaraz bitxi samar egiten zaigu «artaldeak gerriko», eta abar. San Joan Gurutzekoren «grazia» zerbait afektatua are urrunago gelditzen zaio itzulpenari. Orixek oso harra da *Esposa* eta *Amada* bihurtzeko eta era hartan mintzatzeko.

Epika zaharraren erara, Orixek soil gertaera kontatzen du, epitetu gutiz, eta badaki, bere lirikak ez duela sentimendu huntzik eta goroldiorik behar gainetik, argitu gabe bait dau-de argienik sentimenduok. Inolako dekoraziorik ez dago. Espresakera postizorik. Horma harriak, ordeak, ongi landu eta hobeto erantsita. *Amona*-ren iraganaldi hutsean egindako zatia irakurri aitzina, ondo legoke kantazaharren tankera gogoratzea. *Ganboar*-enekoak, adibidez:

Argi izarrak urten dau
zeruan goian ostantzean.
Bergararrak asi dira
traizioe baten asmatzean.

Argi izarra, traizioa... Eta Ozaetako Jaun gaztearen eta amaren arteko elkarrizketa, zauriturik etxera denean (begira elkarrizketaren efektu dramatikoari, Orixek ederki ikasi eta zerabilena):

Ama berak esaku zan:
—Semea, zer dok orrelan?
—Zaurietan zura dot eta,
ama, nagozu oera.

Gertaera da lehen esangai direktu. Gertaerak sortzen du berak behar duen hizkuntza, espresioa. Elkarrizketan zuzen-zuzen gertaera bera mintzo zaigula esan liteke; poetari hitza eskutik kendu eta gertaera mintzo zaigula, narrazioan gertaera berriro gertarazi balitz bezala. Beraz, kontatzeaz batera, elkarrizketa da —kontatze izanik, kontatzea eteten duen eta gertaera begien aurrean biziarazten duen— errekurtso nagusia⁶⁴. Poema honetan Orixek sarri pasako da kontaeratik elkarrizketara, gehienetan Jainkoari zuzen hitzegitera. Orixeren ohizko modu bat dugu hori.

64) Ik. *Beotibarko gudua*. *Alos torrea*, *Bereterretxan kantoria*, *Urrutiako anderia*, *Lantainako alabarena* (Urtsuan hila), *Atarratze Jauregiko anderearena*, etc. Esan bezala, aztertzekoa genduke zenbait forma zahar Orixek nola berritu duen. Halako gauza bat genduke akzioaren eta izadiaren elkarpena, noiz-nongoen bidez («argi izarrak urten dau»), etc., eta horren balio real-sinbolista.

Eta has gaitezen haseratik. *Amona:*

Odolozten asia zan
 amona Mari Axuntxi,
 apaillora ninderaman
 —ni eskutik ezin utzi.
 Egoa pal pal zebillan,
 ez zan eguzkia gaitzi;
 bi biok alki banatan
 geuren lana genun atzi.

Jostorratzari aria
 neri zidan sarrerazi,
 Meza-liburu maketsa
 eskuan zidan ezarri:
 «Emak Gurutze-Bidea,
 gaiten otoitzean asi».

Amona koxka ta koxka
 —xarpillik ba zizun aski—,
 ni leitzen aren gogara,
 ezpainetan artuz asti.

Lênen, bigarren, laugarren,
 zenbakarrenik nork daki?
 atertu zan, bi begiak
 zerura zitun zabali.

Aurrera ni, Jauna, Zure
 nekea gogo emanik,
 otoitzaren atsegina
 Zugandik artzen nularik.

Arnasik ez asperenik
 ezin entzun nion ari:
 malko gabeko negarra
 berdin dario aitzari.

Aldarean ala dago
 Santana Zure amatxi.
 Itzali zan; eguzkia
 Gorritira zan irauli.

Amona Mari Axuntxi —«ez-jakin jakintsu» hura— izan zuen Orixek irakasle otoizbidean. «Ua lako gurasorik / otoitzean ez dut kausi». Eta, eskolak eskola, «ikasian ez-ikasi» nahi luke Orixek ere. Orixek zaharrak, ikasiaren ikasiaz, jakinduria bihotzeanago dagoela ikasi du, buruan baino. Hari eskaini zion *Jainkoaren billa*, begirunez gainezka sumatzen dugun solemnitaterik apurik batez eta haurtasunez: *Amandre Mari Axuntxi Uitzitako Zubiari, esker onez oroigarri, bere Mikolas'ek*⁶⁶.

66) Orixeren lehenengo poesia *Nere ama* da; baina amonaren oroitzapen-

Azkenean berriz hasera lortzea izango da poemaren xedea. Zirkulu bat herstea. Poema guztia ez da, funtsean, Uliseren episodio batzu besterik, etxera bila. Eta azkenean haseran bukatzen dugu.

Romancillo antzeko batzu darraite (eta ez dugu seinalatu nahi, ahapaldikera diferenteak zein arduratsu hautatzen eta aldatzen dituen Orixek, ritmoa bixi-bixi eramateko). Orixe orainaldian sartzen zaigu:

Santa Rosako basora
otoitz egitera noa...

Orainaldian. 1905eko gorabeheretaz ari da, ordea. Poesia honek eta hurrengoak, Orixe otoizpide haseretan agertzen digute. Ohargarria, haurtzaroak utzi duen inpresioa: Uitziko Elizaren nahiz amonaren bertsoak⁶⁷. Baina seinalagarriago, iadanik, naturaren inportantzia eta natura nola sartzen den poesia mistiko honetara. Orixeren hainbat poesia bezala, paisaje konkretu batekin hartzen da abiada (oraingo poesian gutiago operatzen da paisaje konkretuekin). Orixeri ez zaio Jainkoa ez dakit zer historio edo bururaziotan agertu, izadi bizian baizik.

Aizerik ez, ixil-billa
beti pake-zur nabilla.
Ezeren txintik ez dantzut;
Zu soilik entzun nai zaitut.
Urbildu naiz oianera,
eguneroko bidera.

Berdin *Sinismen garbi-n*⁶⁸, Lizardi gogara arazten digun hartan:

Ekia baino lèn
Burgosko Zumardi
ederrean barna
ipar pina zantzu,
opor-egun osoz
Kartusi aldera
ixil otoitzean
oituraz noazu.

nez korotzen da haren obra, irakurleak poema honetan bezalaxe *Jainkoaren billa-n* aisa egizta dezakeenez.

67) «Idurituz Uitzira / an Corpus'ez Elizbira, / ez urian dan apaina, / baina neretzako laina... / Ango ezkilan dandara / garbi belarrietara», etc. «Azken aparti bertsoak / amonak esandakoak / utzi zuten beren guna; / gaur entzun dut oiartzuna» (Lenengo txokoa).

68) Bi poesiok azaltzen digutenean, gauzan, bospasei urteren aldea dagoke, axalean hain berdinak iruditu arren. *Lenengo txokoa* (1905) Xabierren zegoenekoaz ari da; Burgosa, berriz, ez dirudi 1910 aurretik ailegatu zenik.

Landa dut otoizgai:
 begiz ta belarriz
 asirik, nolabait
 nai zaitut sumatu.
 Zure begi omen
 dan eguzkiari
 goiz-laino zuriak
 iten dio gandu.
 Ez luzaro. Bêla
 jango du lainoa.

Poesia biok elementu komun hanitzik badute formaz, nahiz bion artean —darabilten garaien artean, alegia— zenbait urteren tarteak egon, eta bietan izpiritu egoera diferentea adierazi. Aldera bion haserak:

1. Santa Rosako basora
otoitz egitera noa	Burgosko Zumardi
ederrean barna (...)
otoitzean
oilturaz noazu
2. aizerik ez	ipar piña zantzu
3. ixil-billa	ixil otoitzean

Bat-batean isiltasuna hausten da, eta bietan ia berdin:

4. txirritak betbetan
polatuen ziztauetan!	muskillen gainetik
urretxindor batek
Aterruna gabe ari
bi belarrien sorgarri.	oles eta oles
moxkorrik diardu.

Baina itxurazko berdintasun honek hainbat markatzenago du, bion artean daukagun aldea, barnean. Lehen txirritekin burrukan aritu behar bazuen otoitz egiteko⁶⁹, orain urretxindorra bera otoitzean ari dela uste du⁷⁰. Eta lehen bere oroitzenetan bildu behar bazuen, otoitz egiteko —begi belarriak hertsirik— orain, xabal-xabalik begi belarriak, «eguratsez, argiz, begi eta kolko aserik», Jainkoa berbertan sumatzen du. «Orotan baitzera, / arnas bakoitzean / sartzen zindudala / nezaken asmatu». Errebelazio bat da natura. Beraz, lehenengotik eta axial-axaletik, aurreko poesiaren doblea zirudienak, naturarekiko arras beste erlazio kera bat agiri du, eta izpiritualki haren ia oso-osorik alderantzizkoa dukegu. Han gogo-

69) «Au buruko zorapena / txirritek dakardatena. / Non dut nik ixiltasuna / otoitza berekin duna?» Beraz, irudimen hegaletan handik Uitzira ihes egin beharko du («Santa Rosako basoan / nabillanik ez gogoan»).

70) «Kartusian Ixil / gau-loaren mende: / gauetz zuten xinta / otoitz eta salmu. / Aiekin txandaka / zaitzala goretsi, / ez baitu txori ark / gauetz loa galdu».

ramenean bilatzen zuen Jauna; hemen naturak berak agertzen dio. Lehen —irudituz— Elizbiran eta zebilen; orain egoneganean dago, isilik, eta izadi guztiak tenplo dirudi eta izaki orok Jainkoaren goresle: «Ixilla dut nik nere kantu». Oso punttu ttipiek erakusten digute, urteon buruan Orixek egin duen eboluzioa.

Bat-batean haria eteten digu hemen:

Utik, Anaximene!

Jainkoa badakit

egurats ez dala,

ez nazazu nâstu.

Alde, Plotin! ez da

argi meia ere,

ez daite zentzuz, ez

iduriz ukitu!

Zer arraio da hori? Egia esateko, ez dakit Orixek oso adierazpide egokirik asmatu ote digun. Bego, Biziro txokatzten gaitu, testuinguru honetan Anaximenerik eta Plotinik aurkitzeak. Ez bait dirudi, Anaximene eta Plotinen behinolako teoriek, Jainkoaren zer denaz, inor benetan kezka lezaketenik egun, beren horretan. Baina hemen, oker ez banago, teoria filosofikorik ez baino esperentzia bat adierazi nahi da lehen-lehenik izen horien bidez. Orixeren esperentzia bat. Hauxe, nire ustez: denok ezagutzen dugu izadiaren hunkitua; izarrei begira, mendi gainean, itsas aurrean, eguerdi argitan, etc. sumatzen den «misterioa», errebelazio mistikoa. Kant hunkitu zuena. Txillardegi hunkitzen diguna⁷¹. Zulaika hunkitu eta Orixe hunkitu duena: «Landa dut otoizgai: / begiz ta belarritz / asirik, nolabait / nai zaitut somatu»...

71) Ik. J. AZURMENDI, «Leturia ta Txillardegi Jainkoaren billa», *Jakin* 20 (1965) 38-46. Hango pasarte batek hau zioen, konklusio eran: «Bakardadearen eta umiltasunaren baldintza bi oetatik asi ezkerro, geure zorion-bearrezko izatearen begiztatzeak, eskutik eramango gaitu Jainkoaganaino». Neurez ari naizela ematen du, testuingurua gabe. P. Urkizuk hala hartu du nonbait: «berriro aurkitzen dugu hemen kritikalariaen erru arrunta, hau da: bere sinismenetara idazlea ekartzea, bere ideologia edo bere taldeko egitea», ik. *Literatura ta Kritika*, Lur 1970, 147. Ez dut uste. Desegokitsu esango nuen. Baina Jainkoaganaino joan behar horretan Txillardegik berak jarri ditu bere pertsonaiak; ez dizkiot nik hala jarri (hark *Absolutua* esan ohi du). Nik ez dut egin nobelako gertaerak eta atekak kontzetuetara itzuli besterik. (Txillardegi ateista, marxista, etc. omen zela esaten zuten batzuk orduan). Izadiaren aurrez-aurre, bakardadean, gizonak bere ezdeusa sumatzen duela eta Absolutuari irekitzen zaiola (hersten zalonik ere bada: Sartrek ilunabar batetan «deskubritu» omen zuen ateismoa, Jainkorik ez dagoela), Txillardegik esan bait du hori. Hala ere, ez dut uste, ez Txillardegik eta ez nik behin ere pentsatu izan dugunik, horregatik biok *sinesmen* bere-

Izadiaren aurrean gizonari gaineratzen zaion fenomeno mistiko hori, nahi den bezala espresa bedi eta interpreta. Orixek berak otoizpidean gainditu beharrezko mailatzat jo du, San Joan Gurutzekori jarraiki. Gakoa hortxe dago:

Baina zentzudun ni,
Zu soil atzi orde,
zentzuen goxoa
ezin nun ukatu.
Orduko malkoak
zer damu? zer maite?
Ni, bai; etzindudan
garbi billatzen Zu.

Orixek inork ez bezala ezagutzen zuen, naturan galduta bere baitatik isurtzen den izpirituaren sentiera. Sarri azaldu digu bere burua halaxe. Ederki deskribatu digu beste hura ere, alfer-aulki batetan etzan eta egon-egon zegoena barkuan, beti zeru-lurren mugara begira, aspertu gabe⁷². Egon horretan du arimak bere atsedena, atsegina. Baina «ez gorputzeko zentzuak, ez irudimenekoak, ez adimenak, ez gogoramenak, ez naimenak, ez dezakete ezagutu mundu ontan berenez-beren Jaungoikoa; fedez bakarrez irixten degu ezaguera ori»⁷³.

Otoitz Maisu guztiek irakasten diote, arimak ez duela gus-to horietan gelditu eta pausatu behar:

Ukatu, beraz, gorputzeko zentzuak, irudimenekoak, ukatu gogorarena, ukatu adimena, ukatu naimena. Besterik ez? Zaude; oraindik gelago ere, bai, ikusiko degunez. Guk gerezko âlmen oiek in irixten degunaz gainera, bai ta goragoko bidez ematen zaiguna ere; bai ta Jaungoikoak berak emana ba'digu ere. Ondo buruz artu: Jainkoaren emari edo doaiak, ez dira Jainkoa, ta doai oietan ez degu gelditu bear edo kabi goxo egin bear, San Inaziok esango

koak, ideologia berekoak izan gintezkeenik. Salaketa horren logikarik ere ezin ulertu dut. Izadiarekiko sentiera «tranzendentalista» hori, kristau bezain pagano bait da berez; eta Marxek ere aitortzen duena da, ateismoaren kanpeoi bat aipatzeko. Bestea, gizonari Jainko *ideia* ukatzea litzateke, nik uste; eta horretaraino ez da inor ailegatu, dakidanik. Besterik da, nola *baloratzen* den isuri hau, «Jainkoaren aurkitze» hau. Eta uste dut aspalditxotik gauza jakina dela, kristautasuna (ni kristau izanik, eta Txillardegi ez) ez dela «erlijio natural» esan ohi denik. Kristautasuneko «errebelazio» bereziak historian bait daude, ez izadian. Horra Orixe lekuko. Beldur naiz, ordea, gure artean, kristau sinestunak aparte (Gandiaga, Lekuona), besteak beldur eta lotsa ez ote diren, naturaren aurrean «sentiera mistiko» hori aitortzeko, asko behintzat.

72) Ik., *Jainkoaren billa*, 22-24.

73) Id., 54, Orixek aipatua, San Joan Gurutzekoren *Subida del Monte Carmelo*-ko pasartea. Ik. bertan, orobat, or. 84.

lukena; emaria ez-bainan emaillea billatu bear degu gauza guzien gainetik, Kempis'ek diona⁷⁴.

Baina *utikan!*-ok, «ikasian ez-ikasi» izan nahi harekin ere badute, beharbada, zerikusirik. Badira hor, filosofian, «Jainkoaren esistentziaren probak» ohi deritzaien arrazoinbide batzu. Orixek ontzat ematen zituen, ontzat eman. Baina ez dirudi balio haundia aitortzen zienik. Asko estimatzen zituenik. Ez zuen hortik ibili nahi, behintzat, Jainkoaren bila. Zahar aldera, behinik-behin, filosofiak eta beste jakinbide guztiak utzi, fedez hutsez ibili nahi zuen. Postura hori hartu aurretik, makina bat hauzi eta korapilorekin burua hautsi zuela ematen du: «Ainbat aztarrika / eginik, egona / ez âl zait zillegi?» (*Sarrera*). Berriro aipa dezadan *Azken afarikoa*:

Nik ikasi asko kolokan dabilla, ba dut uste aizun (...).

Uste, diotenez, aburuz, iduriz... zenbat uste ergel.

Agur guzieri! Ez dut oien mende bizi nai otzepel.

Margo denen ama argia dan eran, Egien Erregin

Fedea.

Beraz, Unamunoren antzera berriz ere —eta hain ezberdin!— «ikazkin federa» jo digu, antza. Anaximenek eta Plotinnek, gorago esandako zentzuen gustoaz beste, buruhauste filosofiko guztiok ere sinbolizatzen dituzte, hortakoz. *Jainkoaren billa*-ko pasarte batek hala adierazten digu:

Ba-degu beste doi bat garaia goa, adimena edo entendimentua.

Onen bidez irixten gera Jainkoa ba-dala ezagutzearaino: diranak eta dirakenak baino bikainagoko zer-izan bat nai ta nai ez'koa dala. Bainan onek ez digu esaten berezko argiz bakarrez Jainkoa zer dan, edo ezer gutxi. Zer ondorio atera emendik? — Bai ageri diran guziak, bai eta asmatu dezazkegunak, alde batera uztekoak, dirala, ukatzekoak, egiazko Jainkoa zer dan ezagutzeko.

Argitasunik aundieneko paganoak ere, bide au artu zuten: eza-gun diranak alde batera uztea, Jainko ez-ezaguna billatzeko ta arkitzeko. Neoplatondar edo Platon-berrizale aiek argitasun poliki artu zuten ontan. Ez degu uste izan bear, ala ere, batzuk nai luketena, kristauak aien atzetik eta aien segi etorri zirala. Anaximen'ek aizea egiten du Jainko, ta Plotino'k argia. Plotino onek artu-emanak izan zitun kristau batzuekin, eta ba-zuken *spiritus* eta *lux* oien berri⁷⁵.

Beraz, Orixek fedez bakarrez nahi du Jainkoaren bila segi, Jaungoikoaren ezagupide natural oro eta zentzuen gozamen oro arbuiautz. (Lastima da ez akordatu izana Luterore-

74) Id., 55.

75) Id., 42.

kin)... Holakoxeetan bakarrik agertzen digu, zeharka, egiten dituen baitespenek zenbat ezespen ezkutatzten duten, eta azpian zenbat krisi, problema, dagokeen, agirira atera gabe.

Txillardegiri egin zion purrustada zakartxo hartan, puntu harrigarri bat bada: Txillardegik aina duda eta problemarik izan duela berak, adierazi nahi duela ematen du. Eta dudak eta problemak ohorezkotzat dauzkala ere, badirudi⁷⁶. Ez du uste, behintzat, edozeinek irabazten dionik horretan! Batere ez zaio gustatu, Txillardegik erlijio problemak hala planteatzea, nobela batetan. Bego hori. Nabari dena, zera da: isilisilik bereak eta bost eramana zela, nonbait. Eta berak bere barruan hainbeste nekez eta zinez sofritu eta burrukatu zituen problemok, gazteek arinkiaz eta jolasean ateratzen zituztela kalera, iruditzen zitzaion agian. Unamunoren esibizionismoa Orixek zenbat estima zezakeen, ez da igartzen zaila. Eta euskal gazterian halakorik sumatzeak nola asaldatu behar zuen ere, erraz asma liteke. Dena den, bere fede hauzi eta katramilok ez dizkigu erakutsi nahi izan. Marka utzi diote, hala ere.

Orixek, ba, arrazoimenari uko egin zion fedearen alde. (Ez gaitezen engaina: Galilei aurrekoa omen zen honek arrazionalismo modernua ezagutzen zuenaren mila seinale dago haren izkribuetan, zaputuz egin bazion ere)⁷⁷. Uko bere senti-menari, halaber. Bere buruari guztiz uko egin eta Jainkoa huts nahi du bilatu⁷⁸:

Artan, Donibane
Gurutzek ziraustan
sinesmen legorra
nezala bilatu.
Angoxe basoan
nuen irakurri
sinesmen soilaren
urren zeundela Zu.

76) Aldera *Jainkoaren billa*-ko harekin: «Anima zintzoak, zintzoago ta areago, santuak santuago ta areago, oiek izaten dituzte [ezinegon, kezka, duda, tentazio] aundienak» (or. 256).

77) Bat, Anaximene eta Plotini buruzko pasartean egiten duen erlijio-historisten alusioa: kristauon Jaungoiko ideia ez dela neoplatonikoen ekar-kinik.

78) Ik., *Jainkoaren billa*, 39: «Zentzuok eta irudimen au ere Zuk emanak ditugu, Jauna, ta auetaz balia gaitezen, Zugana garamaten ainean. Ditezela zurubi edo eskalera Zugana igotzeko. Zerorrek agindu diguzu, zentzu guziz, irudimenez, ezagumenez, biotzez, geran osoz, Zu maizta zaitzagun. Baina Zugandik alderagiten ba'digute, uka ditzagun, ezi ditzagun. Gero izango dute beren saria, oiek ere. — Fedeak ez du bildu-

Orain bi poesion izenburuak berak ere aski esanahitsuak iruditzen zaizkigu: *Lenengo txokoa* zuen aurrenak; eta *Sinismen garbi* xit signifikatiboa bigarrenak. Orixek ia ez da mutiko jesuita sartu berria, amonagandiko sinesmen sinple eta errazekoa, bere meditazioan Uitziarrekin *Pange lingua* eta *Lauda Sion* kantari ibil zitekeena. Larritzen hasia da haren fedea. Lainotzen. Filosofiaren estudioan hasia dugu apika.

Oharrok eginik, ez daukagu zer gehiago luzatu, bi poesiok azaltzen diguten Orixeren arimako desarrolloaz. Azter bezate hori xehekiago, Orixek mistiko gisa argituko digutenek.

Poesia aldetik, ordea, zertxobait. Orixek bi poesia arras ezberdin kasik berdin egin dizkigu, ia elementu berberekin, forma berarekin. Orixeren ezagugarri bat da errekurtsoen ekonomia zur klasikoa. Bestalde, *pars pro toto*, Orixek ez du «anekdotatxo» batzu jaulki besterik egiten; gertalditxo nahiko hutsalak, itxuraz. Orixek, benetan, itxurarik ez zuen maitete. Ez zegokion teatralismorik, tremendismorik. Barnean, ordea, poesiok, pusketaka eta soil-soilduta agiri dutenez, prozesu zabal eta sakon bat izkuta-erakusten digute. Burura dezagun, arkeologo batek, aitzina-antzinako hiriren baten bila, lurpean zula eta zula, hiriaren ordeztu haren plano arrunt bat aurkitzen duela harri-zapal batetan erdi marrazturik. Horixe utzi digu Orixek. Puntuak, prozesu batetan. Horregatik, poesiok —poemako guztiok— ez dira beren baitan hertsia, osoak; jarraipena eskatzen dute. Bi poesiok beren hasera deseginez bezala bukatzen dira, biak berdin, asentu eta zimenbururik ez bait dute beren baita: *Lenengo txokoa*, Santa Rosako basoan hasi eta Uitziko Elizan, Santa Rosan dagoenik ahanztuta; *Sinismen garbi*, naturaren gozamenez hasi eta Karusi Elizan buka, «sinismen legorrez».

Poesiotan zinez inportanteago da isiltzen dena, esaten denik baino. Irakurleari imajina puskatu baten zati ezberdinak irudi dakizkioke. Neri, mugimendua pintatzeko entseio futurista hura gogara arazten didate. Poesia modernu gehienaren kezka bat, zinema sortuz gero. Harritzen naue-nena, formaren arintasuna da: bertsoz itxuraz sinplee-nean, anekdotatxo banal batzuren azpian, sakontasun hondo-gabea; arimaren purifikazio historia zail eta luzea... Itsas

rrik. Au eskutik degula, ba-goazke itsu itsuan betiko argitasunera». Oroit *Barne muinetan*-en ere adimen eta fede arteko ikuskizunak nola desarrolatzen diren.

gainean kaio banda zalapartaka dabilenean, arrantzaleak badaki bokarte sarda non dabilen urpean.

Zentzuei uko egitea, esaten bada ere —hots, naturari, zeharbidez— ondo begiratuta, ukorik ez da ikusten, moldaberri-
tzea baizik. Haietan ez kokatzea, esan nahi da, itsatsirik. Haik trazenditzea. Gizonari, izan ere, «aurrean daukan ikus-
bitarte ori, zeru urdina, itsaso urdin-beltza ta abar, bere ba-
rruari begira egoteko lagungarri zaizkio. Ixiltasun orrek, urrun-
ga sogor orrek, bakartasun orrek, bere barrura deitzen du
gizona, ta barru ortan dauka, dakila, ez dakila, bere pake-ego-
naren iturria. Ez dakila, ez atsedeen osoa; dakilago ta aun-
digoa»⁷⁹.

Gauzak ikusiz ez-ikustea, entzunez ez-entzutea. Gauzak
trasparente bihurtzea, eta haik barna, leiho kristaletik aurre-
ra bezala, Jainkoa ikustea. Edo gauzen barnean isilik Jain-
koaren hitza asmatzea, piano soinua gela hertsiraino sartu
den eran (*Itz eta Mintzo*).

Hemen Orixeren berezitasun bat seinala genezake. Inpor-
tante delako baino gehiago, curioso delako. Baina ederki adie-
razten digu, nola gizonak, poetak eta mistikoak bat egiten
duten Orixe baitan. Sustrai bera duten. Entzumena da seina-
lagarri hori. Ikusle, bai; baina batez ere entzule bait da
Orixe. Artzaina. Lan oso batetarako lain emango luke honek.
Ohar guti batzurekin aski bekigu (lehentxeago ere aipatu
bait dugu).

Goiko poesia bietan ikusi dugunez, sarrera edo presenta-
zioari bietan entzumen ohar batek darraikio: batean txirritak,
bestean urretxindorrak. Beraz, begiek baino gehiago, bela-
rriak gaitu sarrarazten otoizpidean («begiz ta belarriz / asi-
rik, nolabait / nai zaitut sumatu»). Eta *Lenengo txokoa* hone-
la bukatzen da:

Naiz soinu oro nabari
nere belarri-mingarri,
barrenak daki txokoa
bera pakeatzekoa.

Orixe belarri gizona da. (Beste belarri gizon bat, euskal
poesian: Gandiaga, Orixeren ahaide beste alde askotatik ere).
Betiera poesiara itzul gintezke⁸⁰

79) Ik., *Jainkoaren billa*, 24.

80) Gorago beste zenbait testu aipatu da. *Euskaldunak* poemako *entzuleak*
ere aztertu beharko lirateke. *Itz eta Mintzo*: «...Belarrian beti / sor-

Urdin dago zerua, egoa da mazal,
mendiak urbil daude, zugazpeak itzal,
ura berantzaldian, itsasoa jabal.
Arkaitzean jarri naiz bi begiak zabal.

Aspertzen ez omen da ikusiz begia.
Nere au aspertzeko da itsas-egia.
Uin-otsak lénago dit artzen belarria.
Ez aspertu, ez ase, ark nauka guzia.

Antxitak xortzen naute itzuli-inguruka;
lêrtzen dan apar arek axalean nauka;
begiei nai dutena errez diet uka;
dunba sor artan nauzu barrenean kuka.

Ots ori betidanik etengabe bera?
Inolaz, nik bezala ba du asiera.
Ez du tarterik —ontan biôk berdin gera—.
Iduriratzten zail dut biôn bukaera.

Nik ere ba dut ots bat belarrian beti;
ots ori entzuteko sarri naiz goseti.
Or arkitzen naiz nerau ots denen gaineti,
aldarteak aldarte, barnean barneti.

Nere biotz pilpirak berekin etena;
betirautea ez da neurtu ditekena;
ots etengabe ortan, belarri barrena
dut aren iduririk jator-jatorrena.

Poetaren antzera datorkigu artzain-seme mistikoa:

Bai arrigarri dala, Jauna, entzuteko Zuk eman diguzun zentzu

gin soinuua dut. Egiz ote soinu? Beti dit lagundu / erbeste negartiz, zeruaz oroitzen». *Bolibiko zabaldian*: «Ikustez aserik begia dut apal niganat itzuli: / mandeuli, ez liztor, ez eltxo, ez euli, / barneko musika naiz entzun-egarri». *Pampaetan izar*: «Nere belarrien betiko xixtua ezin dut sumatu, / kolkoan arnasa bakan, biotzean pilpira larritsu, / izarren ixillak, nekatuen loak, entzuten uzten du». J. S. *Bachi Elizan*: «belarriak narama / barnari lagunduz». *Azken afaria*: «Irakur dezadan jardun goitar ori itsaso-ertzean. / Urrungo urrunga, minena, itzena belarri artzean, / sar bekik ots ori nere gogoaren muinik barnenean». *Getsemani poemako Nire baratza*, I: «Begien zoramenari egin badiot uko, / ikasle aien antzera ez nau loak artuko? / Ur-xurruxta dut erdian: onek nau esnatuko». *Nere Baratza*, II: «Ur aundien zurrumurru entzun dezadan urrun». V: «Alboan ur-txurruxtari ematen diot giltza, / ixilduz, Aren arnasa sumatuko balitza... Lizardiko malkorrean gaxte nentzillan artzai, / ardi baten joalea oianean entzun nai. / Arnasa geldiazirik bidean nengon erpai, / txililik entzuten ez, eta, biotz-pilpil utsa bai». VII: «Ari nintzan? Xor nindagon? Neronek ez nekian. / Musika bat ezin kenduz nedukan belarrian. / Xor nengola, ta, soinuua ixilazi naiean, / otoitz-ordua goxaro joan zait ezarian». *Ixiltasuna*: «urruti-soinu sorgarria da / belarri auen asean; eta ikus *Ixil aldi* osoa segidan. *Isiltasunarena*, Aingerutako kanpai dandaren zirrara, etc. aipatuak ditugu.

au! Ez eta bai ari nintzan batekin, begia bainon arego ote zan. Ni belarriaren alde mintzatu nintzan, artzaikondo izaki⁸¹.

Azkenean, entzute kontu ontan, bagoaz, esaterako, itsasoko ar-kaitzen tartera, eta an, ugin edo olatuen burrunba lagun degula, entzuten degu ixillik irakurriz Ebanjelioa, naiz Testamentu Berriko beste edozein zati, ta asten gera Zu barrunagotik entzuten.

Bigarren belarria, irudimenarena, lanean jartzen da bere oroi-mena edo gogorarena piztuz. Zango-arina da, ta guziz ibiltari. Otoitzean asi-berriei kalte aundia egiten die, baina ez aurrera dijoazenai. Otoitz aundian sartzen asi ezker, mitxeleta egakor au, nekakor eta asperkor ere ba-da, zorionez. Geldiro-geldiro, motel-duz motelduz joaten da, adimena bakarrik gelditzen dala, entzun-dako arri-bizi edo oiartzun edo erantzun erdi-ixil batekin. Ola di-joa ixilduz, osotara itzali dedin arte, soinu, sorgin-soinu ta no-lanaiko ots bixiko edo diferenteak.

Irugarren belarria antxen asten da; fedearen ixiltasuna ematen digu⁸².

Poesian hain belarritar dugunak, mistikan ez dio entzu-menari inportantzia gutiago emango:

Jaungoikoa ikusi aina entzun egi-ten degula, esan diteke... Eta ein batean esan diteke, otoitzean ere begi orde belarria artu ditekela. Nere ustez, belarri edo belarri be-zelako zentzu gorde orri etzaio aski leku eman liburu mistikuetan. Geie-nez jendea begitarrago dala esan diteke belarritar baino; ala ere ba-dira auetatik ere, uste baino geia-go, ta auentzat ere itzegingo det.

Asten da San Paulo, *eta abar*.

(*Jainkoaren billa*, 75)⁸³.

Ortara jo dute orainarteko idazle mistiku guziak, *ikustea* gauzarik beinena edo printzipalena litzan gi-san. Au gabe ere asmatu diteke otoitz aundia. Egia esan, Jainkoa *ikusi*, Jainkoaren aurrean egon, Jainkoaren begipean egon, eta ola esan oi degu, Dabid nagusi degu-la; baina nik, entzute bezelako orri leku geiago eman nai nioke ematen zaion baino, asko baitira belarritar-rago begitar diran baino. Marinela begitarrago; artzaia belarritarrago. Dabid ere naiko belarritar agertzen zaigu, au esaten baitu...

San Paulo begitik belarrira pasa-tzen da ustekabea, *eta abar*.

(*Jainkoaren billa*, 114).

Begiek aina, belarriak ordenatzen du mudua. Belarriek su-matzen dute, mugaz haruntzagoko deiaren oihartzun antza

81) Ik., *Jainkoaren billa*, 111.

82) Id., 113-114. Ik. bertan, orobat, or. 119 eta 126-127. Hiru belarrien eta kontuok nik ez ditut oso garbi ulertzen, aitortzen dut. Baina guzti ho-nek Orixeren belarriko sorgin-soinu etengabe harekin ikuskizunik badue-la ematen du. Bego fenomeno mistikoen ezagutzailentzat.

83) Ik., beste mila leku gehiagoren artean, or. 77: «Entzun dezagun Jesu-kristoren ixiltasuna...»

ere. Tinatzeko zentzua, orientatzekoa, belarrian dago. Belarriak ematen du, zer ikusi; edo eta, nahiago bada, begiek hautemanaren barrenera, misteriora, belarriak sarrarazten gaitu. Belarria «seigarren zentzumen» bat bezala du Orixek, mendi semeak.

Eta poeta bezala, mistikoa bezala, prosista ere belarriak gobernatzen duela, aisa igarriko diozu, haren idazlanetan begira hasten bazara. Haren anarkian ere badu honek zerikusirik, uste dudanez.

Orixek bere buruaz egin dituen poesiok, Orixe zer ari zen otoizpidean, erakusten digute; laugarrenak —*Dei bizia*— Jainkoa Orixerekin zer ari zen adierazi nahi digu. Halaxe berean, ritmoa ere aldatu egin digu⁸⁴; eta zerbait kontatzen ari zen bertsolaritatik ere, zuzen Jainkoari mintzo zaion otoizlaritara pasa zaigu, orobat. Guztiz diferentea. Eszenario kanbioa, eta estilo kanbioa. Poesia hau erremate dramatiko batez bukatzen da:

Zazpi urte beltzak astera zoazin:

Zure bear nintzan gotor irauteko.

Ez zazpi urte beltz, eta bai zazpi beltzak: zehatz eta determinatu (1916-1923).

Hala ere zazpi urte beltzok nahiko ilunetan geldituko zaizkigu. Orixek, orduko nahigabe eta oinazeak adierazteko dabilen teknika, argazkiaren negatiboa bezalako zerbait izanen baita. Zerabiltzan buruhausteen ondorioa hau da, — baina ez dakigu buruhausteok zer ziren: «gorputz gotorrean osasun makala: / beso, zango, gerri, ezueriz nagi / gaiz-koipea lodi, zurbillik azala». Oso nekutzen zuen bere burua:

Atsedeen! atsedeen! Otoitza ta loa

nere adiskide aundienak. Ala

Sutatik etxera dator gudaria

ixiltasuneko loa nai duala⁸⁵.

Orixek bazekien gudariaren logalea zer den, sutatik etxera —eta ez garaile— datorrenean... Loak behintzat ez zion aldegin Orixeri. Beste bat ere ezagutu dut, zenbat eta disgusto eta oinaze eta larri eta nahigabe haundiagoak eta hain-

84) Metrikari hemen ez zaio begiratzeko gehiago, Lekuonak eginik, eta beste norbait azterketa horixe propio osatu nahirik dabilela, ez bait dirudi berriz horretara etorri behar genukeenik.

85) Ik. *Indar-iturri*. Baina ik. *Betiera*: «Nere muga loa da: ori dut gaitzen gaitz».

bat sakonago lotan murgiltzen zena. Gorputzak, bere estrategia. Orixek, ba: «Lo betea nizun Jaunaren grazia, / itsasten zan bizkor nere betazala».

Baina zer zuen gizonak, atsedena, loa, hain inportantea izateko? Lo astun horretatik asmatu behar. Orixek ez ditu zuzen nekeok argitzen, zeharbidez baizik, kontsolazioa aipatuz. Loaz beste, gudu larri hartan eusten ziona otoitza zuen. Berriz ere amagana bihurtze bat bezala daukagu, — inudea-gana hain zuzen:

Goizeko lèn-mugan, inude antzera
zabal uzten zidan otoitzak magala.

Ederki adierazten digute beste artzain irudi haiek ere, otoitzean hartzen zuen atsedena:

Sumatzen bainendun pake ixillean
neregan kokatuz Jaunaren egala
otz artean bero; edo eguerdiko
sapa sargorian Jaunaren itzala.

Nolako loak eta nolako otoitzaldiak egiten zituen esan eta gero, argituko digu, otoitz eta lo haien signifikazio sakona:

otoitza ta loa, nere bi makulu,
gudu larri artan.

Beraz, gaitzaldi hartako Orixeren barrena zeharbidez eta alusio laburrez, trazo arrunt bortitzez —Rouault-ek marrazturiko aurpegieta bezala— azaltzen zaigu: gonbarazioek esan gabe desatenez («sutatik etxera dator gudaria»; Jaunaren egala: otz artean bero, sapa sargorian itzala); alusio hark indikatzen duenaz («Getsemanin Petiri... bezala»; «badakit Job sailduak...»). Zerbait patetiko hasi bazaigu ere, Orixek ez da sartu zuzen-zuzen urte haien gogorra aipatzera, gogorraldi hartako Jainkoaren graziak agertzera baizik. Graziok, ordea, samin artekoak dira. Eta horrek sortzen du poesia honen hautsi eta kontraste tankera, gozotatik gazitara, atseka-betik atseginera, lo gozotik amets gaiztoetara, zikzak balihoa bezala. Bai graziak eta bai saminak, lotsakor edo, erakus-izkutatzea. Loa eta otoitza «bai goxo zirala!» esan orduko, Xabier Gazteluko gurutzea oroitarazten zaigu; odola omen zeriona, Frantzisko Xabier hiltzen ari zenean. Getsemani, gero. Eta hil nahi izaterainoko nahigabeak sofritzen zituela aitortzen digu, bat-batean, Orixek, oinazeok ordura arte zeharka baizik aipatu ez izan ondoren... Poesiak laino giro bat edo du; zer ote den, zer ez'ko bat. Irudia desfigurazten duen es-

pilu antza. Atseginetaz ariaz, atsekabeak agertzen ditu. Ez doa goitik behera bertsoz bertso dariola, berez bezala. Dena etenda. Ez du «gai jakin» batik. Pusketak. Eta hainbat kontrastatzenago du era honek, aurreko poesien ondoren... Forma inoiz ahanzten ez duen Orixeren ugaritasun axola. Eta oraindik «garbi hitzegiten» ausartzen ez den antza. Bizialdi ilun bati eman nahi zaion tankera irregular, insegurua.

Indar-iturri, besteen aldean, poesia konplikatua da. Alusioz, zerbait edo nolabait sujerituz, saltoz, egina. Azken aldiko gure poesiak teknika askoz hobeak desarroilatu ditu, nire iritzian, honetarako. Zazpi urtetako esperentziak biltzen ditu poesia honek, bildu ere. Eta irakurleak, agian, nahiago luke, hemen ere, urteon adierazgarri gisa, esperentziaren bat hautatu balitz eta hura argitu. Orixe hobe da, nik uste, gai zehatz baten inguruan dabilenean, ongi mugatuta. Irudigile bat bezala da. *Dei bizia*-k hori egin du: «aste doatsu» baten berri soil ematen du. Jaungoikoak nola beregana bildu zuen. Ederki esan ere: «Albora zintzaidan, ez barne-muinera / ez argi, ez itzal, bai bien arteko». «Naiz eta nik begiz Zu galdu, an zinan / sogor jarraitzen dun minaren antzeko»⁸⁶.

Goazen aurrera. Berriz ere kontakizunera eta bertso ari-nera gatz (*Illunean argi*, *Lenengo gainezkaldiak*). Beti forma hain zaindu duen Orixe poemaren erdiko plantari tankera simetriko bat edo bilatu diola, ikusiko dugu honez gero. (Orixe forma arkitektonikoak oso maite ditu literaturan). Zerbait poesia, formaz, bata bestearekikotzat jo bait genezake, pareka. Honela uztartuz, esate baterako:

<i>Lenengo txokoa</i>	—	<i>Lenengo gainezkaldiak</i>
<i>Sinismen garbi</i>	—	<i>Illunean argi</i>
<i>Dei bizia</i>	—	<i>Orixen</i>
<i>Indar iturri</i>	—	<i>Urte zuria</i>

⁸⁶) Esperentzia honetara ere behin eta berriro itzuliko da *Jainkoaren billa*-n. Orixeen gonbaraziorik politenetako batzu ere honetaz dira: «Ba-zoaz iturrira pitxar batekin uretara; bidean topo egiten dezu adiskide batekin eta luzaro xamar egoten zera, zertara ta nora zoazen ere aztutzen zaizula, tarteka, beintzat. Zure eskua an ari da bere lanean, pitxarrari eutsiz, eta etzaio äztuko eskuan daukanik; ez du eskutik erortzen utziko; eta adiskideari eskua luzatzean, esku ordez ez dio pitxarra luzatuko, ez baitzaio äztu eskuan zer daukan eta zertako daukan» (77). «Ama bati gerran il zaio bere semea. Ba-dira illabeteak eta urtea ere. Beti ez ba'da ere, geienetan an dauka biotzaren gainean pisu bezelako bat, bere semea gogoratzen diona. Ez du semearen aurpegia beti irudimeanean iduki bearrik, artaz oroitzeko. Ez ditekena ere da, luzaro beini-pein» (79).

Dei bizia-ren bukaeran, «zazpi urte beltzak astera zoazin», geneukan; eta «ba zetorren gerra», *Orixen* (berriz ere Jaunari mintzoz egina, bestalde). *Urte zuria*-n, *Indar-iturri*-n bezalaxe, pozaldi eta nahigabeak batera dauzkagu. Bikainik bada bikaina haxe, niretzat. Poesia bezala bezain interesgarri dokumentu gisa, garai hartakoak ezagutzeko. Eta oso Orixerena, barnez nahiz gainez:

Bego San Cristobal, otadia bego.

Arrebak Tolosan izkutatu nindun.

Agoan birago, Zure aldekoek?

erria suntsitzen ari zitzaizkigun.

Ordûn, otoitzean, Zuk eman-indarrak

ez nolanaikoak! Oro bildu nitun.

«Erri au uretan gatza lêz urtu nai

baduzu, Zure da: Uzu!», esan nizun.

.....

Arrezkero ba dut kolkoan egona,

naiz eta naigabez gudapean egon.

Odei geldiaren itzala bezala

Zuri esker, Jauna, banago pakedun.

Orixeren barnean gerrak ekarri zuen purifikazioaz, poesia honek esaten du esateko dena. Ez du komentariorik behar.

Ez dagokit neri, Orixeren bide mistikoa trazatzea: noiz hasten den gau iluna, gainezkaldiek zer adierazten duten, zenbatgarren egonlekutara sartu den orain eta noiz hurrengora pasa, zein ordenutan igaro zituen egonlekuok, eta mistikoen beste asunto horik denak. Esan dut, hori ez dela nire eginkizunik.

Ondorengoan Orixeren bi esperentziari begirarazi nahi nuke: otoitzak —etsia hartzeak— damaion bakeari; eta «arima ukituei».

Goiko poesian —*Urte zuria*— ikus dezakezunez, Euskadiren zortea Jainkoari opaltzen dio, eta «arrezkero ba dut kolkoan egona, / naiz ta naigabez gudapean egon»⁸⁷. Eta nahi den eran interpreta bedi guzti hau. Orain oso modan dabilta *guru*-ak eta ez dakit zerak, Indiako meditazio metodoak eta *autogene training* horik. Askoz lehenago, estoarrak eta eza gutzen ziren mendebalean («Ez naiz Jainko, ez zerutar, / zer da, beraz, nere grina? / Estoar geldoarena?»). Sentimenduen

87) Bake hau, *egon* hori, ez da desesperatzea edo amore ematea; esperantzaz bukatzen da goiko poesia.

erabateko azpirapena, ataraxia, eta abar. Neri berdin zait, Orixe mistiko bat eta saindu bat ala estoiko gogor bat ala *yoghi* bat ote genuen. Orixeek berak uste du, Jainkoak ematen diola bakea. Berdin da zerk. Dudarik ez dagoena —sarri baino sarriago berak esana, eta era ezin sinesgarriagoan— bakea aurkitu zuela. Bakeatu ezezen, bizkortu ere egiten zuen otoitzak: «Ordubetez gero, zuzpertz barrena / naiz eta nedukan gorputza zapala» (*Indar iturri*)⁸⁸. Sendatu ere egin zuen otoitzak, bere ustez behinik-behin. Honetaz, ba, lizentzia bekik *Jainkoaren billa*-ko ataltxo bat moztea:

Otoitz aundi ortara bat noiz iritxi dan jakitea ez da gauza erreza... Nik orainarte aurkitu dedan sinalerik seguruena, Santa Teresak ematen du bere zazpigarren egonlekuetan: pake aundi bat, naigabeen artean ere. Orobat esaten du Gurutzeko Donibanek: naigaberik aundiena etorri ta ere, otoitzean barru-barruko pake ori sumatzen ba'dezu, uste nuke otoitz aundi ortara iritxi zerala⁸⁹.

Otoitz haundirako ez dakit zenbatgarren perfekzio mailatan ibili beharko den, baina, dudarik gabe, gora samar ibili beharko da perfekzioan. Orixeek bere burua «otoitz haundi» horretara iritsia uste ote zuen? Ezpairik gabe, bai. Oso gora goa ere bai, noski... Otoitzaren goratasuna eta bere perfekzioaren goratasuna zein konformidadetan ikusten zituen Orixeek? Saindutzat ote zeukan bere burua?

Orixeren irakurleari aisa bururatzeko zaion galdera hau, Orixeek bere buruari ere jarri ziola esango nuke. Horren itxura dago. Erantzunik ez daukagu. Baina galderak enplegatu zuen, nonbait.

«Harro eta apal —esaten digu L. Mitxelenak— eramankor eta suminbera, herrikoia eta landu, edertzale eta gramatikalaria..., zenbat eta zenbat horrelako etsaitasun ez zeramazkien barruan, guztiok bezala»⁹⁰. Bai, batzutan harro eta burgoi ager zitekeen Orixe bera, bestetan hondogabe apal duzu. Eta hemen ere, batzutan bere burua eredutzat jartzeko duela ematen du; eta, beste zenbait aldiz, bere harrokeriaren beldurrez dabilkigula. Bere buruaz mesfida dela, beldur dizula, nahastu egiten dela, dirudi. Orixeek bere barnea ongi aztertuta zuen

88) «Andian bizkor jeiki naiz. Nonai zure babesa. / Sendatua somatzen dut nere kemenik eza. / Xorraldiak indar ori nolatan eman leza? / Indar oien bear nintzan gizon iraun baneza», *Getsemani*, VIII, Eseri emen; ik., beraz, *Jainkoaren billa*, 52; eta *osasuna* poesia batez ere.

89) Ik., *Jainkoaren billa*, 96.

90) L. MITXELENA, *Idazlan Hautatuak*, Etor/Gero 172, 264.

eta apaltasuneko harrokeriari ongi igarrita zegoen (Unamunok Inazio Loiolakoaz esana ere ezagutzen zuen apika; harroke-riaz apal izateko lain bēnetan harro izateaz, alegia). Konflik-to batetan dabilligu Orixe. «Arimako ukituetan» ikusten dugu hori nabarmenenik⁹¹.

Inportantzia gutitzen saiatuko da:

Zer da egiazko *extasi* deritzalona? — Animak gainez egitea edo animaren gainezkaldi bat, gorputzetik irten nai ba'lu bezala. Zer-tatik dator... Gorputzaren aldarte oiek beti aulaldi batzuk dira, Jainkoagandik datozenean ere. Gorputza osasunean ez dagolako, edo grinetan bear aina moteldurik ez dagolako gertatzen dira, Gu-rutzeko Donibaneak diona.

(...) Jesukristo gure Jaunak eta bere Ama txit Santuak, otoitzik bikainena egin zuten, noski, mundu ontan; bainan olako ondo-ezik gabe. Nork iruditara dezake, gure Jauna ez ezik Ama Birjin ede-rra ere, xoxotuta, begiak zuringotuta otoitzean egon ziranik⁹².

Ba-dira beste eragin batzuk, dardarako batzuk, bost edo sei se-gundo besterik irauten ez dutenak, arnasa aldatu edo oso eten ere egiten dutenak, ito-nai bezelako estualdi goxo batzuekin. Asko-tan itzak aterazten ditute, ez-ustekoak, edo batek pentsatzen etzi-tuanak eta nondik nora datozen animak ez dakizkianak. Oiek... umiltasuna dakarte berekin, eta Jainkoari eskerrak ematea, ta au ez da ez deabruaren ez gizonaren berezko emaitza edo fruitua⁹³.

Orixek izan bide ditu honelakoak (hil ondoan argitara di-ra):

Santa Lutzi gauez lo bete nengola,
bētan atzarri naiz kolkoan ikera
goxoz, buruz erne: JESUS! jalki zaida.
Laister naiz biurtu lēngo lo berera,
unatu bainintzan egunez mendian.
Ni lo nengon, baina biotza Zurera.
Ze bost urte aiek!: itonai, egaldi,
itz-eten... ainbeste pozaldi aukera!

(Orixen)

-
- 91) Horregatik edo, azpimarratzen du, «otoitz haundia» iristea hain gauza bakanik ez dela kristauen artean (ik., adibidez, or. 91 eta hur). Nik uste, parterik bazuela bere baitako konfliktu horrek, 16. eta 18. kapitulu-
luek sorreran.
- 92) Ik., *Jainkoaren billa*, 105. Extasiak zer diren, ik. halaber or. 205: «... Emen egiazko extasi edo animaren gainezkaldietaz mintzatu bear nakizu. Ikutuak ere esaten zaie, laburrak diralako, ta bitara gertatzen dira: animak artarako bide emanda (jakina, gauza onak gogoan iraultzen ari dala), eta oso xorturik edo distraiturik bestetara dagola, lotan da-goala ere bai. Batzutan luzeagoak ere izaten dira». Ik. izenak or. 206.
- 93) Id., 211.

Egun argi osoz aterrune gabe;
gauetz, arin loa Zugan esnatzeko.

(*Dei bizia*)

An ari nintzala
zirrarako goxo
zerbait zait igaro
nere barrenean, etc.

(*Illunean argi*)

...ito-nai
goxoak nerama
neronez gaindira

.....
Euskaltzaindiaren
etxean ginardun
Paulen eskutitzak
aldatzen garbira.

(Olabide baizik
inor ez lekuko...)

Ez-orduko «Ene!»
oiu, arnas-estu...
labur berritzen dut
lanaren segida.

(*Lenengo gainezkaldiak*)

Ikus Orixen eta Urte zuria ere osorik.

Irakurle askok ez die balio haundirik emango esperentzia horiei. Sentsibiltate bizi samarreko jende artean, horien antzekoak ez bait dira bakanak. Orixek ez du ahantzi esatea, paganoek ere ezagutzen zituztela holakoak. Eta: «Gorputza-ren aldarte oiek beti aulaldi batzuk dira». Baina ondo kontutan hartu ditu bereak... Ematen zien interpretazioa ez da zaila asmatzen. Zuzen ala oker, ez da gure kontua.

«Anima zintzoak —darrai Orixek— olakorik ez dakiela gerta, ez dezaiela bialdu, eskatzen diote Jaungoikoari, batez ere besteren aurrean; ikusten baitute zer arrisku dagoen, beren buruaren ederretik arrokerira pasatzeko»⁹⁴. Eta horra kome-ria: Orixek bere buruari «anima zintzo» ote deritza? Nola galarazi holakoak?, galdetzen du, eta berak erantzun:

Lenengo aldiz datorrena galaraztea ez da errez, batek uste ga-bean etortzen baita. Urrengoak, guzi guziak ez ba'da ere, asko galarazi ditezke.

Bein olakorik gerta ba'lekizu, ez joan berriro toki artara; edo, nai ta nai ez joatekoa ba'zera, ernai egon, batez ere ertzak (oinak

94) Id., 108.

eta eskuak) ozten asten zaizkizun. Orduan aldegi zu andik, al baldin ba'dezu. Emaiozu gorputzari astinaldi bat, beroan sarrerazi zazu, eta etzaizu alakorik etorriko⁹⁵.

Hori dena —eta horretaz guztiaz nahi dena pentsa beza irakurleak— justu berak egin duenaxe omen da, ordea. *Lurden* ezin hobeki azaldu digu (lehenengoaz, ustekabeen datorenaz, ik. *Lenengo gainezkaldiak*):

Gurutze-bidean lēnengo pausoan
anima soinetik atera-naiean
asi zait. Egon naiz aldi bat, laguna
nigandik urruntxo lekutu artean.
Bildur nintzan oiuz asiko. Arnaska
zapiko zuriaz agoa betean,
nekez negon. Lēnen, biren, irugarren,
utsik gabe pauso denen bitartean.

Bukatu ondoan lagunarengana
jabal noa...

Urren batez bakar-bakar sartu nintzan
Zu gorputzez zauden goiko Elizpean.

Sartu eta laister sumatzen asi naiz
oi ez nun zerbaitxo nere barrenean.

Baina pake pakez. Ez naiz are bildur
nor sar, nor atera, nor nere aldean.

Zure itzala zan, zirrara leguna,
gorputzaren baino arima-muinean.

Zainetan txingurri, dardar betazala,
urrundik ostotsa entzun dan einean.

.....
An zeunden; etzinan ordea dardara
ez soinu. Barnago zaude ixillean.

Betharramen gero, irakasle lagun
batek: «etzabiltza maiz Lurde-bidean».

Aste guziz ua; ni lau bost aldiz
bi urte osotan. Nik nere artean:

«Baleki!». Naiago dut fedez billatu

Jainkoa ta denôn Ama dan Andrea.

Orotan Jainkoa. Ez nintzan itsatsi

poz-leku artara. Naiago fedea⁹⁶.

Holako esperentziarik —eta, *nota bene*, Jainkoak emanik hain zuzen— berak izan uste duenarentzat, ez du erraza izan behar, horietaz idaztea, hil eta gero argitaratzeko izanda ere.

95) Id., 107.

96) Hura ere uzi egingo zuen; baina gehiago itsatsi zitzaion Miramarri, San Salvador-en.

Horregatixe da hain interesgarri *Igan beti nire lelo* poema eta *Jainkoaren billa* tratatu mistikoa alderatzea.

Poeman lasai eta konfiantzaz kontatzen ditu bere espe-
rentziok eta ibilbideok. Ez dirudi honek guztiak, harrigarri-
rik izan arren oro batera, harrotu egiten zuenik. Loiola bezain
errealista sanoa zen horretan:

Gorputzaren illaldi, zurrunaldi, kordegaltze ta ondoez oiei es-
ker geiegi ematen zaie katoliko ez-jakinen artean, Tertuliano ez-
keroztik. Paganoen artean ere gertatzen ziran olako agi edo feno-
menoak, eta ez dira ainbestetzat idukitzekoak⁹⁷.

Agian Orixek bere buruari behin baino gehiagotan eman
behar izan zizkion arrazoinak ditugu horik, harroputz ez ze-
kion. Baina arrazoinbide bat badu polita oso. Orixek ikuska-
ririk izan zuen ala ez, garbi ez dago: «Eliz artan, lēnik, ikusi?
sumatu? / Zuk dakizu, Jauna, antz-gabe-antzera, / baina bizi»,
eta abar (Orixen). Holakoak behin baino gehiagotan esan di-
tu. Baina ez dago garbi *ikusi* horik zer diren. Dena den, hona
hemen esandako arrazoina, beste komentariorik gabe:

Balaan Igarle edo Profeta, astogainean omen zijoan bidez, eta
alako batean, ez atzera ta ez aurrera gelditu omen zitzaion astoa.
Alperrik asi zan Balaan astoa makillatzen; astoa ez zan mugitzen,
eta —arrigarri dana— kristau bat bezala izketan asi zan: «zertako
makillatzen nauzu, nagusi? Ez al dezu ikusten aurrean Jaunaren
Aingerua, zerbait esan nai dizula?».

Orra or, irakurle, egiazko ikuskari bat, egiazkoa, noski, Jain-
koak Berak kontatua baita. Orrenbestez gainera nork esango du
Balaanen astoak otoitz egin zula, edo Santuen lerroan ipini bear
luketela?... Ikuskari ta ikusgarri oietan ez dago santutasuna, erri
ez-ikasiari ala iruditzen ba'zaio ere. Irudikizun oiek, eunetatik la-
rogeita emeretzi irudipen uts utsak ditezke⁹⁸.

Bidebatez, ohar poesiotan, kontu kontari bixi-bixiari:
«Urren batez, bakar-bakar sartu *nintzan*... Sartu eta laister su-
matzen asi *naiz* oi ez *nun* zerbaitxo nere barrenean... Zure
itzala *zan*», etc.

Orixeren bertsoak iritsi duen naturaltasuna, heldutasuna,
ikusteko, goiko poesiaren atal batzu prosa moduan idatzita
jarriko dizkizut. Bertsoak ez du esaldia batere, ia batere,
behartzen:

Gurutze-bidean, lēnengo pausoan, anima soinetik atera-naiean
asi zait. Egon naiz aldi bat, laguna nigandik urruntxo lekutu ar-

97) Ik., *Jainkoaren billa*, 104 eta hur.

98) Id., 103.

tean. Bildur nintzan oiuz asiko. Arnaska, zapiko zuriaz agoa be-
tean, nekez negon... Urren batez, bakar-bakar sartu nintzan Zu
gorputzez zauden goiko Elizpean. Sartu eta laister sumatzen asi
naiz oi ez nun zerbaitxo nere barrenean. Baina pake pakez. Ez
naiz are bildur, nor sar, nor atera, nor nere aldean. Zure itzala
zan...

Orixek izpiritu bizitzako alderdi izkutu eta zail bat hezur-
mamitu digu poema honetan. Modu xit egokian, egin ere. Sin-
bolu bitxitara ihes egin gabe. «Arima baten historia» gisa.
Mistikoez, sarri, mitxeleta bihurtu omen zen harra dirudite,
mintzo direnean. Itxuraldatuen hizkera dute. Orixek ez digu
halako itxuraldapienik egin. Korriente eta natural ari da mol-
dez. Barnez, tratatu astunen batekin ez gaitu kargatu. Pun-
tu nagusi batzu hautatu ditu, eta beren artean ibilbide baten
antzera taxutu, amonagandik Miramar-aino. Pasadizo bakoitzak
fase bat adierazten du. Denboraren joaira izpiritu bideen erre-
ten bihurtu da. Eta zen sistematiko halakoak, guztiz metodiko
agertu digu prozesu guztia, hiru epetan; eta epe bakoitza
beste hiru maila eta tranpagain edo errepausu banatan⁹⁹:

Amona: Jainkoaz bat egiten zuena otoitzean, Orixeren ira-
kaslesa. *Amona* dagoen tokira bidean hasten da
Orixek:

1. Lehenengo epea eta hiru mailak: *Lenengo txokoa*, *Sinismen garbi*, *Dei bizia*: hiru poesia, hiru maila; eta hiruron buruan, krisia eta purifikazioa: *Indar iturri*. Hasera berri. Egoera berri (Bilbon) eta goragoko maila berri batetan:
2. Bigarren epea eta bertoko hiru mailak: *Illunean argi*, *Lenengo gainezkaldiak*, *Orixen*; hiru poesia, hiru maila; eta hiruron buruan krisia eta purifikazioa: *Urte zuria*.

Azken epeko hiru poesiek desenlazera garamatzate:

3. *Gezur-maite?*, *Lurden*, *Amate baten itzalean*; eta, azkenik, Orixek amona bezalakoxe bilakatu da otoitzean: *Osasuna*. Zirkulua biribil-osatzen da.

Lanaz eta burrukaz kontsiderazio batzurekin bukatuko ditut, poemaren irakurraldiak burura arazi dizkidan oharrok.

⁹⁹ Beraz, *Barne muinetan*-en bezalako egitamuaz baliatu da Orixek, berriro —han bi hirukote— forma hori izkutuago jarri badu ere. *Igan beti nire lelo*, ordea, haurtzaroaz has eta zahartzaroaz buka, *Amona*-k hasi eta *Osasuna*-k hersten duen zirkulu bat da formaz ere.

Orixeren ibilbide mistikoa ez da haizeak eramate bat. Hileetatik hartu eta aingeruak aidean barrena eramane omen zuen Habakuk, lehoin zulora. Daniel bezalago erortzen da Orixe lehoin zulora, patu gaitzaren kastiguz. Baina Orixe, lehoin zuloan, profeten inmunitaterik gabe kausitzen dugu. Nahiko larri. Gogorki burrukatu behar izan ditu bere barneko eta inguruko lehoinak. Hala ere Orixeek ozta-ozta erabiltzen du *burruka* hitzik (orain hain maite duguna). *Lana*, ordea, hainbat ugariago. *Eginkizun*, *betekizun*, *zeregin*, esateko, Orixeek *lana* esan ohi dizu. (Orixeek egiten duen *lan* hitzaren usadioaz lantxo polita egin liteke). Orixerentzat, dirudienez, burruka bainoago *lana* zen bizitza.

Bere pozaldi eta gainezkaldiak, estasi eta ukituak, oinaze eta nahigabe eta lan artean izan ditu Orixeek. Bizitza ez da pozezko eta dolorezko errosariorik. Ez pozik eta ez saminik, izaten dira egunik gehienak. Lan hotz egunak. Sentimendu itzali, zerrepel. «Asteko lan kezka, / bizibear latzak, / atsedentto apur / bat eskatzen dida» (*Lenengo gainezkaldiak*): Orixeek otoitzean bilatzen du atsedena. Baina otoitzean bertan ere ez da bihotza beti guri bihurtzen. Lanak ematen ditu otoitzak ere. Eta lanak, egun ilunetako lanak bereberki, jasoko du Orixe bere goenera.

Zazpi urte beltzak izan dira, agian, Orixeren «gau iluna»¹⁰⁰. Baina sentimenduen ukoak barnean iluntea sortzen bait du, gerra ondoko Orixeren «lehorraldia» ere gau iluntzat edo jo genezake. «Uzu!» hark bihotza ito du: «Erri au uretan gatza lèz urtu nai baduzu, Zure da».

Zergatik ez il nai? Lurpea billatu?

Bizi nintzan, bizi, Zuk bizi ninduzun.

«Il naiago nuke erria suntsitzen

ikusi baino lèn», batek esan zigun.

Ez da gaitz esaten. Bizia latzago...

Gau iluna, esan du Orixe, «gerezko jatorriaren kontra joateak» dakar. Geure buruaren ukoak dakarrena da.

Bere bihotzaren zeharoko opariak, bere ilusio eta maitasun eta aberri eta adiskideenak, gerraren eta pertsegizio faxistaren aldarean, hilotz bezala utzi zuen Orixe.

100) Ik., *Jainkoaren billa*, 60 eta hur., *Gau iluna*. Zerk ekartzen du? Poetikoki alderatuz agiri denez, Orixe bere esperentzietaz baliatzen da adierazpenotan.

Amodiorik ez dunak
ez du minik biotzean.
Esan zâr au egi bada,
zer gertatzen da nerean?
Kezka nauka minik ezak
.....

Ainbat negar baztarretan,
txuku daukat nik begia.
(Gezur-maite?)

Gezur-maite? poesia, besteak ez bezala, urtearen berririk gabe utzi du Orixek, *Urte zuria* (1937) eta *Lurden* (1938-39) artean. Oker ez banago, garai luzeago bati begiratzen zaio: gutienez gerra ondoan hasi eta Miramar-en bake gozoa bilatu arterainoko aldiari. Abertzaleari, poetari, gizonari, gerrak eman zizkien astinduek aipatu ditugu. Otoizgileari eman zizkionak poesia honetan ikus daitezke. Gerrak buru-bihotzen garbitualdi ikaragarria ekarri du, sutan. Orixeri bere gauzarik maiteenak erre-kiskali dizkio. Ezer gabe utzi du, biluz, hutsik, Jainkoarekin bakar-bakarrik. Lehen bere burua bilatzen bazuen Jainkoaren orde¹⁰¹, garbi-garbitu da. Ez zaio gelditzen Jainkoa besterik. Job.

Alabaina, bere barren ezagutzaile zorrotza ez zen fidatzen gehiegi bere buruaz. Aforismo antzean ari da Orixe, bere bu-ruari kontuak eskatzen:

Minetan negolarik
ustez Zu maite zindudan;
Orain min gabe nagola
jartzen naiz aldizka dudan.
Negar artan zer nun maite?
Zu nere minarengatik?
ala, nâste, nerekoiez
nerau Zure minengatik?
Ba dakizu. Orain ustez
garbiago zaltut maite;
baina pake min gabean
oraindik itsutu naite.

Min-gabe-aldi honen buruan *Amate baten itzala* dago. Lan luzeak eraiki duen isiltasuna, bakea:

Ez dut entzuten txori-txoriak,
aizerik, erle-soinurik;

101) «Zu soil atzi orde, / zentzuen goxoa / ezin nun ukatu. / Orduko mal-koak / zer damu? Zer maite? / Ni, bai; etzindudan / garbi billatzen Zu» (*Sinismen garbi*).

bidez nekatu gabe bai nago,
 ez ta nere pilpirarik¹⁰².
 Zer entzuten dut adi nagola?
 —Nere arnasa bakarrik.
 Inon bai âl da pake artzeko
 bakarrago dan gelarik?

Poeman utzi digun hutsunea, garai honi buruz, beste orduko poesiekin bete genezake: *Lurden*-dik (1939) *Osasuna*-ra doan tarte, alegia. *Itinerarium* guztia eta *Getsemani* hemen sartzen dira. 1937an epe bat hersten da (*Urte zuria*). Eta han abiatzen den aldia, *Gezur-maite?*, *Lurden*, *Berraondoko meza*, *J. S. Bachi Elizan*, *Baru mendian*, eta abar, eta abar, guzti hark betetzen du. Eta buru-buruan *Miramar 1954* eta *Amate baten itzalean* kide biak dauzkagu, izpiritu giro honekin:

Bil bil egin naiz neronengan
 auspean sua bezala,
 pizturik nagon, itzali naizan,
 neronek ez dakidala.
 Ortik aurrera au dakit soilik:
 grina batek naramala...
 Pago arena¹⁰³ bainon obe zait
 Amate onen itzala.

(*Amate baten itzalean*)

Betieran sartzen ote naiz asia?
 tarteka bederen? Ez muga, ez aldi,
 ez tarte laisterrik; *beta*-ren barnean
beti dan Arekin *bete* nago geldi.
 BAT...

Iandar oro batuz zer ote naiz ari?
 Egonean jardun, jardunean egon,
 eraginik gabe norbaitez naragi...

Ari naiz, ba nago. Betaren pakean
 ez-axolik nago otoitza noiz utzi.

...Utsarterik, aldarerik gabe
 ni bete; neronez ez xortu, ez ântzi.
 Bainan utsa naiz ni; Jainkoak nau bete.

(*Miramar 1954*)

Bukatu da Orixeren izpiritu odisea. *Miramar*-en arimak bere etxea aurkitu du («erria lur ontan atzerri»). Jesuitetan âl-

102) Aldera *Getsemani*-ko *Nere baratza*, V hura, *Auspez erori zan otoitzean*: «Lizardiko malkorrean gaxte nenbilla artzai, / ardi baten joalea oianean entzun nai. / Arnasa geldiazirik bidean nengon erpai, / txilink entzuten ez, eta, bioz-pilpil utsa bai».

103) Ik. Poesiaren haserakoa: «Gogoan daukat aur nintzaneko / Musulungo pagopea», etc.

ferrik lortu nahi izan zuena; Orixen galerazi ziotena («kabi goxo aren berotik nolatan / aizatu ninduten, ez esan obe da», *Orixen*), «Miramar eipean» egin du: oroitzapen lumaz bigundutako kabia Jainkoarekin.

Burutu du bere lana: heriotzaren zain jar daiteke.

Orixeren obrak bentaja haundi bat badu: lan bukatua dela. Autore gehienek obra heriotzak moztu du. Bukatu gabe gelditzen da, obraren neurritzat Autorearen nahia hartzen badugu behintzat. Autore guztien grina noizpait «dena esatea» bait da, baina ezin izaten dute. Orixek bere obra bukatu ahal izateko ditxa izan zuen. Bizitzan ere, bere azken jomuga jo zuen, eta horregatik. Handik idatzi zuen *Osasuna*, gehien opa zuena eskuraturik, *Jainkoaren billa*-ko¹⁰⁴ *Nunc dimittis* hura balu bezala:

Dabiden aitorra dezadan berritu:

«Nere zârtzaroa errukiz ugari».

Aldetik doana, ni nakusanean,

arrituz bezala onela zait ari:

—Zagar onek ez du ximurrik larruan,
guri du lepoa, kolorea gorri.

Ola mintzo danak, lêngo zargail onen
oraingo sasola non dagon ez daki.

Txit gazte nintzala minak eta grinak
lurrera kakoan ninduten bigurri.

Ogeitamar eskas, beltzeran, lurkera
iru oin laburrez nindabillan zuti.

Bi alako ta bost ditut luzetxoak,
alai aurpegia, zuzen bizkar, gerri.

Aitortzea zor dut, esker on emanetz,
Zuk in duzu, Jauna, olako mirari.

Ur bero ez belar izadian ez da
nere gaitz gogorra menderatu dunik.

Zuk ezur eta muin legundu didazuz
clio garbiren gantz-urinarekin.

Libango izaiak zârtzaroan ere
eze dagoela ematen arnari.

Zu zaituda, Jauna, eze, Zu olio,
Zure beroz eman dezaket igali.

Zuk sartu didazu ezurretan pake;
orain, onerako odolak diraki.

Tarrapata gabe otoitz ixilllean
ni geldi nagola nor ote zait ari?

104) Ik., *Jainkoaren billa*, 243.

Ez âl zitun Jaunak zeru-lurrak ondu
zirkin eraginik zegoela geldi?

Otoitza, otoitza! pakearen ama,
nere sendabide, indarren iturri!

Sar nadin maizago betiera ortan
aldarterik gabe, naiz ustez ez igi.

B

Bera ta berago ikusi aut urbil,
Erio, «lazgarri denetan lazgarri».

Nor ez ikaratu? Kezkatu bederen!

Beste gizon denen antzeko nizak ni.

—Ala nerez; baina zertara-nai nengon
ukan naiz ez-ukan, erio naiz bizi.

Otoitzean ala pozaldien gingan;
baina zer nesake gertatu baledi?

Orain ikusi dut, Jauna, Zuri esker:
enaiz ortan are gibebez bildurti.

Erio jaun orri, bekoz beko gerta,
dardar egin gabe eman diot begi.

Badakizu, Jauna, ez dala gezurra
neurtitzez; ola da gerta bezain egi.

Oraintxe bai bipil, kolkoa zabalduz
egiz diotsazut: NAI DUZUNA BEDI.

1.6. Konklusio antzean

Orixe benetan mistiko ote dugu? Sortzen zaigun galdera da. Baina ez dut hauzi horretan sartu nahi.

Poeta da. Eta poeta haundi bat. Bertso neurtuaren aldeko arrazoin bat da poesia hau (orain erabat utzi bait dugu!).

Erliziozko euskal poesiari, eta euskal poesiari erabat, era berriak sortu dizkio. Lur berriak landu. Balorazioak ere ez du inportantziarik oraingoz: zein baino hobe den edo zein bezain on. Lehenengoa, nik uste, bera bezalakoxea dugula, konprenitzea da. Bere-bere erakoa. Eta balorazioak egitea baino lehenago, azterketak egitea dago.

Honetarako, komenigarriak lirateke argitalpen eskuar batzu, merke eta erabilerraz. Hiru poema mistikoon argitalpen bat, esate baterako.

Haunditasun poetikorik ezin uka dakioko. Poesian haragi eta hezur eman dien ideiak, sentierak, esperentzi mundua,

gure poesia biziki aberastu digutenak dira. Sortu dituen formak —hobe singularrean, finkatu duen estiloa— hazaldi honek ere, heldu ahala, estimatzen ikasiko duela espero dut, Eta espero dut, «sentimendurik gabe sentitze» horrek segimenik aurkituko duela. Egungo bideak ere, noizpait, aski ibiliak izango bait dira. Eta orduan beste gusto batzu sortuko dira.

Nortasun bortitza, Orixerena, euskal poesian. Eztabaidagarria bada ere. Eta bada, nire ustez. Oso bizia da eta. Kasik haundiegia, perfektuegia. Bere eran, mundu bat bildu du eta sortu du. Baitets ala ezets genezakeena, baina errealtatea ezin uka geniezaiokeena. Errealitate koerente eta betea. Porlan bloke bat bezain gotor eta tinko. Sistema haundi guztiek bezalaxe —Hegel, Marx— barruan bizitzera behartzen zaitu. Eta guztiz barruan sartu eta bizi nahi ez baduzu, mendeen, Orixerekiko harremanak nahitaez tiranteak izan beharko dituzu.

Poesiak eta poesiak daude. Pertsonalitateak ere oso diferenteak izaten dira. Poesia batzu, berak bakar-bakarrik, mundu koxkor bat dira. Ez dute gehiago behar. Orixeren kasuan, haren poesia denak poesia *bat* direla esan genezake, eta poesia eta prosa ere gorputz bat direla. Dena bat. Dena osorik hartu behar da. Osorik hartuz ematen du bere sentidu osoa. Bizkarrezurra, aldiz, poesia mistikoa da.

Gauza denak helburu baten perspektiban ikusten dituenaren abantaila guztiak ditu Orixek. Haren trinkotasuna. Koe-rentzia. Orixeren guztizko xedea Jainkoa da. Puntu horren inguruan biltzen da haren obra guztia. Beste batzurena berdin izan daiteke aberria, proletalgoa, edo ez dakit zer. Hala-koek beti ikuspide koerenteak dituzte, argi eta garbiak, beti sendo oinarrituak. Haien iritziak irmoak dira, eta mekaniko samar funtzionatzen dute. Beste idazle batzuk, berriz, ez dute halako armazoirik, ez dute eta jomuga beti finkorik ere. Eskeptiko direlako edo, batasunak baino gehiago ugaritasunak inpresionatzen dituelako, ordenua baino maiteago dutelako mugimendua, gauza ez direlako beharbada buru eta bihotz entregatzeko asmo bakar bati eta hartan irauteko, zernahigatik den ere, zatikazko Autoreak bezala dira. Izen bereko Autore diferente mordoska bat bezala. Autoreon zati bat, bera bakarrik, jeneralean beste haien zati bat baino interesgarriago izan ohi da. Autoreongan zatiak, izan ere, beste ba-

lio bat izan ohi du. Osotasunago da. Beste haiengan, ordea, zatiak soil ez du gauza haundirik esan nahi, eta bai osoak. Orixe hauetakoa da. Pieza batekoa. Bai haren obra, eta bai haren obran letra-haragi hartu duen gizona¹⁰⁵. Horregatik, Orixeren poesia bat edo bi, dozena bat, irakurri duenak, Orixe-rik deus ez du irakurri. Beste poeta batzurengan aski da poesia bat irakurri eta txispa bizten da. Orixe, dena irakurri beharra dagoen Autoreia da. Horretan ere epiko haundiak gogora arazten dizkigu.

Honelako gizonak, azkenean, gurutzean eta frakasoan hilez ere, beti esan dezake: «Oro betheak dire». Puska eta honda daitekeena zatiak bait dira munduan, ez osotasun ideala. Gizon hau bere helburua da. Bere zereginaz bat da. Asko sofrituko zuen, beharbada. Baina bere kontzientzia ase du. Bete du. Osoa da, osotasuna bera da. Hauxe da, *zintzoa* esan ohi zaiona. Gizon printzipioduna, kontsekuentea; azkeneko, printzipio baten inkarnazioa.

Horretan, Orixe, eta horretan batez ere, arras diferenteak diruditen atzoko nahiz gaurko euskaldun askoren berdin-berdina da. «Ideia bat bakarrekoak» omen diren euskaldun horien gisako, lelo ergel batek euskaldunon kontra asmatu zuen lege (eta agian ez zebilen guztiz oker). Linea zuzen-zuzen bateko gizona.

Jainkoaganako linea horrek ematen du neurria, gizatasuna zer den, abertzaletasuna zer den, edertasuna zer, libertatea, poesia zer den eta dena zer den.

Orixe esistentzia bat *ad maiorem Dei gloriam* izan da. Eta haren Jainkoa Uitziko esperentziek eta jesuiten eskolak itxuratu zutena izan da, haren Euskadi bezalaxe, eta haren poesia bezalaxe. Zer harritu behar gaitu horrek? Beste batzuren proletalgoa ez ahal da San Agustinen, San Tomasen, arabekoa, kalean dabilen hori baino gehiago? Orixeren munduak batasun kasik tiranikoa du. Eta Orixe poesia bihurtu dizkigun posturak, oinazeak, goraldiak, lanak eta burrukak, bakea eta garaipena, ez dira mistiko batenak bakarrik. Orain ere

105) Bidezpadan aitor dezadan, nortasun hain bat, oso, irmo, koerente horik ez zaizkidala derrigor osotoro mirestea eta onestekoak iruditzen. Gizonaren «akatsak» ederrak dira. Eder-ederra da, esate baterako, gizonak, zer ari den, zertarako den, zein helburu duen, ez jakitea eta ez jakin nahi izatea; gaur hau eta bihar hura nehi izatea. Zoro kalamitate ameslari malapartatua izatea.

—eta ez dira, jeneralean, Orixe maiteena dutenak— sarri ikusten dugun asko eta askorenak dira. Orixe maite duen beste asko eta askorenak, halaber. Bakarrik, mistikan dela, eta ez beste zerbait «modernuagotan». Gauza bera, gauza diferentetan. Eta ez da, gauza diferentetan izatea guti estimatzen dugunik, ez. Baina miresgarri eta beldurgarri zaigu. Perfekzioa beldurgarri da. Osotasuna.

Gerra aldiko eta ondoko eskalabro jeneralean Orixeren poesiak hondamenditik gureganaino salbatu duen gizona, amona Mari Axuntxiren itzalpean eta Uitziko oasian anparaturik, ez da lehenengotik dirudien bezain pribatua. Arestiren eta poesian jarraituko duen berbera da. Prometeo. Bere zorionaren —gaitzaren— errementari nekagaitza, setati, lepagogor. Bere buruarekin burrukan bakarrik esisti litekeena. Baina beti seguru, lanbide zuzenean dabilela. Irabazitako posizioak utzi eta segi behar izaten duena. Begi aurrean beti helburua, — «el sepulcro de Don Quijote». Bere barrenean derrota bera garaitzapean bihurtuko duena. Heriotza berbizkunde. Burruka bake... Ez litzateke zaila Orixeren mistikan beste mistika batzu irakurtzea.

Orixe ez dago, lehenengo dirudien bezain bakarrik. Nahiko «tipiko» da, bere itxura bakarraren azpian. Baina, beti, arrazoinez, ohartarazi den moduan, batez ere oso pertsonala da. Xit pertsonalak direlako, bai haren mundukera eta bai estilo poetikoa.

Pertsona batekin bezala, Orixeren poesiarekin, lehenengo adiskidetu egin behar da, ezagutzeko. Baina irakurle asko adiskidetasun tirante batetatik ezin pasako da.

2. Irudi eta gonbarazio: Ama Lur

Honela mintzo zaio Orixe arreba sabelkide Denuxiri:

Gu bien gorputzak ama lurrak irets
ditzanean, ordûn, Jaun hunen altzoan
arimôk bil bitez betiko beroan.

(Barne-muinetan)

Ama lur: horra giltza.

Idazlearen norkera, zeharbidez, baina garbi, errebelatzen duena, irudi mundua izaten da. Ez dut esan nahi beti halaxe denik nahitaez. Baina, gure artean, jeneralean hala da. Eta edonon, nik uste. (Ikus, aparte, gonbarazioak *Euskaldunak* poeman).

Irudiak edonondik eta edozertarakotsu har daitezke. *Volumen* esateko gerria darabilenak, zerbait badaki zur eta trunگو arloan. Lan zail bat «nere aizkoraz gainetik da-

goela» aitortzen duenak, basoko eskolan estudiantu zuen. Halako makina bat erabili ohi dugu.

Horretaz aparte, poeta batek bi eratako irudiak darabiltza. Darabiltzan askoren artean, alegia, biri bakarrik begiratuko diogu hemen: gonbarazioei eta eszenei. Eta oso gain-gainetik horiei ere.

Orixek inoiz ager arazi dituen eszena gehien-gehienak, ia denak, nahiko «tipikoak» dira. Etxe-lanak, baserri gorabeherak, apustuak, mendarte parajeak, ganadua, Jesukristoren pasioa.

Baina gauza bera pintatzeko ere, artista bakoitzak bere era dizu, eta Orixek bat oso berea. *Argi ta Margo*-ren hasera bizi hartan ederki azaltzen da hura:

Egalak astinduz oillarrak jo digu argitu baino lën;
ordu bete gero, doi dut argiaren xintik automaten.
Argi-urratzean txori bakartien txio dut entzuten.

Ardia jeiki da; gorputz-eraginez jaurtiz otzikara;
alai zabaltzen du muñotik zokora joale-dandara;
egurats epelak dakar beorraren irrintzi karkara.

Oso antzeko eszena eta eszenarioak sarri pintatu ditu Orixek. Eta ez da begien aurreko zerbait azaltzea bakarrik. Zerbait hautatzea da. Eta, beraz, zerbait proiektatzea da, barne-tik begien aurreko errealitatera. Eszenario horiei «filosofia» bat dagokie. Poesia honen azken aldera garbi dago Orixerena. Ikus poesia honetakoxe beste gonbarazio hau ere: «Txabole-tik urrun dabilen ardia, zokotik egira / illunaren iges oarkabe doa; aren antzo gira / bi begidun oro, nion sor liteken argiren izpira». Argi hau bera ere, ordea, Argiaren agerpen bezala hartuko da azkenerako. Eta betikoan gara. Betikorik ez dena, ordea, zera da, Orixeren xit propioa: Orixek animalietan bere burua, gizona, berraurkitzen du. Abereen antz-antzekoak agiri zaizkio gizonak, eta ez moralki bakarrik, beren plantan ere baizik. Hegazkinean, adibidez: «Ixil, begi-kuku, burua makurrik, / arkume salgai antzo or-emenka daude / zenbait jaun-andere, goi-minak arturik» (*Egan*). Orixek, honetan ere, bere lehena-goko esperentziak eta oharpenak berraurkitzen ditu, gizon eta abere arteko barrerarik gabe.

Kiton arrebarekin liburuan, gizonaren jatorria eta eboluzioa dela eta ez dela, Orixek apaiz batekin ukan zituen eztabaidak dauzkagu. Orixek, jakina, eboluzio teoriaren oso kontrario zen. Rabino batek baino hobeto arrazoinetatzten du bere posizioa, Mendelekin nahiz filosofiarekin nahiz Biblia-

rekin, Testamentu Zahar ala Berri. Entzun zituen entzutekoak hark apaizak, bai! Baina irmo berean segitzen hark, hala ere. Orixe amorrutan jartzen da gogoratzez bakarrik: «Oiek eta beste gauza asko entzun zetunan, bañan ardizarra etzanda auznarrean bezala gelditzen zinan beti, begiak nora zeuzkan jakin gabe». Egokia da beti Orixe, horratio!

Izan ere, eszenario eta irudi horik, natura, Orixeren etxea eta tenploa dira. Tenploa. *Berraondoko meza*-k ongi erakusten du:

Aratxeari
marrumaz asi da beia;
ezkila orde
neri Mezarako deia.

Baserritar jesuitaren plegu «frantziskanoa» eta errealista, naturalista. Bere-berezko eta barne-barnekoa. Etxean ikusi eta ikasia. Bibliako eskolan landua: «Ez al diguzu esan garbi Dabiden agoz, eize zakar arrapaloak ere gauaren babesean Zuri janaria eskatzera irteten dirala?»¹. Liturgiak sublimatua: «Lur handia da / ostia bezain biribil»². Orixe Jainkoaren animalia bat da. Harrigarria da, eta Orixe baitan guztiz naturala hala ere, sentimendu erlijiosoak zenbat aldiz dituen naturaren sentimenduekin baterakoak. Larunbat sainduan «mendian ein dut lo» (*Resurrexit*) eta Bazko goizean «poza sartu zaio lurrari berari». «Nik dakit zer dan goizean mendian esnatzeko poza!». Horra hor erlijio bizitzaren neurri-alde kosmikoa, lurtarra, lurkoa. Hortik Orixeren Apokalipsi-zaletasun bakana ere. *Argia bera* poesian —Jesukristo berbiztuaren gainean berau ere— ondorengo irudi esanahikorra dator:

Gainezkako poza
Apostoluena,
Madalenarena.
Zer dakar argiak?
—Lurraren ikara,
magnus terrae motus:
gorputz animetan,
zain eta muinetan,
ezur guzietan.
Alaxe, nolabait,
goiz-argiak eta
egoa pilpilak
esnatzen dute

1) Jainkoaren *billa*, or. 21.

2) *Berraondoko meza*.

begi ta belarri
 lo zegoen artzaia;
 baita beor-saillak
 arro-arro dala,
 laugain irrintzika,
 aien azkazalak
 lurrari dardara
 daragionean,
 egun berriaren
 zantzua zabalduz,
 poz aundia sartzen
 dio erraietan³.

Hauxe da Bazkoak burura arazten dion giroa. Bizkunde kosmiko bat.

Naturtasun horretan dago Orixeren fede indarra, sustrai barreneraino sarkorra, eta —hitz horri buruz alergiko bihurtu bagara ere— jatorra, axaleko eranskin baitezpadako zenbait baino barnago.

Baru mendian, abereiz inguratuta ikus-asmatzen du Jesus. Eta animalien antzera hartzen du bere burua:

Pizti ankerrak oinetan dituzu uzkurrik, ikara.

Zugandik zaie jabal edatzen barnean zirrara:
 jantzi oletatik darizun lurrin indar zerutarra.

Urbiltzen zaizkizu autsiz bildurra: Zuk eskuz leguntzen;
 idi astoek estalpe artan asbero zinduten;
 eize ankerreri orain Zuk arnas diezu egiten.

Ausartzen dira Zuri esku oinak goxo limikatzen;
 ez bedi aundi (nik egunoro baitzaituda jaten)
 begirapenez esku-oin ba'tut musukatzen.

1961ean, osasuna galdua, eszena bigunago bat egiten digu amets Orixek, laster akituta hilko denak, gai bereko *Jesus gose* poesian:

Arkaitz gorrian
 eserita dago.

Pizti ankerrak,
 gauez nai aina
 sarraski jan eta:
 zokoetan daude.

Ontan, basauntxume
 bildurti bat dator
 —lênbizi dardaraz—
 Jaunaren ondora.

3) Ik. *Resurrexit* delakoan ere: «Aurten Salvador-en, larunbat Gurenez, lur onek bost aldiz / dardar egin digu: emen pasa dira Aingeruak zaldiz».

Begietara
 begirutzen dio
 Jaunak, eta Aren
 begi otzan aiek
 lasapide oso
 ematen diote, — etc.

Estanpa *kitsch* bat? Bai zera... Orixek naturarekiko begitada arras naturala zuen, goxakeria mistifikatu batere gabe: zer eta, Jesus goseak basahuntxume dardarti polita jan egin-go du, gose da eta... Orixe jale haundia omen zen. Eta Orixeri, beti ere, bera zen bezalaxe ematen dizkio buruak gauzak.

Orixeren munduan gizonari animalien artekotasuna berez dagokio. Abere eta gizon partaide naturalak dira, izadi eta gizon bezalaxe. Batzutan Orixek bere sentigiroa aldameneko aberearen baitara aldatuko du, eta abereagan bere sentimen-duak deskribatuko dizkigu:

Argi-xinta sumatuz, ogeari muzin,
 jekitzen naiz goizero bi belaunak arin.

Atea zabaltzean zakurra nerekin,
 arnas-uxtu, mi luze, inon egon ezin.

Irten gera. Zakurra zoraturik dabil
 oin-muturretan dantzan, gorputza txoratil,
 isats-zut, bekain-arro, begiak biribil,
 belarriak erne, eta bi besoak zintzil.

Ba goaz muño gora Eguzkiaren zun,
 goiz ontan apustua nork irabazten dun⁴.

Beraz, erraz gonbaratuko du bere burua, gonbaratu ere, abereekin. *Lizardi gurean*, poesia ikaragarri humano eta humorezko hartan, Orixek bere larria deskribatzen du, adiskidea autoan noiz azalduko, makila eskuan, batera eta bestera nola dabilen, egon ezinda. Azkenean agertu da:

An da! Txakurrak nagusi-usmoz
 dardar baitabil isatsa?
 makilla ala nik.

Baina bere izpiritu bizitzarik sakonena ere, eta momentu-rik serioenetan, naturaltasun guztiarekin hurbilduko dio animalien bizitzari. *Miramar 1954*-ean: «Betieran sartzen ote naiz asia / tarteka bederen? Ez muga, ez aldi, / ez tarte laisterrik; *beta*-ren barnean / *beti* dan Arekin *bete* nago geldi. / BAT. Ala zakurra eizez dabillala, / isats-eraginka, ikara bela-

4) Eguzkia jekitzen, etziten.

rri; / bainan oillagorra suma dula, kuzkur, / batera biltzen tu, lotuz gorputzari». Eta Orixeri ez zitzaion irudituko, noski, gogoetaren eta irudiaren artean desegokitasunen bat egon zitekeenik...

Eta *Angelus* poesian:

«Jaunaren ITZA gizon egin zan»

daukat belarri-zokoan.

Ardik ez ain ots bizi entzuten

naiz zintzarria lepoan.

Harentzat artzaïn onaren parabolak Jesukristoren garaian bezalakoxe errealismoa du, jakina. Ez zaio ezer kostako bere burua ardi ezagutzea. Eta Gabon gauez bertan ere, Jesus haurra, artzain ona irudituko zaio. Ez da oso korrientea. (Ik. *Artzai ona*).

Jesus bildotsarekin alderatzea ez da oraingoa noski. Orixe, ordea, gurtzifizioari aplikatu ohi zaion profetaren irudia, Judaren musuari aplikatzen dio, harakinaren jesto bat nabar-tuz (ik. *Euskaldunak*, VI, 33-34):

Bildots bat iltzean ez du arakinak erruki.

Ille gurian aiztoa dio legun igurtzi (nire azpim.).

Ola, musu beltz orrekin saltzen ire nagusi?

Zein elkor biurtu dikan zillarrak biotz ori.

Beste honetan gizona eta ardia beste gorabehera batetan alderatzen dira (lehen beste adibide bat ikusi dugu):

Larrean pake dabil

artalde otzana;

ardi sarkoiak urra

du esi bakana.

Marrakotsa da; atzetik

doa artalde dana,

barnean bila nairik

larrean ez zana.

Amildegitik inoiz

jauztean gaiztoa,

aren urrena denek

jauz eta aus lepoa.

Mihitik ala galtzen

gorpuz ta gogoa (nire azpim.).

(*Barne muinetan, Jose*)

Konklusioa ustegabekoa da: irudi topiko batekin operatzen bait du. Baina Orixe, berak nahi duena, ateratzen dio, libertate osoz.

Ikusten ari garenez, gonbarazioak formulatzeko era ezberdin asko du Orixek. Hori lehenengo.

Bigarren, gonbarazio batzuk, poesiaren barruan, luze-zabal eta tankera berezitxoak dituzte, hots, zati beregain bezala aparte bihurtzen dira; gonbarazio soilaren eginkizunetik aparte desarroilo independentea daukate. *Artzai ona* poesian, esate baterako, inportanteena gonbarazioak dirudi. Alegoria bat eta esplikazioa. Epikoari eta klasikozaleari zor diogu hori, du-darik gabe. Batzu-batzutan, hala ere, eta *Euskaldunak* poëman eta kirolarien gorazarreetan bereziki, situazioari ez dagokion tono heroiko haundizu bat desarroilatzen du. Orixe ez bait dago Pindaroren situazioan (ik. *Lasterkari zintzo bati*), herri-asketako apustu eta jokoek «Olinpiada» greko baten esanahi politiko, sozial, erlijiosorik ez duten bezalaxe, urrundik ere.

Eta, hirugarren, Orixeren irudi eta gonbarazio kasik denak baserri bizitzakoak ditugu. Horixe bait zen, izan ere, Orixeren irudi mundua. Oso modu pertsonal batetan, hala ere. Aldakuntza kapritxosoak asmatzen ditu, milaka urtedun irudi askotan. Baina, batez ere: Orixe naturalista eta izpiritualista da batera. Harako Mitxelenarena, makina bat eratan egizta liteke: «la misma *compenetración de naturaleza y espíritu*, patente en la general utilización de imágenes de la vida rural para dar perfil preciso a ideas y sentimientos complejos... les [poesia erlijiozkoei] asegura un valor duradero»⁵.

Oso gutitan irtengo zaigu inguru horretatik landa. Berak aski zuen horrekin, literato gisa. Eta, bestela, «euskal jeinua-ren» irudi mundu jatorra ere horixe zela uste zuen behar-bada (Ibar-en antzera). Zer harrituko gara, orduan, adimenari edo ez dakit zeri, irudi- edo oroimenari apika, «nere buruko *gogora-kabi* ergela» baderitza, eta abar? Honela ulertu behar dira *Ezagu-argi*-ko irudi famatu haik, *Barne muinetan*. «Begiz, irudiz, adiz, zearo / Aita au ezin dut ezagut; / naiez ezago, itsua baita / naia. Mutil bila ari zaut / Zugana bidez». Eta, hemen:

Itzai bat bidez doa, gurdia
 idiei lotuz. Aurretik
 itzulunguruz, iges, baztarka
 txakurra isatsa jasorik.

5) L. MICHELENA, *Historia de la Literatura Vasca*, 1960, 151 (nire azpim).

Itzala ere josta-lagun du,
—oroï ta irudi ala nik—.
Auek adin bat okertu gabe
itzai, adimena atzetik.

Baina onek ere atzera, aurrera,
biz, geigoz, dabil bidea,
eztena «alda»ka erakutsiaz.
Onetan, geldigunea.

Ezin goituzko aldapa dauka,
itzaiaik ein du beurea.
Bide ezin-eldu oiek artzeko
Jaunak sortuko bestea.

Gurdiak negar besterik ez du.
Ontan... sinestargi dator.

Behin irakurri eta ez gehiago ahanztekoa. Politez gainera, egoki-egokia eta mamiz puntaraino bete-betea. Hor biltzen du Orixek *Jainkoaren billa*-ko kapitulu pare bat. Eta hor erakusten du, nola, bere irudi mundu baserritarrarekin, gairik abstraktuenak ere xit konkretu eta zuzen adieraz ditzakeen.

Poesietan, natura eta baserri girotik landa, mekanika mundutik hartutako gonbarazio xit bakan —agian bakar— bat, *Be-ti dantza (Pioner V-gna ta ni)* hartan daukagu: «nere barre-nean / atergabe ari / zaizkidak lau gurpil», etc. (adimen, nahimen, irudi eta gale).

Famili bizitzak zerbait sarriago eskaini dio aukera bere gonbarazio eta irudietarako. Hauxe du, naturaz gainera, ia beste bere irudi harrobi bakarra. Baina, Orixek baitan, natura-ekin bat egiten du horrek ere, zer esanik ez.

Lehenengo hortza eta ziza berriak: «zizelarrian ziza / jaiotzen dan eran, / ortz txuri txikia / ara nun eldu dan» (*Le-nen-go ortza*). Baina alderantziz ere berdin da, hots, oso gizaeran ikusiko du Orixek ziza sortzea:

Ortza zurien antzera datoz
zizak lurpetik,
oia bezela azixego dan
belar artetik

(*Zize garaia*)⁶.

Ezagu-argi, bere irudiengatik famatu hartan (*Barne mui-netan*), kausitzen da beste hau ere, Jainkoari adimenaren gainean aitortzen ari zaiola:

6) Ik., halaber, *Gure zizak*: «Udaurrean parra da ziza / belar-koroien tar-tean; / inguruka ala jaiotzen dira / ortzak aurraren oiean».

Zerala soilik, daki ordea,
 nor ta nola zeranik ez.
 Aurra seaskan lo daukala amak
 musu aundi bat emanez
 esna baleza, ta bera gorde,
 labur litzake negarrez.
 Ala nik ere, Zu ikusmin dizut
 nor zeran ezin jakinez⁷.

Horra «Zuretzat egin gaituzu, ta ezinegonez daukagu biotza Zuregan atsedeen dezaño» haren itzulpen poetikoa.

Jainkoaren bila-n (or. 64) gonbarazio polit bezain egoki hau dator:

Arrazoiaketa edo buru-iraulketa izen txarrak dira emen esan nai dana adierazteko. Meditazioa esan diote, adimenari utsari ba'le-gokio bezela, ta ez biotzari edo borondateari. Zer balio du buruari bakarrari eragiteak, era berean biotza ere sartu gabe? Ba-dakizu zer esango nuken? Oialean jostorratza aririk gabe pasa ta pasa ari izatea litzakela ori. Jostorratzak bere lana du, ta bearrezko zaigu; baina josi ondoren ez da oialean gelditzen, aria gelditzen dan bezela. Onek lotzen ditu oialaren zatiak. Ala berean, otoitzean biotza da bearrena, goxorik edo legorrik: naimena edo borondatea; onek du irabazia.

Haserako testura itzuliz: irudiok, batzutan, zerbait bitxi gerta dakizkiguke, halakoxeak, erdaraz eta («el seno de Abraham») entzuten ohiturik bagaude ere. Denuxiri eskainitako bertsuotan, adibidez (eta beti esango da nola arreba «sabelkide» duen), erlazioko lehen aldearen errealismoak, ohizko metafora kastatu hari errealismo gordintxo baten bizitasun txokagarria bihurtzen dio. Okertuko ditu bekainak psikoanalisi-zaleren batek:

Sabel bateti ilki, sabel batera jo
 (Jainko onen altzora): emen argi, bero...

Eta berdin, anaia sabelkideari, beste harakoa:

Amak sabelean gu suma bezala
 suma zagun Jauna. Ilen garenean,
 ark baino barnago altzoan gaitzala⁸.

7) Funtsean Jainkoaren musu emate bat bezala bururatzen digu Orixek adimendunaren kreaioa: «Gizona sortzen zenuearik / lurrezko giza-irudia, / bekoki artan musu emanez / piztu zenion begia. / Argi bizigo bekoki-barnen / ba dut, Zeurek isuria: / adimen». Berdin kristauren salbazioa: «Jainkoaren bigarren musu / Bataioan eman dizu». Hirugarren musua hiltzerakoan. Musuon ondoren, esnatuta, Jainkoa izkutatatu egin bait zaigu, Jainko bila gabiltza.

8) Ik. *Lur-ikara*: «Irurök batera Jaunak ar gaitzala Bere magalean».

(Ezer disimulatu zigunik behintzat, ezin esango dute psi-koanalistek).

Orixeren lehenengo poesian —*Nere ama*— hau irakurtzen da:

Zure magal txokorik ez
nik ikusi, musurikan
artu ere ez.

3. Deskribatzaile aparta

Orain, beharbada, gehiago begiratzen zaio barrenak ateratzeari. Gerra aurrekoak behintzat deskribazaleago, deskribatzaileago, zirela uste dut. Eta deskribatzaile hobeak, oraingook baino. Beharbada beren sentimenduen azterle eta agerle zerbait motzagoak, haatik (ez Orixe, ordea). Honela eman daiteke, agian, axal-axaletik (horretan agiri dena axalean soil gelditzen ez bada ere), gerra aurreko eta ondoko poesien artean diferentzia arrunt bat, prosa utzita.

Orixek sekulako deskribizioak utzi dizkigu. Paraje deskribizioak (gehienetan *coulisse* edo *bastidore* antzera). Egiteenak: lan, apustu, burruka, erromeria, ehize, eta abar. Egonarenak, noski, ez dugu alferrik mistiko eta. Pertsonaia kuriosoenak. Jendeenak, bakarrenak. Abere eta gizonenak. Eguraldienak. Nik ez dakit zenbat gauzarenak.

Deskribatzailearen azterketarik baino gehiago, hemen egin nahi nukeena, Orixeren alde hori ohar araztea da. Eskerrik, maiz aipatu da: ez noa deus «errebelatzera», hortakoz. Orixeren gauza ezagunenetako bat berraipatzera soil. Hala ere, batetik, hain gauza nabaria delakoxe, eta gaur beste bide batzu daramatzagulako bestetik, ezin isilik pasa.

Adibideak hautatzekoan dira komeriak. Txerri hilketakoan (*Euskaldunak*, V, 177 eta hur.) katua, ijitoak, umeak, nola azaltzen dizkigun, hartuko ahal dut? Zatitxo ttipiak dira. Luzeegiak, osterak, beste haik, bikainik bada bikainak: dantzak, apustuak, apustuetan pintatzen zaigun ikusleria; estropadak, bereberki (XIV, 209 eta hur.); apaizen pelota partidu paregabea, bixi-bixi (XV, 449 eta hur.) eta abar.

Hainbeste paraje eder hartuko ahal dut? Ohean dagoe-neko hura, esate baterako:

...Ez dut illargirik.

Izar dagon arren, illun gorotza da. Orexain erreka
xurru-xurru beian. Ez da gaur entzuten ontzaren ulurik.

(*Itz eta Mintzo*)

Bidenabar esateko, Orixek, parajeak, egunez nahiz gauez, eta oinez, aireplanoz, trenez, dabilenaren ikusguneetatik deskribatu dizkigu, begiztaleku ezberdin denak entseiatu nahiz bezala¹.

Batekorik besteko nabilela, ez zer eta ez zera, lau puntu hautatzea erabakitzen dut, «ahal iritzira mando arrastotik» sartuz, esaeran bezala: goiz argitzekoa, pertsonaia batzu, problema psikologiko bat, abereak. Horik ikusiko ditugu. Honek ez du esan nahi adibideok hoberenak iruditzen zaizkidanik (zertarako hoberenak?), beti bezala. Aski tipiko eta interesgarri ditugu, hala ere.

3.1. Egunsenti

Orixe loti galanta genuen, antza, berak sarri aitortu due-nez (*Lizardi gurean*, *Itz eta Mintzo*). «Nere muga loa da: ori dut gaitzen gaitz. / Orregatik goizetan jekitzen naiz garaiz» (*Betiera*).

1) Ik. eta aldera Orixeren *Bolibi'ko zabaldian* Lizardiren *Bultzi leiotik* poemaz. Ik. A. LERTXUNDI, «Garaiko haundikien artean», in *Xabier Lizardi: olerkeri eta prosista*, Jakin 1974, or. 113 eta hur.

Oiloen modura, garaiz ohera eta goiz jeiki zale genuen, nonbait. Hiri haunditarrez honela burlatzen da: «Uri aundian amaika loti / maindre-tartean dira. / Ez dira esnatzen eguzki-izpia / etorri arte begira» (*Euskaldunak*, XIV, 299-302). Menditarra goiztiarrago da. Han ere badira, ohetik ateratzen lanak dituzten batzu. Berandu jeiki zaleok, Orixek behin eta bitan esan duenez, alferrak dira.

Orixe argizale zen (beste epiko batzutaz ere ohartarazi bait da, argi bizi zale izan zirela). Hori ez da esanahirik gabeko halaxe izate soila. Orixeren «plegu ta orthkoia» agiri zaigu horretan. *Argi ta Margo*-n ederki aitortu digu berak: «Illunak lo nauka erio; argiak pizten nau osoro». «Gaua gautarrentzat... bi begidun oro, nion sor diteken argiren izpira». Honek badu ikuskizunik Orixeren poesiaz ere. «Gogai onen ama esan dute gaua; baina goiza dut nik / asmakizun aundi guzien garaia».

Ganaduaje sano hura, bestalde, argi- bezain kanpozale zen. Argitu orduko, bere gelan kabituz ezinda, kanpora irten beharrean. Ez dakit, baina Orixek, gela zuloan barik, kanpoan asko idazten zuela, susmoa hartzen diot. Han bururatzen zituela bere idaztekoak, behintzat (pare bat aldiz halaxe adierazten digu). Karaktere epikoa konprenitzen lagun liezaguke honek guztiak. Orixeren errealismoa konprenitzen, batik-bat. (Errazago pentsa liteke, Lizardiren paisajeak bere gelan idatzitakoak direla —hantxe «ikusitakoak», hortakoz— Orixerenak baino). Dena den, goiztiri deskribizio ederrak zor dizkiogu goiz behar horri.

Orixek askoz gehiago deskribatu du arginabarra, ilunabarra baino. Euskal poeta gehienek arratsaldea gustorago kantatu dutelakoan nago, bestela, konturik atera ez dudana arren (isuri lirikoarena da hori, apika). Lirikoengan eurrez kausitzen den aldarte edo sentimen hura, sentibera, dardarti, harkor, egonzale, bigun samurra, hunkibera, ia erabat falta da Orixe baitan (Jainkoaren aurrean ezik; esaldi hau egiztatzeko —absoluturik bihurtu gabe— aski genuke Orixeren ilunabarrak aztertzea)². Aitzitik, optimismoa, trinkotasuna, sendota-

2) *Eguzkia jekitzen, etziten* poesian hau daukagu: «Eguzkia ba doa ogera kuzkurra. / Nola sar ikustera nerekin zakurra. / Isats, mutur, belarriz billatzen du lurra. / Zernai erio-zantzuk bai dula bildurra. — Ni bakarrik naiz alai, ba dut itxaropen / biamonez Ekia tinel sortuko den. / Urteak urte, baina ba dut aski kemen. / Alare, litekena neretzat gau azken. — Itsasoaren ertza gorri pinpirina, / ara sartzen asi da Euzki

suná, argia, jasa, bizia, dario nondinahi. Ekin- eta egikor da-
bilkigu, deliberatu, ganorazko. Airoso. Orixerena, Homeroren
eguzki argi dirdaitsua da, larrosazko behatzez datorren Eosik
ez badu ere. Orixeren poesiaren karaktere nagusietako bat
da argitasuna. Ez ditu erdi-argiak maite. Ezago ilundurak eta
lanbroak. Gauzak muga eta kontura garbietan nahi dira, on-
do ikusteko moduan, lirikoaren ezbaiezko forma horik gabe.
Beraz, lirikoak duen magia sugestiborik ere gabe; tapa-tapa,
esateko pusketak osorik esanda. Zertxobait arrazionalista di-
rudiela, hortakoz. Lirikoaren estasi horik, zerbaiten aurrean,
biguntze eta urtze horik, Orixeri ez zaizkio nabari.

Argi-urratzea argitze bat da hain zuzen. Haste bat. Abiada
hartze bat. Ekinaldi da. Doinu hori hartzen zaio ia beti Ori-
xeri. Zerbaiti ekiten zaio. Zerbaitek eraso du. Ekintza zabal-
tzen da. Gauzak ari dira.

Eguzkiak batera
txoria xintaz atara;
garoa lurrin biur dediño
elkarren lagun gera.
Bainan oberik entzuteko
irtengo naiz oianera.

(*Ixiltasuna, ixil-aurre*).

Argi-urratzean ba noa mendira.
Gainetan Egoa, beetan geldi da;
mendiak garbi ta bertan ager dira.

(*Lau urtaroak nere begietan*).

Ekia baino lèn
Burgosko Zumardi
ederrean barna
ipar piña zantzú,
opor-egun osoz
Kartusi aldera
ixil otoitzean
oituraz noazu.

(*Sinismen garbi*).

Argi ta Margo eta Itz eta Mintzo elkarren kide-kide biak
(beren haseran batez ere), beste leku askotan ere aipatu be-
harrezkoak ditugun arren, ezin utz nitzake, honerakoxe apro-
posenak izanki:

Erregina. / Egunero jantzi bat eun berriz egina, / gaur askotan bezala
ginga-margo zina. — Agur! Zuk deramazu zerekin eguna. / Lurra gor-
putz antzera gelditzen illuna. / Argi beti gogoa zurekin. / Ez gau,
egun dedilla ni jasoko nauna».

Egalak astinduz oillarrak jo digu argitu baino lën;
ordu bete gero, doi dut argiaren xintik automaten.
Argi-urratzean txori bakartien txio dut entzuten.

Ardia jeiki da; gorputz-eraginez jaurtiz otzikara;
alai zabaltzen du munotik zokora joale-dandara;
egurats epelak dakar beorraren irrintzi karkara

Urre meatze dut Aralar, elurrez, argiz, gorri zuri:
auspetik txingarra bezala, lainotik sortua diruri.

Zazpi margo dira? Zazpitan zazpi, bai, zuria iturri.

(Argi ta Margo).

Eta bestea, *Itz eta Mintzo*:

Egalak astinduz oillarrak jo digu. Belarrien poza!
Ogean ixillik, belarriak erne, argirainokoan.
Ixiltasuna da gogai onen ama. Noizbait argi-xinta.
Jeiki naiz, jantzi naiz; besoak antxuma nago sapaillloan.

Aralar gainean eguzki-dirdaia. Bazter-intxaurrean
osto aina txori, mozkor leuden gisan, txio zurrustaka.
Aingeru-ekilla. Ordün areago dandarekin leia,
i bai aiz, ni ba nauk. Sogortu nai naute; ni, berriz, txixtuka.

.....
Gosal eta xuxen, ez etxetik urrun, gaztainadi batën
goi aldera noa. Legun eguratsa ni jarri ta laister.
Ostoen urrugak arian arian lo-arma sartzen dit.
Lorik naiz ametsik âl goxoagorik neurtitzak egiter?

Gogaia goxatuz, irakiten doi doi ari zait burua
oarkabe; bainan urren esnatzean, itzak txintxo datoz
bizar asko gabe, nik bear-neurrian lumaren ertzera.
Orduak ba doaz: eskuak bete lan egin dut ordukoz.

Goizalde plastikoa *Eguzkia jeikitzen, etziten* poesiako hau ere:

Argi-xinta sumatuz, ogeari muzin,
jekitzen naiz goizero bi belaunak arin.

Atea zabaltzean zakurra nerekin,
arnas-uxtu, mi luze, inon egon ezin.

Irten gera. Zakurra zoraturik dabil
oin-muturretan dantzan, gorputza txoratil,
isats-zut, bekain arro, begiak biribil,
belarriak erne, eta bi besoak zintzil.

Ba goaz muno gora Eguzkiaren zun,
goiz ontan apustua nork irabazten dun.

Gu lënago! Kirika noiz asiko zaigun,
inaurkin legorrean jarri gera bigun.

Zakurrak, nik, ez dugu makarrik begian;
esnatu da munoa biok sumatzean;
ostoak pipir asi dira zugatzean
eguneroko gure zantzuak artzean.

Orobat Eguzkiak ez du gaur makarrik,
ortzi guzian ez da nabari zardairik,
Itsas-mendien ertza ubelik, gorririk,
apain irtengo zaigu Andrea gelatik.

Ara lènen izpia biotzaren pozgai;
gero, mako bat, gero —zerbait egonik zai—
biribil irteten da menditikan ustai.
Illun zeuden zokoek berèla dute jai.

Horik baserriko poetaren ikuspideak badira, besteok ez dira gutiago. Baserritarrarenak berarenak direla ere, esan genezake (begira apustu ideia berriro). Gaztainaro da:

Garazi, Mikel, arlora doaz
argizirrintaz apustu.

.....

Zango baino mìa arinago,
garai-zantzua gal dute:

Bide-erdi bage, biligarroek
xinta ñabarra jo dite.

Ark zirika ta, leiatzen dira,
ez andik luzaro arte.

Aiek baino lèn gaztainadian
langileren bat ba daite.

.....

Basurde izua jeki-berri da,
bero dago oraino ogea;
orbel dario, ez da inarrausi,
ez da joan urrutira.

Txoriak, aldiz, nabari dira,
zabaliz dioa argia.

Egoaizeak ez du lo egin.

alper bakar eguzkia.

(Euskaldunak, III, 41 eta hur.).

Hona hemen nekazari herriskako beste goizalde bat:

Argiz batean, egoa pil pil,
satorrak ari du lana;
ardi antzua jekia duzu
eginik naiko etzana;
nagik atera, gorputza dardar,
belarriak alde bana,
joaleari eragin dio:
au da lèn argi-kanpana.

Beor etzanik oraino ba da,
arkitu baitu oi goxo
—etxeke ogean beor etzanik
ez dut ikusi eguno—.

Nonbait mendian otza jaurti du
datorren Lastaillerraino;
kukuak ere pago-gainetan
asi du betiko lelo.

Arbi-tartean erbia lo da,
sagua sapelarrean;
eiztaría, alper izan-da ere,
bakar jeki da goizean.
Noizbait errian jeki dirala
ezagun da asta-arrantzean.

(VIII, 761-784).

Batzutan, jakina, situazioari egokitu behar. Donostian, adibidez, estropadetakoan, ezkonberriak han bait dira. Menditarra ez da galtzen, hala ere, Orixe baitan, Donostian egonagatik:

Esnezaleak atez ate ta
êk, kalez itsas-egira.
Uri aundian amaika loti
maindire tartean dira.
Ez dira esnatzen eguzki-izpia
etorri arte begira.

—Egun aretan eguzki ere
makar-gabeko jeki da—.

Mendiak gorri, zokoak itzal,,
legor-egaztiak esnai;
odei-lainoren liparrik ez da;
lepo-ondotik egoa nai;
goiz-usoren bat igaro dedin
mendian eiztaría zai;
itsas-gizonak, arraunketako,
egualdi isillaren erpai.

(XIV, 297-312).

Situazioari egokitua da beste egun-argitze hau ere eta honekin bukatzen dut atal hau, alferrik ez luzatzeko. Argia baino lehen segariak zelaira doaz, belarra ebakitzera. Beraz, segatan aritzeko eguraldia dator:

Laino da Guratz eskuin, laino da
Arruzgain ezker-aldean,
laino Oillarradar, laino Mustulur
aien begien aurrean.
Ez da mendirik ageri; Iguzki,
oraino mendi atzean.
Bidez da; laister aslko zaigu
begik igurtzi naiean.

.....

Amandre Eguzki'k arrotua du
lênbiziko maindirea;
asti-astiro asi da agertzen
ingurûn mendi-katea.
Guratz, Arrite, Mustulur, barnên
Maillo eguzkiz betea;
beko zokoan argitzerako
loz ase daite jendea.

.....
Gosalartean ba dakuskete,
gure Eguzki Amandreak
esku legunez kentzen ditula
azkeneko maindireak.
Laino-sarean mendi dirudi
lên-etxe Goikoetxea'k:
musua garbi duten baino lên
betaundi dira jendeak.

Etxeak oro esnatu dira,
itzalia dugu laino;
Lekunberriko zokoan daude
loa betean oraino.
Gure etxêtako kei urdina, aldiz,
zuzen doaie goraino.
Etheen bizi-arnasa lainoz
itotzen ez egundaino.

Egoa-legez, garbi suma da
ezkilla Iribas aldetik;
aizeak indar gutxi du, baina
gauzak utziko gardenik;
etxe ta zugatz, arkaiz ta mendi,
beinere ez gardenagorik;
so dagonari ere kenduko
gandu guziak begitik.

(XI, 89 eta hur.).

Alegia, txunditzen duena aberastasun hori da. Oharmen argi hori. Konkretutasuna.

Pobretasun hori, bestalde. Biluzi hori. Dato pila bat. Goizok horixe dira: goizak. Ez beste ezere sinbolu. Ez dira sentimenduren batzuren espresiorik edo³. Esan zena: larrosak, lehen-lehenengo, larrosak dira; eta ez maitasunaren edo sinbolurik.

3) Lauaxetaren *Goxaldeko edurra* sinbolu hutsa da, gogo garbiaren sinbolu. («Berak legeaz nok leukan garbirik gogua! / Dizdiz ori nok leukan biotzan barruan!») *Ikusten duzu goizean* harekin Elizanburuk ezer deskribatu baino gehiago, sentimendu bat espresatu du, goizarekin ikuskizunik batere gabe.

3.2. Pertsonaia batzu

Egoki deskribaturiko pertsonaiarik aipatzeko, segituan Bolibiako indioa datorkit burura, besterik gabe:

Eserita dago Indio beltzeran, an jaio ta bizi,
argiz aseago ni baiñon; ark ere zerbait nai ikasi.
Lepoa makurtuz, galdez ari zaio bere kitarrari
beti gauza bera, baina beti berri.

(Bolibi'ko zabaldian)

Aireplanoan inoiz ibili gabekoak ez du kolkoa lasai izaten, lehenengo aldiz sartu behar duenean. Orixek ere bere her-tuasuntxoak:

Bildur ikararik ez-baina, larrua
bilduxe bezala kolkope xulora
sartu naiz ontzira.

(Egan)

Altxadak batzuri ez die onik egiten, ezagunki: «Ixil, begi-kuku, burua makurrik, / arkume salgai antzo, or-emenka dau-de / zenbait jaun andere, goi-minak arturik». Gehienak be-rehalaxe berenera badira ere, batzuk bide guztian eraman behar izan dute abiadako ondoeza:

Ezker dut gazte bat, ustez aski mardul,
ago-xabalka da, ezinik egurats.
Bero zakarrean alaxe txoria.

Poeman mila pertsonaia izendun ala izengaberen portretak dauzkagu. Hau da baserri munduko teatro haundia. Apaiz eta sorgin, ikazkin, zahar eta gazte, haizkolari eta lasterkari. Ja-kina, beren arteko harremanetan ikusi beharko genituzke guz-tiok, bizirik ohartzeko. Baina hori beste zeregin bat litzate-ke. Geldi gaitezen erretrato batzurekin.

Amona harena, esaterako: «tinkin zebillan bernea, / ge-rria mako, saiets bat labur, / sudurra soillik luzea» (III, 590-592). Eta beste aitona bixkorrarena, zahatetik edaten: «Sudu-rra igurtzi, begiak ertsi, / goibeldu bekoki latza; / aren be-kainak iduri dute / eultzi biltzaillên erratza. / Ardo eraiaz gorritzen dizu / bakar-bakar daukan ortza; / oskarbitzen da, begiak izar, / aitu dularik arnasa» (VIII, 689-691).

Eta Antxo Labaindarra, balankaria: «mendia ainako gizon, lepondoa guri, / besoa kozkortsu ta gerruntzea lodi» (I, 383). Haizkolari bat: «ba du kozkor; / besaburu, ukalondo, belaun-buru bizkor; / besoak luze ditu, lepoa gizenkor» (V, 457). Potxolo harakina, potxolo baino potzoloago: «galtzen ertzetik

sabel-zorroa dario ... / Lepoa motza du, ta bizkarra betea, / sudurra piper gorri, ezpaina aterea; / aitzo zorrozten badu begiko nekea / noiz-bein zimurka lastuz bekaineko illea» (V, 180-184).

Deskribizio bixi-bixia basurde-ehiztariarena dugu. *Artazuriketa*-koan da. «Jo ta ke ari ziraden: Joanes eiztari / erdi-bearrean dago egin zun einkari». Baina ez da gauza egokia, nork bere hazainak kontatzea, inork eskatu gabe. Oso poliki asmatzen du ehiztariak atxakia. Orixek narradore bizkorrak beste narradore bizkor bat asmatu digu hemen:

Onoko buru au —dio— basurde ortzari
nik kendua diteke... aurtan il nunari.

Orain bai, jendea adi-adi jarri zaio, eta bota lezake: ik. II, 53-96. Luzetxo joango litzaziguke dena aipatzera.

Orixek badu humorea. Behin Lizardi ikustera joan zitzaion Orixara. Hona Orixek nola deskribatu digun, bera nola pozez eta urduriz goiz hartan ume bihurtu edo zen:

Talo-esneak eztiatz jan ta
—arek an kaleko opilla—
burutsik eta kolkozabalik
eskuan euskal-makilla,
saietsetara listua jaurtiz
noa lagunaren billa.

Aren begira Lizartzan nago.
Ager bedi beribilla.

Arontz onontza etxe bi beten
errege-bidez nabiltzu,
Tolosa aldera geldi geldi ta
Betelurantza, aldiz, usu.

Motxago onantza etorri arren
oraindi itzultzen dut buru.
Nabil ta nabil, nik nai orduko
ez da beribilla agertu.

An da! Txakurrak nagusi-usmoz
dardar baitabil isatsa?
makilla ala nik. Lastantzekoan
esku artetik zait lasa.

Aren oinetan gerria makur,
näsiz buruko kalpatsa,
ustekabeen gur egin diot,
ez kunplimentu prantsesa.

On ta gaitzaren tarteko parra,
aren oiko par-irria...

(Lizardi gurean)

Poeman gehien eta egokien deskribaturiko pertsonaia bat, oso tipikoa, Mikela Borda dugu (izena bera ere deskribuaren parte duzu, noski):

Ortzak zorrotzik su-atzean da
Mikela Borda baldana.
Amaika baba ta artopil bero
ango sukaldean jana.
Etxeko andre zabalak badu
zabala bear-izana:

otortu batez errez jan leza
lau egunetako lana.

Arta-jalkitzen aria duzu
bazkaltzetik afaltzera;
erek jalkia zamari batek
ba deramake eiotzera.
Etxe-orde dun baztar artara
laister datorke atzera,
egun ta iguzki egin ez dizun
artzekoa lakatzera.

Okotzaundia, begi-ezkela,
galbaia aineko ezpaina;
ortzez ederra, agoz betea,
gainez dario mingaina.
Oinak igesi, besoak zintzil,
koloka du bizkar-gaina;
ipurdia, aldiz, galdu-einean:
orra neskazar liraina.

Gaszte-jendeak ba du parraldi,
esananaraziz ipui bi.
Azpikoaz gain esan oi ditu,
bat bera zuzen ez daki.
Kantetan ere saiatua da,
naiz lêna kantatu beti.

.....
Afalondoan konta dezake
—ori du kontu betiko—
zer ta nola ta nondikan nora
bizi zan Mari Muiroko.
Jan deza, artean, gaszte ôk ainbat
soillik zartari-ondoko;
igurtzi igurtziz lanik ez galtzen
gurin-kutsua kentzeko.

(III, 713 eta hur.; 761-768).

Ez da erraza, baina Mikela Borda ere asetzen da, sartze-koak eta zerbait gehiago eztarritik behera sarturikoan⁴. Ber-

tsoren bat ikasia dizu eta, lehen betetzeko bezain larri duzu orain hustutzeko, huraxe kantatuz:

Mikela Borda an dago sukaldean alai;
ongi bete danetik ez du geigo jan nai.
Maizago bear luke aste-egunean jai;
igandean ere ez du gainez betea mâi.
Bertso bat ikasi du; bota naiez dago,
oilloaren arrautza baino bearrago;
kopla bat — ez baitaki andik aurrerago.

(XIII, 353 eta hur.).

Sabel bero, dantzari fina dugu Mikela Borda:

Sukuntzak, deneri par arazten diela,
dantza-lagun billa du Borda'ko Mikela;
ezetz aurrena; baina etsi du berêla;
oinbestetzat etzuten artu, gazte zela.
Ur bedeikatu-arri dirudin ezpaina
aurrenik ezatu du ibilliz mingaina;
beatzak an bustita jasoz anka-zaina,
agerian jarri du gorputz ez liraina.
Ez ain koloka âteak ibiltzen ipurdi,
ba dirudi iraultzera doan belar-gurdi;
zintzo dagoan arren, iduri du ordi,
ark bakarrik betetzen du mandio-erdi.
Lurra dardar darabil, airean besoak,
adar bi bekokian bailitu jaioak;
luze, zurrun, aurrera elkarri iotuak;
belarri-begi-sudur an izkutatuak.
Beatzekin kriskitin, noiz-bein ezpainera;
artan, ukondoiz norbait jo ta luza aurrera.
Mokorrez berez ba du naiko zabalera;
ez diteke geiegi lasa aldamenara.
Oinak beti batean, zitzu gogorrean,
puntu askoz darama danbolina atzean;
ala ardiak sasia duela ankartean,
zizta sumatzen baitu errape minean.
Parrez lêr zorian daduzka begira;
ezpainak ezin bilduz Danbolin ari da;
oraindi ez dirade dantzaren erdira,
baina an bukatu bear parraren neurrira.

(XIII, 489-516).

4) Mikela Bordaren jan beharrak ez dira ezer, hala ere, Xastianen aldean: ik. XIII, 309 eta hur. Hauxe bai, XI, 425 eta hur. (Berdin heste XI, 745 eta hurrengo haik ere) eta beste atalen batzu, Orixeren «naturalismoaren» adibide nabarmenak.

3.3. Problema psikologiko bat

Euskal mutilen moztadea ezaguna da, baserri giroan behintzat, neskari onginihirik agertzeko, are maitasunik. Orixek ederki azaldu zuen hori *Bildurra* poesian («Aren maitean be-ro nintzala / adirazi nai niola, / aboan nire itza aldatu zan / ez dakit noiz eta nola»).

Poemako Mikel artezagoxe da. Lanak ditu, hala ere, isildu ezin duena esateko, «naiz ez dan mutil soraio». Ik *Gaztañaro* kantan⁵.

Euskaldunak poeman ez omen dago zinezko maitalerik. Maitale historio benetakorik, batik-bat. Ez, ez dago. Baina ez nago ziur, Mireioren aldean hor gurearen desbentaja bat ote daukagun bakarrik, hala lehen-lehenik diferentzia bat soil (epikaren kontzezio diferenteengatik). Narratiba modernuaren, hots, nobela modernuaren, esate baterako, eragin gehiago suma genezake Mireio-n, Orixeren poeman baino. Edozein aldetatik ere Mistralek modernuago dirudi Orixek baino. Orixek, izan ere, bere eredu zaharren antzera, epika zaharrago batetara jo digu. Baina bere taiu guztian hori, ez hor bakarrik, amodio arloan. Dena den, nobela modernuaren eragina Orixek baitan ere nabari da. Ondorengo guztian, adibidez.

Ez noa ni orain Mikel eta Garaziren arteko harremanak aztertzeraz, zeregin polita balitz ere guztiz. Mutilaren maite duela neskari esan nahi eta ezin horixe bakarrik, aipatu nahi nizuke.

Lehendik ere elkarri agertuak dituzu, nondibait antzemanak edo behintzat, bata besteaz gustatuak daudena. Esatea da, ordea, kontua. Hirugarren kantan, elkarrekin gaztaina biltzera doazenean, izango du mutilak aukera.

Mikelek, lehenengo, neska inpresionatu nahi du. Gaztainadira orduko, oinetakoak erantzi, eta basakatuak baino ari nago arbolara igo zaizu. Sugea bailitzan dabil adarrik adar, lanean, gaztainak astintzen. «Esku bakarrez adarretikan / dilindan atzera aurrera, / naiz buruz bêra zintzilikatzen / zango biak gurutzeraz».

Mutila egiten ari den axioekin Garazi ikaratzen da, jakina.

5) Jarraipen eta paralerro duzu *Iruleak*, ari garen alde honetatik ia berdin-berdin eraikia. Hemen *Gaztañaro*-ra mugatzen gara.

«Begira jausi!», honek; eta mutilak, «Ez bildur, maite»⁶. Neskak ezin ditu begiak zintzilikario dabilen mutiko haize haren-gandik kendu: «Noizik bein zear-begiratu bat / alare neskak duke egin. / Alako batez bien begiak / billatzen dire elkarrekin». Ez zuen horixe besterik nahi mutilak. Ikusteko ari zen. Garazi kezkatzeko. «Mutil bizkorrak sar nai lioke / maitea bildurrarekin». Ari da eginahalak egiten, ari ere, gora eta behera, bere ausardiak eta mainak erakusten. Papera egiten ez da makala. Neskak ezingo du interesatu eta kezkatu besterik. Eta, horrela, mutilari buruz axolakabe agertzeko neskaren obligazio hura garaitu du.

Ez da aski, ordea, Garazi mutilaz kezkatzea eta arduratztea. Gizon bezala, neskaren arduradun eta babesle ere agertztea dagokio, amodio jolasetako ritualen arabera. Mikelek, ba, Begibakar delako baten patua aipatzen du, gaztainapean ari zela, jo morkotsak eta begia galdu zuena. Ez dakiola Garaziri, Jainkoarren, halakorik gerta. «Eder, ibilli zaite / gaztain batez urrenean, / oarkabe ere sar etzaitela / ari naitzanaren pean». Beste Galartza zen bat nola gainetik erori eta buruarekin parean harria jota gelditu zen, gogara arazten dio neskak atzera⁷. Beraz, bata besteari hutsa baino zerbait gehiago inporta zaio, besteak ez gaitzik izatea, eta hala agertu diote elkarri. Bertsoari bertso, mutilak hartzen du aurea, bera da egi- eta eragikor: baina neskak beti osatzen du puntua egoki. Justu Mikelek bilatzen zuen bezalaxe.

Lehen aktoa honek betetzen du. Sentimenduak beren ize-nez esan beharrik ez dago. Orixek nahiago du haik historio bihurtu, ikuskizun eta irudi, ohi duenez. Mikelek neskaren arreta beregana bildu dizu. Orain badakigu, eskuak bete lanean ari dela ere, neskari burua zerk betetzen dion. Eta gazte biek jarrai lezakete isilik lanean, eginahalak egiten, isiltzea ere iadanik esatetsu bihurtu dute eta. Esan, esateak astia behar du... Bata besteaz ari dira biak pentsatzen. Eta biek badakite. Isiltasunak gehiago adierazten du. Gainera, langile onaren estimazioa ere irabazi behar: inpresio egitea inpresio onez osatzeko. «An ari dira, lanez elkarren / ederra nola irabazi».

6) Piska bat harrigarria egiten zait «maite» hau iadanik hemen aurkitzea (III, 93): geroago hasi behar lukeela ematen bait du.

7) Ik., aparte, *Mañasi* poesian pasadizo biok.

Aize nâsiak andik emendik
gogor dardaratzen bailu,
amar erroko gaztain mardula
mutillak gutxiz muskildu.

Biek, isillik, aldi luze bat:
egin bailute apustu.

Ale jalkiak bildu ta bildu,
nexasak zakua bete du.

Lau gaztain moztu ditu mutillak,
nexasak iru biltzerako.

(III, 145-154).

Amodioak badaki bere lanak isil-isilik egiten⁸.

Gosal ondoan, lana aurreratutxo bait dute —hala saiatuz gero, nahi litzateke— muxarretan ibiliko dira⁹. Mikelek «esku-ikusi bereizi batez / saritu nai du maitea». Baina, batez ere, lehengoari jarraiki, bere habileziak erakutsi nahi ditu, maite jolasetan jarraituz. Ik. III, 201 eta hur. Orixek oso poliki eman digu pasarte hau: neska, oso ezer ez dakien neska da, beti harrituta; mutila, oso dena dakien mutila, beti harri-garria. Gizarte patriarkal honetako gizonaren nagusitasunari eta andrearen mentasunari dagokien era-eran apaindu dira gauzak. Mikel, nagusi dabil. Garazik nagusi izatea uzten eta errazten dio, eraman behar denaren papera hartuz. Harritzen da, ikaratzen da, inuzente jartzen da. Gainera, maite jolasetan beharrezko indirektak eta direktak, bromak eta irribideak, aurkituko ditugu. Orixe oharturik zegoen, mundu honetan inork ez daukala maiteminduak baino barre errazagorik. «Poz ar-emanak ezin lezake / maitetasuna galetsi: / tantak adarra baino barnago / biotza deza soatsi». Zerbait desengainatzen gaituen gauza bakarra, zera da: Mikelek, behin, muxarrak, goiko zuloa hertsu eta behetik su emanez, ateratzen ditue-nean; eta muxarrei kasketako banaz lepa-hezurra hausten die-nean, nexasak deus ez esatea. Hain femenino izango zen, protestatzea... Bestela, neurri-neurrian bete du bakoitzak bere papera.

Harrapatu dituzten zortzi muxarrak neskarentzako dira. Orain Garaziri dagokio alde aktiboa eta hor dabilkigu gaixoa, zerbait esan nahi eta ezinda, ezin asma nola eskerrik eman: «aren antzea gora nai luke / ta itxurikatzen ez daki». Jakina, eskerrak konbentzionalki eman baino gehiago nahi luke. Isi-

8) «Maiteak ere istillu bage / lanak egiten badaki» (III, 447).

9) Ik., aparte, *Atoz basora* poesia.

lik egonez nahikoa esaten ikasi berri direnok, hala ere, asko esan beharrik ez dute iadanik, aditzekoak aditzeko:

Izketan ere eiztari den ark
itz erdiño bat du aski;
gainerakoa Gerriederrek
uste ezik dezake jalki.

Mutilak inportantzia kentzen dio denari. Eta nola behin Garazik berari eskukada bat baxaran eman zion, oroitzen dio, aspalditxo nolabait, halako igande batetan, Anbuluteko zokoan. «Artean, Maitek etzitun uki / soillik zuten gazte-lege». Neskak badaki, eta irakurleak harekin, hau ez dela trukerik izan, ez dagoela bata besteaz berdintzerik, hamar muxar¹⁰ eta baxaran mordoska bat, situazioa aparte ere. Baina mutila oraindik baxaran haietaz akordatzeak badu balioa. Eta muxar emateari inportantzia kendu nahiak ez gutiago. Signifikazioak egiten du balioa. Jesto bat da, aski esanahikorra.

Orain zabalago mintza litezke elkarrekin, hartarako presamenok txukun-txukun burutu ondoan. Direktaxeago izateko aurretiazkoak jarri dira.

Ardi sarkoia esi-inguruka
dabilla argigune billa;
ibilli, itzuli, begira, geldi,
ez daki nondikan zila.
Alako batez erabaki du,
—ala da gure mutilla—
itzez neskaren barnera bide
oraintxe du uste dakila.

(III, 345-352)

«Zer dirudizu artazuritzez / egin zuten bikotea?», galdezen du mutilak, zuzen ofentsibara paseaz¹¹. Honelako galde-

10) Muxarrari estimazio haundia zitzaien, nonbait. Haien «koipea dezu ubilloen / sendabiderik onena: / ogerlekoaz saldu oi dute / txantxiilumamaikaurdena» (*Atoz basora*). Poeman hezueria duen amonarentzako dira muxarrok. Han irakurtzen dugunez: «Sendabide au ikasia zun / aitaren aitonengandik; / saiets osoan barreiatzen zun / beatz-txikarra bustirik. / Ezur guziak aska lezazke / igurtziz lodiagorik; / tanta bat utsez zula dezake / solalrua alden aldenik. — Muxar gurin au urre ordainez / saldu oi da Naparroan; / aiton amonak gantzugaillutzat / darabilte zârtzarotan». Hala ere muxar ematearen significazioa ez dator balio alde honetatik.

11) Artazuritzekoan auzoak etxe batetan biltzen ziren, lana denen artean egiteko. Esames eta berriketa artean, bikoteak asmatzen ziren, zein zeinentzako (II, 25), eta orduan Garaziri Mikel jarri zioten. «Larre berrian eperrak dira, pagadietan usoak... / Neskatxa gazte pinpirina da Garazi Errekaldekoa. / Orrek maite bat bear omen du bera dan beزالakoa; / bera ona da ta ohea luke Mikel Munoz-Txikikoa» (317-320).

ra batek Orixe baitan izan zezakeen erantzun bakarra: «par murrirtza du erantzun orde». Hortik ez dago sarrerarik. Horrelaxe ibili ohi zaigu trikuarekin zakurra: ezin asma nondik heldu.

Metodo hobeak litzateke sentimenduei apelatzea, baiezkoa zuzen eta nabarmenegi probokatzen enpeinatzea baino. Zeharbideak entseiatu. Bestalde Mikel ezin ausartegi ibil liteke. Bien arteko alde soziala eragozpen goitiezina gerta lekieke¹². Mikel ez da seguruegi sentitzen. Bere beldur hori agirira botatzen du barnetik, ea zer sortzen duen:

—«Baina maizter naiz». —«Zer dio? baita beso langillên jabea».

Disparatuta dator erantzuna. «Erantzun zion» edo eragozkarri astunik gabe tartean. Esateko dena esan du, bat-batean, Garazik. Bien arteko barrera denak lurrera bota ditu.

Itz onek dardar eragin dio [Mikeli]:

entzun du gogo zuena.

Ataka zabal sartu daiteke

aren biotza barrena.

Baina ez da, ataka zabal, bihotza barrena sartuko, ez. *Crescendo* honen buruan, lur eta harri geldituko da Mikel. Bat-batean ezer konprenituko ez balu bezala. Ez zuen besterik nahi eta ezin espero zezakeen erantzun horixe besterik. Baina, ustekabeen harrapatu balu bezala, zur eta lur ikusten dugu. Beharbada eragozpen beldurgarri hori gaintitza uste baino errazago izan du? Karga hori gaintetik erori zaionean, hitzik gabe dago. Garbi agiri zaio begien aurrean, noraino ailegatu den, txantzas eta benaz. Honeraxe zetorren, eta heldu denean, bere ausardiaz ikaratuko balitz bezala da.

Isilgune bat egin ondoren

berritu dute lan lêna.

Bai, honez gero buru-bihotzek pausaldi bat behar zuten. Gauzak serio bihurtu dira. Ia ez dago lehengo txantza eta lainerarik.

Maiteak berak ematen die

bear duten iraupena.

Bizkor-belarra jan dute, nonbait:

sartu zaie lan azkura.

12) Ik. I., 561 eta hur. Mikel maizter da eta irabazirakoan ari da Errekaldetarren gaztainadian (III, 9 eta hur.). Garazi oso etxe onekoa da. Ik., halaber, V, 93 eta hur., problema sozial honetarako.

Batak lurrera besoak luza,
 besteak jaso zerura.
 Eskuak bezain biotzak bizkor
 ari diraden itxura.
 Gaztainak moztu, morkotsak bildu,
 bazkal-garaia da ingura.
 (III, 367-76).

Larrituta, solasok utzi eta biek lanera ihes egin dute, eskaparateko kristala apurtu duten mutikoek baloiari hor konpon esaten dioten moduan. Baina mutikoak baloiaz berriro berehalaxe akordatzaren diren eran, laster itzuliko dira gure biak ere lehengoetara. Pasako zaie sustoa. Eta berriz hasten da jokoa. Bitartean Garaziren aita dator eta haren etorrerak beren ateka larritik irteten lagunduko ditu gazte biok.

Bazkal artean bion izpirituak zerbait lasatuko dira, berek sortu duten tentsiotik. Garaziren aita patxadan berriketan ari da, ezeren susmorik gabe, inguruan suertatu eta gonbidatu duten Erramun Mari ikazkinarekin. Onuragarri da, biak bakarrik ordeztu lau bazkaltiar izatea. Zeharo situazio berria da.

Neska mutillak ez dira asarre,
 ez ere keinu-debeku.
 Bata besteren leiaka dira
 nork leunago begiratu.
 Itzik ez dute zillegi, baina
 biotzez dira mintzatu.

Eta zein bertso polita, errematerako:

Aien barnean Maitasun, zenbat
 ari dan, zeinek asmatu?

Indarberritu eta —janez baino gehiago hatsartez— mutiak berriz ekin nahi bioke; lainedetatik, jolasetatik, jestoetatik, begiratuetatik pasatzeko garaia da:

...neskari esan
 ele bi ondora nai du:
 abagunea billa ta billa,
 inondik ezin arkitu.

Elkarren ondoan dabiltzan artean, hala ere, «lana atertu ta bi itz esatea / zerbait iruditzen zaio». Begiz-begi baino errazago hitzegiten dira gaztain gainetik holako gauzak, ezkerri lotsakorrari distantziak ematen dion konfiantzarekin. Eta hizketan baino errazago bertsoetan. Kantuak mihia askatzen du. Eta bertsoak, euskaldunari, beti libertate haundiagoak permititu dizkio hizketa soilak baino. Hemen kantatzen du Mi-

kelek, arbola gainetik, Garaziren gorazarre hura, atrebitu samarra gauden estadiorako, euskal poesiako andre deskribizio bakan-bakanetakoa. Oihenarterik ez badugu ere, Bilintx edo baino ausartago dabilkigu behintzat Orixe herstua, andre gorputzarekin. Garaziren begi, beso eta zango, gerri eta galtzar, bular, meakak, mintzoa, kantarazi dizkio Mikeli... Irudi zail samarretan baikere (ik. 481-496 bertsoak), asmatzen digu nolabait mutilak deklarazioa. Lasatu galanta hartu du, hartu bado. Ez dio Garaziri larri makalagoa sartu, horratio:

Au entzun eta, gartzain-bilketan
gordetzenago du buru.

Bazkal-ondotik kanta-aurreraino
morkots-aldiro jaso du.

Orain ordea, lana bukatuz,
okotzez jo belaunburu:

oillo egarri bazan lénago,
orain izai gose du.

(III, 529-536).

Mutilak egiten du kontraste orain, lasai eta kementsu:

Mutillak, itzez ezin esana

lêrtu du kantaren bidez:

mingain-motelak alaxe dira,

itzez nâsi ta kantuz ez.

Maitetasunak bizkortuko du

aurrera ausardi emanez;

moteltzen bada, mintxotuko da

lêngoa berriz esanez.

Alabaina, berriz elkarren ondora datozenean, lehengo enbarazo berberak, eta inoiz baino otzanago eta humilago dabilta biak, elkarren beldurrez bezala, elkarren lotsaz, ondo isil-isilik:

Atsaldera deitzen du neskak

lanaldi egin ondoren;

zer esan ezin asma dutela

diote elkarri beiratzén.

Hasi eta utzi... Berriro hasi eta atzera utzi. Beti leku be-rean gaudela, ematen du, aurrera ezin irtenik. Isilaldi eta isilaldi artean diferentziarik ez dagoela. Baina ekinaldia eten den bakoitzean, goraxeago ari da gero, esfera bat konkistatu da. Hurrengo hasera maila bat gorago hasiko da, hortakoz, lehengo eran izan arren. Era berdintsuz, kontenidu berri batez. Etapa bakoitzean garbi gelditzen da jestoetatik hitzetara dagoen barrera. Azkenean, arbola gainetik, barrera hori no-

labait gaudituko da. Baina une batez eta bietako batek bakarrik, eta truko batez gainera: elkarren aldamenara orduko, gazte bien artean berriro altxatuko bait da, bion isilaldiak testimoniatzen duen barrera zaila.

Funtsean historio-misterio xit sinplea dugu hau, Orixek ez bait du —ez bait zezakeen— azterketa psikologiko bat egin. Hots, nobelaren bat. Interesatu ere, ez dira gazte bion gorabeherak —guk, hemen, berezi eta soil eman ditugunak— Orixeri lehen-lehenik interesatzen zaizkionak. Buru-burueneko eginkizuna ohitura batzu kontatzea bait da: gaztainak nola biltzen diren, gizonek arbolak astinduz, andreek lurretik biltuz, eta abar. Hori guztia maitasun historia batekin konbinatu digu Orixek, esanahi batez hornituz (beste inon baino ego-kiago kanta honetan, nire ustez). Horrelaxe ihardun beharrak, esatekoak ez esan eta sujeritzeko arte hura biziki desarroi-larazi dio Autoreari (kasu honetan gizonon psikologia «tipikoa» agertzeko). Zer huskeria da, bestela, hain garrantzizko bertso hura? «BAINA maizter naiz» — «Zer dio? baita...». Lehendik ere bagenekien Mikel maizterra zena, eta Garazi ez zegokeen hori jakin gabe. Hala ere, *Baina* horretan deklarazio bat aitortu da; eta diferentzia sozialen problema guztia jarri da, orobat, etsipenez eta protestaz. Eta erabakia hartzera behartu da, nolabait, Garazi. Poema guztia holakoz beteta dago. Horrekin ere bertsolarien bezalako zerbait hura dakargitu poemak, zaila zer den esaten.

Esaten ez, edo esan-abartzen bakarrik, direnek sujeritzen dutena, alegia. Edo forma negatiboan esan eta positiboki sujeritzen den guztia. Gauza oso sinpleak, gehienetan. Apustu ahari batek «Leitza-larreraren berri aspaldian ez du», esaten bada, nola mantendu den orduan, eta nondirebait larrea baino hoberik izango zuela pentsarazten zaigu. Eta pila bat esan zaigu bai ahariaz eta bai haren jabeaz. Nagusiaren ahaleginak aisa igarriko ditugu, aharia bikaintzeko. Ahari burruka derrigor irabazteko amorrazioa ikusten dugu, kosta ahala kosta. Baina esaldi hark, nagusiari baino gehiago, ahariari begiraten dio. Eta, pentsuz mantendutako honek ikaragarritzko ahariren bat izan behar duela iruditzen zaigu. Garaziren liho sortak Mikelek jotzen dituela irakurtzen badugu, «ez bien asarrez» (IV, 60), geure esku gelditzen da, bion poza imajinatzea. Estropadetakoan orobat, «*Erne zaudete!*, mâniak esan

du — etzuten lèn ere lorik» (XIV, 453): berriz ere libre du irakurleak asmatzea, arraunlariok zein esnai zeuden.

3.4. Abereak

Orixerekin gabiltzanean, pauso bat eman orduko, nahitaez abereekin topatzen gara. Hor goian Mikel ARDI sarkoiarekin alderatua ikusi dugu. Orixek usu darabilen irudia dugu hau. Ekaitzean bertan ere:

Elkarren gainka datoz odeiak
urrun zebiltzan taldean;
bekaitzez ezin gelditu dira
lèna aurretik ikustean.
Ala artaldeko ardi sarkoia
dakustelarik barnean,
besteak, soinka, esi-zulotik
sartzen dira belazean.

(IX, 694-701)¹³.

Ardiari bere deskriburik ederrenetakoak opa dizkio Ori-xek. Poemako lehen kantan dauzkagun talka ahari biak, esa-terako, harro-harro, bi zaldun heroiko bezalaxe deskribatu dizkigu:

Âri ille-motza (...), beltz-nabarra musu;
Leitza-larrereren berri aspaldian ez du;
mî ikara ager-gorde ta bi begiak su.
Uda lênez iru urte; eman-eza ardiri,
ezurrez, luze-zabal; ta bizkarrez, guri.

(I, 239 eta hur.).

Kontrarioak ez du, haatik, lotsaizunik. Bizia, Egokia adarra:

...âri mutur beltza
ille luze ta legun, muturra zorrotza,
begi gaztainak eta lepondoa motza.

Poemako azken kantan, alderantziz, ahari otzan bat des-kribatzen zaigu. Eskurakoia oso: «lau urte ditun aur bati ere / zintzo jarraitzen atzetik» (ik. XV, 337 eta hur.).

Ardiak, mendian, beroegi zen artean, abarora sartu dira. Iluntzeko freskotara, ordea, larrera irten dira:

Ardi makala beroak jota
egun-erdian abaro,

¹³) Ik., halaber, VIII, 121 eta hur.; *Barne-muinetan*, Jose; *Esia*.

matail-ezurrai soil eraginez
egona da aski luzaro.
Zintzarriaren giltzaldi oro
tintin bakar bat emaro,
mutur apala gorde naiean
ez arkitzen naiko garo.

Orain, aldiz, ez dute pakerik
lepo, matail ta zintzarri;
jetzi behar, ta, ezin inola
eskortetara ekarri.
Larretik bereiz nai, ta ez aski
bidean diran zotz, arri;
jetzi ondoan berriz larrera
gau beltzaren alaigarri.

(XI, 945-960).

Erretrato ederrak, ezkontzakoan Mikelek zeramatzan ERGI
(bigae) eta BEHOR haienak ere:

Mikelek azi zuen guri bere ergia,
illea gorrikara, betondo zuria.
Ordurarte etzekien zer zan uztarria.
Etzion ere moztu adarraren gia.

Bi adarren artean orraztuz kalpatsa,
ergiak, esker-onez, luza mingain latza.
Eskuz bizkarra legun —ua zun txarrantxa—
bei eder, oarkabe egin zan bigantxa.

Beor gazte beltzurdin, kopetan izarra,
ez zun oraino suma mindua bizkarra.
Orrastu gabe dirdai zedukan kalparra,
eskuz eman baitzion noizbein garagarra.

(XIII, 113-124).¹⁴

Oilo, suge, ziraun, kattagorri, katu, txori, mando, zakur,
behi, urde, mitxeleta, kaio... Denetik aipatu digu. BAREAK
berak ahandzi gabe:

Egunez kuku zeuden bareak
intzetara dira gaez,
(belar ebaki-berri-tartean
txigortu diran aiek ez),
maldetan gora balitz azarik
ostoa zula-bearrez.
Niniko-barnen txikirik bada,
an aziko da, baldinbez.

(XI, 961-968).

14) Behorrenik ik. gehiago Eultzia-n.

Detailetxoak oso ongi zaintzen ditu Orixek. Belarretakoan, bazekien hark, behi lotuek EULIEKIN izaten dituzten lanak:

Euliak, bazkal-ondoan ixil,
orain oster a furrundaz,
gurdia zama dan bitartean
beiak miztatzera doaz.

Euli beltz aundi, belar-kolore,
mandeuli mutur-zorrotza...

Beien odola txasta âl dutela
ez dute maite gorotza.

Sudur-mizpirâ, errape-erroa,
isastxoko naiz okotza,
jun-etorrian billatzen dute
beiai agerraziz ortza.

Ostots-giroak berotu ditu,
beiak geldirazten lana;

mugi ezker o iraul ditezke
—bein edo bein gerta dana—.

Atsalde artan aietara da
euli guzien andana.

Belar-lan onek ara beste zer
nekagarririk duana.

Illunabarra. Furrundarik ez;
sar dira zokoetara

amezketarrak; intza asi du ta
aldegin dute lotara.

Alboko lizar-osto-tartean

gaua naiz dedin ozkara,

millaka arraultzak berotu eta
biamonez argitara.

(XI, 913-944).

Eultzikoan ez dira hobeak euli zitalok:

Iraul-artean, beor eziak

eramanez itzalera,

garia sardez azpikoz gora

jarri eguzki-aldera.

Bêko beorrek noiz-pein irrintzi,

goikoek erantzuera;

euliak oiltzen, buruz, ostikoz,

lan da andik arratsaldera.

(XII, 537-544).

Beor-usai ta lizar-itzalak

euliari dio grina;

itxedon orde z nekego dute,

sumaturik ozka mina.

Sudur-furrundaz, buruz, ostikoz
 autsi nai dute larraina.
 Euliengandik alde egiteko
 on zaie lasterka arina.

(XII, 641-648)¹⁵.

Baserria den abere eta gizonen komunitatean, bidezko zen, Orixek, urtarotako goitibeheiti sozialak abereotxen bidez agertzea.

Udan, LEHORTE bada, zer ahora guti bai gizonek eta bai larrekoeak. Egun latzak. Batera jasaten dira gose- eta oparoaldiak. *Letari*-ko hartan, baserrikoak urri-urrian bizi dira, festa-rako umerririk ere gabe. Artzainak ez du aurten gazna askorik aterako. Erromesek «legor-apurra jan ta ur-ase bat egin» ez etsia hartu beharko dute.

Gaur ez da arkume-janik; an daude
 gelan burrunziak baztar;
 ez da su-garrik; ez, oi bezala,
 tantaz jausten koipe-negar.
 Erteko legor usai bagea
 zintzurra-barna nola sar?
 Ua aiek listuz busti bezala,
 goiak ugaide balekar.

(IX, 638-645).

«Larre piskak mozteko, geiegi lau asto». Paradero tristea ganaduarena:

Axuri borrotua nonai marrakari,
 illea bezin ez du betondoa garbi;
 muturrean zolda, ta koloka belarri;
 anka baldatzak eta mingaina egarri,
 ez dauka andik artzaiak aterarik ardi.

Ama gaisoak, aldiz, azal errapea,
 akainez eta artapoz josia ankartea;
 iztar-barrena gorri, illun betartea;
 azkazala beratxa, lepoa luzea;
 belarraz eiten dio lurrari galdea.

Itzalean larratza, ezeago balitz,
 era doakabea buruz ta belarriz.
 An usai, emen susmo, janik ezin arkiz,
 marrakarik ezin ta dabilla marmariz;
 ontzak ala du urubi negargarria aldiz.

15) Ik. *Beizaiaren negarra* poesia.

Ardi-jendea, alâre, ez daite kexatu,
 garadi zabalean billa baitu gorku.
 Aurten mullo-belarra zearo du moztu,
 bai garo-orria ere naiz erdi-gorritu:
 goseak iltze orrek alderdi txarra du.
 Sasi-bei eta beor, artu ditu gaitzak,
 beren ille zutian zorrozturik ortzak;
 larrupean ditute zurdel adakaitzak;
 ille tartean, berriz, zorri eta partzak.
 Aurki mendera ditu Erio garratzak.
 Aritz eta pago-osto, etxe-beien jana;
 aizeak, eze danik, legortu du dana:
 Esne billa alperrik da joan aiengana:
 adarra bezain legor errapeko zaina;
 berak edan lezake luzatuz mingaina.

(IX, 35-61)¹⁶.

Lehortearekin, bustitea da menditarraren beste etsai gaiztoa: **NEGUA**. Mandioa beterik dagoen artean, segi liteke («abere ta kristauak gaude osasunez» esan daitekeen artean, batik-bat; denak elkarrekin aipatuz, noski). Dena den, abere eta kristauak, ate-leihoak hertsi eta etxe barnera beharko dute. Orixek, hasera zabal harekin, ederki agertu ditu neguaren alde hoberen eta okerrenak baserrian:

Garoak bil zituten, egurrak metatu,
 kristau ta aberên janak goi-gelan atetu.
 Betorke nai dunean agure zâr Negu:
 izotz, elur, bisutsak ezagutzen tugu.
 Norbaitentzat, alare, zein urrun dago uda!
 Lënbiziko otxikara San Simon ta Juda.
 Esaerak dionez negua eldu da:
 sutondora da atsoa, artzaia galdu da.

(IV, 1-8).

Lehenengo edurrarekin, etxejauna mendira, larre-behor bila: «Astakorko otadian mordo bat dabilla / belarriak uzkur ta begiratu umilla...» (V, 26). Hotzak laster humilduko ditu, behor ez direnak ere. Negu aldera, agure zaharra eta ardi zaharra herstu ibiliko dira; bizi, ez bizi. Kukuak udaberrian noiz joko.

Etxean bildu dira bein, ardi ta beor,
 oillo ta zerriekin adiskide jator.
 Zintzarri, marru, beka ta karaka legor;
 inongo musikari onek ez dio zor.

16) Ik. halaber *Itzai zekena*; eta aldera, bat ala bestea, Bilintxen *Zaldi baten bizitza* eta Xenpelarren *Betroi bati*-ekin. Abere goseen —edo eskasen— kantore tradizioa.

Gizona kantuz lizar-ostoa kimatzen,
 saski naiz alkiari ipurdi-berritzen.
 Emaztekoa, berriz, iruten ta josten.
 Aitona, igararako artoa jalkitzen.

(IV, 33-40).

Ez da negua beti poeman bezain erraza suertatzen lk. *Negu gorri*. Baina, edonoiz ere, «zortzi illabete negu bu da naiko luze» (IV, 9), eta negurik hoberenak ere nahiko istilu. Ez da erraza izango, teilapeko denak lasai eukitzea. *Axurtaro* kantaren haserak ondo garbi salatzen ditu baserritarraren larriak. Ondoenik doakiola ere, lana franko izango da: «artzai gaizoak istillu gorri / ikusten du neguetan» (VIII, 813-814).

Kanta honetan bakarrik —*Axurtaro*— ardi gorabeheren hainbat deskribizio dago, ezin bil bait genitzake. Larrean, ume egiten, errapetik ematen, ama eta arkume, arkume salduak mando gainean —burua zintzilik—, aharia nola hiltzen duten, eta abar, xeheki deskribatzen zaizkigu denak.

Eta ez dago Orixek hauteman ez duen xehetasun ttipienik. Kukuaren kukuak pizberritzen dituen ardi zaharra eta aitona zaharra (gizon eta ganadu batera, berriz ere). Artzainaren atzetik doan ardi bakar ahula: «belarri biak lurrera ditu». Lau egun barrurako bizkortuko da, noski. Eta, orduan, artzainak ziztu dagionean, belarriak «baten urrena bêla bestea / burua-ekin itzuli»ko ditu. Orain triste dabil oraindik, «sudur estua, eztul karkara». Alorrez alor bizkortu eta zilipurdika, aurki. Beste, ardia ume-minetan etzanda, «buruz lurrari josia». Nahikoa janda etzan direnak, «auznarka daude / buru-belarriak zutik; / batño, marrazaz, artegin daukan / axuriaz oroiturik». Ohargarria, ardi belarriei jarri dien atentzioa.

Arbi ateratzetik etxerakoan, Garazi eta Mikel esku banatan axuri banaz datoz, «entzunez marraka alaia; / amek atzetik erdi-negarrez, / arturik aien usaia».

Etxe ondora diradenean
 ardien zintzarri otsak
 esnatzen ditu barnean dauden
 axuri ezin-egonak.
 Aiek barrendik, amek atetan,
 bikatzen ttute marrazaz;
 atea zabal zaien ezkeror,
 asten dittute ezagutzak.

Itsas-uginak arri-tartera
 sartzen diran bezain itsu,

josten zaizkie errapetara;
 begiz ez baitute zantzu.
 Ardiak usna isats-ondoan
 ta, besterena sumatu?
 ostikoz edo buru-ukaldika
 beregandik iraitzen du.
 An da marraka! artatik agiz
 elkar ezagutzen dute
 —ardiak berak, ezagutzeko
 ez dizu begia ain erne—;
 baina artan ere utsegin oi du;
 ta auzia ez daiten luze,
 begi, belarri, zentzu orotan
 sudurra du jaun ta jabe.
 Anka-tartera sartu zaiona
 naiz ezagutu marrakan,
 sudur-mizpiren baimena bage
 ez da geldi oi paketan.
 Ordun umeak, maitetasunez,
 ipur-gaina kiliketan,
 belaunikatuz edoskitzen du,
 isatsa dardaraketan.

(VIII, 225-256).

Udaberri goiz batetan izadiak, hots, abere eta piztiek eguna nola esnatzen duten, ager genezake oraindik. Baina egunsentiaz aski ihardun gara.

Gaztainaro-an, horratio, gizon zein aberek aisago beteko du zorroa, negu luzean baino.

Urtaro artan artantzu, bildots,
 eiten dute zilipurdi,
 gaztain ezkurren indar berriaz
 inarrausirik zintzarri.

Zozo-bikote datorrenean
 ez dira negu-bildurti;
 udalênean ernal badira,
 azi dezate axuri.

Esnetan urtu ziraden amak
 ordura artean begi-illun;
 burua zuti, jasez dabilta,
 laister daltezke zintzardun.
 Gaztaina janez muturra laztu
 ta bizkarrezurra legun;
 artzu naiz ernal ote zitezken
 artzaiak ezin ezagun.

Larre-zerriek, ezkur ta gaztain,
 artzen dute ere aragi;

zerramak esne-irai usuaz
 saldo guri guria azi.
 Basurde, muxar, satagin, sagu,
 lur ta lurpe diran pizti,
 otordu onik aurtan badute:
 asarre ez dago eiztari.

(III. 17-40).

Aipa ditzagun, *Eultzi*-koan mendian harrapatzen dituzten behorrak, azkenik. «Argi zirrinta suma dutela, / lau mutil doaz beor-zun». Behor bat behokarekin topatzen dugu lehenengo: «ama gaxôri île zâr dario / negu legorteen adin». Beste behor zahar bat hurrengo, garo soilgune batetan, «ezuruts, zâr urdindua, / anka jasoz doi-doean». Urruti joanak dira, inondik, aurreko eultzietan erabili behorrak («eultzi bat baizik erri osoan / ez zan eiten egunero»):

Eultzi-beorra —lanaren pagu,
 gauetz larrea zaldale—,
 biamonean, zer gerta, an doa
 urrutia arrapagale.
 Lizar gaztean lepoa azkatuz
 galdu baleza joale,
 biamonean pagadietan
 lasago lebilke jale.

Aurre-egunetik Amazkar-gora
 jar zituten illuntzean.

Belarrak zion esana adituz
 ez ziran geldî bidean:

«Aurreraxego dago goxoa»

zeuden sinis-bearrean;

«Bertan goxoa» esanen zuten

Erasoteko ospelean.

(XII, 49-64)¹⁷.

Beruta-muga baino lehentxeago begiztatzen dute, azkenik, behor mordoska bat:

Mugatik apur onontzaxego
 mardul zegon irastortza.
 Buru-beorra alboan zutela
 an alaitzen zuten ortza.
 Garo-tartean motel gelditzen
 zintzarri kalaxken otsa.

17) Begira Salvatore Mitxelenaren beste *Ardi txuriak* hari, goiko Orixeren horren antzerakoa bait duzu: «Gorago eta nun goxoago, / nun goxoago larrea, / egunero ta are gorago / igesten zan artaldea. / Errodrigo-txok, gaztea izanik, / gaztea eta trebea, / ardi aietxek gauero biltzen / etzun makala nekea. — Zertara, baina, ardi txuriak, / zoazte gora ta gora, / Uribarriko belarrak baino / obe ustetan inora?»

Birunda arturik, esku-zartaka
arrotzen die mototsa.

Buru-beorrak kopetan izar,
bi begiek ingurura;
sudur-zuloak zorrozten ditu
utsarte dagon lekura.

.....

Buru-beorrak irrintzi die
ta ari diote jarraitzen;
azpi ta gainak artuak ditu;
Beruta-aldea uts arkitzen.

Ara laugainka. An, atzeragoan,
Buztin pagoan gordetzen [Buztin: mutil bat].
Denak bidera diradeneko
eskuan makil, da agertzen.

Lepoa biur, gero gorputza,
irrintzi dagi berriro.
Isats-atzetik, bidea bêra,
lagun-mordoska dario.
Zalaparta bat aurrera dagi,
ataka arkitu baliro.
Mutil taldeak begiz galtzeke,
atze ta saiets, darraio.

.....

Buru-beorra, lurrean musu,
kizkurtzen zaie belarriz;
burua jasoz laugainka asten da
oiana astinduz irrintziz.

(Ber-bertan dute Txonkone borda)...
Zabaldunairik gogor asi da
ataka, an emen, non urra;
burrunda ar dezan baino lèn dute
bipil jasotzen egurra.

Oiuz, eskainiz, axakatuaz
artzai Petri'ren zakurra,
zalantzan zerbait ibil ondoren,
itzul diote muturra.

Etsi-etsian bordara jo du;
estartean da Petiri;
besteak lerro lerro doakoz
umilduz buru ta begi.

Bost beor dira eultzilariak,
umedun dira beste bi;
indarrik naiko, eguraldia,
itxuraz joka baledi.

Ankak ematen dakitela ta
kontuz dabilla an jendea,
ganbelân gaindi pistu ta ttattar,
artzeko mutur aurea,
Nabarmenena muturrez lotu,
aren lepotik bestea,
lotu bageai mututu die
irastorrez joalea.

(XII, 137-224).

4. Kontu kontaria: «Santa Kruz Apaiza»

Zientzi gaietan Orixeren bidetik ibil litekeena egia bada, hainbat egiago, Orixeren bideak probetxugarrienik beti ere literaturan dirudiela. Orixek, zailtasunetan bezain erraztasunean maisu, beti ere literato paregabea bait da.

Ezin Orixeren obra osoaz mintza gintezke. Geldi gaitezen Orixeren obra «sinpleenarekin», lehen-lehenengoarekin: *Santa Kruz Apaiza*. Narradore bikaina hor errebelatzen zaigu, mila artimaina zekizkiena, bere gaian erraz eta txairo zebilena.

Orixek beti ere narradore izan dugu. Herri ohitura eta apustu eta eginbideena, *Euskaldunak* poeman: zeinek ahantzi festak, sega apustua, sugearen ziztada belarretakoan, estropadak, eta abar. Berebiziko narradorea, poemako hori. Uste eta ideien kontari *Jainkoaren billa*-n, ez pentsatzaile propio¹. Baina *Barne muinetan* bertan ere kontari. Orixeren betiko epikotasunaz batera doa hori. Orixek narradore formak darabiltza ia beti.

1) Orixek pentsamendu mistiko propiorik ez duela esan gabe, hala ere. Baina hori jakienago beste batek argitu beharko luke.

Beraz, Orixeren pekuliartasun arrunt bat daukagu hemen, bere zabalero guztian.

Ikus dezagun, ba, Orixeren narradore estiloa, *Santa Kruz Apaiza*-n erakutsi digun moduan.

4.1. Liburuaren tankera

Liburutxo hau adjetibo batek kalifikatzen du: hauxe lan *egokia!* Egoki-egokia.

Nolako erraztasuna, gero! Frase zail bat bakarrik ez. Eta zer maisua! Ez dio frase bihurri batek ihes egingo. Dotore asko dabil, ordea, bere sotiltasun guztiaz ere. Horixe da eus-kara txukuna.

Eskua duenak erakutsi egiten du, erakusten ari ezta ere. Liburu honek ez bait du propio literario izan nahi. (Sarasola-ren *Historia*-k, adibidez, aipatu ere ez dizu egiten). Erraz eta gustora irakurtzen da. Gero-k ere, euskal irakurlegoari «irakurgai erraz bat eskaini nahi»ta berrargitara du, «jolasean irakur daitezkeen» liburuak behar ditugula eta². Orixek berak ere asmo horrexekin burutu zizun liburua: euskaldunok irakur zaletzeko (14). Gaia ere herriaren gogokoa hartu zuen.

Baina denborarekin haundia izango zenaren hasikin bat, eta irakurgai erraz bat, ote da soilik liburu hau? Ez. Orixek bere asmo eta jomugen arabera literaturara eskaini digu. Eta liburutxo hau entseiu literario interesgarrienetakoa da euskal literaturan. Gainera liburu politikoa da.

Aktualitatezko gai bat *forma errazez* emateaz gainera, bazituen Orixek beste xede bi ere liburu honekin: euskaldunak euskaltzaletzea, suhartzeta³; eta geron artean beti okasioan ibiltzeak hondatzen gaituela erakustea⁴.

2) ORIXE, *Santa Kruz Apaiza*, Gero 1974, 6-7. Hemendik aurrerakoan orrialdearen berri testuan bertan emango da, orriaren zenbakia parentesi artean doalarik. Liburua aipatu beharrik dagoenean SKA hitz-laburkizunez adieraziko da. Besterik esaten ez bada, azpim. guztiak nireak dira.

3) Ik. SKA. 14. Liburuari azkenean txosten bat ere erantsi dio (39. txatala), *Euskalduna ta Euskalerrria*, balio literario eskasekoa baina esanahitsua.

4) Horregatik, liburuan, Santa Kruzen eta liberalen arteko gorabeherak baino kasik inportantzia haundiagoa dute haren eta beste buruzagi karlisten arteko ezin-eramanek. Ikus liburua nola bukatu dizun: «Liza-

Beste helburu inportante bat, liburua zehar, Santa Kruzen defentsa da, «Piralak eta gañerakoak asmatutako» «gezur beltzen» kontra. Egiteko hau bapo bete da, apolojista apasionatu batek asma ditzakeen maina guztiekin. Ez zaigu esango Santa Kruz aingerutxo bat zenik. Zuhertasunak debekatzen du hori. Beraz, liburuaren haseran —eta gero, egoki dator-kionoro— haren gogorkeriak barkagarriak zirela eta, esango zaigu. «Eriotz asko egiñarazi zula; makila dantzatu zula bes-teren ezurretan. Baditeke zorrotzegi ta gogorregi izan izatea, baño *bearra ere bazegoan norbaitek ori egitekoa*» (16). Edo eta: «guzi guziak ez al dira egi izango», harengatik esaten direnak (17), eta abar. Hemen ez digu inporta Orixek Santa Kruz nola salbatzen duen, ezpada bai, Santa Kruzen defen-tsak liburuan duen inportantziak. Bestera geroxeago itzuliko gara.

Propaganda liburu bat dugu, hortakoz. Liberalen kontra, batik-bat. Baina Santa Kruz karlistei harrapatu eta abertzaleei itzuli nahi ziela ere ematen du. Agian Aranaren *El Partido Carlista y los Fueros Vasco-nabarro*s gabe, oso diferente irtengo zukeen liburu honek. «Jainkoa zan aurrena, gero Euskalerrria, azkena Don Carlos» (21). «Erlijioak ematen zion Santa Kruzi ajolik aundiena, urrena Euskalerrriak. Erregea go-rabera, berdintsu zitzaion» (22). Gogoangarria da bere mutil batek Zumaiatik Ameriketara idazten ziona: «Oraindik etzaigu itzali berorrenganako maitetasuna, ta emen gaude Erregeari baino len berorri serbitzeko» (80).

Eta ez da baitezpadakoa, agian, liburuaren erdi-erdian, 19. txata!a (liburuak 38 ditu eranskina gabe), bere mutilek eta Euskal Herriak Santa Kruz zenbat maite zuten erakusteko au-keratu badigu. Liburua aurrerago, eta sarriago esango zaigu hori.

Hemen ere laster ikusten da harrez gero egin den ebolu-zioa. Liburuan dagoen kezka askok, eta Santa Kruzen defen-tsarako zenbait maina eta arrazoinbidek, orduko girotan mur-giltzen gaitu.

Gatozen liburuaren forma aldera. Eta hori, liburuaren tan-ker a, aipaturiko asmo eta xedeei zor zaienaxe da. Orixek jus-

rragak eta gañerakoak ere, berak ezin eginda Santa Kruzi galarazi zioten beintzat, eta ala ondatu ziran karlistak eta Gipuzkoa eta Euskalerrria (147).

tu-justu hartzen du bere helburuen eta zereginaren neurria, eta dagokien estiloa sortzen du, neurri-neurrian:

Erraztasunera joko du nondinahi. Euskara erraz-erraza. Kapitulu laburrak eta bixiak (*txatalak*, esango du Orixek berak). Eskola kutsurik ez diozu inon sumatuko: ez da «gerraren kausetaz» galdegingo, ezpada «zerk ekarri ote zun gerra?» (19), eta abar.

Pasadizoak eta istiluak eta polemika batera daramatza, herriari polemika abstraktorik ematea alferrik bait da.

Demagogia. Pasarte polemikoetan bereberki.

Liburua ez da protagonistaren jaiotzarekin hasten, ez eta heriotzarekin bukatzen ere. Hau ez bait da liburu biografikorik, politikoa baino. Santa Kruzen bizitzako tarte labur batek betetzen du liburua. Beste guztia —misioetako denbora, adibidez— tarte honekikoan kontsideratzen da; ez du interes propiorik, bestela.

Santa Kruzen apologia batekin hasten da. Haren nortasuna goretsiz. Haren kontrako esanak deseginez. Baliteke jakabide hau apologista bati berez zetorkiona baino gehiago izatea: Orixek bai bait zekien, herri demazale honek, ezer irakurtzekotan, literaturan ere demak eta apustuak irakurriko zituzkeela gustoraenik. Gainera, errezelarik eta inork baldin bazuen, haik lehenbaitlehen aienatzea komeni zen, ondorengo historioetan kezkarik gabe ibiltzeko. Beraz, Santa Kruzen jakabidea zurituko da: «Erlijioaren alde gerrari ekitea onegoki zala» uste zuen. Eta «erriari ere ala zerizkion» (15), gehituko du Orixek zuhurki, uste hori Santa Kruzen berokeria hutsa zela pentsa ez dadin. Gaizki egin zuela gerrara joatea? Ez zen bakarra, hala ere... Badira okerragoak: gerrara misioetatik bertatik etortzen direnak, gizagaixo haik bakarrik utzita, eta ez erlijioaren alde (116). Gainera, bazterretan ojalateroa eta gizagajoa besterik ez zebilela, norbaitek irten behar zuen gerra behar bezala egitera, ezta? Eta gainera, gerrara doazen apaizak lasaikeriara eta ohitzen dira (137). Santa Kruzek, ordea, biziera latza eraman zizun, erosokeriarik batere ez, eta hiru Agur Mari ere egunoro-egunoro errezatzen zituen, etc. etc.

Gainerakoen gainera, Santa Kruzen aldeko Autoridadeak aipatzen dira. Ezekiel Moreno Obispo jaunak, «santuotsean izan eta beatifikatzeko asiak diran» horrexek alegia (haren

«entzutea izango dezu», Orixek hemen irakurleari konfidentzialki esaten dionez), ba, Ezekiel Moreno horrek, Euskal Herrian egindakoak ontzat eman ezezik, Colombiako Paston gauza berberak egin arazi zizkion. Eta jesuitek ere «ez dute nolanahiko gizakumerik etxerakotzen; baño Santa Kruz jaso zuten beren artera» (10). Herriak ere hark aldegina sentitzen zuen: «Don Manuel emen izan balitz, etzuten (liberalek) olako ta olakorik egingo», esaten zuten. Ez jendeak, «Gipuzkoako emakumeek» esaten zuten hori: Orixe hitz zuzenen aukerari ez bait da deskuidatzen (or. 17; beste leku batean esango da, gipuzkoarrek esaten zutela hori). Eta Alfontso XIII.ak berak ere⁵, Santa Kruzek harmaz burukatu zuen etsaiaren semeak, bere estimazioa agertzen zion... Bistan da, ba, Santa Kruzen etsaiak estremista zital batzu bakarrik izan litezkeela, Elizaren eta Euskal Herriaren etsaiak, liberaltzar horik, edo euskaldun txarrak. Gainera, oraindik, ezer falta ez dadin, Jainkoak barkatu zion eta Elizak ere bai, eta «*guzia-barka* edo *transigente* oiek barkatzen diote okerragoari ere» (16).

Hori dena garbi utzi eta gero biografia has liteke: «4gn txatala, Santa Kruzen jaiotza».

Heriotzarekin berdintsu da: Santa Kruz 38tatik 36. kapituluari hiltzen zaigu. Agian ez bait da alferrik egongo Colombia aldean ere erlijioa harmaz defendatzen dutela jakitea. Eta, gero, Dorrontsoro txepel gizagajo horren kirtenkeriak... Hauzian dagoena Santa Kruz baino gehiago da, dudarik gabe.

Liburua polemikoa da. Eta alderdikor. Lehendik ari den polemika batetara sartzen da. Baina Orixek ondotxo zekien, polemikek, irakurle alderdigabearekin ez dutela beti bilatzen den efekturik lortzen, xit irakurgarriak izan arren. Halakoak sarri esango dizkizu: «guk ez dakigu, ba, batzuek hala esaten dute; besteek bestela...» (ik. liburu honetantxe, or. 92). Beraz, Orixek «objetiboaren» trazak egin behar ditu, halako irakurlea ere komentzitzeko. Eta Orixe plazagizon agertzen zaigu horretan. Eskeptiko sano behin: «guzi guziak ez al dira egi izango» (17). «Nork ote zedukan kulpak? Joan da billa!» (115). Santa Kruzi kritika eginez ere bai hurrengo. Egia beste interesik gabe: «egia begien aurrean daukadala»

5) Alegia, urte batzu geroago *Euskaldunak* poeman —IX, 317— barkaziorik uzten ez zaion Errege berak.

(14); «egia jakiteko bidea izan degu» (26). Gizabideak agintzen duen moduan, alderdi biei entzunez: «batzuen a eta besteena entzun bearra dago, iritzi zuzena emate ezkeror» (14). Inpartzial: «dun kulparik eztiogu kenduko Santa Kruzi, baño ez Lizarragari ere» (115). Orduko zirkunstantziak ere haintzakotzat hartuz: «jakin egin bear Euskalerrria nola zegoan egun aietan» (15). Beti ongi dokumentaturik agiri da, itxuraz: haiakok dio, bestekok dio. «Elosuko apaizak ikusi ta airtortu» (94). Bere aitak esan; eta ez zen Santa Kruztiarra, ez. Lizarragarekin ibilia zen. Bere burua ikus-jakile bezala dakar (huseria batetan bada ere, esan ahal izatea ez bait da guti): «Nik ikusi det Leturia ta Leturia kapitanaaren garbitasuna, apaizarengana pasa etzalako (Lizarragak) gorago altxa zunekoa» (81)... Hitz batean: objetibo eta zintzo eta ingurumarien eta izkutuen jakitun. Beraz, ez zaigu hauzi honetan alderdi gisa agertu, epaikari bezala baizik. Irudipen honi bizi-bizi eutsiko dio Orixek liburua zehar, eta irakurlearen sentimen moralari apelatuz eutsi ere: «Ez danik ez da esan bear» (89), «egia jakiteko bidea izan degu» (26), «merke samar asmatua da ori» (17), etc.

Testuinguru honetan, non zeinen hitzak aldatzen diren ere ikustekoa da. Zidak edukitzea ez da aski. Erabiltzen jakin behar da. Bi alderdiei entzun behar zaiela esan arren, Orixek ia Santa Kruzi bakarrik ematen dio aukerarik, irakurleari bere kabuz hitzegiteko. Aipatzen dizkigun Santa Kruzen eskutiko pasarteok, berriz, hauta-hautatuak ditugu. Guztiz egokiak, Santa Kruz zein zen, irudi bat egiteko. Batez ere polemika gorabeheretan Santa Kruzi berari eta honen lagunei hitz eragitea, liburu honetako teknikaren parte da.

Orixe objetibo eta inpartzial dugu, ba. Kontrarioek, aldiz, objetibotasun izpirik ez. Ikusgarria, Orixek zenbat gezur eta tranpatan harrapatzen dituen. Hor ari dira asma ahalako guztiak asmatuz. «Liberalentzat gauza guzietan okerra izan bear zun arek: errekan jayo; igitokume edo eskale-ume bezela ibili; liburu-lanetan alperra izan. Batetan bakarra bear zun yayoa: gaizki egiten» (26). Alderdikeria gehiagorik...

Gain-gainetik begiratuz hori. Liburua oso poliki bururatu dago. Haria zuhurki eramanda. Batzutan maltzurki ere. Beti efektuari begira.

Liburuak lehenengo Santa Kruz figura sinpatikoa egin nahi digu eta gero komentzitu. Ez alderantziz, historizale inpar-

tzialak egin beharko zukeenez. Autorearen psikologiaz oso jabeturik dago. Autoreak badaki idazte lana zer den ere. Gaiari eta bere xedeei zegozkien era-erako formak erabili ditu. Artista agertu da, zinez.

Badu honek bere inportantzia. Izan ere, azpi-azpian dauden problemek Santa Kruzekin berarekin ez dute zerikusi haundirik, adibide batek printzipioarekin izan dezakeen moduan ez bada. Azpienean dauden problemak, orokorrak dira: karlistek ondo egin ahal zuten, hartu zuten alderdia hartzea, Foruak defendatzeko; zerk sortu zuen euskaldun liberal eta karlisten arteko eten hura, hainbeste gerrarekin; Elizak nola jokatu Estadu liberal, agian antierlijioso baten aurrean; gerraraz gero nola gerra egin (gerrilaren burubideaz, alegia), eta abar? Horik dira egiazko problemak, 2. eta 3. kapituluetan ikus daitekeenez. Orixek, ordea, horri guztiari eztabaidatu ere gabe, zeharbidez, erantzuten dio. Honelaxe: Santa Kruz hau *nola* dabilkigun ikusita, hain sinpatiko egiten zaigu, halaxe *zergatik* dabilenik ez bait gara akordatu ere egiten. Santa Kruzen pertsonalitateak haren kausaren problemazkotasuna gainditzen du. Zeini bururatu behar zaio Santa Kruz harrigarri eta miresgarri hau, eta hura bezalako besteak, Euskal Herriaren hondamendia berak izan genitzakeenik?... Ez, ez dut esaten halaxe ditugunik, nik neuk ez dut holakorik uste ere⁶. Bakar-bakarrrik, Orixek, problema guztioi erantzun bezala, Santa Kruzen modelua eskaini digula, eta modelu honek euskaldun bati, arras bestela pentsatzen duena izanda ere, bihotza harrapatzen diola. Beraz, galderak, soluzionatu ordez, ahantzerazi egiten dizkigula, eta hori ere soluzio bat da.

Orixek Santa Kruz tipo sinpatiko-sinpatikoa egin digu. Badakigu zertarako. Hona beste galdera bat: *nola* jokatu du

6) Ilustratu eta progresista modernu bat izateko, orain, dirudienez, karlistak okerrean zeudela eta, uste izan behar da. Gure kalamitate guztien kausanteak karlistak izan zirela; erreakzionario huts genituela, eta abar. Karlistak, asko eta asko gauzatan, oso sinplistik ziren. Euskal Herriari (Foruei) buruzkoan, hala ere, haien kontra ereratzten diren arrazoin guztiek funtsean arrazoin bakar haxe izkutatzen dute, nik uste: gerra galdu zutela. Gerrak, ordea, ez dira arrazoin delako irabazten, ez eta arrazoinik ez delako galtzen ere. Foruak erreforma beharrean zeudela, etc. karlisten kontra esatea, egiazko problematik kanpora ibiltzea da. Hori Donostiako edo Bilboko gorabehera izan zitekeen. Baina Madrilen, hauzia ez zen Foruak erreformatu ala ez; baizik eta Forurik bai ala ez, denborak erakutsi zuen bezala. Karlistak bezain galtzaile izan genituen, Foruak «liberaliki erreformaturik» nahi zituzten liberal Foruzaleak. Azkenean kontua zera da: Madrilen zer nahi zuten. Edo nahi ez zuten.

horretarako? Hots, zein irakurleriari begira aritu da? Hala-koxe jokabidea hartu izango bait da, irakurleriari tokatzen zaiona. Ikus ditzagun beste bi kasu, egunotan ezagun, adibide antzera. Gotzon M. Garate, Marx oso gizon zuzena ez zela erakusten saiatu zaigu, eta bistan da, Marxen pertsona beltzuz, haren ideientzat ere zerbait nahi zuela: gizon sentimendu gabeko, hotz, arrazionalista, petral adiskideekin, ez aberri eta ez erlijio, etc.; gero ezagutu nahiko ez zuen ume bat neskamearekin izan, alabak doteagatik ezkonarazi, eta abar. Haren alaba batek bere burua hil zuen. Begira horrek guztiak zein jenderi inpresio egingo dion, eta aisa igarriko diozu, Garate zein irakurle molderi ari zaion. Begiarmenek menderatu du Marxen ohorea. Horrek pisu haundia emango dio, Garate kleriko moralista, aurriritziz jositako antimarxista, jesuita psikologizante, eta ez dakit zer gehiago omen dugulakoari. Hau guztia zein irakurlerengana doan ere badakizu. Bakoitzak bere «harpidedunak» bilatzen ditu... Zeinentzako moduan egin du Orixek Santa Kruz sinpatiko?

Orixek batez ere baserritarraren gustoko Santa Kruz bat pintatu digu. Baina edozeintsuri gustatzeko modukoa ere bai.

«Apaizak etzun beinere erantzutetik aldegin» (17), eginda-koen kargu hartzen zuen. Joku garbia egin zuen beti: «Lizarragari esan zion, itzez Lekunberrin esandako izugarrikeri aiek iskribuz ipintzeko, ta erantzungo ziola» (17). Baina kontrarioek esamesa eta gaizkiesana besterik ez zerabilten. Santa Kruzi, ordea, bost axola bestek zer esan: «neri ajola gutxi esan oiengatik, ni zuzen ibilli ezker» (77). Gizona izan. Gipuzkoaren eta Euskal Herriaren maitale sutsu, guztiaren gainetik. Hamaika gau egin zuen begiak hertsu ezinda, Foruen galera ikusirik (19). Eta egin zituenak ere «auziak eta Euskalerrriak ematen zion eskubidearekin edo eman-uste zionarekin» (17) egiten zituen.

Orixek ezagun zituen saildu bizitzak. Ostiraletan amaren bularrik hartzen ez zuten eta holakoak, saildu jaio edo-takoak. Halako Santa Kruz bat pintatuko ote zigun? Orixeren errealismoa segurua da. Umetan Santa Kruz bizia zen, bihurri antza, umetan izan izatea denoi gustatzen ohi zaigun bezalakoxea. Baina bihotz oso onekoa, hori bai. Inork haren kulpaz kastigua eramatea sofrituko ez zizuna (26).

Ez zen mutiko-mutikotan Seminaria joan. Beraz, ez zen mundua zer denik ez zekien bat, amaren gonapetik apaizen gonapera joandakoa, eta kolperik ematea zer den ez zekienik

ere, barkazioetan herrira seinorito antzean datozen horien eran⁷. Hemezortzi urtez hasi zen latinak ikasten. «Zer egin ote zun bitarte ortan? Taloa ta esnea naikoa jan bai beintzat; beiei janarazi, itzuleran ibilli, gero lurra landu» (24). Hauxe, labur-laburki: zu bezalakoxe gizona zen, irakurle hori.

Baina ez dezala inork pentsa, Jainkoarren fanatizatu zitzaigun apaiz landugabea zenik ere, eskolaldi motzekoa. Ez horixe. Estudioak taxuz egin zituen, buru onekoa zen eta ikas-teko gogotsua (26), «meritissimus» ere atera zuen (25). Apaiz jantzian hiltzeko bidali zioten bat hala harrapatu zuen, latinez hitzeginda (84). Gero ere, misioetan, frantsesa eta ingelesa irakasten arituko zen (141). Ez zen, ba, arlote buruberoren bat. Buruz jantzia, eskolatua. Samoa baserriko mutila Erregerekin berarekin mahain batetan gosaltzera esertzeko ere nahiko modutsu zen (134). Orixek erraz asma zezakeen, baserritarrari honek egin behar zion inpresioa.

Eta nola moduzko apaiza ote genuen? Errialdeko zaharrek, oraindik ere, «abo batez alpatzen eta aupatzen dute» (27). Ez zen gerrara joan, apaiz lanetan asperturik. «Gizagajoa an bizi zan pake-pakean, baño barrena irauli ta nastu egin zion Euskalerriaren aldi txarrak».

«Pakea nai zun Euskalerriarentzat, erre kara bidean ari zan Euskalerri gaixoarentzat» (28): ez zen, ba, berez gerrazalerik ere. Ezinbestean edo, joan zitzaigun noski gerrara.

Orixek alde guztietatik ondo aseguratu du bere protagonista.

Baina txunditzen eta erakartzen gaituen Santa Kruz, gero pizti hori da. Gerrilaria. Buruzagi gogor bezain konprentsibo eta zuzen. Kontenplaziorik gabe, gerra behar bezala egiten zuena. Bere mutilek maite zuten (80, 124), baina baita berak mutilok ere (80). Herriak oso maite zuen (82, 113/114), baina herriaren babesle hoberena ere bera zen. Ez zen jendearen lepotik bizi, ojalateroak bezala (74). Erretiradan azkenekoa (70), mutilak bizkortzen eta erasoan lehenengoa (43, 57, 66), Anibal bezala. «Gerrakoan gerrakoan bezala» (84). Gaisoak eta zaurituak zaintzen bera gelditzen zena, arriskuan ere (49). Bi mutil zaurituren alde bere burua jendarmeei entregatzen ziena (130). Arriskurik haundienak eta zeregin gai-

7) Orixek *Lau urtaroak* poesian bere eztenkada eman die haiakoel: «Beitxez jantzi eta apaizgai alperrak / pasako dituzte egunak ederrak / pilotan astinduz eskubi ezkerak».

tzenak beti beregain hartzen zituena. Menpekoekin bigun bezain irmo gainekoekin. Lizarragari erraz lotsagabe samartzen zaio: «nik gerra bear dan eran egiten det» (68). Ezdeus kol-dar bat dela, aurpegira esango dio. «Nerekin adiskidetzeko noiz edo noiz [Berorrek, Lizarragak] azaldu dun gogoa, azal-uskeria ta itxurakeria da. Garbi itzegingo det oi bezela: ez det eramango aurrerakoan olako muziñik, eta ez diot bururik makurtuko. Jakinaren gainean jartzen det...» (105). Baina bakeak egiteko ere beti pronto. Sendo berean, Erregerekin ere: «Onezkero eztago bada oker ori zuzentzerik» (134). Egilea eta isila. Kaperotxipi, preso egonda, atzera Santa Kruzengana datorrenean, honek ez dio haxe besterik esaten: «gizona, ez aiz bel-bela etorri» (100)... hori esatea ere ikaragarritzko lana kosta balitzaio bezala. Badakizu euskaldunok zeinen eskerrona diogun, eginetan luze eta hitzetan labur omen garela asmatu zuen hari: gustoraegi sinestu dugu, egia izateko.

Badakigu euskaldunaren ustez euskalduna nolakoa omen den: isila, zintzoa, gogorra, beldurrik gabekoa, arrisku eta abentura zalea, eta abar. Orixek halakoxe Santa Kruz bat jarri digu begion aurrean. Guztioi gustatzen zaigun moduko izakera eta ariurria ateratzen dio, euskaldunaren tipikoak —eta, beraz, gureak ere!— omen diren dohain eta bertuteekin. Inon ez da Santa Kruzen ariurria aipatzen. EGINEAN agertzen digu hori. Eta Santa Kruz nondik nora dabilen, harekin batera irakurlea.

Beste gauza batetan ere Orixek herriaren gustoa bete-betean asmatu digu: ehiztari eta kontrabandista herri honi bereziki gustatu behar Santa Kruzen ihespide horik guztiak. Ez zen makala, benetan. Baina, badirudi, ihesi ibili beste zeregin haundiagorik ez zuela. Denak atzetik dituela, batera jo eta bestera irten, Santa Kruzek nondik norako gabe darabiltza segitzaileak. Galduta dagoela ematen du, baina asmatuko du zerbait. Harrapatzen badute ere, ez dago eutsiko dionik... Eta halakoxeak kontatzerakoan ikusten dugu Orixek bere aisera eta gustoraena. Gozatzen ari dela ikusten zaio. Eta Orixek bazekien, ondotxo zekien, irakurleak zein gozamen ukanen zuen historio guztiokin!

Santa Kruzen patua ere. Lur joko du. Baina haundiki eta haundizuen inbiria, azpikeria mediante lur joko du. Orixek Santa Kruz, pertsegitzaile baino gehiago, pertsegitu bat egin

du. Jende printzipal horiek guztiek ez dute ezertarako balio, Santa Kruzi kalte egiteko ez bada. Inposible egiten diote aurrera irtetea. Santa Kruz «goikoen» bitima da.

Nola ez gustora identifikatu euskaldun jende ttipia halako Santa Kruz batekin...

Aurrerago segitzekotan, irakurleak berak aisa kontrasta ditzake Santa Kruzen eta haren etsaien estanpak. Lizarraga, «gizagajo sinis-errex bat» (93); agertzen den gehienetan gaiso edo makal, edo etoikerian; «soldaduek oetxoan» daramatela (94), edo istilutan, Santa Kruzekin nahiz Dorrontsororakin nahiz besterekin. Azkenean bere burua hondatzen du. Egonari ederretsia (94). Liberalekin berekin ondo zetorrelakoak ere «zerbaiten itxura badu» (94), etc. Dorrontsoro beste gizagajo bat, «Lizarragaren egite berberekoa» (146). Gorpuzkeraz ere ez zen gerrarako egina: ttipi, potxolo, sabelaundia (146). Sekula karlista izan ez zen aprobetxategi zikin bat.

Gauza bat da harrigarria. Santa Kruz inoiz gogorregi eta zorrotzegi izan omen zela eta, aitortu digu, (abstraktoan) aitortu. Duen kulparik ere ez omen dio kenduko. Baina, gero, horrek denak kontzesio erretoriko hutsa eta zuhurra dirudi. Behintzat, kasu konkretuak datozenean, gogorkeria eta zorrozkeria gehiegirik ez duzu inon kausitzen.

Are politagoa beste hura. Lizarraga zein errezo zalea zen eta bere soldaduei errosarioa esanarazten ziela kontatzen zai-gunean, kasik haren burla bezala entzuten dugu. Beti Elizan zegoen. Bake denboran hura soldadu ona, Mojen kapilautarako gehiago balio zuen, gerrarako baino (93), etc. Besterik Santa Kruzekin eta Santa Kruztarrekin. Oso guti esango zai-gu: Santa Kruzek hiru Agur Mari egunoro errezatzen omen zituela, Itziarren mezatara joan omen zirela... baina testuiguru egokian sartuta hori ere. Santa Kruzek Aramaion ihes egin eta, haren mutilak, jakin zutenean, «Ama Birjinak atara dik» eta errosarioa esaten hasi ziren. Hunkigarria, morrosko gogor haik iruditaratzea, hitz asko egiteko gauza ez, eta beren poza ere barnean gorde ezinda, emozioari nondibait jaregiteko, errezoari ematen. Ezpainetako errezo leloak emozioaren kontrola eta negarrari eustea errazten diela iruditzen zai-gu.

Orixek bere xedeen neurri-neurriko liburua atara du, edozein aldetatik. *Santa Kruz Apaiza* literatura politikoaren eredu paregabea da, bere erara.

Haria nola eramaten den, labur-laburki. Liburuak desarroi-lorik propioki ez du: hein honetan kontakizun berezi bat da, eta estiloa ere halaxe dago. Aldez aurretik badakigu nola bukatuko den historia eta lehenagoko eta geroagokoak kuidadurik gabe nahas litezke. Kronografiak ez du inportantziarik. Hala ere desarroilo fikzio bat badu. Desenlazerik ere propioki ez du. Batez ere bi parte nagusi bereizten dira: lehen aldea, Santa Kruzen abenturekin; bigarrena, polemikarekin. Lehen parteak komeria bat dirudi (Ernialden ihesi, Erniotik ihesi, Aramaiotik ihesi, etc.). Bigarrenak trajeria bat (andre bat tiroz hil, Berastegiko alkatea fusilatu, Santa Kruz hiltzeko agindua, Egozkue fusilatu, Osta fusilatu, Enderlatza, etc.). Bietan funtsean estilo bera daukagu. Bigarren partean argumentazioak leku asko hartzen du, hala ere. Azken-azkeneko kapituluetan oso trazo haunditan ari zaigu Orixek: estilo aldetik ere garbi uzten digu, berari interesatzen zitzaiona bukatu dela eta lehenbait lehen bukatzera doala. Beraz, goitik behera doa —eta apropos, noski— bukatzen duenerako. Gogorik gabe bezala. Tristura edo bat dario azkeneko parte guztiari. Izan ere, desenlazerik propioki ez den, baina hala-kotzat dagoena, aldegiteko Erregeren agindua Santa Kruzi, 31. kapituluan dago, aurrekoek preparatuta. Handik aurrerakoak itzaltzera doan sua dirudi. Errematea emanik dagoen liburu baten bukaera.

4.2. Irakurlearekin kontaktoa: kontaera estiloa

Liburua ez da irakurgai erraza, euskara erraza duelako bakarrik, irakurlea tiratzen eta suspertzen duelako baino. Interesgarri egiten delako. Gaia ondo presentatze eta eramateaz batera, Orixek beste taktika batzu ere baditu horretarako.

Hauxe batez ere: hemen irakurlea ez da gonbidatu gabe-ko espektadore, irakurgai honekin suertatu den edozein bat. Haseratik azkeneraino irakurlea Orixerekin batera doa. Historiaren barruan dabil, Orixerekin eskuz-esku. Hau iruditzen zait liburuaren karakteristikarik bikainena. Honek bixi-bixitasun partikular bat ematen dio.

Liburuan, narrazio estilo «objetibo» hutsa barik, konber-

tsazio estiloa daukagu. Bakarrizketa elkarriketatu bat duzu. Orixe irakurleari pertsonalki mintzo zaio: solasaldiko presente, datibo forma, eta besteren bidez. «Benavides onek berak aitortzen omen dio Barnovilleri» (111). «Ezekiel Moreno Obispo jaunaren entzutea izango dezu» (13). «Ikus zer esan zioten Diputaduek» (19). «Santa Kruzek berak ikus zer dion» (55), «Santa Kruzek berak esango digu egia» (101). «Aurre-rago esango dizut ze gertatu zan» (21). «Konta dezagun Egozkueren pusilatzea» (101). «Kruz Otxoak egunkari bat atera zigon... Andik artuko ditugu gertaera banaka batzuk» (107).

Irakurleak liburua nola bere begien aurrean sortzen den ikusi uste du. Eta bere kolaborazioarekin sortzen ari dela iruditzen ere zaio. Handik arrazoinak inguratzen eta hemen polemikan, batek eta bestek dioena ikusten, Autorearekin batera ari da. Saltzaileak azokan bere merkaduriak begien aurrera ateratzen eta alde batetik eta bestetik erakusten eta alabatzen dizkion bezalaxe ari zaio Orixe... «Nolako istudian-tea zan jakiteko politiko liberalai galdegin bearko *diegu*» (25). «*Gure* apaiza» eta «*gure* Santa Kruz» esango da. Gipuzkoa ere, Santa Kruzen etsaiak Gipuzkoaren lepotik jan eta edan ari zirela esaterakoan, «*gure* Gipuzkoa» bihurtzen da (74). Irakurlearen *captatio benevolentiae* hartarako, Autoreak irakurlearen bihotz suhar eta kementsuaz seguru agertzen duen punttarik ere ez da falta: «Euskalduna ua ere (Sta Kruz) ta Fueroena entzutean su ta gar egiten zitzaion biotza» (21), — zuri eta neri bezala, ezta?

Orixek irakurlea bereganatzen du, gogaide, solaskide eta lankide ere duen inpresioa sortuz.

Orixeren habilitaderik haundiena irakurlearekin kontaktoa hartzea izan da. Baina kontaktoa ere modu berezi batetan hartzen digu. Ez da kartazko edo modukoa, letra bitartezkoa, idazte estiloz. Konbertsazio erakoa baizik, bertsolarien edo tankerakoa. Irakurlea, liburu gehienetan, begirale guti-asko pasiboa da. Gauzak honen parterik gabe gertatzen dira. Zine batetan bezala dago, patxadan eserita, beraren eta bere eskuetako gertakarien arteko distantzia seguruarekin. Hemen ez. Hemen irakurleak solaskide sentitzen du bere burua. Solaskide isil, baina solaskide: bere aprobazioa suposatzen dela, bere protesta hauteman dela, berarekin sentitzen dela eta ikusten dela, berari kontatzen zaiola, sumatzen du. Orixek su-

tondoko (edo «Artazuriketako») ipuin kontatzailearen situazioa sortzen du. Irakurlea, bat-batean, irakurle ez baino *entzule* sentitzen da. Bertsolariei entzuten bezala dago, bertsolariak eta entzuleak lotzen dituen fluido hark lotzen du idazlearekin. Ipuin kontalari bati entzuten dago. Eta bere kolaborazio isila inportantea dela, kreatiboa dela, sumatzen du. Idazleari laguntzen ari zaiola, biak ari direla.

Kontatzaile konbertsazio estilo horri dagokion eran hasten dira kapituluak, bakoitza konta saio bat bait duzu:

Santa Kruz apaiza il omen da. Oraingoan bai, egia da. Noizpait il-bearra ere bazan. Etzan samurra gizagajoa, baina arenak ere egin du. Onezkero ba daudeke lasai liberal bildurtiak (13).

Lehenengo irakurlearekin —entzulearekin— kontakto hartzen da. Konbertsazioa hasten da. Denak berari begira jartzen ditu. Kontatzaileak espazio bat sortzen du, kontatzekoak espazio horretan agerrarazteko: Santa Kruz, azkenean hil da; liberal beldurtiak, poz daitezke. *Kresala*-ko Kitolisen presentazioa datorkigu burura; edo *Artazuriketa*-ko ehiztaria, *Euskaldunak* poeman (II, 49): nola hasten den, kontalarien ritual solemne ezagun harekin, oroitzapenak urrutitik ekarriz bezala. Kontzentrazio mekanismo bat da, atentzioa biltzeko.

Modu berdintsuak, konbertsazio tonu berberaz, beste leku askotan ere, segun zein situaziotako eran beti:

Oraindik gogoan daukate inguruko zarrak, Berastegiko alkatea fusilarazi zula Santa Kruzek. Zergatik ote? (91), — hasten da kapitulu bat.

Lizarraga gizagajo bat zela badakigu. Ona emen beste gizagajo bat: Dorrontsoro (145), — kapitulu polemiko baten hasera.

Polemikak bere moduak eskatzen ditu, antitesiak adibidez:

Oraingo liberalak edo ezkertarrak nai dute apaizgaiak eta apaiak soldadu joatea, ta ez an konpesioetan aritzera bakarra. Baño Elizak eztu nai (15), — hasten da bigarren kapitulua.

Enkargu horietan ongi enteratu den kontalariak estilo objektiboa hartzen du:

Manuel Santa Kruz Gipuzkoako Elduainen jayo zan, Berastegitik Tolosa alderako lenengo errian (23).

Adar jotzea eta ziria beti errekurso ona da, polemikan bereberki:

Nolako istudiantea zan jakiteko liberalai galdegin bearko diegu... (25).

Kontaerako solas estiloak ez ditu kapitulu haserak edo

bukaerak bakarrik moldarazten, bistakoa da hori. Estilo guztia da halakoxea. Dena. Frasearen eitea: hori aparte ikusiko dugu. Baina ikus ditzagun konkretuago gauzaren batzu.

Estilo horren propietate bat —liburu honetan— aditz denboren aldakuntza azkarrean ikusten da. Kontakizuneko iraganalditik irakurleari begira egiten den orainaldiko interjeziora, komentaria, ura errekatik bezain erraz pasatzen da. Aditzarekin jolasean. Eta esan behar, txispa ateratzen diola, gero! Denborak kanbiatuz ritmoa ere aldatzen dizu:

Andik bi urtera *etzun* zaldi-bearrik emendik Prantzira joan-eto-
rriak egiteko. Nonbait indarra *badute* Errialdeko aizeak (28).

Santa Kruz, beti bezain lasa, etxe barrenean *zegoala*, esaten *dio* seroraren senarrari, galtzak eta abarkak ateratzeko. Jantzi *du* bizkar-saski bat buruan; artu *du* eskuan itaia, ta irugarren atetik atera *zan*, ate nagusiaren ondotik, soldaduei agur eginda, kantari (32).

Ayatik Arruara jo *zuten*, goseak eta auleriak akiturik. Otsailaren lena *zan*. Larogeitamar lagun *zitun* Santa Kruzek... Andik Itziarrera sartu *dira*, ez noski an su-ondoan anka-zabal egoteko (75).

Ari *zun* otzarekin, ikullu batean sartu *zan*, eta eguna zabaldu baño len, Prantzira bidea artu *zun*. Muga pasatzen *zeuden* orain ere lanak. Baiño orain ere zerbait asmatuko *zun* eta bearra ere bai, lepoa moztuko *ezpazioten*. Enderlartzako karabineroen lagunak arrapatzen *badute!* (127).

Soldaduak etxera sartzean, bera agertu ta eskuetara *zitzaien*. Eramaten *dute* Baionara, ta an... (130).

Akzioaren beroan oso ederki dator errekurtsio hau:

Goiz batean Tolosara jo *zun* sei mutillekin. Tolosako zumardi txikian iru begirari edo zentinela atera *zitzaizkion*. Gaizki-esaka ta eskainka ta ekin-naiean asi omen *ziran*, eta Santa Kruzenak tiroz bere artan utzi. Tiro otsetara zerkausi aldetik an *datoz* beltzak. Eriosuar aldegiten *du* apaizak Zumardi aundi aldera, etc. (96-97).

Aditzarekin jolasean, beste modu bitxi eta bixi bat ere badu Orixek: bat-batean interjezio tankerako hitano formara pasatzea:

Marotoren saldukeria; Bergarako besarka edo laztana ta ola-koak, ezin burutik uxatu; gabez lorik ezin egin. Esna-aldi oietan zertara joko, ta apaiza Merino gerrariaren bizitza irakurtzera jo *zak* (28).

Asten dira aren atzetik, baño, *joanda arrapazak!* Mendi aietan barrena, jo *zak* Bidanira. Ilundu arte ango apaizak iduki *zun* gordeta (...). Gauaren laguntzapean, atzera Errialdera etorri *adi* (33).

Bitartean zer ari *zan* Lizarraga? — Okerreko aldera jo *zak*... (69).

Iru gizon il zitun Osta onek Ayan... Osta onen anaia coronela Usurbillen illa zan, Santa Kruzen kontra sutan ari zala, zazpi egunez lenagotik, eta anaiaren ordaña artzeagatik, irurak *il ditzek alajaña!* (108).

Ohartzeko beste gauza bat, oso polita, konbertsazio estilo honetan: elkarrizketak nola kontakizunean jaso eta josten dituen. Elkarrizketa gai tentagarria da nonbait esperimentuak egiteko. Idazle asko tentatu du. Aresti elkarrizketagile aparta zen. Saizarbitoriaren berriztapena behin baino gehiagotan aipatu da da⁸. Orixeren hau gutiago aipatu izan da, baina merezi du: xuxen-xuxen kontakizunean sartuta, ez etenik eta ez preparaziorik, kontakizun bihurtuta:

Sartzen da kapitana sakristira, ta preso dala esaten dio. Apai-zak, uzteko beintzat Meza-ondoko eskerrak ematen. Baietz, kapitana (32).

Oni txekor bat kendu, ari bei bat il, beleen gisa ibili ziran iru egun aietan. Alako baserri batean otsegin zuten. —Nor da? Ta —«mikeleteak». — Atea zabaltzearekin ezagutu zun etxeoandreak, etzirala ta ikara lauorrian gelditu zan. —«Jende prestua gera» ta ikulluan aurrera sartu ziran (58).

Sei mutil berekin artuta urbildu zan Tolosara, baserritar-jantzian. Soldadu begirariak «quién vive?» ta Santa Kruzek «paisano». Ala sartu ziran Tolosara. Alako aundizu liberal batengana jo zuten. Otsegin zun presaka. «Nor da?», ta «alako», emengo nagusiaren adiskide aundia. Jeixteko azkar, ikusteko presa aundia dala ta (63).

Makilkara ederrak ematen zizkiela [bere mutilei] zertanbait utsegiten zutenean? Bi aldiz guzia ere. Beinola ostatu bateko etxeoandrearekin lotsagabetuxe zalako mutil bati, ta pagatu nai etzio-lako. Don Manuel, begira zer egin didan zure mutil batek. —Ezagutuko zenduke?— Bai —Ekarriazten ditu bere mutillak eta «au da», esan zun etxeoandreak. Bizkarra bero-bero eginda bialdu zun. «Ik ez dek merezi nere mutillen artean ibiltzea» (81)⁹.

Irakurleak ezagutuko du beste pasarte hura, euskara baituaren gorabeheretakoan nahiko sarri atera izan bait da:

Neroni ere, Tolosako denda batean, «amerikanua al degu bero-ri?», galdegin zidaten, eta «ez, Naparroan euskeraz ikasia», erantzun nien. «Baita, baita», esanez arrazoia ontzat eman zuten¹⁰.

Orixek ipuin kontatzaile trebearen eskola eta maina guztiak menderatzen ditu, bai. Halakoxe estiloa sortu du. Eta,

8) Ik. I. SARASOLA, *Txillardegi eta Saizarbitoriaren nobelagintza*. Kriselu 1975, 77 eta hur. Ik. Saizarbitoriaren nobela hitzaurrea ere.

9) Ik. adibide gehiago, zein baino zein ederragoak, or. 44-45, 49, 62, 75, 77, 83, 84, 92, 108, 134-135.

10) *Euskaldunak* poemaren hitzaurrean.

halaxe da: irakurleak liburu hau, begiekin ari dela, *entzun* egiten du. (Geroago ritmoaz esango duguna ere honekin batera ikusi behar da). Hau belarrirako prosa bait da, ez begietarako. Mintza-estiloa. Horretara datoz onomatopeia eta interjezio ugariak ere, hain kontaera estiloaren gozagarriak:

Alako batean, ras!, besoa askatuta, ekiten dio lasterrari, ta atzeko atetik igesegin zun (36-37) (ohar aditz denborak ere).

Alako batean, raul, sapaillloan bera (53).

Gerra irabazteko, zer alderdia! (115).

Goizetik emen, arratserako, joanda billa non! (61).

Ipuinetako mintzaira «ardurenean... hitz-zuhurrez, ditxoz apaindua, arrabots-soinuz emokatua» dela esan digu Lafitte¹¹. Badakigu, bestalde, Orixe herri keraren ezagutzaile aparta zela. Eta horixe erakusten digu hemen ere. Interjezioekin, esaterako. Kontakizun guztia interjezioz zipriztindua dago.

Honekin, batekoz, Autorearen kontakizun barnera sartzen da; eta, bestekoz, bere sentimenduak, iritziak, azalduz, irakurlearen sentimena ukitzen du, ez adimena bakarrik. Espontaneitate honek, areago, irakurlea «irabazten» du. Irakurlearen irakurtzea eta idazlearen idaztea, kontatzea, simultaneo bezala bihurtzen dira, aldi berekoak dirudite. Izan ere, idazlea, bat-batean, irakurlearen aldean dago, erakuslearen aldetik ikuslearenera pasa da, ikusle bezala ari da, hemen harritu eta hor protestatu, orain pozez eta kexu gero:

Erreka-zulo ori, Berastegitik Ibarrañoko ori, lapurzulotarako polita dala esan diteke, baño liberalak eztute olakorik asmatu. Arritzekoa! (23).

Egia izan balitz! (40).

Au da izketa! (41).

Etzeduken alderdi gaiztoa! (43).

An zegoala, gobernutarra alajaña!... Au lana! (44).

Gibela bear du... Zer erbia! (52).

Kinka ontan, zer itz eta zer itz-ondo? (127).

Ikaratia omen zan Santa Kruz. Au ere entzuteko geunden! (126).

Era honetan sartzen ditu bere iritzi eta sententziak:

Len gutxi izan karlistak, eta elkarrekin asarre. Gerra irabazteko, zer alderdia! (115).

Belaxkeri oiekin etzedukan Lizarragak gerra irabazirik (108).

Atsotitz antzeko esakerak ere sortzen ditu: «igesi dijoanak

11) P. LAFITTE, «Herri Literaturaz», in *Lur eta Gizon, Euskal Herria*, Jakin 1974, 246.

oiñak arin» (75). Edo errefrau bat aldatuz: «Trena urrez, bertara ta lurrez» (57). Santa Kruz tratuan ibili zen, preso zituena liberal batzu Gurutze Gorriari ematekotan, liberalek ere beren presoak ematen bazituzten. Kapitulu honen titulua: «To, baño ekatzak» (75, alegia, *do ut des*).

Orixek irakurlearekin hizketan ari da. Orixeren prosa entzun egiten da. Honen ondorioz inportanteenak, hala ere, Orixeren frasekeraz aritzerakoan ikusiko ditugu.

4.3. Estiloaren beste ezagugarri batzu

Orixek nola irakurleaz kontaktoa lotu duen, erakutsi nahi izan dizut. Horretarako zein bidez baliatu den, zertxobait ikusi dugu orobat, adi- eta erakusbide batzuren laguntzaz. Hori, hala ere, adibide batzuk baino hobeto, liburuak erakusten du, liburu guztian ikusi behar da eta hori. Orixek baitan oinarri-oinarrizkoena horixe bait deritzat. Orain hori dena beste alde batzutatik osatu behar dugu.

Liburu hau hain xamur eta goxo zerk egiten duen galdetuz gero, gauza askoz gehiago ikusi beharko genuke. Eta batzu gehiago, behintzat, ikustea mereziko du.

Erraztasuna, lehenengo. Irakurleriaren kezka ez da gaurkoa. Gerra aurreko egoera nik ez dut aski ezagutzen, ez eta orduko jokabideak ere irakurleari buruz¹². Baina ez da dudarik, Orixek behintzat bizi-bizia izan duela irakurlearen preokupazioa. Orixek benetan saiatu zaigu, gauzak bigun-bigun eta leun-leun esaten. Batzutan erraztasunari zehaztasuna sakrifikatzeraino. Soldaduzka eta gerra gorabeherak, adibidez: atake edo eraso, gerragai, tirogai, kañoi-dunbada, mutil-nagusi, goardi, burni-bidean autsi-lardaska bat egin, ordaña hartu/eman (represalia), uxa-aldi, ispiazko/zelatarizko/salatarizkoan ibilli, esitu (cercar), Auzi Labur, auzipetua egon, Gerra Batzarre, gordeleku (trinchera), hiru orduko tarte (plazo), eriotz-epaia atzeratu (suspende, anular), onezkoak egin, atxitu, Errege

12) Ik. haren berri labur eta kritika, I. SARASOLA, *Euskal Literaturaren Historia*, Lur 1971, or. 82 eta hurr.: «Gerra aurreko berpizkunde literarioa bera ere klase nekazarian oinarritu zen, hots, irakurtzeko premiarik sentitzen ez zuen klase batetan... Bestalde, hizkuntzari buruzko garaiko giroa ez zen egokiena literatura herrikoia bat finkatzeko, eta alde honetatik egin ziren entseu guztiek huts egin zuten ezinbestean».

hiltzeko argibide bereziak (instrucciones), biurrialdi edo matxinada, zer-ikusi atera, masoien eskumakil; beren buruak eskaini (40), bere burua eman (76), eskuak eman (36, entregarse); eskuarte (medios), egunekoa kobratu, karlistazkoa (causa carlista), gerra, mutil-taldeak, sailak, teniente, coronel, general, comandante, jendarme, karabinero, ofizio, bala, eskupeta, eta abar.

Eskutitz, abestu edo idatzi bezalakorik, ordea, ez bila hemen; karta, kanta/kantatu, eskribitzaile/eskribitu/iskritu, esango zaizu beti.

Kontzetu denak xeha-xeha eta erraz-errazturik ematen dira, halaber. Liberal batek, Lizarraga harrapatzeko eta apurtzeko aukera izan, eta bakean utzi zuelako, marmari franko atera omen zuten «gainekoek» (95). Gipuzkoan operatzen zuten tropak, Gipuzkoan «ari ziren» «soldatu taldeak» edo «mutil taldeak» dira. Irakurleak beharbada ez duela hitz bat ezagutzen? Ederki esplikatua eskainiko dio Orixek, aisa antzemateko moduan: «Kruz Otxoak *egunkari* bat atera zigun, egunero gertatzen ziran gauzak apurka jalkitzen zitula» (107). Berdin aurrerantz ere: «Santa Kruz eskuratuko ote zun ibili zan Valde-Espina» (17); «agintarizkoa utzi» (117); «orduko egunetako gertaerai ta saietsai begiratu» (15, circunstancias); «erri-gerra» (40); «bakoitzari bere garbitasun-papera emango zaio» (40, salvoconducto dirudi; or. 36: pasaporte); «Arma utzi nai etzituztenai, Seranok eskañi egin zien, gerra-legez ariko zituala» (41); «Alper-alperrik zala aiei buruzkatzea» (36); «buru egitea» (68); «Amorebietako elkartze itxusia» (43), «Bergarako besarka edo laztana» (28); «Bere erabateko biltokia Aritxulegin egiteko» (43); «iru begirari edo zentinela» (96); «soldatu begiratzaillea» (52); «Ixil-mandatarien bidez» enteratu zerbaitez (73); «Ixilgordari edo sekretario» (99); «Neukan kartera kendu zidan, amar-amabi milla errealekin, artu-agiririk eman gabe» (100, recibo); «diru-zai» (100); igeslari (100, prófugo); «Egozkuerengana alderditu zan» (107), Lizarraga asi zan Dorrontsorongandik okertzen (129); «Bandera zuria atera zuten pake-zantzuan» (110); «Santa Kruzen eta Lizarragaren elkarrengandik alde-banatzea» (115); soldadukeriak egin (125); gobernuaren ordeko bat (131), gobernutarrak (44), agintari-orde (134); jomugatzat artu (51, blanco); soldaduzkoa mutil berriei erakutsi (108), erakustun egin (95, instructor; or. 53, guía), tiro-ikasi (123),

armetan ikasi (68), gerra-modua erakutsi (58); «soldadu mailan igo», igoerazi (101), «gorago altxa» (81); tiroz bota (96), tiroz hil (21), tiroz josi (95), tiroz bere artan utzi (96), tiroztu (95), txarotu (Azkue/Suplemento: arrasar); tiro-jasa (48), bala-jasa (71), tiroak atertu (110); norbaitekin izketatu hauzia garbitzeko (39), nonbait tokitu (72), etc.

Alabaina, erraztasuna honen guztiaren alde bat da. Eder-tasuna da bestea. Gozotasuna, herri keraren elegantzia. Herriak erabiltzen dituen bezalakoxe makina bat esaera eder bai:

«Santa Kruz an zegoalakoa» (51) laster zabaldu zan; «Amadeo Bilbaorakoa zala» (47); «Loiolara... *etortzeratu* balitz» (82); «Beste berri latz batek oso bere onetik atera zun» (125); «an urtebetetsu *egin*» (138), «egun batzuk *egin*» (33); gaisoari «kontu artu» (138); «gabez eltxoakin ezin-burutu aundia» (139); «Santa Kruzek bere uste-bidea azaldu zunean» (143); «Nik enun iduritu gaiztorik Dorrontsororengana» (146); «Seren bat zetorkiola oarturik, bera aurreratu zitzaion iduritua kentzeagatik» (127); «gizon zintzoa ta esai-zunik gabekoa» (146); «Berri edo argitasun oiek adiskide aundi batengandik *sortu* ditut» (13); erre-keinua *egin* (75); «Len beren artetan bat *eginik* ezpazeuden, ezago ordun» (29); Doneztebera ziranean, etxera ziranean... Burdeos aldera artu, Prantzira sartu, Jamaikara jo; iritzi diferenteak daudela: «batzuk alde batera ta besteak bestera ari dira» (31); «beren buruak edertzeko, ta *egin* zutena gainzuritzeko» (41); «otzak atera» sutondoan (59), «ari *zun* otzarekin» (127); «atakearen egun-aurrea zan» (68); «su ta jo ari» (69), «su ta su» (109), suari eraso, suari ekin (68); «Gipuzkoaren *lepotik* jan edan egiteko» (74); «artuko zituzten noski bereak eta asto beltzarenak» (89); Lizarraga «gizon zain illa ta oargabea zan» (93); «norbaitek aopetik esanda» jakin (94); «Jesus batean estazioa kixkaldu» (114); «bakoitzak bere aukerak eskatzen elkar artzeko, ta ortan zegoan giltza» (115); «Lizarragak eta Dorrontsorok ere, baztarrak erabilli zituzten, Errege Carlosek Santa Kruz galdu zezan» (119); berriketa gutxi (120); «Iskritu bat zabaldu zan... Dorrontsororen eta Lizarragaren egite batzuk itxusitzen zituna» (126).

Baina, funtsean, ez da Orixek herri kerazko esaerak dituela, ezpada halakoxe espresabidea duela. Frasekera guztia. Hau ez da esaldi honetako edo hartako gauza. Idazkera guztikoa da. Orixek herri euskara bizia kreatzen du. Hortik dator, nik uste, Orixeren naturaltasuna eta jatortasuna. Jakina, Orixek ere ez du herri euskara bere hartantxe jasotzen, kopiatzen. Bere selekzioa egiten du. Hau da: «bere» herri euskara du (eta oso bestelakoak badaude). Makina bat kostatakoa da Orixeren naturaltasuna, erraztasuna. Orixeren berezia

«garbizaletasunean», esana dago, hemendik dator, nire ustez. Orixen bera apenas egongo zen, erdalkeriak, bere garaiko beste gehienak baino gutiago kutsaturik. Eta, zer esanik ez, aspaldiko Autoreak baino gutiagorik. Eta, hala ere, Orixeren prosa gaurko nahiz lehenagoko beste inorena baino libreago iruditzen zait kutsu horretatik¹³. Nolatan hori? Nola edo hala hizketan hitzegin, idazterakoan denok beste hizkera bat egingen dugu. «Liburu hizkera» edo. Uste dut Orixen «liburu hizkeran» baino gehiago «hizkera hizkeran» orientatu izango dela, haren garbitasun eta jatortasun hura ere, erdalkeria gutiagokoa iruditzen zaiguna. Idatz hizkerak bere artifizioak ditu, bere tankera, bere frasekera. Eta, inon bada, hartarako xean gaude erdararen mende. Orixen, ordea, hizketa hizkeran orientatzen zen, eta, beraz, herri hizkeran, beharrik.

Askotan espresatzen da baserritarrak bezalakoxe irudiz: «mutillek oso auldurik eta akiturik gelditu baitziran, zuti egoteko ere gauza eztirala. Ibaietik ateratzean aldapa igo bear, *eta begiak ere ezin jaso*» (65-66). Santa Kruz, zahartzaroan, atzera etortzekoa omen zela, zebilen zurrumurrua: «Etzait iruditzen ala danik, baño *etortzeratu balitz*, Gipuzkoan *etzan geldituko* noski *anka jaso zezakenik* ua ikustera joan gabe» (82). Beste irudikizun bat musetik hartuko dizu: «Artatik erlijioari gerra eskañi zioten bein-beineko gobernu aiek, eta karlista zintzoak bai *eduki* ere» (20)¹⁴.

Orixek ez dirudi gehienok dugun problema hura zuenik, «bihotz euskaldun eta buru erdalduna» alegia¹⁵. Haren buruko irudi mundua «jatorra» da, korrientea, baserri jendearena bezalakoxea. Ez da, hura gutako edozeinek ezagutzen ez duenik, ez; bakarrik, Orixek erabiltzen dakiela, probetxu ateratzen diola. Halakoxe etorria duela. Eta naturaltasun guztia-rekin irteten zaio, «herri kera» delako hura. Hara: «Zergatik ez dute egin apaiz oiek beroiek nik egin dudana? Ez omen dira olako gauzak euskeraz esateko trebe. Ni saiatu naiz,

13) Susmo bat agertzen dut, besterik ez, eta ez dut hau dena asmo polemikoz esaten. Erdalkeriaren kutsu hori, nik dakit ondo zer denik ere, gutigorabeherako irudipen bat besterik. Morfologiazkoetan eta sartzeko ez naiz inor. Espresio moldeari nagokio honetan guztian. Ikus L. MITXELENA, *Idazlan Hautatuak*, Etor/Gero 1972, 85.

14) Ik. irudi bera in ORIXE, «Euskal literaturaren atze edo edesti laburra», *Euskal Eснаlea* 17 (1927) 246: «Mintzatu zen Bizkaia, ta itzetik ortzera 'inbido' otsegin zigun beste euskaldunei. Gogonduri ta buru-ernari zen aditzeaz Gipuzkoa, ta atzenik 'ordago' jardetsi. Jokua 'euskera' izaki, alegia, ta Lapurdik 'iduki', eskua zedukalakoan».

15) L. MITXELENA, aip. lib., 35.

bada, ain bearrezko diran gauzak adierazten, eta... emen daukazu, irakurle, *nere aizkoraz gañetik* dagon lan au, Jainkoaren laguntza aundiz burutua»¹⁶.

Ikus gonbarazioak ere nolakoxeak ateratzen dituen. Gehienak ez dira batere orijinalik, topikotsu edo, jendearen ohi-ohizkoak baino. Edozeini entzun diezaizkiokezu. Ondo begiratu, gonbarazioak baino gehiago, esaerak direla ikus liteke, interjedioen antzeko funtzioz. Interjedio antzekoak dira: «*Azari batek bezain ondo* jakin bearko zun bidea malkar aietan» (33); «*Sata-lurra baño usuago* azaltzen zan etsaia mendibaztar guzietatik» (49); «*Oni txekor bat kendu, ari bei bat il, beleen gisa ibilli ziran iru egun aietan*» (58); «*erbiak ankar-tetik bezela* igesegiten zien» (61); «*Gau illuna zan: zotza begiari emanda ere etzan ezer ageri*» (63); «*Ibaietik ateratzean aldapa igo bear, eta begiak ere ezin jaso*» (66); «*Gibelurdinak bezain* ugaritu ziran ispiak» (83); «*Ainbeste jendarmeren, karabineroren eta etsairen artetik, itzal utsa balitz bezala*, Berrobiko zokora jo du bere buruarekin» (126)... Formula eginak bezala dira horik herriaren ahotan. Halako esaldi artean, irakurlea etxean sentitzen da. Leku ezagunean.

Kontrasteak eta ere, era horretakoxeak ditu: «*Lizarraga geldie-egonean eta Santa Kruz beti ibillian*» (95); «*Carabine-roak aurrenean ixeka egin zioten kañoiari, baño geroan bai negar ere*» (109); «*Asmatu zitun aren kontra asmatzekoak eta ez asmatubearrak*» (114); «*izketa zuriak eta gezur beltzak*» (114)...

Gero, erraz ala zail esatea, garbi ala mordoilo aritzea, omen dela eta, ibiliko gara. Baina gehienetan, mordoilok errazarekin aina zerikusi guti du garbik zailarekin. Jende xeheak gauzak esateko *bere era* dizu. Ez da derrigor garbiago eta ez-mordoiloago. Bere erakoa baino. Berez berdintsu da «*Santa Kruzek ez zuela ikusi*» esan, ala «*haren begiek ez zutela ikusi*» (22). Baina modu diferentzia horretantxe dago, ba, grazia! Berdintsu da, halako norbait bere aurrera ekarrarazi zuela esan, ala bere begien aurrera, bere begietara (84) ekarrarazi. Garbiz, garbiago da, agian, «*urteko saria*», orain hala esan ohi bait dugu, urteko «*paga-beharra*» (24) baino. Berdintsu, «*Santa Kruzek susmo txarra artu zuela*», ala

16) ORIXE, *Jainkoaren billa*, Etor 1971, 18.

«Santa Kruz iduritu gaiztoak artu» zuela (84), beraz, iruditua sujeto. Baina zer garbi eta garbi ondo: bi mentalitate dira, «Frantziarako dokumentazioa» eta «Frantziarako garbitasunak», esaten dutenak. Eta segituan ezagutzen da, zeinek esaten duen *garbitasunak* dokumentazio ez esatearren bakarrik; eta zeinek, haren estiloan halaxe tokatzen delako. Horregatik, batzuren estiloan ederki dago. Beste batzurenean desastre.

Orixek bere estiloa du eta bere estiloa esmeroz zaintzen du gainera.

Orixek, esate baterako, hitzak aukeratzen eta esaerak tokian tokirako taxutzen daki. Oso ondo daki non «gizagajo» esan eta non inditar «gizagaxo sinesgabeak», non «ojalatero» eta non «beltzak». Santa Kruzek gaizki egin omen zuen gerrara joatea; baina bigunduxerik esango digu hori, «itxukeratu edo» omen zela eta (15); «itsutuxe gizagajoa» (16). Badira «Santa Kruz baino itxuagotu ziranak» (116). «Emezortzi urte izatea, ez da ume izatea: kozkortuxe ere bazan latin ikasteari ekiteko» (24). Santa Kruz ez dirudi umetan oso erraminta zuzena izana denik, baina «biurri antza» zela esango digu Orixek, oso polliki. Eta xit konprentsibo, noski, «ba dakizu, apaiz-gaiak *erne-xamar*ak dira, ta Santa Kruz *etzan oso zozoa*»... Bere mutilek maite zuten Santa Kruz, «maite-txo»! ere (79). Mutilok ez ziren beti errosarioa esaten ari: «ostatu bateko etxekoandrearekin *lotsagabetuxe* zalako» (81), mutil bati bizkarra ondo berotu behar izan zion; Lizarragarenak, oster, han ari ziren «soldadukerian» (125). Nagusietan ere tripazainkeria eta gaiztabidea (79) besterik ez zen ikusten; Santa Kruzek biziera latzari heldu zion (138). Lizarragak ezin eraman zuen, zeinek eta «apaiz kozkor» (105) batek berak baino ikara gehiago sartzea. Santa Kruz «apaiz kozkor», baina Lizarraga eta besteak «gizon aundi aiek» (67) dira. Diruz ez zen sobratua ibili ohi, eta «zurezko kañoi kaxkar» (109) bat erosi zuen. Hura ere Lizarragak kenduko zion. Baina kendu aurretik, egin zuen berea. Endarlatzako mugazainak Santa Kruzi barrez ari zitzaizkion, balarik ez zuela eta. Baina kañoi-dunbada bat bota eta «zerraldo» (110) utzi zituen... Karlista buruzagiek ez omen zuten inor hilarazi nahi; liberalik ez, baina bai berenetakoak, «bizkor aiek» (126). Behin Santa Kruzek ihes egin zien, eta han zihoazen zalapartaka, Santa Kruzen atzetik, «jendarme zapataundiak» (37). Dorrontsoro sekula ez zela karlista izan, liberalek baino kalte

gehiago egin ziola karlistazkoari, «ta *olakotxoak* esaten ditu Valde-Espinak» (147)... Tokian tokirako moldeak eta hitzak.

Jendeak Santa Kruz aho batez «aipatzen eta aupatzen» (27) zuela esaten du Orixek.

Ejertzizioak egin eta Santa Kruz «beste *gizonik*» bihurtu zela (133), esaten digu Orixek.

Berez okerra dela apaiza gerrara joatea, *Eliz-legeari min ematen* bait zaio (15), esan digu Orixek, latinezko esaldi pasibo bat itzuliz bezala (se lesiona). Guztiak dakizki.

Konbertsazio eta ipuin kontarien hizkerak, euskaraz behintzat, konkretu izateko duen joera, Orixek ederki bereganatu du:

Singular konkretua hartzen duenean, adibidez: «*transigente* oiek barkatzen diote *okerragoari* ere» (16); «*liberalak* (Santa Kruzen) arreba galdu *zula*» (62); «eguerdi aldera *liberalak* utzi *zun* Aramayo» (54), eta abar. Bi adardun ahari batek, poeman, «adarra egokia» duen bezala (I, 250). Singular kolektiboaren ordezkotik plural haiek egiten dute kontrastea: «Ga-roak bil zituten, egurrak metatu» (II, 1).

Beste adibide bat: «Santa Kruzen burua diru ordezkatu zutenean, giberlurdiñak bezain ugaritu ziran ispiak... Diru ua eskuratu nai zutenak erne asi ziran bada. *Irungo beltza an azaldu zan*. Naparroan, Prantzi-mugako erri batean...» (83). Zein dugu beltz hau? Ustekabea etorri bait zaigu, batere abisurik gabe. Orixek, beste edonon, «*Irungo beltza zalako bat*» edo, esango zigukeen. Hemen, alderantziz, hain forma konkretuan eta jakinean agertokira sarrarazi duela, betidanik ezagutuko bagenu bezalaxe egiten zaigu. Bat-batean, hartaz jakin beharrezko guztia geurok asmatzen dugu, besterik gabe. Orixek ilusio optiko bat sortzen digu.

Zenbait leku-izen ematek, interes informatiboari baino gehiago, literarioari obeditzen dio. Eta, hain zuzen, konkretzioa sortzeari. Honelakoak, esate baterako, beste mila aldiz entzun ditugula, iruditzen zaigu: «Apaiza ote zan ez ote zan jabetzeko, latinez galde errez batzuk egin zizkion. Tutik etzun erantzun gezur-apaiz arek, eta tiroz botarazi *zun lizar baten ondoan*» (84). «Ordun arrapatzen du Santa Kruzek alkatea, ta *San Lorenzo gañera eramanda*, lau tiro emanerazi zizkion» (91-92). Horrelako denak egia badira, Euskal Herrian apenas egongo da bere hildakoa gabeko lizarrik. Nik entzundako de-

nak lizar baten ondoan afusilatu dituzte. Bistan da, lizarra zen ala urkia zen, eta San Lorenzo gainean ala San Kukufate barnean zen, batere ez diola inporta. Tiroak ere apenas izango ziren justu-justu lau. Baina asuntua borobil-borobil gelditzen da. Eta eginkizun literario horixe dute formula gisako zehaztasunok. Berdin kostruitua dago harako beste historia ere: «Santa Kruz odolzale arek, zer egin zun? Ikara ederra eman besterik ez. Bere mutillen aurrean lotu, ta *erriaren baztar* batera atera, "i bezalakoen bildurrik eztiat", eta *atzeko aldean ostiko bat* emanda utzi». Jeneralean «atzeko alde» horrek beste izen bat erabili ohi du, baina ezagutzeko moduan gelditu da, denok dakigun esaera xit plastiko hura...

Berdin ikusi behar dira noiz-datak ere, nik uste. Zenbait gertaeraren noizkorik ez da ematen, beste zenbaitena bai, eta halakorik emateko edo ez emateko arrazoin hoberik ezin aurki liteke, asko eta askotan, egokitasun literarioa baizik. Ernialden preso hartu zutenekoa garbi ematen badigu —«1870-garrengo Agorraren seigarrena zan» (32)—, oraindik arrazoin historiko bat ikusten diogu horri: Santa Kruzen pasadizoak noiz nola hasten diren jakinaraztea. Berdin beste zenbait lekutan. Baina beste holakoek ez diote ezein interes historikori obeditzen, teknika literario bati baizik: «Ez Aranek, ez Lojendiok, ez inork, etzun arrapatzen eize ua. *Goizetik emen, arratserako*, joanda billa non! Zangoak dantzatzen zitun. *Eguberri bezperan Oyartzunen jeiki ta arratsalderako Naparroako Leitzan*» (62)!! Egun gogoangarri horretan beste zer gertatu zenik gabe. Beste noizkoren batzutan, interes historikorik ez da agian falta, baina literarioak dirudi lehenengoa: «Ayatik Arruara jo zuten, goseak eta auleriak akiturik. Otsailaren le-na zan» (75): honela hasten da kapitulu bat, eta oso egoki hasi ere, atentzio emateko. «Begira, hau arretaz entzun gero!», esango balitzaigu bezala da. «Kandeleri egunean, Meza entzun, gosaldtu, ta elurraren gainetik Debara» (76). Detaile asko berriz ere batera: eta noiz gosaldtu zuenik edo Meza entzun zuenik baino gehiago, lasai-lasai nola zebilen, adierazi behar digu horrek denak. Honelakoek ere ez dute gertaera kronometratu nahi, noski, oso herriaren gustoko plastizitatea sortu baizik: «Elurra ari zun eta inon lurmenik ez. Iru aldetatik liberal sailla arengana zijean, eta elurrarekin aldegitik etzedukan: erdian artuko zuten. Nola iges egin? *Goizeko ordu bietan/Leizarango ibaiean/gerrirainoko uretan/*

sartu, ta *Ollokiegin barrena, / Villabonako zubira* jo oin-zantzurik utzi gabe, ta *gabeko amaiketan* iritxi ziran Aranora» (65). Goizeko ordu bi eta gaueko hamaika horik, euskal ipuin eta bertso eta kantetan denbora ritual-magikoren batzu dirudite... Lizarraga zein jendaje genuen argitzen ari zaigula, hau eta beste omen zela eta, arrunkitxo ari da, omen-ote baino gehiagorik eman ezinda. «*Bein baten* txarki omen zegoan...», eta abar. Bat-batean, liberalekin ondotxo zetorrelako hark «zerbaiten itxura ba du» esanda gero, solemnitare erretoriko eta zehaztasun oso haundiz segitzen du: «Pazkoa Garizumeko egunez, Apirillaren 14garrenean, Lizarraga Astigarretan omen zegoan, 1.600 gizonekin. Ba zitun etsaiak Azpeitin, Azkoitin, Zumarragan, eta gizatalde bat atzetik zetorkion...» (94). Zer gertatu zen? Deus ez zela gertatu, gertatu zen, eta hori inportantea iruditzen zaio Orixeri. Zergatik, ba, hainbeste detaile eta kontu? Orixek, esatera doanari, proba baten itxura eman nahi diolako. Konkretatzeko eginkizun horrexen arabera, noizkoa, sarri, aparte ematen da: «Illaren irugarrena zan» (58); «1870garrengo Agorraren seigarrena zan» (32); «Otsailaren lena zan» (75). Tonu dramatikoak.

Konkrezio guztiok ez dira narradore estiloko errekurso dramatikoak. «Behin batez...» haren kontrarioak, zuzen-zuzen (narradorearen errekurso dramatiko hori ere, baina beste funtzio batetakoak). Detailtxook, berak zentzu historikoan halaxe konkretu izan beharrik gabe (eta halaxe direnean, direnetik aparte), historio bat literarioki konkretu bihurtzen dute. Orixek ondo ezagutzen zuen hori bertsolariengandik. Halaxe izan ala ez izan, ez du inportantziarik. «Erriari su eman bear ziotelakoa egin; erria ikaratu; arren!, erririk ez erretzeko. Santa Kruzek bi letra egin liberalai, beren buruak emateko. Liberalak baita Santa Kruzekin izketatu ta armak eman. Bost mila kartutxo Remington eta beste tiro-gai batzuetaz jabe egin ziran» (76). Remington? Ez ote ziren, gero, bost mila kartutxo Winston? Edo Chesterfield? Zerbait esotiko behintzat, zigarro marka bat bada ere, eta izen propio esotiko boroibil samar batekin... Paraje honetan belarriari hain gozagarri zaio. Eta historioak errematea behar du.

Bestalde, ez dago esan beharrik, aditzean iraganetik orainaldira salto egiteak, adibidez, konkrezioaren arlo honekin ere zerikusirik baduela: irudi bizi bat jartzen digu begien aurrean.

Orixek, irakurleari, ahal den material ezagunik gehiena ema-

ten dio. Forma ezagun artean darabil. Ezer «estrarik» gabe. Eta hortxe erakusten du bere maisutasuna kontalari gisa. Edozein pelotarekin ere partidu ona ateratzen digu. Primeran asmatzen bait du, noiz nolako jugada egin.

Baina bere gusto-gustokoa, beste pelota hau du, nonbait: *ari(tu)* aditza. Bai sake dotoreak atera ere... Hitzak eta esae-rak hautatzen ezezik, Orixek bazekien asmatzen eta kreatzen ere:

«Mutil mordoxka ornitzen ari zala gobernua oartu, ta batalioi bat bialdu zun Ernialdera» (32); «Bazeramaten Axpe-Arrazola alde-ra ta bidean... eskainka ari zitzaizkion» (49); «Elurra ari zun» (65, hots, ez *zan*); «otza ari zun» (127); «Eun bat mutil arbolak bota-tzen ari izan zitun gordelekutarako... An ari ziran, gordeleku aren babesean... Karlistak su ta jo ari ziran... Tiroka ari izan zirala-koan... Bitartean zer ari zan Lizarraga?» (68-69); «Lizarragari gero-xeago egin zion kartan garbi aski ari da» (72); «Gipuzkoan ari zan mutil-saldoentzat gerratoki bikaiña zala ta» (72); «Zergatik ote? Salatarizkoan ari zalako» (91); «Lazkaura joan zan petrolio bila, ta ango erritarrez inguraturik ba zijoan Beasain aldera, ta bidean jen-de-taldea audituz ari zan ibaia bezala» (114); «Lizarragak utzi egin bear zion eta ez ari etiketan» (116); «Alper-alperrik ariko gaituk» (124); «Aren aita zanarentzat gerran ari izan zala, ta orain beste Erregerentzat ari zala... Aren aitaren kontra gerran ari izan za-nak... An ere soldaduzkoan bezala ari zala inditarrekin» (22); «Erre-kara bidean ari zan Euskalerrri gaixoa» (28); «Batzuk alde batera ta besteak bestera ari dira ontan ere» (31); «pulpitutik gobernuaren kontra ari zala» (31); «Meza ematen ari zala... Bitartean, nola igesegingo asmatzen ari zan» (32); «Erri-gerra artan elkar urra-tzen ari izatea erdiragarri zan» (40); «Armak utzi nai izan etzitu-tenai, ta utzita berriz artuko zitutenai, Serranok eskañi egin zien, gerra-legez ariko zituala» (41); «Ordu ezkeroko gobernuak ere abo batez ari dira» (41); (Amadeo) «etzan noski Carlosen aldekoa. Amorebietako elkar-artzea baño ordu batzutaz lenago, Serranorekin ari izan omen zan, andik urruti gabe» (47); «Erregearen inguruan bizimodu lasaia ari zuten aiek, etzuten gerra aundirik nai» (84-85); «Egia da, bai, Egozkue pusilarazi nula, baño... zertako ari zan azpitik dirua ematen ni illarazteko?» (101); «Apaizak beren egite-koetan ari bear omen dutela» (104); «Osta onen anaia coronela Usurbillen illa zan, Santa Kruzen kontra sutan ari zala» (108); «Sei orduz an ari izan ziran su ta su» (109); «Mikelete-etxean bat-zuk goiko bizitzean eta besteak beikoan ari zirala» (110); «Batzuek ezer egiten ez, eta egiten zutenai utzi nai ez, eta besteak beren buruz ari nai» (117); «Ezta arritzekoa, gizagajo au gerra bukatu ba-ño len nere kontra ari izatea; baño... arritzen naiz, aurrera ere nere kontra ari izatea» (146). Ik. *ari* gehiago 27, 54, 62, 74, 77, 80, 81, etc. orrialdeetan.

Ez dakit gaur *ari* hain gustora eta hain ederki erabiltzen duen askorik ote dagoen. Orixek zukua atera dio behintzat. «Erregearen inguruan bizimodu lasaia ari zuten aiek»; «gera-legez ariko zituala»: hemen ezagunetik berria ere goxogoxo ateratzen da. Ik. Orixeren lan bat, «Ari naiz y ari dut», *RIEV*, 1924, XV, 599-600.

Narrazio historiko luze batetan ez da beti erraza arintasuna eta bizitasuna. Esan dugu, Orixek, hala ere, errekurtsio asko duela (kapitulu laburrak, etc.), arin eta bizi-bizi aritze-ko. Hona bat gehiago: galdera erretorikoak. Aldiz, konbertsazio estiloa ikusten dugu honekin:

«Diodan adiskide tolosar orrek, zer egin zun?» (13); «Lentxeago naiz geroxeago argitaratu, erderari ez dio ezer, baño euskerari bai. Zergatik ala?» (14); «Santa Kruzek Fuerorik gogoan ote zun gerrara joatean?» (20); «Arek beintzat Gernikan eta Villafrancan jumentuz agindu zun, gure Fueroai eutsiko ziela. Beste Erregek etzun beste oinbeste egin aspaldiko urteetan eta gizaldietan. Ez al da aren alde jartzeko diña?» (21).

Galdera molde diferenteak daude. Goiko horik entzule edo irakurlearen aurrean Orixek bere buruari egindakoak edo genituzke. Esplikazio batek segitzen dio, edo esplikazio bati segitzen dio berak. Beste batzutan etsai imaginario batekin polemikan bezala ari zaigu:

«Zergatik etzuten liberalak bere artan esitu Lizarraga? Castillo liberal buruzagiak nai izan etzulako, adiskide baitzun... Santa Kruz bezain biozgabea ta odolitzalea etzala? Arengatik ere esaten ditue bada, liberalik etzula il alerik ere, baño bai lau karlista gutxienez tiroz josi» (94-95).

Suspense bat sortzeko:

«Bidean dagon Pabrikako leyo batetik beltzetako batek eskupeta zuzentzen du Santa Kruzengana, ta —asmatuko ote du?— Etzun utsegingo noski, emakume batek besotik eldura saiestuko ezpe lio» (97).

Konbertsazioan sarri erabiltzen dugun beste galdera molde edo bat, galdera eta interjezio artean dago:

«Norekin? — da, Ernialden preso atxitu zun kapitanearekin berearekin» (48-49).

«Ain zuzen ere, noren mendean egon Santa Kruz eta Ernialden musuuts utzi zun batalloiaaren beraren mendean» (51).

«Ozpinetan bustitako zatar batzuekin lotu zioten bekokia, ta, nork esan, aien bitartez igesegingo zula?» (52).

Errekurtsio bixigarririk bada, ironia eta humorearena da.

Ziria. Malezia. Orixek gozatu egiten du Santa Kruzen axioak eta mainak kontatzerakoan, ikusi egiten zaio. Santa Kruzen etsaiekin ironia garratza du, ordea. Honetarazkoan kapitulu osoei begiratu beharko genieke. *Aramayotik ere igesi* deritzan 12.ari, adibidez. Horra bertsolaria, prosan. Ateraldi batzurekin etsiko dugu:

«Arrezkero, Europa-gerran ere baziran milaka ta milaka apaiz ta praille, ta ez konpesatzen aritzeko» (16).

«Nolako istudiantea zan jakiteko, liberalai galdegin bearko diegu» (25).

«Makal-samar iritxi zan ara (Ernialdera), dakigunez, baño ango aizeak oso gogortu omen zuten. Aurrenetik zaldi-gañean ibiltzen omen zan, oso aul baitzegoan; tisiko ote zegoan ere atera omen zuten, abotik odola atera zula esan baitegu. — Andik bi urtera etzun zaldi-bearrik emendik Prantzira joan-etorriak egiteko. Nonbait indarra badute Ernialdeko aizeak» (27-28).

«Gure apaiza etzegoan aisa bere txokoan, atari zabalera atera gabe» (29).

«Apaiza lotuta ekarriko zutelakoan, atera da erria geiena, ta, ara zer dakarten soldadu zozo aiek: txorikumea artzera joanda, kabia utsa eskuetan: eskopeta-muturrean banderatzat, apaizaren soña ta kapela» (33).

«Etxeak zitun zoko, ardandegi, ganbara ta gañerako begiratu omen zituen, baño txoria zegoaneko gelarik ez iriki, begien agerian ba zegoan ere. Nonbait liberalak etzuten oso etsai Lizarraga» (94).

«Valde-Espinari iduri zitzaion txoria kaiolan zedukala, ta etzio-la oraingoan igesegingo: baño kaiola-atea zabalik zedukala txoria-rekin jolasean ibilli zan, eta txoriak igesegin oraingoan ere» (121).

«Jarrai zioten atzetik jendarme zapataundi aiek: etzeukaten arraturik!» (37).

«Su bizik artu zun orduntxe Santa Kruz, eta bai bere mutillai egundañoko bizkortasuna eragin ere, mikeleteen kontra. Ankak arindu bearra izan zuten, errira sartzeko» (43).

«Arrapatu balu (Amadeo), etzion noski eskuan muñ emango» (47).

«Santa Kruz gizagajoa an zegoan ibaian. Etzioten arkakusoeke neke aundirik emango» (54).

«Andik Itzilarra sartu dira, ez noski an su-ondoan anka-zabal egoteko, elurrarekin su-ondo-giro bazegoan ere» (75).

«...Ertotzeratu balitz, Gipuzkoan etzan geldituko noski anka jaso zezakenik ua ikustera joan gabe. Alako jende-talderik etzun bilduko noski Uzkudunek» (82).

(Santa Kruzek aldegiten du). «Lizarragak arnasa artu zezaken arrezkero. Santa Kruzek etzion aurrera galaraziko, ta gerra irabaziko al zun» (124).

«Karlita aiek liberalik fusilatu zutenik eztakigu, dio Murgiondok; aien jokabidea, inor ez fusilatzea omen zan da; baño bere-netakoak bai, bizkor aiek» (126).

(Ez ahantz, humorea eta, bere situazioan agertzen direla; ez ateraldi bat bere ingurutik kanpora hartuz gero).

Orixek ez dizu esango, «zera zen haren motibo nagusia». Ez du hain «akademiko» pentsatzen. «Erljioak ematen zion ajolik aundiena» (22), esango dizu, eskolarik gabeko edozein etxekoandrek bezalaxe. «Bere buruaren jabe ta inoren estutzerik gabe» (121): *libre y sin coacción*. «Biotz pixka bat eman» (47): animo eman. «*Etxean* ere gerrari onan bearra» bazegoela (94), esango dizu. Eta «ainbeste izardi atera» (85), hainbeste neke orde; «astindu» (81) eta «bizkarra bero-bero egin» (81), kastigatu orde; eta «makilzartako ederrak» (59) emanerazi, euskaraz makilzartakoak ederrak bait dira nonbait, istiluek beti gorriak diruditen moduan. «Su ondoan ankazabal» (75), patxadan alegia. Indar-talde (37) eta mutil-nagusi (62), esango dizu, eta abar. Halako bat «*berez Logroñotarra*» zela (16), han sortua bazen. «Ogi asko» eta «jende asko» esan ohi dugu, baina «esker-rik asko», diferentziak akordatu ere gabe. Baina Orixek esaten badu: «laguntzarik eman baliote... eskerrik askorekin artuko zun» (21), berehalaxe ohartzen dugu, Orixek formula egin bat formulatatik askatu duela. «Gerrak ere bere nagusiak» dituela (17) eta apaizak «gerrara gabe daudekela» (15). «Inora gabe egon zan» (25), «gerrara-naia biztu» (62). «Auzia *garbitu*» (17), esanen dizu ederki asko; «Pastora joateko gogoa *erakutsi*» (142) eta «amaika gezur *sortu*» (87); gertatu zenaren «berriak eta argitasunak *sortu*» (13). Santa Kruzek «balarik ez *zerabilela aukeran*» (109), eta Lizarragak eskatzen zituen *aukerak* (104, *condiciones*). «Nere zarrean» (20) eta «nere zar-zarrean» (22), zahartzaroan gabe. Korriente bezain polita hori ere. Eta beste mila gauza simple, baina eder-eder: «basa-jende aiek Jainkoagana *bildu*» (21); eta, era berean, «etxera *bildu*» (59), «Santa Kruzengana *bildu*» (100). «Eriotzarako *galdu*» (96), «eriotzako sententzia» (103). «Gizona zanez... soldaduz...» (95), «kristau naizenez» (135, *como, en cuanto*). «Iru illabetegarrenean» (29), «ordubetegarrenean» (104). «Ikararen ikaraz» (36), «ikara zeriela» (62); «amorrubizia zeriola» (125), «gosea ta zarpilla zeritela» (79).

Nagusi eskas haiek soldaduei «ler egineraztea erabaki

zutela zirudin» (36). «Ala egin ere zun» (53), ez, halaxe egin zuen, egin ere. «Egonik egin gabe» (55, *pausa*); «geldi-egonean» (95, *pasivo*) eta «*bidekoa* pagatu» (124, *pasaje*). «Kontakatillu egiten ibilli» (59); «aiekin isil-gordeka zebillen» (91); «etsaiarekin adiskideketan zebiltzala» (116). «Egun ta eguzki» (59), hots, sekula. «Okerreko aldera» ez da alde okerrera, kontrariora, baino (69). «Aien bizkar» (74) eta haien «lepotik» (74) jan eta edan. «Aditzea izan zun» (62); «ikusi batzuk egin» (62), «zer-ikusi atera» (144), «karlista nagusien adieraziz» (96). Hala izango da, baina «ez da ezagun» (67). «Bera zegon tokira ekartzeko gero» (63). «Bakoitzak bere *aldera* kontatzen du» (108), «ez gendun ezer atera» (122, *conseguir*). «Beste *alderdirik* etzegoala ikusita, noizpaiten utzi zion gerrari» (128). «A zer *aldi* ona» (79). «Eginalak egin aldeginaz... gizon ta zaldi amilka» (94). «Egozkue au, alako Hilario Zendoya begi-okerra esaten ziotenak txarotu zun» (101). «Apaiza Portu-etxek, beste izenez Lasarte» (114); «bazun Santa Kruzek zelatari edo ispia bat, izenez Erbiya» (76); «Esteban Indart, Goyaz-Bidaniko Intxusa esaten ziotena» (95); «Albizturko baserri batean Santa Kruzen adiskide aundi bat bizi zan, Mugertza izena» (96); «Hilario zeritzan batek» (84): jendea presentatzen jakin behar bait da. «Lizarragaren *esanera etortzeko*» (120), *haren menpera etorri* (96), *haren eskabideetara etorri* (104), *hari burua makurtu* (105), *Lizarragari menderatu* (116), *Lizarragaren eskura zedilla* (116), *haren mendean jarri* (121), *bere mendezkoa firmatu* (121), *errenditu* (122)... Orixe ez da alferrik errepetitzen.

Santa Kruz «etzan *bakarra*» (16); apaizak soldadu joatea nahi dute liberalek, «eta ez an konpesioetan aritzera *bakarra*» (15); Santa Kruzek harmak erosten omen zituen, baina «ez bide au *bakarra*» (31); *bakar batzuk* zauritu zizkioten erasoan (72); «bi urtez *bakarrez*» (25); *bakar-antzean* (139)... Eta beste mila abar.

Orixe irakurritz, *ari*-ren inportantzia bezala, beste gauzaren batzuren balioaz ere ohartzen gara, bestela oharkabeen entzuten eta erabiltzen baditugu ere. *Behar* da halako hitz bat, ez *bakarra* noski¹⁷. Ez gara konturatzen, zenbat modutan darabilgun. Orixeek estilistika baten jolasak erakusten dizkigu:

17) Artikulu kentzearen balioa beste leku batetan aipatu dugu, haren balio positiboa doi-doi erakutsi badugu ere. Lekuonak eginda dago hori. Bestalde, SKAn halakorik apenas dago.

1. *Paga-bearra* (24, *pagua*), gorago aipatu da.
2. *Behar izan*: «Garbitasun papera... bear ba dezute» (36); «len baño ernego ibilli bearko zun» (51); «tiro-ikasten ari bear balute bezala» (123); «Meza ere, besteren besoetan atsedena artuta esan bear izan zun» (142). Korrienteak, noski.
3. *Behar egin*: «korneta batek bear egiten ziola» (22).
4. *Beharra izan* (trantsitibo): «Etxera bearra izan zun» (25, 142); «antxe egon bearra izan zun» (54); «Aranorantza jo bearra zuten» (65); «geiago inor astindu bearrik etzun izan» (81); «mutillak utzi-bearra izan zun» (127); «muga pasa-bearra» (127); «bere eginbidea utzi-bearra izan zun» (130).
5. *Beharra izan* (intrantsitibo): «Santa Kruz apaiza il omen da... Noizpait il-bearra ere bazan» (13). Antzekoa, baina beste ña-barduratzeko batekin, beste hau: «Santa Kruzek ordurako ejer-tzizioak egin zitun eta etzion ajola aundirik il-bearra (*mortal*) zan Errege batengatik (21, Jaungoiko Erregeren kontrast).
6. *Beharra egon*: «Ba diteke zorrotzegi ta gogorregi izan izatea, baño bearra ere bazegoan norbaitek ori eaiteko» (16); «etxean ere gerrari onan bearra bazegoan» (94).

Errege «il-bearra»ren adibidearen antzera, *behar-ek* sentidu diferentetxoak har ditzake:

7. *Bear ba da* (72, *beharbada*).
8. Jende *bearra* (23, txíroa; *Euskaldunak*, V, 123: *beartar*).
9. *Behar izan* (*deber de*): «Etxekoandrea larri izan bear zun, senarra etxera arte» (59); «makur samarra izan bear zuela» (92); «Irundik aiel laguntzera etorri-bearrak bait ziran» (109).
10. *Behar izan* (*corresponder* edo ainatsu): «Naparroako Comandanteari argibideak eman zizkiola, bear zana egiteko» (73); «Nik generalari bear zaion begirapena ba diot» (73); «Estutu ziran, bear baño geiago» (138).
11. *Beharrean* (*ordez*): Su egin-bearrean, agur eginda utzi» (69).
12. «Egiten zuna obe *bearrez* egiten zun» (74).
13. *Behartu* (*obligar en conciencia*): «Ordun emandako itzak etzun ainbestetaraño *beartzen*, bere buruaren jabe ta inoren estutzerik gabe eman lezaken itzak bezala» (121).
14. *Beharko!*, *beharrikl*, *Alabeharrez*, *Behar ere*: «Orain Oyartzunen, gero Ernion... dantzatzen zan apaiza. Bearko, karlistai biotz pixka bat emango ba zien» (47-48). «*Alabearrez*, etsaien eta gure tartean sakan bat zegoan eta *bearrik!* (71). «Baino orain ere zerbait asmatuko zun eta *bearra ere bai*, lepoa mozuko ezpazioten» (127).

Gauza bila, sekula ez kastatzekoa da Orix.

Hemen aipatu diren gauzarik gehienak, Orixeren beste

edozein liburutan berdin-berdin, edo hobeto, ikus daitezke. Irakurlearekin konbertsazioarena, esate baterako, *Jainkoaren billa-n*; han, gainera, konbertsazioa bi solaskide aldetara zabaldu da, *Aitorkizunak*-ez gero Jainkoa ere solaskide bilakatu ko bait da. Kontzetuak eta «euskal mentalitatearen» arabera itzultzeko joerak ere han eman ditu fruiturik hoberenak, nik uste. Baina ez da hemengo eginbidea Orixeren estiloaren azterketa oso bat, beharrezko alderapenekin eta liburuen artean.

4.4. Orixeren frasekera: ritmoa

Estilista frasean ezagutzen da. Esaldian. Zer nola esan: hor agertzen da idazlea, norberaren marka. Eta hitzak, metaforak, irudiak, eta abar, ikustekoak badira, beste honi begiratu behar zaio batez ere: frasekerari, frasearen ritmoari. Estilo bat ritmo bat da.

Orixek izan du jarraikilerik hitzen aldetik, kontzetuak euskaraz nola ematearen aldetik, eta abar. Guztiok gaitu ikasle eta jarraikile, nolabait. Izan ere, hitzen preokupazioak mendeen gauzka oraindik. (Gauden gaudenean bidezko ere bada, noski). Baina ez dakit euskarari beste inork Orixek bezalako ritmorik atera ote dion. Ez dut uste. Dantzara Orixek atera du euskara, ritmoaren sentido izugarri batekin.

Gonbara *Bat bitan banatzen da* Irala'tar Andoni-ren liburua, esate baterako, euskara zoragarrian egina, Orixeren edozein atalekin. Eskuan hartu eta liburua edonon irekitzen dut: 47. orialdea suertatu da. Orixeren hildoan dagoelakoxe, hautatu dizut liburu hau. Eman dezagun, hori esan behar eta, Orixek hitz horixek berberak erabiliko zituzkeela. Baina konstrukzio bera egingo ote zukeen? Jakina, arriskatua litzateke, baiezko ala ezezko borobiltxorik botatzea. Hemen ez dago lege mekanikorik. Baina Orixek derrigor hementxe horrelaxe egingo zuenik esan gabe, liburu honetakoari Orixeren tipikotzat joko nukeen forma alderatuko diot. Hona hemen bata bestearen aldean:

Irala**Orixek (hipotetikoak)**

Bestela ez baitugu (1) aurkarien bakuntza zer dan (3) somatu ere egingo (2); ez gera (1) sekula, «bata bitan banatzen dan» metoduaz (3) oituko (2).¹⁸

Bestela ez baitugu (1) somatu ere egingo (2) zer dan aurkarien bakuntza (3); sekula ez gera (1) oituko (2) «bata bitan banatzen dan» metoduaz (3).

Adibide bat besterik ez du izan nahi horrek. Hots, adibide bat, aditzeko bide bat, ondorengo guztiak zer burubide daraman jakin dadin. Iralaren tankeran 3. atala, subordinatua, frase nagusiaren erdian jasotzen da (1 eta 2 artean). Orixek aldian aldiko unitate osoak, periodu motxak, egiten ditu, bata bestearen ondoren. Hauxe erakustera doa ondorengo gehiena.

Honek ez du esan nahi, berriro esaten dizut, Orixek beste tankera ez darabilenik. Hain zuzen, Orixeren estiloan lehen-lehenengo ohartzen den gauza, hauxe da: frase moldeen ugaritasuna. Frase molde diferenteenak darabiltza, edozein molde. Noiz nolakoak darabiltzan, zehazkiago ikusi beharko genuke. Ezin orain. Geldi gaitezen honekin soil: Orixeren estiloaren lehen-lehenengo ezagugarria, frase tankera diferenteen ugaritasuna da, konstrukzio aldetik. «Frase denak diferenteak dira», iruditzen zaio irakurleari. Eta horrek ematen dio mugimendua prosari.

«Esaldi laburraren zale bilakatu izan zitzaigun maizeenik», esaten digu Erkiagak¹⁹. Ez nago seguru. Frase labor klase asko dago behintzat. Saizarbitoriaren lehenengo nobela ireki eta edonondik pasarte bat hartzen dut (nobela honetan hamaika erakuspide hoberik bada, noski):

Maurice lo dago oraindik. Ahoa irikita. Noizbehinka ezpainak iriki ta itxi egiten ditu, oso bizi... Titia hartzen ari balitz bezala. Gisèlek oso poliki esku izerditsu bat kentzen dio bere bularretik. Etzanda gora begira jartzen da. Ezin ditu begiak hertsu eta ez du indarrik bista goiko lanparatik kentzeko ere... Kanpoan kanpai hotsa. Nire amak itxura huntan ikusiko banindu. Nahi gabe izera artean izkututzen da. Lehenagoko kanpai hotsari bi edo hiru gehiago erasten zaizkio²⁰.

Orixeren esaldi laborra bestelakoa da. Frase luzean ere sumatzen den laburtasunezkoa, alegia. Ikus dezagun adibide pare bat:

18) A. IRALA, *Bat bitan banatzen da*, Etor/Erribide, 1975, 47.

19) E. ERKIAGA, «Izkuntzaren nekazalea», in *Omenaldi*, 1965, 250.

20) R. SAIZARBITORIA, *Egunero hasten delako*, Lur 1969, 43-44.

Aren ondoan bazan beste baserri bat Santa Kruzen gordeleku zana, ta ara bide artu zuten liberalak; baño etzegoala ikusita, beste baserri ontara etorri ziran (44).

Jakin izan zun Santa Kruzek, karlistak Amorebietan utzi zituzten armakin, Bergaratik Mondraura zijozela liberalak, beren mutil-sailentzako. Bide berriaren bi aldetan pareta zegoan-da, an izkutarazi zitun Santa Kruzek bere mutillak, eta bera arontz-onontza asi zan, etsaia noiz etorriko. Bazetorren bada urbil, eta artetik igarotzean, Santa Kruzen keiñu batera, tiro-jasarekin bere biziko zalaparta ateratzen zutela, izutu ta aizatu zituen liberalak. Ogei ta bost lagun ziran (48).

Ta elurra bazan, esanik dago, aien atzetik izango zirala liberalak, oin-aztarna artuta (75).

Orixeren laburtasunak ez du frase luzea debekatzen, parrafada baizik. Orixeren frasea ez da lukainka luze nahasi bat. Sorta ttipitan, periodu ttipitan, egiten du frasea. Partitu eta luxatu egiten du frasea. Ez haril pelota bat:

Ta elurra bazan,
esanik dago,
aien atzetik izango zirala liberalak,
oin-aztarna artuta.

Honela jokatzeko, eta garbitasunik ez galtzeko, frasearen segimenari eusteko alegia, aditz nagusia ahalik aurreraena sartzen du Orixek, subordinatuak atzetik erantsiz. Hona hemen hiru esaldi:

1. Apaizgaiak eta apaizak soldadu joatea nai dute oraingo liberalak edo ezkertarrak.
2. Oraingo liberalak edo ezkertarrak apaizgaiak eta apaizak soldadu joatea nai dute.
3. Oraingo liberalak edo ezkertarrak nai dute apaizgaiak eta apaizak soldadu joatea.

Hirugarrena da Orixerena (SKA, 15). Ikus dezagun era honetako adibide gehiago:

Erantzun omen zioten bada, an ere soldaduzkoan bezela ari zala inditarrekin, eta aiei dei egiteko turuta edo korneta batek bear egiten ziola, len zerabilena ausi bait zitzaion (22).

Karlista-mutil bizkor aiek amorruak artu zitun, beren buruak nagusirik gabe ikustean (36).

Liberal gizagajoak asi ziran zurikerian eta koipekeritan bizkaitar karlistakin, atsekabe ematen zitela ango zabaldien eta lurren ondatzeak, eta Bizkaiaren aurrerapena galarazi bearrak (39).

Berak esanda dakigu, Apirillaren lenetan, Illarratsuren ondoko

baserri batean zegoala, Arrillaga gudari-burua azaldu zitzaiola Lizarragaren aginduz, Lekunberrira joateko (99).

Lekunberrin izketatu ziran Lizarraga ta Santa Kruz, elkar artuko ote zuten (103).

Gaztiatu zitzaion Lizarragari —Ostaren aitaren adiskide baitzan— eta Lizarragak erantzun zien, etxalde oneko gizona zala, ta edukitzeke (108).

Bai omen zan mutil aietan Santa Kruzen antz-antzekoa, berbera zirudina, Txistulari (110).

Ta ala ere baziran prailleak, Ameriketatik misioetatik etorri ta, beren jaioterriarekin Santa Kruz baino itxuagotu ziranak (116).

Ez omen zun uste Valde-Espinak, Santa Kruzek itza jango zunik (121).

Gañera, oartu zan Santa Kruz, Moriones liberala bere mutil-talde aundiarekin Lizarragaren kontra zijoala, ta pakean utzi zion giza-gajoari, karlista odolik ixuri etzedin (126).

Uste zuten, alegia, Don Carlos nagusi ateratzen bazan, bai erlijioa ere (19).

Nere aziterrian, Uitzin, entzunik nago Zakarias Astiz jaunari, Lekunberriarra bera, ta ezkontzaz Uitzira joana, Santa Kruz oraindik Lekunberrira gabea zala, ta ark ez baño beste patek egin zula egiteko ori (88).

Asmoetan nenbilen aspaldi aren bizitza euskeraz argitaratzeko (13).

Aditza esakun haseran jartzeaz beste, aditza soil, garbi, uzten saiatzen da Orixe, ahal dela adberbioak, aditz nahiz izen konplementuak, eta sujetua bera ere, apartatuz eta atzetik bidaliz. Irudi batekin argitzekotan, hau esango nuke: Orixeren frasea aditzetik zintzilik dago eta ez frase azkeneko aditzaren gainean jasota. «Bazuen Santa Kruzek zelatari edo ispia bat, izenez Erbiya» (76). «Alako batean begiztatu omen zuten kotxe bat, Oñatira ta Elgoibarrera asten dan bidegurutzean» (47). Eta antzeko beste mila:

Etzion ajola aundirik il-bearra zan Errege bategatik (21).

Don Carlos Espainiara sartu zan Beran barrena, maiatzaren bigarrenean, Naparroako mutilen buru jartzeko (37).

Bildur zan, alkandora zuria ikusiko ote zuten (53).

Beraz, etzun nai Lizarragak gerrarako biek elkartzea, baizikan apaizak andik aldegitia, bein baño geiagotan adierazi zunez (105).

An ari izan zan lanean amabost urtez jesuita ingelesakin (138).

Gero bialdu zuten Jamaikako Basaburuara edo tokirik menditsuenera ta an ere asi zan bizkor lanean (139).

Ikus zer esaten zioten Diputaduek Amadeo Erregeari 1872garrenean (19).

Bazitun etsaiak Azpeitin, Azkoitin, Zumarragan (94).

Eta asmoetan daukate oroitzarri bat altxatzea aren izenean (142).

Esan da, hau ez dela Orixeren esakera bakarra. Aditza frase azkenean nahi aina aldiz ikusten da: «Santa Kruz apai-za il omen da. Oraingoan bai, egia da. Noizpit il-bearra ere bazan» (13), hasten da liburua. Bakarrik, Orixek oso erraz esango lukeela bestela ere: «Il omen da Santa Kruz apaiza. Egia da, oraingoan bai. Bazan noizpait il-bearra ere», etc. Era berean, eta hauxe da Orixeren beste maina bat, edonolako osagarri asko duenean, aditza tartean sartzen da, osagarriok denak batera ez ipintzeko:

Laister umezurtz gelditu zala aitarik eta amarik gabe (23).

Nedukan kartera kendu zidan, amar amabi milla errealekin (100).

Lizarragaren eta Iturberen mutilletan bazitula adiskideak, asko ta zintzoak ala ere (100).

Erregeak izan ere egin zion karta Santa Kruzi garagarrillaren 27garrenean (120).

Azkenik Santa Kruz arrapatu zuten Beran bere mutillekin (120).

Ez dago, noski, haren frase molde guztiak zehazki erakusten hasi beharrik, Orixek oso bere esaera bat duela agertzeko. Estilista paregabea dugula, besterik ez nuen azaldu nahi. Atzekoz aurrera eta goitik behera eta behetik gora eta luxe eta borobil eta nolanahi munta ditzake Orixek bere fraseak, naturaltasun guztiarekin beti, eta, sarri esaten denaren kontra, ongitxo erakutsi digu euskararen flesibilitatea horretarako. Monotonia ez da euskararena, idazleena baizik. Orixeren prosak duen freskura eta bizitasuna, ez dut uste haren aurreko eta ez atzeko inork atera duenik. Eta hau ez da arrazoin guztia. Baina bai arrazoin inportante bat.

Frase laburra edo frase zatikatua: horren lehenengo arrazoina, beharbada, pedagogikoa da. Euskal irakurle ohitu ga-beak ttantta-ttanttaka irakurri behar izaten du, oiloak edaten duen moduan. Orixeren erraztasuna eta argitasuna ere horretantxe dago, garbi ala mordoilotan baino gehiago. Erraztasunaren problema nagusia frasean dago, ez hitz bakan batzutan, garbi ala mordoilo. Baina ez ote dago askoz gehiago ere? Jainkoak libra nazala, Altuberekin eta, eztabaidan sartu nahi izatetik, euskal frasearen egitamuak ez dakit nolakoak omen direla eta. Baina idazle eta estilista baten frase estrukturok, erdakeriarik eta baino gehiago, ez ote dute eus-kara literario modernu eta bizi-bizi bat erakusten? Eta, gero,

munta haundikoa ote da, *zeren, zeinak*, etc. haik erabil ala ez erabil?²¹. Axularrek, Leizarragak, Oihenartek, erabiltzen zizuten. Orixek ez. Zenbaterainoko aldea dago, hala ere? *Zeren* eta *zeinak* eta *hanbat-non* eta *nola-rik* gabe ere (orain batzuri berriro gustatzen hasi bait zaizkie), klasikoen bidetik datorkigu Orixek. Eta ez dirudi, haik baztertuz, Orixek ezer galdu duenik. Badirudi, ordea, klasikoei ondo-ondotik segitzen diela.

Hona hemen Axularren pasartetxo bat, hau ere eskura datorkidan eran hartua, bila ibili gabe:

Halakoek nahi dute, bizi direino, deabruaren zerbitzuan egon eta gero hiltzerakoan lainkoagana aldatu. Ordea hura da legearen kontra. Zeren erraiten du legeak, zuhaitz bat bere denbora guztian ondoz eta erroz, zure baratzean edo lurrian egon dena, azkenean bertzeren baratzeran edo lurrera makurtuagatik, eta ebakitzen dutenean bertzeren lur hartara eroriagatik, zure izanen dela...²².

Leizarragaren beste frase bat:

Ezen erran nahi da untatu izan dela Aitaz Erregetan, Sakrifika-doretan eta Profetat²³.

Klasikoen erdakeria ez da ukatzekoa («untatu izan dela Aitaz»...). Lekuonak latinismo deritza Axularren frase tanke-ra honi: «Eta haur da kontsolamendu handia, etsaiak dituenaren eta bidegabeak errezibizitzen dituenarentzat, iakitea... guztiak haren probetxutan direla». Latinismo izango da. Baina holakoetan ez dakit, latinkeria eta euskara modernu jator-jatorraren arteko muga samarrean ez ote gabiltzan. Non-diarebait, Orixek latin kutsuzko klasiko horiengandik ez zait oso urruti iruditzen. Oraingo klasikoak asko baino gertuago, behintzat. Eta Orixek jatortzat eta klasikoak mordoilotzat jotzen dituen askok, itxuraz, ohartu duen baino ere askoz gertuago, halaber. Mitxelenak esana da ondoko hau: «XX-gn mende honetako euskara erkituxea ez ezik, antzinako liburuak ere astiro irakurriak eta aztertuak zituen. Orixeri zor diogu batez ere orduko gazteek oihartzuna zenik ez gene-kiela belarrietara zitzaigun oihartzuna»²⁴.

21) M. LEKUONA. «Aitzin-Solas», in AXULAR, *Gero*, 1954, or. XXIII: «Zeren eta ezen oiek eztute leku oietan bat ere faltarik egiten ...Bi itz oiek gabe, zati ori ondo, oso ondo ere, dago, bere ortan... Beraz, sobra dira biok. Alde batetik sobra, eta bestetik culteranismo». Aurretik aipatutako adibide jakin batzuetaz ari da.

22) AXULAR, *Gero*, Flors 1964, 291; zenb. 143, Villasanteren zenbaketaren arabera.

23) J. LEIZARRAGA, *Euskal protestantismoa zer zen*, Lur 1970, 95.

24) L. MITXELENA, *Idazlan Hautatuak*, Etor/Gero 1972, 260.

Latinismoak eta kulteranismoak diren ala ez diren, eta abar, hor konpon. Direla, badira. Beste hauzi gorri bat, gure artean, tradizio jarraitutasunarena da. Gauza jakina da, mende honen haseretan tradizio «klasikoa» eten zela. Eten horrek aldezkari eta kontrario gogorrak ditu. Paper eta tintarik aski kosta izan zaigu lehen ere problema hau, orain berriro hartan hasteko. Baina garai eta gai horietaz iharduterakoan, ia inoiz ez da etena besterik haintzakotzat hartu ohi. Eta bai, bista-bistakoa da etena, eta inportantea da oso. Baina tradizio segimena ere ikusi ohi dugun baino haundiagoa dela, badut susmoa; eta segimenik hautematen ez badugu, gu geu ere —kritikatzen ditugun haik bezalaxe eta haien ondotik eta haietxen mendean— beti hitzen gorabehera bedeinkatuek itsututa gabiltzalako dela. Hautsi nahi izatea ez bait da aski hausteko (mende haseretakoek lehenagokoekin, guk geure aurrekoekin); eta berri izan nahia ez aski, berri izateko. Gainera, nahiak ere mugak izan ohi ditu, asmo eta xede batzuren neurrian. Asmo eta xede horiek, ordea, nekez harrapatzen dute errealtate gutzirik... Orixeri behintzat, nahi ainako etenarekin ere, klasikoen doinua hartzen zaio. Ez da dudarik, Orixe baitan tradizio klasikoak bizirik eta eragikor jarraitzen duela. Tradizio klasikoa ez dela inola galdu. Beharbada, ba, egunen batetan hobeto aztertuko da tradizio klasikoaren jarraipena haren kontrako joeraren barruan. Eta izkutuan Orixe, Agirrek, dauzkaten klasikoak, atzera berraurkituko dira.

Gatozen geurera. Gorago esan denaren ondoren, agirian dago, esaldi nagusia eta subordinatua Orixe maiz bata bestearen ondoren ezarri ohi dituela, bata bestearen barruan sartu orde. Euskara modernuaren problema gaitz bat hauxe izanik —itzu!penetan, batik bat— ikus dezagun zenbait adibide²⁵:

25) Larresorok zuzen dioenez, «Arantzazuko Txostenak... ez du joskerari buruz bide zehatzik proposatu», ik. LARRESORO, *Euskara Batua zertan den*, Jakin 1974, 101. Hala ere Mitxelenaren Txosteneko ideia batzu hona aidatzea ez da agian alferrik izango: «Hitz ordenaz eta aurkitu diren legeak ez dira idazlea estekatzeko gateak, honen kemenak gehi ditzaketen lanabesak baizik, hitzen indar izkutua nabarmenduaz» (II.6.9). «Latinaren, eta erabat sortaldeko hizkuntzen, kutsua geure bekokian daramagu. Aitor dezagun, onar dezagun, eta goazen aurrera bide hortatik» (II.6.6) Eta beti begien aurrean izateko arau sinple bezain inportante hura: «Maila edo mota bat baino gehiago daude euskara idatzian» (II.6.3).

Erlatibo erantsia

Bai omen zuten etxean erretrato bat, kuttuna bezala gordeta zeukatena (80).

Itxillu pranko atera dute Santa Kruzek egin omen zulako bandera batengaz, «gera atertu gabe» ziona (84).

Oraindik bizi da bat edo bat Lekunberrin, orren berri dakina, ta ori ondo gogoan daukana (88).

Santa Kruz etorri-aurreko egunetan iskritu bat azaldu zan «Ernai Gipuzkoarrak» ziona, Dorrontsororen eta Lizarragaren egite batzuk itxusitzen zituna (126).

Lizarragak E. I. ta P. A. fusilatu zitun, Santa Kruzekin mutil-nagusi ibili ziranak (125).

Etorri al zaizu norbait, Berastegiko alkateaz, Santa Kruzek fusilatu zunaz, galdegitea? (92).

BAIT

Gaztiatu zitzaion Lizarragari — Ostaren aitaren adiskidea baitzan... (108).

Ez gendun elkar aditu, alako eskeak egiten baitzizkidan (104).

(Mugazaiek) parrari eraso zioten, bai baitzekiten balarik etze-bailela aukeran Santa Kruzek (109).

Berrogei ziran etxe barrenean, ezerean kezkarik gabe, Irundik aiei laguntzera etorri-bearrak baitziran (109-110).

Or dauden bi mutil zauritu oiek atxituko ditute ta galdurik daude, oiek itzularazi baitzuten gerrara, andik aldegin zun bat (130).

Nik enun iduritu gaiztorik Dorrontsorogana, gizon zintzoa ta esaizunik gabekoa baitzan (146).

-LA (que)

Urrena erantzuten dio, Ayakoan bi mutil il zizkiotela... Garbi esan du apaizak berak ere, erri-gizon batzuk illerazi zitula, zela-tarizkoan arrapatu zitulako (72).

Nik esan nuna au da: bera oartu gabe ta bere asmo on guziek arren, masoien eskumakil izan zala (145).

Pensamiento Español-etik otsegin zien Santa Kruzek karlistai, eman zezatela gauz orren garbitasuna; berak bere burua aterako zula aien alde (125-126).

Iribasera iritxi nintzanean, jakin izan nun Lizarraga Lekunberrin zegoala (104).

Egun batez gogor egin zion Santa Kruzek Velasco generalari, Guerrero katolikoa estu zala ta lagundu egin bear zitzaioela (143).

Kaperotxipik atera du gañera, Irungo beltzakin adiskidegoan zebilela Egozkue ori (101).

Valde-Espinak dio, au ere agindu zula, baño itza jan zula (121).

Zer esan du bada Lasartek? Asarre aundi bat izan zula Santa Kruzekin, eta onek fusilatu nai izan zula, baño «begira» esan ziola: «Jaunaren serbitzaria iltzen badek, igarriko diok ire izena nola zikinduko dekan», eta au entzutean, bizirik utzi zula (107-108).

-LA (gerundio)

Ordun Zarautz aldera iges egin zuten, liberalen eskuetan amarren bat gizon uzten zitutela (69).

(Lizarraga) asi zan bidean bere aiekin, Gerra-Batzarre nagusia ta diru-zaia aurretik bialtzen zitula (100).

Kruz Otxoak egunkari bat atera zigun, egunero gertatzen ziren gauzak apurka jalkitzen zitula (107).

Osta onen anaia Coronela Usurbillen illa zan, Santa Kruzen kontra sutan ari zala, zazpi egunez lenagotik (108).

Erregeak Aragoara aldatu zun Lizarraga, Gipuzkoako soldaduen agintari nagusi Cevallos egiten zula (129).

Oea ere berak arbaz eta zaborrez egiña, gaberako ez estalki ez berogarri zula (141).

-TA (pues, porque)

Santa Kruzek agindu zien oju-zalaparta aundia ateratzeko, asko ziralda usteko zutela-ta (48).

Eriotzarako galdu zun Gipuzkoako Gerra agintari nagusi orrek Santa Kruz, biurria ta eskurakaitza zala ta (96).

Laguntzera irten nintzaion, liberalsail aundia zala ta (104).

Santa Kruzek ez omen zun ezer nere kontra, gizon piña ta bizkorra nintzala ta (120).

Berriz ere berorregana jo bearra det, nere izena itxusiturik gelditzen da ta (129).

Zaude lasai, Prantzian estimatzen zaitue ta (131).

Bere San Inazioko errira joan zan, Elizkizun eder bat atera bear zula ta (142).

Jeixteko azkar, ikusteko presa aundia dedala ta (63).

-TEKO**-TZEAREN**

(Dorrontsorok) Lizarragari eskatu zion, Tolosari erasotzeko, jendearen esamesak ixiltzearen (126).

Prantzian ere agindua zuten... atxitzeko ta ekartzeko (126).

Estradak gaztiatu zien Valde-Espinari ta, iraupen apur bat izateko, elkarrenganako gaizki-esaka ta ixillu aiek uzteko (120).

GONBARATIBOAK

An zegoan Lizarraga, ni baño gizon geiagorekin (68).

Bidean jende-taldea aundituz ari zan ibaia bezala (114).

Ordun emandako itzak etzun ainbestetaraño beartzen, bere buuruaren jabe ta iñoren estutzerik gabe eman lezaken itzak bezala (121).

Aditzak bakarrik ez du frasea egiten. Eta Orixeren frasekera aztertzeko, aditza bezala, hitzen ordena guztia ikusi beharko genuke. Aditzarena haren parte baizik ez bait da. Mitxelenak: «Con todo, el gran secreto de su estilo está pro-

bablemente en lo más sencillo: en la certera utilización de las posibilidades expresivas de la considerable *libertad que admite la lengua en el orden de las palabras*» (nire azpim.)²⁶. Konplementu asko dagoenean, esate baterako, Orixek ez ditu denak batera jarri ohi; banatu egin ohi ditu, aditz aurrera batzuk, atzera besteak, inoiz elkarren ondoren koma bidez ebakita (gorago aipaturiko adibideetan ikus daitekeenez: sarri banaketa honek erabakitzen bait du aditzaren lekua). Ikus frase hau: «Ba-zan Ana Igarlea ere Panuelen alaba, Aser'en be'aundikoa, urtez aurreratua, ezkondu zanetik zazpi urtez senarrarekin bizi izana, alargun larogeita lau urte arte». Hitz bakoitza justu bere tokian, zatiak ongi josita bezain ederki banatuta.

Honela ateratzen ditu Orixek bere estiloaren ezagugarri nagusiak: esaera direktoa eta frase garbia, erraza, jarraitua, arin eta airosoa, ugaria.

Arintasunari asko begiratzen zaio. Arintasun bila frase labur eta sinple asko egingo dizu. Beti formarik zuzenenak eta sinpleenak hautatuko dizkigu: «Aurrerago esango dizut zer gertatu zan» (21), *gertatu zana* baino hobeto. «Ikus zer gertatu zan» (100), «zer asmatu dun» (110), «zer dion» (111, 134), *gertatu zana*, etc. ordeztu. Edo bi frase beregain aparte sortuko dizkizu, subordinatu bat egin ordeztu: «Badakizu, apaizgaiak erne-xamarrek dira» (26), *badakizu... direla* ordeztu.

Edo subordinatu forma astunak gainetik pasatzen dituzten honelako formak erabiliko ditu: «Euskalerriak... eman-uste zionarekin [eskubidearekin] egin zitun zentzaketa aiek» (17), *ematen ziola uste* zuen barik; «ez aditu egin zion» (68), *entzuten ez ziona egin zion* edo beharrez. «Apaiza ageri ez ta» (31), «karlisten gerra, eskuarterik ezta bukatu zala» (146): *ageri ez zalako* eta *eskuarterik ez zalako* gabe. «Soldadu gizagajoak, beren nagusiengan zintzotasunik ikusten ez ta, bakoitza bere aldera banatzen ziran» (79), *zintzotasunik ez bait zuten ikusten* baino errazago eta arinago.

Nonahi honelakoak, espresioa arintzeko eta une berean laburtzeko: *kaiola-ate*, *muga erri batean*, *gizon ta zaldi amilka*, *su-ondo-giro*, etc. Oso beste estilo batetan idatzi du Sarasolak, Orixeri buruz hain zuzen, hurrengo hau: «Baina esperi-

26) L. MICHELENA, *Historia de la Literatura Vasca*, Madrid (Minotauro) 1960, 149.

menduzaletasunaren ondorioz, Orixeren obraren balorearen desberdintasuna ta koherentzi falta nabarmentzen dira»²⁷.

Frase txairotasunaz ari gabela, ezin aipatu gabe pasa aditz laguntzailearen uztea, beste nonbait ere aipatua:

Alde batetik, garbitasun batzuen begira egon naiz luzaro, ta bestetik, bear adina beta ez [dut] izan (13).

1872garreneko uda-lenean jeiki ziran karlistak berriz ere bizkor; baño bear adina laguntza ez [zuten izan]. Probintzietan zeuden soldaduak, gobernua utzita karlistengana etorriko zirela agindu [zuten], baño uts egin [zuten] (28).

Milaka gazteak il, preso atxitu, Cubara bialdu [zituzten] (29).

Baño ala ere ez etsitzen (43).

Lizarragak barkatu egin zion bada, ta gañera soldadu karlisten erakustun egin (95).

Titulu batzu ere forma honexetan ematen dira: «Baserri-tarrari bei bat kendu ta bizkarra berotu» (57), «Elurretan oin-zulorik utzi gabe» (65).

Aditz laguntzailea ezezik, zenbait aldiz aditza erabat falta da:

Ontaz gainera, Orokietako erasoan —maiatzaren laugarrenean— apurturik gelditu ziran, eta illaren beraren azken aldera, Amore-bietako elkar-artze lotsagarria liberalakin (28).

Negu artan bertan... altxa ziran berriz... Oraingoan ez lengoan bezela, zar edo gazte, makilla ta guzi, edo zuzenago esateko, makil utsez, asko beintzat (29).

Kasik atsotitzen tankerako esaerak: «Begien atzetik oñak» (47); «gerrakoan gerrakoan bezela» (84); «oni txekor bat kendu, ari bei bat il» (58).

Orixeren artikulua uztea aipa genezake oraindik²⁸, liburu honetan ozta-ozta agiri bada ere.

Forma arinak, laburrak, direktoak. Barietate asko. Horra Orixeren estilo bixia. Puntu bakoitzean ez luza. Irudiak azkar alda. Trazo gutitan espresa. Alde batekoak eta bestekoak segidan eman; puntu batetik bestera salto egin, hortakoz, «esan zion» edo «eta orduan» bezalako lotura hitzak utzita. Orixeren prosak badu bertsolarien tankera²⁹. Ur-

27) I. SARASOLA, *Euskal Literaturaren Historia*, Lur 1971, 66.

28) *Euskaldunak* poemari buruz idatzia bada ere, Orixeren estiloaz arrunki baiio duenez gero, hona hemen Ibar-en hitzok, ik. IBAR, *Genio y Lengua*, 1935-36, 224, oin-oharrean: «Salta a los ojos la semejanza de las dos obras (Hiribarren-Orixe) en lo que atañe al laconismo de la frase, y concretamente, a la omisión del verbo y del artículo». Tradizio jarraipenaren arloan ere kontutan hartzekoa.

29) M. LECUONA, *Literatura oral euskérica*, 1935.

te *Guziko Meza-Bezperak*-eko hasera, *Bi Itz*, tipikoa da (parentesi artekoak neuk ezarri ditut, irakurleak haien falta errazago errepara dezan):

Urte guziko Meza Bezperak euskerara biurtzeko agindu didate. [Esaten didatenez] Lan bearra omen da. Egia [neure ustez ere]. Lan zailla eraberean [da]: ori nik dakit inork bezain ongi. [Halare] Ez du ori makurrena. [Okerrago bait da] Eginalak eginik ere, euskaldun kontentagaitz bat baino geiago arkitu ditekela nere euskerarentzat³⁰.

Arintasun eta laburtasun behar hau agian beti ez da estilistikoa bakarrik izan. Gerora, behintzat, eta itzulpenetan batik-bat, euskararen ahalak demostratzeko bidea ere gertatu dela ematen du³¹, eta gehiegikeria batzutan ere jausia dugu Orixe. Baina apuko ideologiko dudagarriok gorabehera, Orixeren estiloan berezkoa da hori dena. Orixeren prosa ritmoaren elementu bat horixe da.

Esaldia ez da forma hutsik, soil hitzen ordena bat. Esa-era, era delakoxe, zerbaitena da. Beraz, ritmoak aldakorra izan beharko du, ideiari egokituz. Idazlearen une-uneako asmoari egokituz, orobat, eta tenperamentuari. Liburu honetan kontariaren ritmo ugariak bereiz litezke, tokian tokikoak. Estilo dramatiko mugi-mugitua, esaterako:

Andik Kanpanzarko aduanara jo zun. An zeuden bi mikeleteri ar-mak kendu, besterik ezer egin gabe ta, andik Anbotora (48).

Andik emendik soldadu-talde beltzak; batzungandik igesi ta beste-ekin topo egin: sasitik aldegin ta loiean sartu... Sumatu zuten, arrapatu zuten zelatari zalakoan, eta galdegin zion kapitan batek: zergatik abill igesi? —Soldadu-talde batekoa naiz (49).

Alako erritara, olakora, beste artara joan zala, ta askotan, erbiak ankartetik bezela iges egiten zien. Gau-lenetik alako etxetan; gaberdi aldera beste alakotan; goizean goiz, argia baiño len, mendi baztarretara. Ez Aranak, ez Lojendiok, ez iñork, etzun arrapatzen eize ua. Goizetik emen, arratserako, joanda billa non! Zangoak dantzatzen zitun. Eguberri bezperan Oyartzunen jeiki ta

30) ORIXE, *Urte Guziko Meza-Bezperak*, 1949, or. VII.

31) Klasikozale eta klasizisten joera arrunta dirudi, zahartasunari bezalatsu, laburtasunari ere gehiagotasun iriztea: gauzak laburrago esan ahal izan eta bikainagoa hizkuntza bat, garalagoa eta ahaltsuagoa, Voltaire-ren *Les Lettres d'Amabed-en* ikus dezakegunez, Ariostoren hiru bertso, 25 hitz, Amabedek bi bertso eta 8 hitzetan bihurtzen ditu indierara. Eta euskaldun jator askorena izan zitekeen ateraldi bipil hauxe botatzan du: «Tu sens quelle supériorité la langue indienne, qui est si antique, conservera toujours sur tous les jargons nouveaux de l'Europe: nous exprimons en quatre mots ce qu'ils ont de la peine à faire entendre en dix». VOLTAIRE, *Romans et Contes*, Paris (Garnier-Flammarion) 1966, 555.

arratsalderako Naparroako Leitzan. Non nai zebillen gerrara-naia litzuz (61-62).

Zer egin omen zun apaizak? Itziarko alkatea deitu, errian ziran petrolio latak aterazi beste oinbeste gizonekin, eta goazen mutillak, Debako liberal-mordoa izutzero, erriari su arrezazteko zurrian. Biaramon goizeko lanetan. Kandelari egunean, Meza entzun, gosalduta, ta elurraren gainetik Debara (76).

Lehen, kontatera estiloaz aritzerakoan, aipatu ditugu aditz aldiko kanbioak. Ritmo aldetik ere begira geniezaioke horri. Begira orainaldiko eta iraganaldiko fraseen artean —aldiaz aparte ere— dagoen diferentziari:

Santa Kruz, beti bezain lasa, etxe barrenean zegoala, esaten dio seroraren senarrari, galtzak eta abarkak ateratzeko. Jantzi du bizkar-saski bat buruan; artu du eskuan itaia, ta irugarren atetik atera zan, ate nagusiaren ondok, soldaduei agur eginda, kantari. *Etzuten* ezagutu, ez bear bezela begiratu. Nori gogoak eman apaiza zitekeenik?

Egon da egon, eta apaizarik ageri ez. Igo *dira* gosaltokira, ta txokioatea an *zegoan* oso-osorik; baita sotana ere, alkiaren adarrean. Asten *dira* aren atzetik, baño *joanda arrapazak!* Mendi aietan barrena, jo *zak* Bidanira. Illundu arte ango apaizak iduki *zun* gordeta, ingurumarin *zebillen* ala-olako jendearengatik. Gauaren la-guntzapean, atzera Ernialdera etorri *adi*, soldaduak armak usmatuko ote *zizkioen* bildurrik, beste norabait aldatzera. Azari batek bezain ondo jakin bearko *zun* bidea maldar aietan; oztopo ederrik egin ere bai. Bitartean zer ote *zioten* Tolosan? Apaiza lotuta ekarriko *zutelakoan*, atera *da* erria geiena, ta, ara, zer *dakarten* soldadu zozo aiek: txorikumeak artzera joanda, kabia utsa eskuetan: eskopeta-muturrean banderatzat, apaizaren soña ta kapela. Lotsa bear *zuten* (32-33).

Frasea pikatzea baldin bada errekurtsio bat, frase luzearen eta laburraren kontraste erretorikoa dugu beste bat. Frase luzeak eta laburrak korapilatzeke modu ezberdin asko dago. Hurrengo adibideotan laburrak luzeari kontraste errematea ematen dio:

Oraingo liberalak edo ezkertarrak nai dute apaizgaiak eta apaizak soldadu joatea, ta ez an konpesioetan aritzera bakarra. Baño Elizak eztu nai (15).

Gipuzkoan udatzen eta alperkeri goxoan zeuden karlista epel «ojalatero» aiegatik nai zutena egiten zuten liberalak: ez Santa Kruzekin (17).

Santa Kruz Oñatin zegoala jabetu omen zan, Amadeo Bilbaorakoa zala kotxean. Alako batean begiztatu omen zuten kotxe bat, Oñatira ta Elgoibarrera asten dan bidegurutzean. Begien atzetik oñak (47).

Pensamiento Español-etik otsegin zien Santa Kruzek karlistai, eman zezatela gauz orren garbitasuna; berak burua aterako zula aien alde. Ixildu bai danak (126).

Frase figura dinamikoak, orobat. Lotura orde z komaz egin-dako hurrengo asindetikootan, adibidez:

Orain Oyartzunen, gero Ernion, dagoneko Oñatin, dantzatzen zan apaiza (47).

Esan da esan ari ziran, bere mutil mordoxka non zan aitortzen ezipazun, bost, lau, iru minutoko bizia zedukala (51-52).

Santa Kruzen atzetik zebillen Arana Comandantea Oyartzunen, Añarben, Lizarregin, Venta-Atxurin barrena, ta atzera Pikoagatik, Fabollaatik Ernaira itzuli zan, ezere usmorik artu gabe (58).

Liberalak... inon ziran aterabideak, menditarreak, erregebideak, zirrikuak arrapatuz, aren atzetik zebiltzan... Alako erritara, olakora, beste artara jon zala... Gau-lenetik alako etxetan; gaberdi aldera beste alakotan; goizean-goiz, argia baño len, mendi baztarrera. Ez Aranak, ez Lojendio, ez inork, etzun arrapatzen eize ua. Goizetik emen, arratserako joanda billa non! (61).

Gurditarteetan, garopilletan, ibaietan izkutatzen ziran ispiak (84).

Ango egurastaro latzaren bidez, gaizberatu, erkitu, bere buruari aski kontu artu gabe zapart egin, oso auldu, ta atzera Jamaikara jo zun (138).

Errepetizio figurak, alderantziz:

Batzuk erlijioa zala, besteak Erregea zala, besteak Fueroak zirala: nori sinistu? (19).

Etzun etsi, etzan okildu (57).

(Trama bat azaltzeko): Beinola, bialdu diote apaiz-jantzian, norbait il zulako otsa zedukan bat, arekin konpianza artuko zula, ta geroenean il egingo zula (84).

Jende bearrak zirala aren gurasoak, eta laister umezurtz gel-ditu zala aitarik eta amarik gabe, ta osaba batek berekin artuta latin erakutsi ziola ta Vitorira eraman zula... atera dute aren etsalek (23-24).

Bi gertaera oek... puztu ditute ta arrotu ditute ta itxuragabetu ditute beltzak (89).

Bildu zitun Santa Kruzek egundañoko esku-zartak eta aupak eta oyuak (113).

Ustekabean eta ez-ezagunean etorri izan balitz, Aramayon edo Ernion edo Oyartzunen edo beste zokondoren baten etzizaion os-taturik paltako (92).

(Lizarragak) Bazun berekin indarra ta dirua ta naiko guzi, baño etzun ezer aundirik egin (93).

Gaizki-esaka ta eskainka ta ekin-naiean asi omen ziran (96).

Eta ala ondatu ziran karlistak eta Gipuzkoa ta Euskalerrria (147).

Ez zegoen inork esan beharrik, antzemateko. Baina «mu-sikarako ere, oso belarri ona zigun Orixek», esaten digu N.

Etxaniz ezagutu zuenak (*Omenaldi*, 29). Orixek beti ritmoaz oso kezkatuak ibili zen. Berak esana da: «Zertarako beti, bertsoak oinbeste silaba, koplak oinbeste bertso, ta osoak oinbeste koplak? — Eta zertako lerro laburrean ipini? Ez al litzake obeki, prosa bezala eman, aurrenean mugitamendua nola dan adirazi, eta aldatu bear baldin bada, aldian aldian deitu, musikan egin oi danez? Belarriak iritzi bear dio mugimentuari: ez begiak»... Eta honekin haserako hartara itzuli gara: Orixerena entzuteko prosa dela.

Ritmoari eta metrikari buruz eta, Orixek ba omen zituen bere teoriaren batzua. Nik ez ditut ezagutzen. Beraz, ondorengoan, neure ritmo sentidoz arituko natzaizu, Orixeren ritmoa adibide batzurekin erakusteko. Orixeren prosa Orixeren ritmo sentidoz aztertzeke ez bait naiz gauza. Baina Orixek poesiak prosan bezala idaztea nahi bazuen, nik alderantziz egingo diot: prosa poesia bezala idatzi (lerro laburretan alegia):

I. Inork ikusi etzulakoan

Santa Kruz lasai oeratu zan,

inguru aietan

begiratzaillerik utzi gabe.

Eguna argitu zunean

«galdu gera Don Manuel»

esanez esnatu zun

etxejaunak,

«esiturik gaude».

Orain ere ' igesegingo ote zun?

Iges egin edo

libratu beintzat bai.

Etxejaunak aldegin zunean

leiora atera zan apaiza

nor-eta ote ziran.

Tolosako txapelgorriak!

Etxeko nexka igo zitzaion

eta «Don Manuel,

izkutatu bedi,

emen dira ta»,

esan zion.

Au lana!

Etxea etzun ondo ezagutzen,

nora aldeginik etzeukan.

Zer egin estualdi artan?

«Onoko beste oe ontan

etzingo nauk»,

esan zion bere buruari.

«Begien aurrean zegok

baino morroien bat naizela
 usteko dite,
 ta oera sartu nadin».
 Txapelgorriak
 aren aurretik igaro ziran
 baño etzuten arengana
 begirik zorroztu ere:
 ez gogoak eman ere
 izkutatu gabe zegoanik.
 Joan ziran Santa Kruz
 etzin zan oera,
 ta oea bero-bero
 arrapatu zuten oraindik.
 «Nor etzin da emen?»,
 galdegin zioten nagusiarri,
 ta «ni» erantzun zien (44-45).

II. Aren andreari

itz eman omen zioten,

berak ispiazkoan laguntzen baziten
 senarra itzuliko ziotela:

andreak berak ala asmatu noski [aditz laguntzailerik ez]

Beñola

andre au *arrapatzen* du Santa Kruzek
 gonaren jolkurean izkutatuta
 zeramazkin paper batzukin,
 liberalentzat alegia.

Santa Kruzek *esan zion*

begira zezala;
 irugarren aldiz arrapatzen zunean
 tiroz ilko zula.

Bigarren aldiz arrapatu zutenean

esan zion Santa Kruzek

bizitzeko dina emango ziola
 ta etxera biltzeko.

Andik illabete batzutara

berriz *arrapatzen dute*

Aretxabaletan,
 saski bat zeramala.

Ogi baten mami-tartean
 paperak berriz ere [aditzik ez]
 Aretxabaletako
 liberal batentzat.
 Oraingoan

konpesarazi ta tiroz illerazi zun (87-88).

- III. Santa Kruzen mutillak ' non ziran? — Egun hartan bertan, /
 Arantzazuko arkaitzetan, / artzai batek eman zien ' apaizaren

berri: / igesegin zula ' orain ere — Bai ote? / Ama Birjinak atera dik, / eta bere artan / Errosarioa esaten ' asi ziran / ... «Oraindik gogoan daukat. / An artu nun zerbait: / urdai errea eman zidaten. / Baserritar aiek, / batzuk ' begira zeuden, / beste batzuk ' neri oinak garbitzen, / legortzen ari ziran; / emakumea urdaia erretzen, / eta agure zarra ' aingeruaren gisa / neri begira. / Andik / mendiko aitzulo batera / eraman ninduten / Elorrio alderago. / Ara etortzen zan / artzai-antzean ' mutiko bat / txilibitua joaz, / neri jatekoa ekartzera (55).

IV. (Jakinkizun zailetan ari denean ere, Orixek musikazko prosa egiten digu. Bestalde, fraseak nola konstruitu, konplementuak nola banatu, kontzertuak nola erraztu eta esposizioa nola garbi eraman, eta abar, ikusteko, hurrengo pasartea egokia da):

(Jesukristoren gizatasunaz): Gizatasuna esatean, / gizona asmatzen degu, / izanez erantzia, / baña bere izate soil ' ortan zerbait dana. / Beraz, ' gure buruak / nai ta nai ez bakantzen ditu / Jainkoa ta gizona; / bai eta ere / Jainkotasuna ta gizatasuna, / bi gauza bezala, / oso bi, noski, / Jesukristogan ezik.

Jainkoak eman digun doaiarekin, / gure buruko goiko ganbaran / gauza bat asmatzen degu: / gizatasuna, / ta beste bat, ' oso bestea, ' Jainkotasuna. / Ontan daukagu arrixkua / Jesukristo gure Jaunaren gizatasuna / asmatu nai izatean.

Sinismeneko egiak esanda, / au dakigu: / Jainko-gizon dan alkarki ontan / Nor-dan, ' edo Norbait dan bakarra dala, / ta ez dirala bi Nortzu. / Bein Jainkoak gizon-gorputza ta anima / Bere bigarren Norbait orrekin / artu zitun ezkerro, / ez dira alkarrengandik bakanduko. / Ortaz, ' gizon ori asmatzean, / ez degu gizonaren nordanik, / norbaitik, / edo gizonaren norbaitasunik / gogora ekarri bear³¹.

V. (Aldamenean zenbat silaba diren kontatzen dizut):

Ni saiatu naiz, bada,	7
ain bearrezko diran	7
gauzak adierazten,	7
eta, apaiz asko ta	7
praile asko baitira	7
argitara baiño len	7
irakurri dutenak,	7
eta berri onak	6
eman baitizkidate,	7
emen daukazu,	5
irakurle,	4

nere aizkoraz gainetik	7
dagon lan au,	4
Jainkoaren laguntza	7
aundiz burutua.	6

Segitzen duten fraseak, ordea, parrastaka bezala doaz, zabal-zabal: «Sartu dedilla liburu au baseriko sukal-baztarren batean ere, ta arta-sorora joateko gauza ez dan amonatxoak ere irakurri dezala, eltzeak gobernatzen ari dan bitartean»³².

VI. Batzutan ia bertsora jotzen dio prosak, rima eta guzti. (Bestalde, uste dut, pasarteok guztiok azen-toari begiratzuz aztertzeak, Orixeren ritmoari bu-ruz, ezerk baino argitasun gehiago emango lukee-la. Baina euskal azentoaz ez nago batere seguru eta nahiago dut entsegu hori besteren bati utzi):

Alkate au zan bada
liberalen konpiantzazkoena,
ta aiekin ixil-gordeka zebillen
jauntxorik nagusia (SKA, 91).

Jainkoaren Billa liburuaren hasera aldeko pasarte hau ere:

Jainkoaren billa
asiko, ta nundik?
Semearengandik.
Aitagana
bitarteko bakar zeran
Jesukristo orrengandik³³.

Ez dago hemendik oso urruti harako beste doinu hura:

Nori dioket opa
nik «Barne-muinetan»?
Iri, ik oroi baitidak
«Biotz-begietan»

(*Barne-muinetan*, opariz).

VII. Batzu-batzutan belarriak traizio egiten diola ere, esango nuke. Prosan, honelakoak, ia gehiegitxo bait dirudi (irakur ezazu boz altuan, parentesi artean idazten dudana ere altu irakurriz, oihartzun edo eko balitz bezala, eta zerbait esajeratzuz):

Jainkoa ez dan beste mundukorik (orik)
ez degu billatzekorik (orik),
eta Aitagana bide ortan (o-an),

32) Ibd., 18.

33) Ibd., 18.

ez degu bear zu beste bitartekorik (orik)
gure Jesus ona (o-a).

...Naiz gizaki, naiz emazteki,
geron artean (ean)
bata besteren bitarteko gertatzen gera (e-a),
zutaz mintzo geranean (ean)
eta Zu «gure erdian» (ian)
bi edo iru zure izenean (ean)
alkarturik gaudenen erdian (ian)³⁴.

Beste honetan, halaber, liburuaren haseran alegia:

Liburu oni izena emateko nengola

— Jainko billa (i-a)

adiskide batek

esan dit belarrira (i-a)

ez ote litzaken obeki

Jainkoaren billa (i-a).

Bai, Jainko billa (i-a)

guziok gabilta (i-a),

izan ere;

bañan, ez guziok

egiazko Jainkoaren billa (i-a).

Baina buka dezadan Mitxelenaren hitz haiekin: «Orixez geroztik *doinu berri batean ikasi du mintzatzen euskal prosak*, atsegin bazaigu ta ez bazaigu»³⁵.

Orixeren prosa musika da.

4.5. Konklusio antzean

Konklusio bat bakarra eta oso sinplea, oraingoan: makina bat gauza badu gaurko prosak Orixeri ikasteko.

Oraindik ez dugula ikasi, uste dut, gure asmo eta ideien zabalkunderako metodu praktikoak erabiltzen. Ideiak badaude, eta asmoak badaude. Baina liburu errazez, garbiz, jendea irabazteko metodurik ez dugula oraindik, esango nuke. Hemen liburugileoi begira nago, lehen-lehenik. Azken urteotako liburu produzioak zer pentsa ematen bait du. Eta, hori esaterakoan, batez ere politikan pentsatzen dut.

Askotan gelditu naiz pentsatzen, nondik nora heldu ote

34) Ibid., 19.

35) L. MITXELENA, *Idazlan Hautatuak*, Etor/Gero, 1972, 261 (azpim. nirean da).

naizen ni neu, esate baterako, abertzale izatera. Etxetik ez nekarren nik halakorik. Eskolak ere ez zidan halakorik sortu, bistan da. Eta kasualitate bat iruditzen zait, ondo pentsatuta. Ez naiz lotsatuko aitortzen, niri neuri, garai batetan, Kanpionek nolako inpresioa egin zidan. Arana Goirik eta baino gehiago askoz ere. Aspaldian ez ditut ikusi eta ez dakit. Orain, seguru asko, tontakeriak irudituko litzaizkidake. Baina ipuin eta historio haiek mundu berri bat ireki zidaten: Nafarroaren historiarena. Gero Iturralde y Suit aurkitu nuen. Egia esateko, geroago irakurriko nuen beste lan teoriko, zerebralago eta argumentatibo askok, neri ez dit haiek aina lagundu. Lan teorikoen aurrean, batez ere zerbait *probatu* nahi digutenean, beste jarrera bat hartzen dugula ematen du. Zorrotzago, kritikoago. Beharbada, instintoz bezala, ez dugu utzi nahi, komentzi gaitzaten.

Irakurgai literarioen eta historikoen aurrean —à la Walter Scott idatzitako irakurgai historiko nobelatuen aurrean bereziki— postura irekiagoak hartzen ditugu. Harkorragoak. Beraz, askotan pentsatu dut, eta *Santa Kruz Apaiza*-ren azterketa honek bide ematen dit aitortzeko, halako lan askoz gehiago beharko genituzkeela, euskaraz nahiz erdaraz, gazteek Euskal Herria *teorikoki* soil ezagun ez dezaten; hots, teoriaren baten bitartez. Etorriko zaie teorietarako garaia. Gainera, teoria, berek asmatu beharko dute, hein haundi batetan. Hori ezin eman geniezaieke guk, jateko pronto. Ez bait dago egin eta pronto dagoen teoriarik, joan eta ikasi beste zereginik gabe. Euskal Herriaren alde lan egiteko teoriak, ordea, ardatz bat du: Euskal Herria, bere jende eta historia. Hori ezagutzen eta maitatzen ez duenak, alferrik bilatuko du «komentzi dezan» teoriarik, «zergatik izan behar den» abertzale, edo euskaltzale, edo ez dakit beste zer-zale.

Euskal Herriaren historia aztertzen dutenek, ba, ausardia piska bat gehiago beharko lukete, historizale jakitun soil, hau da, akademiko, objetibo, dokumentatu, baino besterik ere izateko. Nobelatzeko, hain zuzen (historia egiten dutenean historia eginez; eta nobela historikoan ari badira nobela eginez, noski: biak nahastu gabe). Kanpionek izan zuen ausardia. *Santa Kruz Apaiza*-n Orixek egin zuen abenturarako ausardia. Azken finean, historia bera ere, orain dokumentuetan bildu eta jakin ditzakegun «gertaera huts» eta «datu soil» objetibo horik baino zerbait gehiago izan da... Jakina, ho-

nelako irakurgaiak euskaraz bezain beharrezkoak lirateke erdaraz. Ez da ahantzi behar, gure haurrek eskoletan ez dutela ikasten Euskal Herria ezagutzen eta maitatzen. Etxaidek zerbait egin zuen, eta, gero, apenas egin da ezer. Lan arin-arinak beharko lirateke.

Ez da gutiago, formari dagokiola Orixek irakasten diguna. Gero eta gehiago erabiltzen da euskara politik gaietan. Gero eta hobeto, halaber. Hor isilpetik datozkigun orrietako euskarak, urte batzutatik hona, sekulako aldea egin du. Orain irakur daitezke orriok euskaraz, nahitaez aldameneko erdal kolumnara jo behar gabe, euskarazkoa ezin jasanik. Testuak ia beti erdaraz bururatu direla kontu egiten bada, ia euskara optimal bat lortzen dutela aitor geniezaieke. Testuok ez daukate «literarioak» izaterik, bestalde. Baina erraztasuna, bizitasuna, garbitasuna, emateko ere, Orixeren frasekeran, adibidez, badago zer ikasirik, euskara funtzional bixibixia sortzeko.

Aukera-aukeran, esango nuke, gaurregun, Orixegandik gertuagoko euskara erabiltzen dela, pentsaera politiko guztiz Orixeren diferentetako testuetan, Orixerenaren antzeko ideologikoetan baino...

V. Konklusio antzean

Gure ondorengoek,
orain pixkaren bat
ahazturik badaukate ere,
aurkituko dute berriz
egunen batean
Orixe,
harrimenez, eta espantuz.

(L. Mitxelena)